

BİLÂL N.ŞİMŞİR

Doğunun Kahramanı Atatürk

Bilgi Yayınevi

Sadece incelemek içindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

BİLÂL N. ŞİMŞİR, 1933 yılında Osman-pazarı'nda (Bulgaristan) doğdu. 1957 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden mezun oldu. Üç yıl kadar aynı fakültenin Diploması Tarihi Kürsüsünde asistan olarak çalıştıktan sonra Dışışleri Bakanlığına geçti. Paris, Şam, Lahey Büyükelçiliklerinde Başkâtip ve Müsteşar, Londra'da Maiyette Başkonsolos olarak; Merkez'de Şube Müdürü, Daire Başkanı, Genel Müdür Yardımcısı ve Genel Müdür olarak görev yaptı. Arnavutluk'ta, Çin'de, Avustralya'da ve Güney Pasifik ülkelerinde Büyükelçi olarak Türkiye'yi temsil etti. Dışışlerinde 38 yıl hizmetten sonra 1998 yılında emekliye ayrıldı. **Şimşir** aynı zamanda tarihçi ve araştırmacı yazardır. 52 cilt kitaba ve 160 kadar bilimsel makaleye imza atmıştır. Emekli olduktan sonra kendisini yazarlığa vermiştir.

Bilgi Yayınları'ndan çıkan kitapları: *Malta Sürgünleri, Bulgaristan Türkleri, Osmanlı Ermenileri, Ankara... Ankara "Bir Başkentin Doğuşu", İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922), Bizim Diplomatlar, Doğunun Kahramanı Atatürk, Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu.*

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ : 38
BİLÂL N. ŞİMŞİR : 7

ISBN 975 - 494 - 817 - 8
99 . 06 . Y . 0105 . 1542

Birinci Basım
Temmuz 1999

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Caddesi, No: 46/A, Yenışehir 06420 / Ankara
Telf : (0-312) 434 49 98 - 434 49 99 - 431 81 22 - 434 12 71
Faks: (0-312) 431 77 58

<http://www.bilgiyayinevi.com.tr>
e-mail: Info@bilgiyayinevi.com.tr

●
BİLGİ KİTABEVİ
Sakarya Caddesi, No: 8/A, Kızılay 06420 / Ankara
Telf : (0-312) 434 41 06 - 434 41 07
Faks: (0-312) 433 19 36

●
BİLGİ DAĞITIM
Narlıbahçe Sokak, No: 17/1, Cağaloğlu 34360 / İstanbul
Telf : (0-212) 522 52 01 - 526 70 97
Faks: (0-212) 527 41 19

BİLÂL N. ŞİMŞİR

Doğunun Kahramanı Atatürk

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni : fahri karagözoğlu

**kapak resmi : Mazlum Milletler'in lideri: Ankara'nın, Sakarya başarısı
bütün bağımsızlık arayan ulusları, onun liderine bakmaya zorladı
Güleryüz'ün resminde Azerbaycan, Rusya, Ermenistan, Amavutluk,
İran ona sarılmışlar. Açıkta kalan Yunanistan ağlıyor.
Resmin lejandı şöyle: "Baş Kumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa
Hazretleri ve mahbubeleri (sevgilileri)"**

**baskı : cantekin matbaacılık yayıncılık
ticaret ltd. şti.**

telf : 384 34 35 - 384 34 36 - 384 34 37

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	15
I – Savaş Adamı - Barış Adamı	
Mustafa Kemal Atatürk (Eylül 1922).....	29
Muzaffer Başkomutan Mustafa Kemal	30
Sonuçsuz Mütareke Tartışmaları	33
Ezilen Doğu Halklarının Kahramanı Mustafa Kemal	41
Batıda Kaygılar: Lloyd George Mustafa Kemal'e Karşı	59
Fransa'nın Sıkıntısı: Mustafa Kemal – General Pellé Görüşmesi	71
İtilaf Devletleri ve Mustafa Kemal Paşa: Konferansa Çağrı	80
Bir Askeri Satranç: General Harington Mustafa Kemal Paşa'ya Karşı	89
"Bu Barış Dünya Mustafa Kemal'e Borçludur."	101
II – Halifesiz 50 Yıl.....	107
On Yıl Öncesi.....	107
İngiltere'nin Telaşı	109
Başkaları da Sahnede	110
İtalya da İlgileniyor.....	111
Rusya da Halifelik İşiyle İlgileniyor.....	112
Entrikalar.....	113
TBMM'nin İlk Kararları	114
Padişahlıktan Halifelığe	115
Vahdettin ve Kral Hüseyin	116
İngiltere ve Halifelik	118
Haberler Geliyor	120

Bardağı Taşırın Son Damlalar	121
İstanbul'da İngiliz Mümessili	122
Londra'ya Bir Haber	123
"Vatikanlaştırma"	124
Önemli Bir Telgraf	125
Gizli Haber Dışarıya Sızıyor	127
Son Bir Rapor	128
Laiklik Kavramı	129
Panislamizm Kuşkusu	130
İsmet Paşa Konuşuyor	131
Halife Orduları	132
"Kansız İhtilal"	133
"Saraydan Alındı"	135
Fleet Street'te Yaygara	136
Daily Telegraph	136
Daily Mail	137
Times	138
Kampanya	140
İngiliz Dışişlerinin Tutumu	141
Parlamentoda	143
Çekingen Tutum	144
Bir Genelge	145
Hicaz Kralı Hüseyin Halifeliğini İlan Ediyor	146
İngiltere'nin Sorunları	148
İstanbul Uyarıyor	148
Fransız Kolonileri	150
Suriye ve Lübnan'da Hava	151
Emir Abdullah'ın Demeci	152
Fransa'da Yankılar: Basında İkilik	153
Le Temps Gazetesinin Tutumu	154
İtalya'nın Kaygıları	157
Cevapsız Kalan Nota	159
Hutbelerde İtalyan Kralının Adı Anılıyor	160
Rusların Kaygısı	161
Amerika'da Yankılar	162
Abdülmecid, İslam Kongresi Toplamak İstiyor	164

Çelişkiler	167
Ankara'nın Tepkisi	168
Dokuz Halife Adayı	168
Mustafa Kemal Haklı Çıktı.....	170
Mısır Kralı Fuad	171
El-Ezher Şeyhi	172
Karar Metni	173
Ulemanın Çabası	174
Kahire'de Halifelik Konferansı Hazırlığı	176
Suya Düşen Hülyalar	177
Hindistan'da Durum	178
Hindistan Hilafet Komitesi	180
Kanûnu Değiştirmeye Kalkışanlar	182
Akıl Hocalığı.....	183
Hilafet Heyetine İzin Yok	184
İsmet Paşa'nın Talimatı	186
Türkiye'nin Güveni	188
Atatürk, "Devlet İçinde Devlet Olamaz," Diyor	190
Tarih Boyunca.....	191
İslam Dünyasına Mesaj	192
Halifesiz Yıllar, Bağımsızlık Yılları Oldu.....	193

III – Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri 197

Batının Saldırıları	196
Türkiye'nin Jeopolitiği	199
Doğunun Türkiye'ye İlgisi	200
Balkan Savaşları	202
Mustafa Kemal Bayrak Açıyor	203
Hindistan'da Türk Heyecanı	205
Sakarya Zaferi	206
Büyük Zafer: Doğuda Bayram	209
Türkün Zaferi-İslamın Zaferi	212
Batıdaki Doğulu Aydınlar	213
Türk Dünyasında Bayram	214
Azerbaycanlılar	214

Kafkasya.....	217
Afrika-Fas.....	218
Tunus	219
Mısır	220
Etyopya	221
Kara Kıta Afrika.....	222
Hırvatistan-Bosna	223
İngiliz İmparatorluğu Sarsılıyor.....	224
Mustafa Kemal Çığır Açıyor.....	225
Türk Devrimi ve Doğu Halkları.....	227
Cumhuriyetin İlanı	228
Halifeliğin Kaldırılması	229
Atatürk'ten Mesaj	230
Gandhi	232
Mısır	234
Atatürk'ün Ölümü ve Doğu Halkları	236
"Ateşböceği" Gibi	239
Tartışmalar ve Açıklamalar	240
Karal	240
Turan	241
Tuncay	242
Bağış	243
Kürkçüoğlu	243
Akçakayalıoğlu	244
Aliyef	244
Bayur	246

IV – Fes Olayı:

Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)	251
Türkiye-Mısır İlişkilerinin İlk Yılları.....	251
Elçiliklerin Açılması	252
Zıtlaşma	254
Mısır Aydınları	254
Elçi Hamza Bey.....	255
Ankara Palas'ta Olay	257

Olay Nasıl Oldu?	259
Olayın Açığa Çıkması ve Mısır'da Yankıları	262
İngiliz Gazeteleri	263
Mısır Gazeteleri	264
Mısır Muhalefeti	266
Mısır Hükümeti	267
Mısır, Türkiye'ye Nota Veriyor	270
Türk İşgüderi	271
Mısır Basınında Yayınlar	272
Dışişleri Soruna Eğiliyor	274
Türk Gazetelerinin Tepkisi	275
Milliyet	276
El Siyasiye	278
Mısır Notasına Türkiye'nin Cevabı	278
Türkçe Çevirisi	279
Ankara, "Konu Artık Kapansın," Diyor	281
Türk Basını	282
Mısır Elçisine Açıklama	284
Hava Yeniden Gerginleşiyor	286
El Ahram	286
İşgüderin Demeci	287
El Siyasiye	289
Türk Basınında Sert Yayınlar	290
Cumhuriyet	290
Vakit	291
Milliyet	292
Ankara, İngiltere'den Kuşkulaniyor	294
Kuşkular Azalıyor	296
Mısır'da Hava Hâlâ Gergindi	298
İngiliz Yüksek Komiseri Araya Giriyor	300
Yayınların Arkası Kesilmiyor	301
Türk Notası Mısır'a Veriliyor	303
Mısır Pek Hoşnut Değil	305
İkinci Mısır Notasının Hazırlanması	306
Sir Loraine Etkili Oluyor	308
İkinci Mısır Notası ve Olayın Kapanması	309

Ankara Hoşnut.....	312
Sonrası	312
İlişkiler Düzeliyor.....	315
Kral Fuad'ın Ölümü ve Yeni Dönem	318

Tıpkıbasımlar

1: Daily Herald, 11.11.1932	323
2: Evening Standard, 11.11.1932	324
3: Mısır Notası, 21.11.1932	325
4: Milliyet, 5.12.1932.....	326
5: The Daily Express, 8.12.1932	328
6: The Evening Standard, 8.12.1932.....	329
7: The Morning Post, 8.12.1932	330
8: Milliyet, 8.12.1932.....	331
9: Milliyet, 12.12.1932.....	333
10: Vakit, 12.12.1932	335
11: Cumhuriyet, 12.12.1932	337
12: Essiyasiye, 12.12.1932.....	339
13: Milliyet, 12.12.1932.....	340
14: Elçiliklere Genelge ve Türk Notası	341
15: İkinci Mısır Notası, 27.12.1932	347
16: İngiliz Şifresi, 16.12.1932	349
17: İngiliz Yorumları, 17.12.1932.....	351

V – Atatürk'ün Ölümünün Dış Dünyada Yankıları..... 355

Batıda	356
İngiltere'de.....	357
Fransa'da.....	360
Balkanlarda:	
Yunanistan'da.....	363
Yugoslavya'da	368
Romanya'da	368
Bulgaristan'da.....	369

Doğuda:	
Cezayir'de	371
Madagaskar'da	374
Asya'da	374
Azerbaycan'da	375
Hint Yarım Kıtasında	376
Pakistan'da	376
Karar Örnekleri	378
Hinduların Yası	379
Bengal'de	380
Sonuç	382

Belgeler: Başsağlığı Mesajları

1.	Kâbil'den Yazı	387
2-4.	Berlin'den Şifre Tel	388
5.	Vaşington'dan Şifre Tel	390
6.	Cidde'den Yazı	391
7.	Tiran'dan Şifre Tel	392
8.	Viyana'dan Yazı	393
9.	Brüksel'den Şifre Tel	394
10-11.	Sofya'dan Şifre Tel	395
12.	Prag'dan Şifre Tel	397
13.	Çinlilerden Yazı	398
14.	Estonya'dan Yazı	399
15.	Kudüs'ten Yazı	400
16-17.	Paris'ten Açık ve Kapalı İki Tel	402
18.	Güney Afrika'dan Mektup	403
19.	Güney Afrika'dan Tel	404
20.	Pretoria'dan Tel	405
21-22.	Transvaal'dan İki Tel	406
23-24.	Hatay'dan İki Tel	408
25-26.	Londra'dan Açık ve Kapalı İki Tel	409
27-29.	Bağdat'tan İki Tel ve Bir Yazı	410

Ek 1: Kerkük Türklerinden TBMM'ye Mektup

Ek 2: Kifri Türklerinden Tel

30-32.	Tahran'dan Üç Tel.....	416
33.	Tokyo'dan Yazı	419
34-35.	Beyrut'tan İki Yazı	421
36-37.	Budapeşte'den İki Şifre Tel.....	424
38-39.	Maurice Adasından İki Tel	426
40-42.	Kahire'den Üç Tel.....	428
43-44.	Reunion Adasından İki Tel.....	430
45-46.	Bükreş'ten İki Şifre Tel.....	431
47-49.	Moskova'dan Üç Tel.....	433
50.	Pakistan Ulusal Hareketi Londra Şubesinden Tel.....	435
51-52.	Hindistan İslam Ligi Başkanı Cinnah'tan Teşkilata Direktif ve Basına Demeç	437
53.	Rawalpindi Belediyesinden Karar.....	440
54.	Nawadah'tan Mektup	441
55.	Bombay'dan Mektup	442
56.	Allahabad'dan Mektup	444
57.	Behar Öğrencileri Kararı	445
58.	Assam Öğrencilerinden Mektup	447
59.	Gaya'dan Mektup	449
60.	Kasur'dan Karar Örneği	451
61.	Bengal'den Mektup	453
62.	Assam'dan Karar Örneği.....	454
63.	Siliguri'den Karar Örneği.....	456
64.	Guntur'dan Karar Örneği.....	458
65.	Vishnupur, Bannura'dan Karar Örneği	460
66.	Hoogly, Bengal'den Karar Örneği	461
67.	Sasaram, Bihar'dan Karar Örneği	463
68.	Daulatpur, Doğu Bengal'den Karar Örneği.....	465
69.	Dum Dum Kenti, Bengal'den Karar Örneği	467
70.	Bhola, Bengal'den Karar Örneği.....	469
71.	Teppera, Bengal'den Mektup.....	472

72-74.	Rangoon, Birmanya'dan Üç Mektup	474
75.	Asya ve Afrika Ülkelerinin Başsağılığı Mesajlarında Atatürk Hakkında Kullanılan Sıfatlar	479
VI -	Doğu Bengal'de "Atatürk Lisesi"	487
	Bengal'de Hava	487
	Atatürk İçin Yas Tutuluyor	489
	Daganbhuiya Okuluna "Atatürk" Adı	493
	Müdürün Açıklaması	495
	Yazışmalar	496
	Ek: Daganbhuiya'da Atatürk Lisesi Müdüründen Kalkūta Türk Konsolosuna Yazı	499

Tıpkıbasımlar

1. T.C. Kalkūta Onursal Konsolosu, "Atatürk Lisesi"nin
Açılışını Dışışleri Bakanlığına Duyuruyor 505
2. "Atatürk Lisesi" Müdürü T.C. Konsolosuna
Bilgi Veriyor 506
3. T.C. Londra Büyükelçiliğı "Atatürk Lisesi" Konusunda
Dışışleri Bakanlığına Bilgi Veriyor..... 509
4. Dışışleri Bakanlığı, "Atatürk Lisesi" Konusunda
Kalkūta Konsolosundan Ek Bilgi İstiyor 511
5. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Daganbhuiya
"Atatürk Lisesi" Müdürüne Teşekkür Ediyor 512

Ö N S Ö Z

Doğunun Kahramanı, ezilen Doğu halklarının Mustafa Kemal Atatürk'e vermiş oldukları unvanlardan biridir; bu kitaba da başlık olarak alındı. Burada Doğu, Asya ve Afrika demektir. Ezilen Doğu halkları da, Asya ve Afrika halklarıdır. Atatürk'ün deyişiyle "Mazlum Milletler." Atatürk zamanında bu büyük kitleler, sömürgeci Batının boyunduruğu altında eziliyorlardı. Batı emperyalizmine karşı çetin bir Kurtuluş Savaşı vermiş ve parlak bir zafer kazanmış olan Mustafa Kemal, bütün mazlum milletlerin umudu, ilham kaynağı ve kahramanı olmuştu. Büyük Önder, Doğunun gözünde, "Adalet Şampiyonu", "Hürriyet Şampiyonu", "Bağımsızlık Şampiyonu" idi. Müslüman kitleleri O'nu "İslamın Eşsiz Kahramanı", "İslam Dünyasının Ümidi", "İslamın Şerefli Çocuğu", "İslamın İftihar Kaynağı" olarak görüyorlardı. Asya'nın mazlum kitleleri de Mustafa Kemal'i, "Asya'nın Savunucusu", "Asya'nın Kurtarıcısı", "Asya'nın Değerli Evladı" olarak yüceltiyorlardı. Kısacası, Mustafa Kemal, "Doğunun Kahramanı" idi. İngilizce "*The Hero of the East*" olarak anılıyordu. Bu unvanı, Atatürk'ün doğumunun 100. yılında Pakistan'da basılan bir kitabımda alt başlık olarak kullanmıştım.¹ Bu kitabıma da başlık yapmayı uygun gördüm. İki kitap birbirinden tamamen farklıdır.

1) Bilâl N. Şimşir, **HOMAGE TO MUSTAFA KEMAL ATATÜRK, Hero of the East**, Institute of Islamic History, Culture & Civilization, Islamic University, Islamabad, Pakistan, 1401/1981.

Kitap, altı incelemeden oluşmaktadır. Her inceleme, kitapta ayrı birer bölümdür. "*Savaş Adamı - Barış Adamı Mustafa Kemal Atatürk* (Eylül 1922)" başlıklı birinci inceleme, Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü dolayısıyla hazırlandı. Uluslararası Askeri Tarih Komisyonu, yılda bir defa, kalınca bir cilt olarak çıkan *Revue Internationale d'Histoire Militaire* (Uluslararası Askeri Tarih Dergisi) adlı dergisinin 1981 yılında çıkacak 50. sayısını Atatürk'e ayırmaya karar vermiş. Benden de yabancı dilde bir yazı istendi. O tarihlerde sürekli görevle Hollanda'da bulunuyordum. Yazıyı Fransızca olarak kaleme alıp postaladım. Basıldı ve bana ayrı basıları da gönderildi.² Arkasından, aynı cildin Türkçe olarak da yayımlanmasına karar verilmiş. İncelememin Türkçesi de istendi. Gönderdim. Bir yıl sonra o da basıldı.³ Buraya alınan inceleme işte bu Türkçe metindir. İncelemenin Fransızcası da, Türkçesi de orijinal yazılardır; biri diğerinin tıpatıp çevirisi değildir.

Bu birinci incelemede, 1922 yılı Eylülünde Atatürk'ün durumu ele alınıyor. Bu ay içinde, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'yi savaştan barışa götürmektedir. Muzaffer Başkomutandır. "Serdar-ı Namdar"dır. Şöhretinin zirvesindedir. Büyük Zaferi dünyayı titretmiştir. Sanki yer yerinden oynamıştır. Tüm ezilen halklar coşmuşlar, Mustafa Kemal'i bayrak yapmışlardır. Türk Zaferi, çığır açmakta, sömürgeciliği temelinden sarsmaktadır. Türk orduları, Yunan'ı denize dökmüş, Anadolu'yu kurtarmıştır; şimdi İstanbul'a ve Çanakkale'ye doğru yürümektedirler. İngiltere telaş içindedir, kuvvet kullanarak Türk ordularını durdurmak ister; savaş tehditleri savurur. Mustafa Kemal, General Harington'un bileğini bükerek; savaş politikasında İngiltere'yi yalnızlığa

2) Bilâl N. Şimşir, "Mustafa Kemal Atatürk. Homme de Guerre - Homme de Paix (Septembre 1922)" *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, No. 50, Edition Turque, TTK Basımevi, Ankara, 1981, p. 41-95.

3) Bilâl N. Şimşir, "Savaş Adamı-Barış Adamı Mustafa Kemal Atatürk (Eylül 1922)", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, Atatürk Özel Sayısı, No. 50, Türkçe Basım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1982, s. 27-82.

iter. Ve gerçekçi bir barış adamı olarak parlar. Eylülün başında savaş adamı, sonunda ise barış adamıdır Mustafa Kemal; inanan ve inandıran bir barış adamı. Kimi gözlemciler, "Dünya bu barışı Mustafa Kemal'e borçludur," demişlerdir, haklı olarak. Kritik eylül ayı içinde, savaş ile barış arasında geçen önemli gelişmeler, orijinal belgelere dayanılarak bu bölümde aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

Zaferden sonra, yepyeni bir Türk devletinin doğuş süreci yaşanmaktadır. Laik Türkiye Cumhuriyeti tarih sahnesine çıkmaktadır. Birbirinden önemli devrimci atılımlar birbirini izlemektedir. 1922 yılı Kasım başında altı yüzyıllık Osmanlı Saltanatı kaldırılmıştır. Saltanatla Hilafet birbirinden ayrılmıştır. Son Osmanlı Halife-Padişahı Vahdettin'in Padişahlığı düşmüş, yalnız Halifeliği kalmıştır. Padişahlıktan mahrum kalan Vahdettin, sırf Halife sıfatıyla bir tek selamlık merasiminde görüldükten sonra, **Malaya** adlı bir İngiliz savaş gemisiyle yurtdışına kaçmıştır. Bu defa Vahdettin, Halifelikten de düşürülmüş ve yerine Şehzade Abdülmecid Efendi Halife olarak seçilmiştir. Ama çok geçmeden Halifelikle Cumhuriyetin bağdaşmayacağı anlaşılmış ve Halifeliğin de kaldırılmasına gđdirmiştir.

3 Mart 1924 günü bir "kansız ihtilal" yapılmıştır. Son Halife Abdülmecid Efendi, Halifelikten düşürölüp hemen yurtdışına sürölümüştür. Halifelik makamı kaldırılmıştır. Dünya şaşkına dönmüştür. Yine yer yerinden oynamıştır. Mustafa Kemal, askeri zaferiyle olduğu gibi bu "kansız ihtilal" ile de dünyayı şaşırtmıştır. İngiliz basınında büyük bir yaygara kopmuştur. Kimi İngiliz kaleşşörleri, Hilafet avukatı kesilmiş, Türkiye'ye demediklerini bırakmamışlardır. Olaya objektif olarak bakanlar, Halifeliğın kaldırılışının Türk devriminin mantıki bir sonucu olduğunu belirtmişlerdir. Büyük devletlerin her biri, kendi ulusal çıkarları doğ-

rultusunda Halifelik işine yaklaşmışlardır. Bazı Fransızlar, Fas Sultanını Halife yapmayı düşünürken; İtalyanlar, Halife yerine krallarının adını Libya'da hutbelerde okutmuşlardır. Müslümanlar arasında yeni yeni Halife heveslileri çıkmıştır. Hicaz Kralı Hüseyin, hemen top atışlarıyla kendisini Halife ilan etmiştir. Mısır Kralı Fuad, El-Ezher ulemasını araya sokarak, Halifeliği elde etmeye niyetlenmiş, bu amaçla bir İslam Konferansı toplamaya girişmiştir. Devrilen Halife Abdülmecid Efendi de Halifelik konusunda bir İslam Şûrası toplamaya kalkışmıştır. Hindistan'dan ve Mısır'dan Mustafa Kemal Paşa'ya telgraflar çekilmiştir. Atatürk, verdiği cevapta, bunların hepsine ulusal bağımsızlığı hedef olarak göstermiştir. Bu mesaj yerini bulmuştur. Kısacası, Eylül 1922'de olduğu gibi, Mart 1924'te de büyük bir dünya olayı yaşanmıştır.

Kitabın ikinci bölümünü oluşturan "*Halifesiz 50 Yıl*" başlıklı inceleme, işte bu büyük olayın, Halifeliğin kaldırılışının 50. yıldönümünü anmak için hazırlandı. **Cumhuriyet** gazetesinin 18 Mart - 4 Nisan 1974 tarihli sayılarında yayımlandı. O tarihlerde Londra'da görevliydim. Türk arşivlerinden başka İngiliz arşivlerinden de yararlanma olanağı bulmuştum. Bu kaynakları yazıda bol bol kullandım. Birçoğu ilk defa yayımlanan bu belgeleri nereden aldığımı dipnotlarda göstermek istiyordum. Aynı gazetede daha önce dipnotlu bazı dizi yazılarım yayımlanmıştı. Ama bu defaki yazıyı hazırlarken, **Cumhuriyet**'in başyazarı ve patronu Nadir Nadi'den bir mektup aldım. Yazımı zevkle yayımlayacaklarını bildiriyor ve "Lozan Andlaşması hakkındaki yazı dizinizde görüldüğü gibi dipnotlarından kesin gerek olmadıkça kaçınmanızı rica ederim," diyordu.⁴ Buna uydum ve dolayısıyla kitabın ikinci bölümü şimdi dipnotsuz yayımlanıyor.

*
* *

4) Nadir Nadi'nin 25.1.1974 günlü mektubu.

"Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri" başlığını taşıyan ve kitabın üçüncü bölümünü oluşturan inceleme, aslında bir bilimsel bildiridir. 14 Ekim 1976 günü, Sekizinci Türk Tarih Kongresinin Beşinci Seksiyonuna sunuldu. Daha sonra, biraz genişletilerek, bu Kongre bildirileri arasında yayımlandı.⁵ Genişletilmiş ve yayımlanmış haliyle buraya alındı.

Fransızca *Tiers Monde* denen "Üçüncü Dünya", Soğuk Savaş döneminde, iki bloklu dünyada ortaya çıkmıştı. Doğu ve Batı Blokları ve özellikle NATO ve Varşova Paktları dışında kalan, genellikle birçoğu bloksuz ve bağlantısız dış politika izleyen ülkelerin oluşturduğu bir topluluktur. Çoğu yeni bağımsızlığa kavuşmuş Asya ve Afrika ülkeleriydi. Ekonomik açıdan hemen hepsi az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdi. 1970'lerde bu ülkelerin sayısı 100'ün üzerindeydi ve "Üçüncü Dünya", dünya politikasında ağırlığını hissettiriyor, gerek Birleşmiş Milletlerde, gerek diğer uluslararası forumlarda zaman zaman etkili olabiliyordu. Atatürk zamanında bu ülkelerin çoğu "Mazlum Milletler" diye anılıyordu.

Atatürk zamanının "Mazlum Milletleri", Soğuk Savaş döneminin "Üçüncü Dünya"sını oluşturuyorlardı. Ama 1920'lerden beri çok şey değişmişti. Türkiye ile eski mazlum milletler arasındaki sıcaklık artık tarihte kalmış ve unutulmaya yüz tutmuş görünüyordu. Soğuk Savaşta onlarla yollarımız ayrılmıştı. Türkiye, NATO üyesiydi, onlar ise bloksuz, bağlantısız. Bu durum Atatürk araştırmalarını da az çok etkiliyordu. Sanki Atatürk'ün küresel büyüklüğü gittikçe unutuluyor, unutturuluyordu. Dün Mustafa Kemal'i bayraklaştırmış olan mazlum milletler, şimdi başka liderlerin, başka fikirlerin arkasında gidiyorlardı. Türkiye'de de Atatürk gitgide kendi sınırlarımız içine kalıyor gibiydi. Dışa dönük olarak Atatürk araştırmaları pek yapılmıyordu.

5) Bilâl N. Şimşir, "Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri", VIII. Türk Tarih Kongresi, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 1903-1940.

Bu gibi gözlemler beni, dış dünyaya bakmaya, Atatürk'ün dış ilişkilerini araştırmaya itiyordu. Yurtdışında görevli olduğum zamanlarda dış temsilciliklerimiz arşivlerine, yabancı arşivlere ve kütüphanelere giriyordum. Kitap yayınlarına girişmiştim. Büyüyük Zaferin ve Türkiye Cumhuriyetinin 50. yıldönümünde Atatürk'le ilgili kitaplarım çıkmıştı. Ve Doğu dünyasının Atatürk'e karşı ilgisini de bir bildiri çerçevesinde Türk Tarih Kongresine sunmayı uygun görmüştüm. Türk Tarih Kurumunca beş yılda bir düzenlenen bu Kongreler uluslararası nitelikteydi. Her defa bunlara pek çok ülkeden tanınmış tarihçiler katılıyordu. Onlara, büyüyük Atatürk'ün yalnız Türkiye'nin değil, "Üçüncü Dünya" ülkelerinin de tarihi kahramanı olduğunu hatırlatmak istedim. Bildiriyi bu amaçla hazırlayıp sundum.

"Atatürk ve Üçüncü Dünya" başlığıyla sunduğum bildiri, Kongrede ilginç bulundu, geniş ilgi topladı. Salon tıklım tıklım doldu. Öteki seksiyonlardan da bu bildiriyi dinlemeye gelmişlerdi. Dinleyiciler arasında, bugün artık hayatta olmayan bazı büyüyük hocalar, ünlü tarihçiler de vardı. Konuşmam bitince birçok kişi söz aldı. Tamamlayıcı açıklamalarda bulundular, sorular sordular. Oturum başkanı, soru ve tartışma süresini uzattı. Eski Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal, *"bu konunun en az bilinen konulardan biri olduğunu"* belirtti ve tamamlayıcı katkılarda bulundu. Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur da bir soru sordu ve bir hatırasını aktardı: 1930 yılında Bengal'de otomobille bir gezi yaparken yerli bir polis görevlisi, *"Mustafa Kemal'e ubudiyetimi bildirmeye şimdiye kadar fırsat bulamadım, ubudiyetimi kendisine bildirmenizi rica ederim,"* demiş. Bildiri, yaşlı hocaların kırk-elli yıllık hatıralarını canlandırmış ve Atatürk'ün evrensel büyüklüğünü dinleyicilere hatırlatmış oldu. Bu tartışmaları ve açıklamaları da özetleyerek bildirinin sonuna ekledim.

Son bir not: "Üçüncü Dünya" kavramı bugün artık eskimiş-

tir; ama bildiriyi, 1976'daki adıyla, olduğu gibi kitaba almayı uygun gördüm.

Kitabın dördüncü bölümü "*Fes Olayı: Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)*" başlığını taşıyor. Bu konuda, Türk Tarih Kurumu'nda projeksiyonlu bir konferans vermiştim. Ankara'daki Mısır Elçisi Abdülmelik Hamza Bey'in fesinin, Atatürk tarafından çıkartılmasının, nasıl Türkiye ile Mısır arasında diplomatik bir olay yaratmış olduğunu anlatmıştım. Arşivden çıkardığım belge örnekleri ve gazete kesitlerinin görüntüleri de projeksiyonla perdeye yansıtılmıştı.

Türk Tarih Kurumu, bu konferansı iyi duyurmuş, konferans davetiyelerini iyi dağıtmış olacak ki, salonda kalabalık bir dinleyici topluluğu vardı. 'Diplomatik olay' kokusu alan bazı yabancı büyükelçiler, bu arada İngiliz Büyükelçisi de dinleyiciler arasındaydı. Türkiye ile Mısır arasında alınıp verilen "fes notaları" perdeye yansıyınca dikkat kesildiler. "Kırmızı bir fesin iki ülke arasında diplomatik bir fırtına koparmasını", tatlı tatlı hikâye ettim. Dinleyiciler hoş bir zaman geçirdiler. Sorular soruldu, yorumlar yapıldı. Kimileri olaya diplomatik açıdan, kimileri de Atatürk inkılapları açısından baktılar. Türkiye'de fesin yasaklanmış olmasının yurtdışında algılanış biçimi ve Mısır'da Mustafa Kemal hayranı genç aydınların varlığı ilgi çekici bulundu.

Konferanstan sonra birçok kişi etrafımı çevirdi. Yeni yeni sorular soruldu. Anlattıklarımın yayımlanıp yayımlanmayacağını soranlar oldu. Birkaç kişi de perdeye yansıtılan belgelerin örneklerini benden rica etti. Belge isteyenler arasında, bir süre sonra bir suikasta kurban giden Bahriye Üçok da vardı. Kendisine istediği belge örneklerini göndermiştim. Ama bunları kullanmaya ömrü yetmedi sanıyorum. Daha sonra, konferansımın genişletilmiş metni, belge ekleriyle birlikte, uzunca bir inceleme halinde, Türk

Tarih Kurumunun bilimsel dergisi **Bellesten**'de yayımlandı.⁶ Ve şimdi burada, kitabın bir bölümü olarak, ikinci defa yayımlanıyor.

1988 yılı, Atatürk'ün ölümünün 50. yılıydı. Ankara Üniversitesi ile Hacettepe Üniversitesi, birlikte, o önemli yıldönümünde Atatürk'ü anmak için, Ankara'da, 31 Ekim-1 Kasım 1988 tarihlerinde bir sempozyum düzenlemeye karar vermişler. Bilim adamlarımızın yanı sıra, Ankara'daki yabancı büyükelçilerden bazıları da sempozyuma aktif olarak katılmayı ve Atatürk'ü bir dünya büyüğü olarak değerlendirmeyi kabul etmişler. Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Necdet Serin, benim de bu sempozyuma bir bildiriyle katılmamı istemiş. O tarihte Çin Halk Cumhuriyeti'nde Büyükelçi olarak görevliydim. Pekin'den Ankara'ya çağırıldım.

Sempozyuma *"Atatürk'ün Ölümünün Dış Dünyada Yankıları"* üzerine bir bildiri sundum. Batı Avrupa'da, Balkanlarda, Kafkaslarda, Afrika'da ve Asya'da Atatürk'ün ölümünün nasıl derin üzüntü yaratmış olduğunu, kısıtlı zaman dilimi içinde özetle anlattım. Ama anlattıklarım beni pek tatmin etmedi. Bu iş için dünyanın öbür ucundan Ankara'ya çağırılıp getirilmiş bir kişi olarak, beş-on sayfalık bir bildiri metniyle yetinmem doğru olmazdı.

Bildiriye yayına verirken genişlettim ve belgelerle zenginleştirdim. Bildiriye 74 orijinal belge ekledim; çoğu yabancı dilde olan ve ilk defa gün yüzüne çıkan tarihi başsağlığı mesajlarının Türkçe çevirilerini verirken İngilizce ya da Fransızca asıllarını da yanlarına koydum. Bu belgeleri hızla tarayıp, Doğu halklarının Atatürk hakkında kullandıkları sıfatların, unvanların bir dökümünü yaptım ve bu listeyi de bildiriye ekledim. Upuzun bir inceleme oldu ve öylece basıldı.⁷

Bu incelemede çarpıcı belgeler bulunacaktır. Atatürk'ün za-

6) Bilâl N. Şimşir, "Fes Olayı: Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)", **Bellesten**, Cilt: XLVIII, Ocak-Nisan 1984, Sayı: 189-190, s. 1-54+17 tıpkıbasım.

7) Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Ölümünün Dış Dünyada Yankıları", **Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu, 31 Ekim - 1 Kasım 1988**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989, s. 71-161.

mansız ölümü, Moskova'dan Pretoria'ya, Londra'dan ve Eston-ya'dan Tokyo'ya, Cezayir'den Doğu Bengal'e ve Birmanya'ya ka-
dar üç kıtayı sarsmış. İnsanlık, Türk ulusunun büyük yasını yü-
rekten paylaşmıştır. Özellikle Asya ve Afrika, kendi kahramanla-
rı olarak sevip saydıkları Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne
gözyaşı dökmüş, yas tutmuş ve hüznü duyularını Türk ulusu-
na duyurmaya çalışmıştır. Bu belgelerden de anlaşılıyor ki, Tür-
kiye Cumhuriyetinin kurucusu, Türk ulusunun ölümsüz Ata'sı
Mustafa Kemal Atatürk, bir dünya büyüğü olarak hayata gözleri-
ni kapamıştır.

Çin'den temelli dönünce Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne
uğradım. Sempozyum bildirileri bir kitap halinde basılmış ve be-
nim bildirimimin ayrı basımları da yapılmıştı. Bunu okurken duy-
gulandıklarını söylediler ve bir de dilekte bulundular: Bu uzun in-
celemenin ayrı bir kitap olarak basılmasının uygun olacağını
söylediler. O dileklerini şimdi yerine getirmiş oluyorum. "*Ata-
türk'ün Ölümünün Dış Dünyada Yankıları*" başlıklı incelemenin
tam metni, bu kitabın beşinci bölümünde bulunacaktır.

*
*
*

Kitabın son bölümü, oldukça kısadır; "*Doğu Bengal'de 'Ata-
türk Lisesi'*" başlığını taşıyor. Aynı başlıkla, 1979 yılında, Türk
Tarih Kurumu **Bellekten**'inde, belgesel bir makale olarak yayım-
lanmıştı.⁸

Burada kullanılan belgelere, önce Londra Büyükelçiliğimiz
arşivinde rastladım. Atatürk'ün ölümünden iki ay sonra, Ocak
1939'da, Hindistan'ın Doğu Bengal eyaleti Daganbhuiya şehrin-
de, lise düzeyinde bir okul açılıyor. Yerli halk, açılan okula, ken-
diliğinden, "*Atatürk High School*" adını veriyor. Yani "*Atatürk Li-
sesi*" veya "*Atatürk Koleji*". Amaç, büyük Atatürk'ün adını ve dü-

8) Bilâl N. Şimşir, "Doğu Bengal'de 'Atatürk Lisesi' ", **Bellekten**, Cilt: XLIII, Sayı: 170, Nisan
1979, s. 415-426+10 sayfa tıpkıbasım.

şüncelerini yaşatmaktır. Okul Müdürü, okulun açılışını, Batı Bengal'in Kalküta kentindeki Türkiye Cumhuriyeti Fahri Konsolosluğuna da haber veriyor. Hindistan o tarihte Britanya İmparatorluğu toprağıdır, dolayısıyla Kalküta Fahri Konsolosluğu da Londra Büyükelçiliğimize bağlıdır. Konsolosluk böyle bir okulun açıldığını büyükelçiliğimize rapor ediyor, bu bakımdan yazışmaların asılları Londra Büyükelçiliğimiz arşivinde saklanmıştır.

Dünyanın öbür ucunda, daha önce adını bile duymadığımız bir şehirde, Atatürk'ün adını taşıyan bir okul "keşfetmek" beni şaşırttı. Ankara Atatürk Lisesi gibi, Daganbhuiya Atatürk Lisesi! Belki inanılır gibi değil, ama gerçekten anlamlı. Bulduğum belgelerden bir makale hazırlayıp **Bellesten**'e gönderdim. Yayımlandı.

Makalenin ayrıbasımlarından iki nüshayı da Dakka Büyükelçimize postaladım. Pek makbule geçmiş. Hararetle teşekkür edildi. Meğer, Daganbhuiya "Atatürk Lisesi" hâlâ yaşıyormuş. O okuldan diploma alıp çıkanlar sonraları Bangladeş'te belli yerlere gelmişler. Bangladeş Milli Eğitim Müsteşarı da o okulun ilk mezunlarındanmış. Büyükelçimiz, makalemin bir örneğini götürüp elden Müsteşara sunmuş. Müsteşar, okulunun kuruluşuyla ilgili yazışmaları görünce pek duygulanmış ve memnun kalmış. Makale orada yerini bulmuş.

Ankara'da da yerini buldu. Yedinci Cumhurbaşkanımız Kenan Evren'in Bangladeş'e yapacağı resmi ziyaret arifesinde, Dışişleri Bakanlığının ilgili dairesi, harıl harıl bilgi notları hazırlıyordu. Tam o sırada Genel Müdür Erdem Erner'e Bangladeş'teki Atatürk Lisesini hatırlattım ve makalemin bir örneğini sundum. Pek hoşnut kaldı ve Cumhurbaşkanına sunulacak bilgi notları dosyasına hemen bu okul da eklendi. Daha sonraki tarihlerde de Türkiye ile Bangladeş arasında yapılan karşılıklı ziyaretler dolayısıyla bu makaleden yararlanıldı, sanıyorum.

Kitabın bölümlerini oluşturan altı inceleme, son çeyrek yüzyıl içinde değişik yerlerde yayımlanmıştır. Şimdi bu kitapta bir araya getirilip ikinci defa yayımlanmaktadır. Kitaba toptan bakınca, bölümler arasında yer yer çakışmalar olduğu görülecektir. Bazı belgeler bir-iki yerde tekrarlanmıştır. Bu durum, her bölümün veya incelemenin, değişik zamanda kaleme alınmış olmasından ileri gelmiştir. Önemli bazı belgelerin birkaç defa tekrarlanıp vurgulanmış olmasının doğal karşılanacağını umarım.

Bu kitap, okuyucuyu biraz başka ufuklarda dolaştıracaktır. Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını çok aşan, pek uzak diyarlarda da çok sevilen bir dünya büyüğü olduğunu belgelerle gözler önüne serecektir. Türk okuyucu, insanlığa evrensel çapta bir büyük adam kazandırmış bir ulusun çocuğu olarak gururlanacak ve duygulanıp düşünecektir, sanırım.

BİLÂİ N. ŞİMŞİR
Gaziosmanpaşa, Ankara
12 Aralık 1998

I

SAVAŞ ADAMI - BARIŞ ADAMI
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

SAVAŞ ADAMI-BARIŞ ADAMI MUSTAFA KEMAL ATATÜRK (EYLÜL 1922)*

Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatında ve eserinde, 1922 yılı Eylül ayı ayrı bir yer tutar. Bu ay içindedir ki O, şan ve şöhretinin doruğuna ulaşır. Kazandığı Büyük Zafer, yalnız Türkiye'ye kurtuluş ve bağımsızlık yolunu açmakla kalmaz, aynı zamanda dünyanın dört bucağında derin yankılar yapar. Ezilen Asya ve Afrika halklarının gözünde Mustafa Kemal, Doğunun kahramanı, özgürlük ve bağımsızlık şampiyonu olarak yücelir.

Buna karşılık Mustafa Kemal'in başarısı sömürgeci devletlerde derin kaygılar yaratır. Bu devletler, Türk ordusunun muzaffer yürüyüşünü önlemeye kalkışır. İngiltere Hükümeti, Mustafa Kemal'in kurtarıcı ordusunu kuvvet kullanarak durdurmak ister. Bu amaçla dominyonlara, müttefiklere ve Balkan devletlerine çağrıda bulunur, asker ister. İnsanlığı yeniden genel bir savaşla tehdit eder.

Mustafa Kemal, barış ile savaş arasındadır. Bir siyasal gerçekçi olduğunu parlak bir biçimde kanıtlar. Küvvet politikasında İngiliz İmparatorluğu'nu yalnızlığa iter. Böylece yeni bir savaş felaketinin önüne geçer. 1922 Eylül ayının başında Mustafa Kemal bir Savaş Adamıdır. Muzaffer Başkomutandır. Ayın sonunda bir Barış Adamı olarak yükselir. İnanan ve inandıran bir Barış Adamıdır.

*) *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, No. 50, 1982; Atatürk Özel Sayısı, s. 27-82.

Aşağıdaki bölümlerde 1922 Eylülünün belgesel bir incelemesi bulunacaktır. Bu ay içindeki olayların merkezinde Mustafa Kemal vardır. Savaş Adamı-Barış Adamı olarak tüm olaylar Mustafa Kemal eksenini etrafında döner ve gelişir.

Muzaffer Başkomutan Mustafa Kemal

Türk orduları Başkomutanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Konya'da İngiliz Generali Townshend ile buluşmak bahanesiyle, 21 Temmuz 1922 günü başkent Ankara'dan ayrıldı. Ertesi gün Garp Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e vardı. 23 Temmuz akşamı Cephe Kumandanı İsmet Paşa ile Yunan işgal ordularına karşı genel taarruz plânlarını görüştü. 25 Temmuzda Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da Ankara'dan karargâha geldi. Üç komutan 27-28 Temmuz gecesi baş başa verdiler. Önceden saptanmış plan gereğince taarruza geçmek üzere, 15 Ağustos kadar bütün hazırlıkların tamamlanmasını kararlaştırdılar. Başkomutan, taarruzu çabuklaştırmak için hazırlıkların tamamlanması emrini verip Ankara'ya döndü.¹

Başkente dönünce Başkomutan, taarruz kararını Hükümete duyurdu. Bir kabine toplantısı yapıldı. Taarruz konusunda anlaşmaya varıldı. Sonra Başkomutan Mustafa Kemal, gizlice yine Ankara'dan ayrıldı. Ama kamuoyunda başkentte imiş gibi izlenim yarattı. Bu kez, genel taarruza geçmek ve taarruzu yönetmek üzere cepheye gidiyordu. 20 Ağustos günü karargâha vardı. Cephe Komutanıyla kısa bir görüşme yaptı. Ve 26 Ağustos sabahı taarruza geçilmesi için emir verdi.²

Türk kuvvetleri; 85.000 tüfek, 2.025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5282 kılıç olmak üzere

1) Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, C. II, İstanbul, 1962, s. 671-672.

2) a.g.e., s. 674.

199.283 mevcutluydu. Yunan kuvvetinin mevcudu; 90.000 tüfek, 3.139 hafif makineli tüfek, 1.280 ağır makineli tüfek, 418 top, 1280 kılıç olmak üzere 218.432 kişiydi.³ Demek ki, bütün hazırlıklara rağmen, Türk ordusu düşmana maddi üstünlük sağlayamamıştı. Yalnız süvari sayısı bakımından üstündü. Stratejik bakımdan da Yunanlılardan yana bir durum vardı. Yunanlılar, Marmara Denizi'nden Menderes vadisine kadar uzanan bir cephe tutuyorlardı. Bunun iki önemli müstahkem mevki, kuzeyde Eskişehir, güneyde Afyon idi. Mustafa Kemal Paşa, Afyon'dan vurmaya karar vermişti. İngiliz mühendislerin "geçilmez" dedikleri ve bir Fransız yazarının da "ikinci Verdun" diye nitelendirdiği Afyon.⁴

Atatürk, hem stratejik, hem taktik bakımından bir baskın biçiminde taarruza geçmeye karar vermişti. *"Taarruzumuz", di-yordu, "sevkülceyş ve aynı zamanda bir tabiye baskını halin-de icra olunacaktı. Bunun mümkün olabilmesi için tahşidat ve tertibatın gizli kalmasına ehemmiyet vermek lazımdı. Bu sebeple, bilcümle harekât gece icra edilecek, kıtaat gündüz-leri köylerde ve ağaçlıklar altında istirahat edeceklerdi."*⁵ Böylece Afyon karşısına gizlice yığınak yapıldı. Taarruzun ağırlığı, Yunan cephesinin kilit noktası durumundaki Dumlupınar'a yönelecekti. Yunan haberalma örgütü ve sık sık keşif uçuşları yapan Yunan uçakları, Türk taarruz hazırlığını haber alamadılar. Hiçbir şeyden kuşkulamadılar.⁶ O sırada Türkiye'de çok yoğun çalışmakta olan "Kara Cumbo" (Black Jumbo) adlı İngiliz casus örgütü de atladı.⁷

24 Ağustosta Türk karargâhı Akşehir'den, taarruz cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına kaydırıldı. Ertesi günü de Kocate-

3) Cemal ENGİNSOY, "Operations on the Western Front During The Turkish War of Independence (1919-1922), *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, Ankara, 1980, s. 224, No. 46.

4) Jean Paul GARNIER, *La Fin de l'Empire Ottoman*, Plon, Paris, 1973, s. 263.

5) Nutuk, C. II, s. 674.

6) *La Guerre de l'Indépendance Turque*, Imprimerie d'Etat, İstanbul, 1937, s. 73.

7) Bilâl N. ŞİMŞİR, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, İstanbul, 1972, s. 453-455.

pe yakınında çadırılı ordugâha taşındı. Mustafa Kemal, muharebeyi Kocatepe'den idare edecekti. 25 Ağustosta Anadolu'nun dış dünya ile tüm haberleşme yolları, hatları kesildi. Türk birlikleri Yunan siperleri karşısında yerlerini aldılar. 26 Ağustos sabahı saat 04.30'da şiddetli top ateşiyle Türk taarruzu başladı. Piyade, saat 05.00'te düşman mevzilerinin önüne, 05.30'da Tınaztepe'ye yaklaştı. Saat 06.00'da Türk tümenleri birinci düşman hattının önünde mevzi aldılar ve yarım saat sonra da hücum kalktılar. Akşama doğru Yunan mevzileri adamakıllı hırpalanmış, fakat henüz düşürülemediği.

27 Ağustos sabahı erken saatte Türk ordusu Yunan cephesine karşı yeniden hücumla geçti. O gün Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın başlıca düşüncesi düşman cephesini yarmaktı. Taarruz hızla gelişti. Afyon'un güneyinde şiddetli muharebe oldu. Üç düşman tümeni eritildi. Bir yandan müstahkem düşman mevzileriyle, öte yandan da düşman askeriyle baş etmek durumunda olan Türk tümenleri de ağır zayıyat verdiler.⁸ Aynı gün, yani taarruzun başlamasından otuz saat kadar sonra, Afyon'un güneyindeki Yunan mevzileri yarılıp geçildi. Atatürk, *"Efendiler," diyor, "26-27 Ağustos günlerinde, yani iki gün zarfında, düşmanın (Afyon) Karahisar'ın cenubunda 50 ve şarkında 20-30 kilometre imtidadında (uzunluğunda) bulunan müstahkem cephelerini düşürdük".*⁹

Ne var ki, cepheleri düşmüş olan düşman henüz saf dışı edilememişti. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa bu kez, düşmanın bu yarım yenilgisini tam bir genel çekilmeye dönüştürmeye yöneldi. Birkaç günde bu hedefine ulaştı. Afyon'un güneyindeki son Yunan kuvvetleri perişan halde batıya kaçarken, kuzeydeki Yunan tümenleri henüz ciddi bir muharebeye tutuşmadıklarından bir karşı taarruza geçebilmeyi umuyorlardı. Mustafa Kemal

8) *La Guerre d'Independence Turque*, s. 81.

9) Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, C. II, s. 674.

Paşa dikkatini buraya çevirdi, parlak ve cesur bir çevirme harekâtına geçti. Atatürk diyor ki: *"Mağlup olan düşman ordusu kuvayı külliyesini 30 Ağustosa kadar Aslıhanlar civarında ihata ettik (kuşattık). 30 Ağustosta icra ettiğimiz muharebe neticesinde (buna **Başkumandanlık Muharebesi** unvanı verilmiştir) düşman kuvayı asliyesini imha ve esir ettik."*¹⁰

Yunan Başkomutanı General Trikupis, önce muharebe meydanından kaçabıymıştı. Ama iki gün sonra esir edildi. Gazi Mustafa Kemal Paşa bizzat yönettiği için "Başkumandan Muharebesi" adı verilmiş olan bu meydan muharebesi, Türk halkına hürriyet ve tam bağımsızlık yolunu açtı.

Büyük Nutkunda Atatürk şöyle der:

"Muhterem Efendiler, Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi ve ondan sonra düşman ordusunu kâmilten imha ve esir eden ve bakiyyetüssüyufunu (kılıç artıklarını) Akdeniz'e, Marmara'ya döken harekâtımızı izah ve tausif için söz söylemekten kendimi müstağni addederim.

Her safhasıyla düşünülmüş, izhar, idare ve zaferle intaç edilmiş olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk zabitan ve kumanda heyetinin, yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden bir eserdir.

*Bu eser, Türk milletin hürriyet ve istiklal fikrinin lâ-yemut abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evladı, bir ordunun Başkumandanı olduğumdan, ilelebet mesut ve bahtıyırım".*¹¹

Sonuçsuz Mütareke Tartışmaları

Atatürk, "Efendiler," diye anlatıyor, *"Başkumandan Muharebesi'nin neticesine kadar her gün büyük muvaffakiyetler-*

¹⁰) a.g.e., s. 675-676.

¹¹) a.g.e., s. 676-677.

le inkişaf eden taarruzumuzu tebliği resmlerde gayet ehemmiyetsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Maksadımız, vaziyeti mümkün olduğu kadar cihandan gizlemektir. Çünkü, düşman ordusunu tamamen imha edeceğimizden emin idik. Bunu anlayıp, düşman ordusunu felaketten kurtarmak isteyeceklerin yeni teşebbüslerine meydan vermemeyi münasip görmüş idik. Filhakika, bizim hareketimizi hissettikleri zaman ve taarruzumuzu müteakip müracaatlar vaki olmuştur..."¹²

Başkumandan Meydan Muharebesi'nden sonra olayların olağanüstü bir hızla geliştiği görülür. 1 Eylülde Başkumandan tarihsel emrini verir:

"Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!"

Aynı gün Dışişleri Bakanlığı, Paris'teki Türk Diplomatik Temsilciliğine şunları teller:

"1- Bizzat muharebe meydanında bulunan Başkumandan Gazi Paşa Hazretlerinden tebliğ kaydıyla alınan mufasal raporun hulasai mealidir:

2- 26 Ağustosta başlayan Büyük Meydan Muharebesi geceli gündüzlü beş gün devam ederek, düşman ordusunun bu sahada bulunan kısmı küllisinin inhizamiyle neticelenmiştir. İkiye ayrılmış olan düşman ordusu gruplarından bir kısmı Dumlupınar müdafaasında iki defa düşmanı inhizam edilmiştir. Şimale atılmış olan diğer grup, kolordu ve fırkası karargâhları da dahil olduğu halde, dağlar arasında sarp dereler ve çetin ormanlara dağılarak pek çok malzeme ve mühimmatı ordumuza terk etmiştir. Şimdiki halde sayılabilen otomobillerin miktarı yüzlere ve elimize geçen topun miktarı da yüzelliye baliğ olmuştur. Aynı savlet ve şiddetle düşmanın takibine devam etmekte olan ordumuz Kütahya'yı istirdat etmiş ve ileri kıtaatımız Kütahya-Gediz-Banaz hattı umumisine vasil olmuştur. 1 Eylül 338."¹³

¹² a.g.e., s. 675.

¹³ T. C. Paris Büyükelçiliği Arşivi (bundan sonra PBA olarak gösterilecektir), Dışişlerinden Paris Müessilliğine tel, 1.9.1922.

Avrupa basını Anadolu'da Yunan yenilgisinden söz etmeye başlamıştı. Paris Temsilciliği bu telgrafı hemen Fransızcaya çevirip Fransız gazetelerine yetiştirdi.

Yine 1 Eylül günü Yunan Hükümeti, mütareke istemesi için Yunan Başkomutanına telgraf çekti. Yunan Başkomutanı Trikupis, bu telgrafı belki almadan, ertesi gün esir düştü. Bu kez Yunan Hükümeti ne kadar ağır bir yenilgiye uğradıklarını anladılar ve 3 Eylül günü, mütareke yapılması için İngiltere'nin aracılığını istediler. Yunanistan doğrudan Türk Başkomutanına veya Ankara Hükümetine başvuracağı yerde İngilizlerin koruyucu kanadı altına sığınmak istedi. Atina'daki İngiliz işgüderi, "Majesteleri Hükümeti, Yunanlılara, doğrudan Mustafa Kemal'e başvurmakla elde edeceklerinden daha elverişli şartlar sağlayabilir," diyordu.¹⁴

4 Eylül günü İngiltere Hükümeti Yunanistan lehine diplomatik girişimlere başladı. İngiltere tek başına mütareke için aracılık etmek istemiyor, müttefiklerin toplu aracılığını sağlamaya çalışıyordu. Böylece Türkiye üzerine daha ağır baskı yapabileceğini hesaplıyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransa ve İtalya Hükümetlerine başvurdu. Şunları teklif etti:

"İngiltere, İstanbul'daki üç müttefik yüksek komiserinin, mütareke yapmak üzere yetkili askeri temsilcilerini derhal tarafsız bölge sınırına göndermesi ve bu temsilcilerin orada Müttefik Başkomutanı, onun Fransız ve İtalyan meslektaşlarına ve ayrıca yetkili Yunan temsilcileriyle buluşmaları için Ankara Hükümetine çağrıda bulunmalarını teklif etmektedir. Müttefik askeri temsilcileri, imkân olursa, Anadolu'nun Yunan kuvvetleri tarafından boşaltılmasını sağlayacaklardır. Boşaltma kademeli olarak müttefik subaylarının gözetimi altında yapılacaktır."¹⁵

14) **Documents on British Foreign Policy** (bundan sonra, **DBFP** olarak gösterilecektir), London, 1972, First series, Vol. XVIII, s. 5, No. 6, n. 1.

15) a.g.e., s. 4-5, No. 4.

Demek ki İngiltere, Anadolu'nun boşaltılması esasına dayalı bir mütareke düşünüyor, fakat Boğazlar bölgesini, Trakya'yı hiç anmıyordu.

Aynı 4 Eylül günü Paris'teki Türkiye Mümessili Ahmet Ferit (Tek) Bey İngiliz girişimini dolaylı yoldan haber aldı ve müttefiklerin Türkiye üzerine topluca baskı yapmalarını önlemek için kendiliğinden işe koyuldu. Ankara'ya şunları telledi:

"İngilizlerin müttefik devletlere müşterek tavassut ve mütareke teklifinde bulunması ihtimali mütezayiddir. Müsavat ve adalete münafi (aykırı) bu teklifi tarafgirane ve gayri dostane telakki edeceğimizi ve Fransa'nın bu teklife alelacele iştirak etmesine muntazır bulunduğumuzu vakit geçirmemek için bugün hariciyeye tebliğ ediyorum."¹⁶

Öte yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin İstanbul'daki temsilcisi Hamid Bey, Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltmak esasına dayalı bir mütareke için İngiltere'nin aracılığını istediğini "mahremane ve mevsuk olarak" haber alır ve 4 Eylül günü bunu Ankara'ya teller.¹⁷ Ankara'da Heyeti Vekile Reisi Hüseyin Rauf Bey bu telgrafı hemen Başkumandana iletir ve böyle bir başvuru halinde ne karşılık verileceğini sorar. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Eylül günü bu konuda Ankara'ya verdiği karşılık şu olur:

"Anadolu'daki Yunan ordusu sureti katiyede mağlup edilmiştir. Yunan ordusunun artık yeniden bir mukavemet ibrazına ihtimal yoktur. Anadolu için herhangi bir müzakereye mahal kalmamıştır. Mütareke ancak Trakya için mevzuubahs olabilir. Binaenaleyh eylülün onuna kadar doğrudan doğruya Yunan Hükümeti veyahut İngiltere vasıtasıyla, Hükümetimize resmen müracaat ettiği takdirde berveçhi ati şe-

16) T. C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi (bundan sonra DBA olarak gösterilecektir), S. TÜRK, 41/3, Ferit Bey'den Hariciye Vekâletine şifre tel, 4.9.1922, No. 684 (Telgraf 6 Eylül günü Ankara'ya ulaşmıştır).

17) Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, C. II, s. 675-676.

rait dermeyan edilerek cevap verilmelidir. Bu tarihten, yani ...eylülün onundan sonra vaki olacak müracaatın cevabının başka olmak ihtimali vardır. Bu takdirde keyfiyet ayrıca tarafı âcizaneme bildirilmelidir:

1. Mütarekenin tarihinden itibaren on beş gün zarfında Trakya 1914 hudutlarına kadar bilakaydüşart Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin memurini mülkiye ve kuva-yi askeriyesine teslim edilmiş bulunacaktır.

2. Yunanistan'daki üseramız on beş gün zarfında İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında teslim olunacaktır.

*3. Yunan ordusunun üç buçuk seneden beri Anadolu'da ika ettiği ve icra eylemekte bulunduğu tahribatı tamir etmeyi şimdiden taahhüt edecektir."*¹⁸

Aynı günlerde müttefikler, mütarekeyle ilgili olarak kendi aralarında diplomatik yazışmaları sürdürüyorlardı. Fransa, İngiliz görüşünü tam olarak paylaşmıyordu. Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Fransa'nın görüşünü Hükümetine şöyle bildiriyordu:

"İngiliz Başkomutanı ile Fransız ve İtalyan meslektaşlarının mütareke için arabuluculuk teklifleri reddedilebilir. Reddedilirse müttefiklerin bunu empoze etmeye niyetleri ve imkânları yoktur. Ama Fransa Hükümeti İstanbul'daki Yüksek Komiserine talimat göndermeye hazırdır. Fransız Yüksek Komiseri, insani bakımdan hemen bir mütareke yapılması gerektiğini iki ordunun şeflerine bildirmek için müttefik meslektaşlarıyla işbirliği yapacaktır. Tabii, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltma işini düzenlemek ve gözetlemek konusunda müttefiklerin işbirliği yapmaları söz konusu değildir."^{18a}

İtalya'ya gelince o da, İngiliz girişimine 7 Eylülde karşılık verdi. İtalya Dışişleri Bakanı, "Müttefik Başkumandanının aracılık girişimi reddedilebilir ve bu reddediliş bizim prestijimize bir

18) a.g.e., C. II, s. 675-676.

18a) DBFP / XVIII, s. 10, No. 9.

darbe olur," diyordu.¹⁹ Müttefiklerin ortak bir arabuluculuk girişimi konusunda İtalyan görüşü, Fransız görüşüne yaklaşıyordu. Yani Fransa ile İtalya, Anadolu'nun boşaltılmasını düzenlemek ve gözetlemek yolundaki İngiliz görüşünü paylaşmıyorlardı.

Öte yandan askeri harekât hızla geliyor ve Türk orduları ilk hedefleri İzmir'e yaklaşıyorlardı. 5 Eylül günü İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu Lamb, Londra'ya şunları telliyordu:

"Ödemiş, Alaşehir, Tire ve Söke hepsi boşaltıldı; Türk süvarisinin Salihli'de olduğu sanılıyor. Yardımcı kuvvetler de Aydın demiryolunun Çatal kavşağına kadar Ödemiş ve Tire kollarını ele geçirdiler.

Yunanlılar alalecele, mümkün olan bütün malzemeyi boşaltıyorlar ve sivil yönetim de İzmir'i terk etmek üzeredir.

İzmir'de Yunan postanesi kapandı ve Yunan Milli Bankası da kapanıyor. Kente yığınla göçmen geliyor. Şimdiden ekmek kıtlığı başladı."²⁰

6 Eylül günü resmi bir Türk bildirisi ilk kez General Trikupis'in esir alındığını açıkladı. Bu sansasyonel haber heyecan yarattı. İngilizlerle Yunanlılar önce buna inanmak istemediler. Ama çok geçmeden haber başka kaynaklardan da doğrulandı.²¹ Bunun üzerine Yunanistan, Anadolu'da bütün direniş umutlarını yitirdi. Düşman cephesinde panik doruk noktasına çıktı.

Bu durum karşısında İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri harekete geçtiler. 7 Eylül günü dragomanlarını Ankara Hükümetinin İstanbul temsilcisi Hamid Bey'e gönderdiler ve onlar aracılığıyla şu çağrıda bulundular: "Yüksek Komiserler, bir mütareke imzalamak üzere yetkili askeri temsilcilerini hemen tarafsız bölge sınırına göndermesi için Ankara Hükümetine çağrıda bulunurlar."²² Bu çağrıyla yaparken mütarekenin şartlarını

19) a.g.e., s. 14, No. 13.

20) ŞİMSİR, İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 499.

21) a.g.e., s. 507-508.

22) DBFP-XXVIII, s. 12, No. 11.

hiç söz konusu etmemişlerdi. Ama aynı gün Lord Curzon, "müttefiklerin müdahalesinin yalnız Anadolu'yu boşaltmakla sınırlı olduğunu" ısrarla yineliyordu.²³ Bununla birlikte İstanbul'daki müttefik generaller Lord Curzon'dan daha gerçekçi görünüyorlar, mütareke şartlarına Trakya konusunu da eklemek istiyorlar ve Trakya'nın nereye kadar boşaltılacağını belirlemeye, bir çizgi saptamaya uğraşıyorlardı.²⁴ Bir yandan müttefik politikacılarıyla askerleri arasında, öte yandan da üç müttefik hükümet arasında, mütareke konusuyla ilgili olarak görüş ayrılıkları vardı.

Hamid Bey, dragomanlar aracılığıyla yapılan müttefik çağrısını hemen Ankara'ya telledi. "Bugün mütareke teşebbüsü vaki oldu," dedi.²⁵ Ankara Heyeti Vekile Reisi ve Hariciye Vekili Hüseyin Rauf Bey, bu telgrafı hemen Başkumandana telledi. Ayrıca 7 Eylül akşamı İstanbul'dan ek bilgiler istedi. Ve Hamid Bey'e şunları söyledi: "İngiliz, Fransız ve İtalyan tercümanlarının 7 Eylül tarihli tebligatı Başkumandanlığa arz edilmiştir. Mütalaaları alındıktan sonra Hükümetimizin cevabı verilecektir. Yunanistan'ın mütarekeye âmâde olduğu haberinin size sureti tebliğinden ve mümessillerin hükümetleri ile muharebatta bulunduklarını söylemelerinden de anlaşılıyor ki, ne Yunanistan tarafından ne de onun namına Düveli İtilafiye canibinden henüz Hükümetimize resmi ve usulü dairesinde bir müracaat yoktur. Bundan başka her mütareke talebi sulh müzakeratına girişmek veya haberleri toplamak gibi bir maksadı mahsusaya mebni olduğu halde tercümanların teklifinde Yunanistan'ın talebi ahırının ne maksada mebni olduğu bildirilmiyor. Lazım gelen tahkikatla bulunarak bu noktalar hakkında bizi tenvir buyurmanızı rica ederim."²⁶

23) a.g.e., s. 15, No. 14.

24) a.g.e., s. 16, No. 16.

25) DBA, TÜRK, 41/3, Hamid Bey'den Hariciye Vekâletine tel, 7.9.1922, No. 839.

26) a.g.e., Rauf Bey'den Hamid Bey'e tel, 7.9.1922, No. 4961/779.

Bu telgrafa karşılık olarak Hamid Bey 8-9 Eylül gecesi Ankara'ya şunları bildirdi:

"Yunanistan tarafından Düveli İtilafiyeye mütareke talebi için müracaat vukubulduğu ve komiserlerin devletleri namına müracaat ettikleri ve her hatta generaller gönderecekleri hakkındaki müracaat resmidir. Sebebi mütarekeye gelince: Asya'yı Sugrayı (Anadolu'yu) tahliye etmek maksadına mebnidir. Ve bunu bize insani bir mütareke gibi göstermek istiyorlar..."²⁷

Hamid Bey ayrıca şu ek bilgileri veriyordu:

"Bugün nezdime gelen General Pellé, mütareke teklifi terk olunmuş gibiyken birden bire zuhur etmesi İngiliz işi olduğunu söyledi. Anadolu'nun tahliyesiyle mütareke aktinin İzmir'de hali tezezbübü idame ve Yunanlılara eşya kaçırmak fikirini bahşetmekten ve mütarekeden sonra sulhu uzatmaktan başka bir şeye yaramayacağına müttelik kaldık. Bu teklifin siyasi olmaktan ziyade insani olduğunu İngilizlerin söylediklerini beyan etti..."²⁸

Öyle görülüyor ki, Yunan ordusunun son kalıntılarının Anadolu toprağını kesinlikle terk ettikleri bir sırada, İngilizlerin sadece Anadolu'yu boşaltmak amacıyla mütareke teklif etmeleri ciddiyetten uzaktı.

9 Eylül 1922 gününe, yani Türk ordusunun İzmir'e muzaffer girişine kadar görülen mütareke tartışmaları kısaca buydu. Başka bir deyimle, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine gerçekçi ve ciddi bir mütareke teklifi yapılmamıştı, denebilir.

Ertesi günü Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, açık bir otomobille, halkın coşkun sevinç gösterileri, alkışları arasında kurtarılmış İzmir'e girdi.

11 Eylül günü bir Fransız gazetesi şunları yazıyordu:

"Çok sözü edilen mütareke, Türk ordusunca hâlâ kabul edilmedi. Zaten 1918 mütarekesinin büyük dersini kuşkusuz

27) a.g.e., Hamid Bey'den Hariciye Vekâletine tel, 8.9.1922, No. 4904/598.

28) a.g.e., Hamid Bey'den Hariciye Vekâletine tel, 7.9.1922, No. 842.

anımsayıp yaşayan Mustafa Kemal ve İsmet Paşa, hedeflerine tam olarak ulaşmadan önce düşmanla herhangi bir müzakereye girişmek istemezler. Stratejik noktaları ele geçirmenin, konferans masasında tartışmaktan çok daha yerinde olduğunu biliyorlar. Onların hedeflerinin İstanbul ile Edirne sınırı olduğunu güvenilir kaynağa dayanarak söyleyebiliriz.

Kaldı ki, İstanbul ile Edirne arasındaki topraklar, ahalisi Türk olan topraklardı. Dünyanın gözleri önünde kendilerini ispat etmiş olan bu savaş adamları şimdi biraz alaylıca şunu sormaktadırlar: O ünlü hakkın, halkların kendi kaderlerini kendileri tayin etmeleri hakkının kimi taraftarlarınca, Türkiye'nin olanın Türkiye'ye geri verilmesine karşı çıkılması tuhaf kaçmıyor mu?"²⁹

Ézilen Doğu Halklarının Kahramanı Mustafa Kemal

Büyük Türk Zaferi, hem Doğuda hem Batıda, o zamana kadar benzeri görülmemiş pek büyük yankılar yaptı. Bu yankılar, Türk Kurtuluş ve Bağımsızlık Savaşının özelliğinden kaynaklanır. Üç yılı aşkın bir zamandır Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yürütülen bu savaş, bir hürriyet ve tam bağımsızlık savaşıydı. Kurtarıcı ve anti-kolonialist özelliği dolayısıyla, ta başından beri, ezilen bütün Asya ve Afrika halklarının yakın ilgisini ve sempatisini çekmişti. Özellikle Müslüman halklar Türk Kurtuluş Savaşına karşı büyük yakınlık ve ilgi duymuşlardı. Çünkü, o tarihte, hemen hemen bütün dünya Müslümanları yabancı boyunduruğu altında yaşıyorlardı. Yabancı boyunduruğuna girmemek için silaha sarılmış ve bir ölüm-kalım savaşına girişmiş olan son bağımsız Müslüman ülke Türkiye idi. Bu sava-

29) "Le Triomphe Kémaliste (Kemalist Zafer)", *Le Matin*, Paris, 11.9.1922.

şın derin anlamı vardı. Çığır açan bir savaştı bu. Büyük Zafer de tarihte çığır açan bir zafer olmuştu. Türk Kurtuluş Savaşını derin sempatiyle izlemiş olan Azeri lider Büyük Zaferin hemen arkasından şunları söylüyordu:

"Anadolu Türklerinin kazandığı zaferin önemi yalnız askeri yönden ileri gelmiyor. Bu hareketin manevi yönü daha da önemlidir. Çünkü bu zafer, yüzyıllarca bağımsızlığını koruyabilmiş tek Müslüman devletin, egemen devletler haritasından hep-ten silinmekle tehdit edildiği bir zamanda kazanılmıştır.

Bu zafer, adına İslam denilen 250 milyonluk bir kitlenin maddi ve manevi önemini bir kez daha kanıtlamıştır... Yeryüzünde bu kitlenin de hayat hakkı vardır. (Bu zafer işte bunu kanıtlamıştır.)"³⁰

Büyük Zaferin dünyadaki yankılarını derinlemesine incelemek bu yazının çerçevesini çok aşar. Genel bir fikir vermek amacıyla burada yalnız bazı belgeler anılıp geçilecektir.

Dumlupınar zaferinin daha ilk haberleri üzerine, Hindistan Hilafet Merkez Komitesi Başkanı Muhammed Chotani hemen Mustafa Kemal Paşa'yı ve muzaffer ordusunu kutladı. 5 Eylül 1922 günü Bombay'dan Türkiye'nin Paris Diplomatik Temsilciliğine şunları telledi:

"Yunan ordusuna karşı kazanılan parlak ve şanlı zaferden dolayı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle muzaffer ordusuna, Hindistan Merkez Hilafet Komitesi'nin, bütün Hindistan'ın ve özellikle Müslümanların en içten tebriklerinin iletilmesine aracılığınızı rica ederim.

Bütün Hindistan eylülün sekizine rastlayan cuma gününü bir ibadet ve niyaz günü sayarak, Ankara Hükümetinin kesin zaferi ve bütün insanlık kurallarını çiğneyerek masum Türk ahalisine karşı en korkunç zulümleri işlemiş olan Yunan ordusunun

30) "Déclaration de Djevhun Bey Hadjibeyli, Délégué de l'Azerbaïdjan a la Conférence de la Paix", L'Echo du Rhin, Mayence, 13.9.1922, No. 880.

toptan kovulup defedilmesi için Ulu Tanrı'ya dua edecektir."³¹ Paris Temsilcisi Ahmet Ferit (Tek) Bey Chotani'den ikinci bir telgraf aldı. Telgraflar doğrudan Ankara'ya çekilemiyordu, çünkü İstanbul'daki hatları İngilizler tutmaktaydı. Müttefik sansürü yüzünden ancak dolaylı yoldan, yurtdışında o zaman sayıları pek seyrek olan Türk temsilcilikleri aracılığıyla telgraflar geliyordu. 13 Eylül günlü bu ikinci telgrafında Hindistan Hilafet Merkez Komitesi Başkanı şöyle diyordu:

"İslam ordularının Anadolu'da kazandıkları parlak zaferler ve özellikle Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları dolayısıyla, Ekse-lans Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya, Büyük Millet Meclisine ve Ankara Hükümetine, Hilafet Merkez Komitesi ve bütün Hindistan adına yürekten tebriklerimizi lütfen iletmenizi dilerim. Ankara'nın yiğit mücahitleri inşallah Yunanlıları bütün Anadolu'dan ve Trakya'dan toptan söküp atmayı da başaracaklar, çaresiz Müslüman halkını yok edilmekten kurtaracaklar ve Türk vatanını sürekli barışa kavuşturacaklardır. İstanbul ve Çanakkale'nin de, hak ve adalet şampiyonları Türklere tam olarak geri verildiğini ve Türk davasının kesin çözümlendiğini bildirecek hayırlı haberleri hepimiz büyük sabırsızlıkla bekliyoruz. Birleşik Hindistan, İslam dünyasını haklı isteklerine uygun olarak ve Türklerin İslam dinine yaptıkları parlak ve şerefli hizmetlerini takdir ederek, onların hak ve adalet davalarını bütün yürekten desteklediğimi belirtir.

Yaşasın Gazi Mustafa Kemal Paşa ve muzaffer orduları!"³²

Hindistan'ın Bombay kentinden gelen bu telgrafı, diğer büyük bir Hint kenti olan Delhi'den gelen başka bir telgraf izlemişti. Delhi halkı Büyük Türk Zaferini kutlamak için bir miting düzenlemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın kurtarılan İzmir'e girdiği

31) PBA, Anadolu Meselesi, 1922, Chotani'den Ferit Bey'e tel, Bombay, 5.9.1922.

32) a.g.e., Chotani'den Ferit Bey'e tel, Bombay, 13.9.1922.

gün, yani 10 Eylül günü yapılmış olan bu büyük mitingte kararlar da alınmıştı. Mitingi düzenlemiş olanlar Türkiye'nin Paris Temsilciliğine telgrafla şunları bildiriyorlardı:

"Delhi'de yapılan mitingte aşağıdaki karar kabul edildi:

Delhi halkı, Anadolu'da kazandıkları kesin zafer dolayısıyla Kemalistleri yürekten kutladılar.

Miting ayrıca, İngiliz Dışişlerinin Yunan yanlısı tutumuna karşı duyduğu öfkeyi ve İngiliz Hükümetinin Türklere karşı haksız tutumu sürerse yalnız Hindistan'da değil, aynı zamanda bütün İslam dünyasında İngiltere'ye karşı çok acıklı bir durum doğmuş olacağını ve bunun bütün sorumluluğunun da İngiliz kabinesine yükleneceğini kayda geçirdi."³³

Hindistan yarım kıtasının her köşesinden gelen kutlama telgrafları birbirini izliyordu. Karaçi Hilafet Komitesi Başkanı Hacı Abdullah Harun, "kazandıkları parlak zaferler ve İzmir'in kurtarılması dolayısıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ve savaşçılarına Sind Bölgesi Müslümanlarının en içten tebriklerini sunuyordu".³⁴ Surat Müslümanları Mustafa Kemal Paşa'yı "İslamın Kahraman Çocuğu" olarak alkışlıyorlar ve Türk isteklerini destekliyorlardı.³⁵ Şahcihanpur kenti Hilafet Komitesi genç sekreterleri şu kısa, ama anlamlı telgrafı çekmişlerdi: "İzmir'in yeniden fethi fenomeni dolayısıyla coşkun sevinçlerimizle tebriklerimizi lütfen Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya iletiniz," diyorlar ve sonra şunları ekliyorlardı:

"Bütün gözler Mustafa Kemal Paşa'ya çevrilmiştir."³⁶

Afganistan'da Türk Zaferi sanki milli bir bayram gibi sevinçle kutlandı. Afgan Kralı Amanullah Han, Türk Zaferi dolayısıyla Saray'da büyük bir şölen verdi. Kralın kendisi, Türk Büyükelçisi Fahrettin Paşa ve Kâbil'deki kordiplomatik duvayeni,

33) PBA, Başkan Mezharuddin'den Ferit Bey'e tel, Delhi, 10.9.1922.

34) a.g.e., Hacı A. Harun'dan Ferit Bey'e tel, Karaçi, 11.9.1922.

35) a.g.e., Surat Müslümanlarından Ferit Bey'e tel, Surat, 14.9.1922.

36) a.g.e., Hilafet Sekreterlerinden Ferit Bey'e tel, Surat, 14.9.1922.

Mustafa Kemal Paşa'yı ve Türk halkını kutlayan söylevler verdiler. Duvayen şöyle konuştu: .

"Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Ankara Hükümeti sayesinde, Türk ırkı, dünyanın öteki milletleri arasında yaşamaya hakkı olduğunu kahramanca gösterdi. Türk ordusunun kahramanlığı sayesinde Türk toprağı hürriyete kavuştu. Bütün uygar dünya bugün Türklere karşı en derin saygı beslemektedir..."³⁷

Afganistan'dan Türkistan'a ve Kafkaslara kadar, Azerbaycan'dan Orta Asya'ya ve Uzakdoğuya kadar uzanan bölgelerde yaşayan bütün Türk-Müslüman halklar, Bolşevik olsun olmasın, hepsi, Türk ordusunun Anadolu'da kazandığı zaferi kendi zaferleriymiş gibi coşkun sevinçle karşılayıp kutlamışlardır. Bolşevik olanlar Türk Zaferini, "dünya emperyalizmine indirilmiş bir darbe" diye yorumlayıp alkışlamışlardır. Ötekiler ise Büyük Zaferi, "Turan ırkının ve Türk dünyasının bayramı" olarak coşkun sevinçlerle kutlamışlardır. Bu alanda başlıbaşına bir kitap olacak kadar bol belge vardır. Birkaçı kısaca aşağıda anılmıştır.

Türkiye'nin Bakû Mümessili Memduh Şevket (Esendal), 14 Eylül günü Ankara'ya şunları telliyordu:

"İzmir'in istirdadı haberi üzerine ahali, Hükümet ve matbuat izharı şadımanı ederek (sevinçlerini belirterek) bayraklarla ve Başkumandanımızın fotoğraflarıyla donatıldı... Halkın sürur ve şadımanı yazılabilen tezahüratın kat kat fevkinde bulunduğunu arzederim efendim."³⁸

Tiflis Mümessili Ahmet Muhtar Bey, İzmir'in kurtarılması üzerine, 12 Eylül günü şunları yazıyordu:

"Kahraman ordumuzun bu pek kıymetli olan muvaffakiyetini tesid etmek isteyen Tiflis Cemaati İslamiyesi, ellerinde Türk

37) DBA, S. TÜRK. K. 37/26, Fahreddin Paşa'dan Hariciye Vekâletine 14.10.1922 tarihli yazı eki.

38) a.g.e., Bakû Mümessillîğinden Hariciye Vekâletine tel, 14.9.1922, No. 18 (kısmen).

ve Bolşevik bayrakları olduğu ve beraberinde İslam mektebi muzikası, mahalli sazları bulunduğu halde, sefarethane önüne geleerek ordunun bu muvaffakiyeti azimesini tebrik ve Yunanlılara son ve kahir darbeyi indiren işbu ordunun zişan kumandanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine samimi ve kalbi tebrik takdislerinin iblağını rica ettiler..."³⁹ Tiflis halkı, Azerbaycan'da bestelenmiş Mustafa Kemal marşını söyleyerek sokaklara dökülmüştü. Ahmet Muhtar Bey bunları ayrıntılarıyla Ankara'ya duyurmuştu.

Kafkasya'dan ta Sibiryaya kadar aynı coşkunluk görölüyordu. Sibiryanın Amur Vilayeti Müslümanları adına Ankara Hükümetine çekilmiş bir telgrafta, "kazanılan zafer dolayısıyla Amur İli Müslümanlarının sevinç ve mutluluğu Mustafa Kemal Paşa'ya sunuluyor ve ayrıca Müslüman düşmanı İngiltere'ye lanet ediliyordu."⁴⁰ Buhara'dan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gelen bir telgrafta şöyle deniliyordu:

"Birinci Buhara Meslek Birliği Kongre Heyeti, kahraman Türk ordusunun ihraz eylediği muazzam galibiyetten dolayı Başkumandan ve müncii İslam (İslamın Kurtarıcısı) Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini tebrik eyler ve Kongrenin en derin tazim ve tekrimlerini takdim eder."⁴¹

Öte yandan Fransa'da yaşayan Azerbaycan Türkleri, 8 Eylül günü, Paris Mümessili Ferit Bey'e, 11 imzalı bir kutlama mektubu göndermişlerdi. Şöyle diyorlardı:

"Son günlerde Türk milli ordusunun kazandığı muharebeler, düşman üzerine indirdiği büyük darbeler ve şanlı galebeler, her bir Müslüman Türk'ün göğsünü samimi bir sevinçle kabartıyor. Büyük Cihan Harbinden yeni çıkmış Türkiye, henüz müba-

39) a.g.e., Tiflis Mümessiliğinden Hariciye Vekâletine tel, 12.9.1922, No. 1777.

40) a.g.e., Amur Müslümanlarından Ankara Hükümetine tel, Blagoveşensko, 20.10.1922 (özet çeviri).

41) a.g.e., Buhara'dan Mustafa Kemal Paşa'ya tel, 21.10.1922.

rek yaralarının kanı kurumamışken, yeniden kendi hukukunun müdafaası yolunda mübarezeyle didar edilerek bir defa daha kendisinin müstakil bir devlet ve namuslu bir millet olduğunu enzarı âleme seyrettirdi. Cenabı Hak, bütün Türk ve Müslüman ahalisinin duasını işiterek Türk kılıcına pek şanlı bir zafer daha ita buyurdu.

Bir asırdan beri yabancı hükümranlılığının bütün fenalığını kendisi üzerinde imtihan etmiş Azerbaycan Türkleri, bugün Anadolu Türklerinin de bir hissesinin yabancı kuvvete boyun eğmeye mecbur edildiğini görüyor ve kalben bu milli faciaya iştirak ediyordu... Bereket versin ki Kuvayı Milliye'nin himmet ve kahramanlığı bu batıl fikirleri devirdi. Bugünkü darbenin yalnız Yunanlılar üzerine değil, onları teşvik eden bir Avrupa devleti muazzaması üzerine de indirildiği, Türk ordusunun satvet ve ihtişamına büyük bir delildir.

Fransa'da yaşayan Azerbaycan Türkleri bugünkü büyük Türk Müslüman bayramına samimeten iştirak ediyor, Osmanlı bayrağına yeni muzafferiyetler ita buyurmasını Cenabı Haktan istida ediyor ve bu milli şenlik münasebetiyle zatı âlinizi ve sizin vasitanızla temsil ettiğiniz Millet ve Hükümeti tebrik etmeyi kendilerine bir vazife-i milliye ve medeniye sayıyorlar. Paris, 8 Eylül 1922." (11 imza)⁴²

Kafkasya İttihad Partisi Almanya Murahhası Ahmet Zade imzasıyla Türkiye'nin Paris Mümessili Ferit Bey'e şu mektup gelmişti:

"Bu son günlerde Anadolu Türk kahramanlarının Yunan asakirini misli tarihte görülmemiş bir surette hezimete düşürerek, onları bütün meziyeti askeriyesini gaip etmiş bir sürü gibi Anadolu'dan sürüp çıkarması biz Azerbaycanlıları tasviri

42) PBA, Anadolu Meselesi, 1922, Fransa'da yaşayan Azerbaycanlılardan Türkiye'nin Paris Mümessili Ferit (Tek) Bey'e mektup, 8.9.1922.

gayrikabil bir sürura gark etti. Hususiyle büyük bir Türk şehri olan İzmir'in istirdad edilmesi, inşallah pek yakında diğer iki Türk şehri olan İstanbul ile Edirne'nin dahi düşmanlardan istihlas edilmeleri ümidiyle kalbimizi ferahlandırdı.

İşte bütün Türk âlemi için bu mübarek bayram günlerinde İttihad Fırkası, Anadolu Türklerinin fedakârlıklarını takdir ederek onların neşat ve sürurlarına iştirak etmeyi kendisine kardeşlik vazifesi addeder ve bu vesile ile samimi tebrikâtını Anadolu kardeşlerine takdim etmek için zatı âlilerinin vesatette bulunmasını rica ve istirham eyler."⁴³

Bir başka Azeri lideri, Mir Yakub Seyid, Atatürk'ün İzmir'e girdiği 10 Eylül günü, Baden Baden'den Türkiye'nin Paris Mümessiline şunları yazıyordu:

"Bu son günlerde Anadolu'da cereyan eden vukuat beni son derece sevindirdiğinden kendi hissiyatımı size arzetmeyi, kendime bir vazife addettim. Hakikaten Türk ordusunun Yunanlılar üzerine olan o şaşıaadar muzafferiyeti Türk ırkının ne kadar müstesna, ne kadar zinde olduğunu bütün parlaklığıyla gösterdi; Türk ordusunun bu kadar mahrumiyetler içerisinde Yunan ordusunu ezip hırpalaması bütün Müslümanları, hususiyle bir candan, bir ırktan bulunduğumuz Azerbaycanlıları sevinçten sevince sevketti.

Çünkü bu muzafferiyet bütün Türk, bütün Turan ülkelerini sarstı ve onların nazarlarını Turancılık pişdarları bulunan Kemallerin, İsmetlerin, Feridlerin bulundukları noktaya, o muazzez Anadolu'ya celbetti. Çünkü onlar bu muzafferiyeti Anadolu Türklerine hasretmiyor, fakat onu belki bütün Turan'ın, bütün Turan oğullarının bir muzafferiyeti gibi telakki ederek gayet samimi alkışlarla karşılayacaklardır. Şimdi kendime tasvir ediyorum ki, Anadolu'dan çıkan bu zafer haberleri bir yıldırım süra-

43) a.g.e., Ahmet Zade'den Ferit Bey'e mektup, Bonn, 12.9.1922.

tiyle ne kadar seri bir surette Türk ruhunun beslendiği, Türk kalbinin çarptığı büyük, geniş Turan'ın uzak köşelerinde ne büyük şenliklere sebep olmuş, ne büyük ümitler doğurmuştur. Birkaç zamandan beri diplomatların halledemedikleri Anadolu meselesini Türk ordusu Yunanlıları denize dökmekle halletmiş oldu ve onları bir emri vaki karşısında bıraktı. Bugün artık Anadolu meselesi kendi kendisinden hemen hallolunmuş oldu.

İşte bu vesileyle Türk ordusunun daha büyük muzafferiyetleri elde etmesini ve Türk Turan bayrağını daha uzak Turan ülkelerine götürmesini Cenabı Haktan temenni eder ve bütün tebrikâtımı, bütün teşekküratımı Türk ordusuna arz ve takdim etmek için Türk ruhunun, Türk hissiyatının temerküz ettiği şahsınızı vasıta bildiğimden Türk âlemi için bu bayram ve şenlik günlerinde bir Türk, bir kardeş kalbinden feveran eden bu hissiyatı samımaneyi lütfen kabul buyurmanızı rica ederiz..."⁴⁴

Asya kıtasının batı ucunda kazanılan Büyük Türk Zaferi, kıtanın en doğu ucunda da derin yankılar yapmıştı. Dumlupınar zaferinden hemen sonra, Çin'in Mukden kentinden "Serdar-ı Namdar" Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderilmişti. "İrak (Uzak) Şark Müslümanları Murahhas ve Mümessilleri Şûrası" adına gönderilen 5 Eylül günlü mektupta, yalnız Müslümanlar değil, bütün Uzakdoğu halklarının Türk Zaferinden büyük sevinç duydukları belirtiliyor, Mustafa Kemal Paşa ve kahraman ordusu yürekten kutlanıyordu. Mektupta ayrıca "Türk dünyası Asya'nın öncüsüdür (avantgardır)" deniyor, Türk kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasının "bütün Uzakdoğu Asya halklarında büyük umutlar yarattığı" bildiriliyordu.⁴⁵

Türk Kurtuluş Savaşı ve Büyük Zafer, Japonları da duygulandırmıştı. Tokyo'da çıkan "National Review" adlı derginin mü-

44) a.g.e., Mir Yakub'dan Ferit Bey'e mektup, Baden Baden, 10.9.1922.

45) DBA, TÜRK, K. 37/26, Kurban Ali, Sultan Giray'dan Mustafa Kemal Paşa'ya mektup, Mukden, 5.9.1922.

dürü Yuho Hashimoto, doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektupta şöyle diyordu:

"Doğu halkları adına Türklerin harcadıkları çabalardan duygulanmış olan 70 milyon Japon'un selamlarını size iletmek isterim.

İngiliz size her zaman düşman olacaktır. İngiltere'den isteklerinizi başarıyla sonuçlandırmak için şimdi elverişli bir zamanda bulunduğunuzu düşünüyoruz.

Dünya barışı uğrunda savaşacağınızı dostça bir ilgiyle umuyoruz. Barışın temellerini atan bir savaşı onaylarız."⁴⁶

Büyük lider Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da kazandığı Büyük Zafer, Kafkaslardan Hindistan'a, Çin'e ve Japonya'ya kadar bütün Asya kıtasında alkışlanmıştı. Ama zaferin etkisi yalnız Asya kıtasında kalmamıştı. Ezilen Afrika kıtası da baştan başa etkilanmış, duygulanmış, sarsılmış ve sevinçten coşmuştu. Afrika'nın her köşesinden coşkun kutlama telgrafları gelmişti. Afrika kıtasının en güneyinde bulunan Johannesburg'dan Türkiye'nin Paris Temsilciliğine çekilen bir telgrafta şöyle deniyordu:

"Biz, Güney Afrika'da yaşayan Hindu ve Müslüman bütün Hintliler, sizi, arkadaşlarınızı ve kahraman, yenilmez, asil Türk ordusunu kutlarız. İdeal ile, İslam duygusuyla, adalet ve insanlık uğrunda savaşmış ve İslamın şerefini kurtardınız. Allah bütün emellerinizi gerçekleştirdi ve genç Türkiye'ye yardımcı olsun."⁴⁷

Yine Johannesburg'dan gelen bir başka telgraf şöyle kaleme alınmıştı:

"İslam düşmanlarına karşı Kemalist zafer için Allaha şükürler olsun! İslamın onurunu kurtardıkları için İslamın savunucusu Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ve kahraman ordusuna derin min-

46) a.g.e., Yuho Hashimoto'dan Mustafa Kemal'e mektup, Tokyo, 12.10.1922.

47) PBA, Anadolu Meselesi, 1922, Johannesburg Hind Cemaatinden Ferit Bey'e tel, 14.10.1922.

nettarlığımızı sunarız. Allah sizin asil fedakârlıklarınızı ve çabalarınızı karşılıksız bırakmasın!"⁴⁸

Daha kuzeyde Kenya da Türk Zaferinden etkilenmişti. 9 Eylül günü, yani Yunan ordusunun İzmir'de denize döküldüğü gün, Kenya'nın başkenti Nairobi Müslümanları Birliği'nden İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine bir telgraf gelmişti. Telgrafta, Türk Zaferi kutlanıyor ve "Mustafa Kemal'in kahraman ordusunun daha nice nice zaferler kazanması için yürekten dua edildiği" bildiriliyordu.⁴⁹ İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold bu telgrafı tutmuş ve Mustafa Kemal Paşa'ya iletmemişti. Bunun gibi yerine ulaşmamış daha pek çok telgraf olsa gerektir.

O tarihte İngiliz yönetiminde bulunan Mısır'a gelince, orada Türk Kurtuluş Savaşının zaferle sonuçlanması coşkun bayram sevinci ve büyük umut yaratmıştır. Mısır halkının coşkunluğu doruk noktasına ulaşmıştır. Mısır Kadınlar Derneği'nin Kurucu Başkanı Lebibe Ahmed imzasıyla doğrudan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiş uzun bir mektupta, başka şeyler yanında şunlar söyleniyordu. Çeviri zamanında yapılmıştır, olduğu gibi aşağıya aktarılmaktadır:

"İlk defa olarak Yunan kıtaatı Türk toprağını istila ettiği zaman bütün dünyanın nazarları cihanın birdenbire hedef mıntıkasını teşkil eden Türk vatanı üzerine initalaf etti. Çünkü artık tehdit edilen yalnız Türkiye değil, İngiliz emperyalizminin matmahı nazarı olan bütün Şark idi.

O zaman siz ortaya çıktınız ve talii harp tahavvül etti. İnsaniyet prensiplerini ve insanın mukaddes hukukunu ayaklarıyla çiğneyen... zalim Yunanlılar yirminci asır içinde öyle bir bozguna uğradılar ki harp tarihinde misli görülmemiştir.

48) a.g.e., ve DBA, TÜRK. K. 37/26, Güney Afrika'nın Johannesburg Kenti Hilafet Komitesi'nden Paris'te Ferit Bey'e tel, Johannesburg, 25.9.1922.

49) ŞİMŞİR, op. cilt., s. 544.

Paşa Hazretleri, siz kıtaatın Başkumandanlığını deruhte ettiğiniz zaman Yunanlılar, kuvvetlerini fazlaca israf ettiklerini ve Türk şecaati ile dehai askerinizi itibara almamış olduklarını idrakte gecikmediler.

Paşa Hazretleri, kalbimizden taşan şükranı minnettariyi siz Müslümanlık kudretinin halaskârına izaha yeltenmek faydasız bir külfet olur. Çünkü haklı olarak Müslüman kudretinin herkesce kabul edilen Türk vatanına bizi rapteden hissiyatımıza vakıfsınız..."⁵⁰.

Öte yandan Fransa'nın Toulouse kentindeki Mısır Derneği temsilcileri, İzmir'in kurtuluşu üzerine Türkiye'nin Paris Temsilcisi Ahmet Ferit Bey'e gönderdikleri telgrafta şöyle diyorlardı:

"Türk Zaferi haberini büyük sevinçle karşılıyor ve sizin kişiliğinizde Türk kardeşlerimizi ve Doğunun Kahramanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı kutluyoruz."⁵¹

Yine Toulouse kenti Hukuk Fakültesi'nde okuyan Mahmud Abaza adlı Mısırlı öğrenci şu telgrafı çekmişti:

"Türk milli ordusunun parlak zaferinden dolayı bir Mısırlı olarak büyük sevinç duyuyorum. Ordunuz bizi silah altına çağırırsa ben ve arkadaşlarım öğrenimimizi seve seve bırakır ve İslamın haklı davasını savunmak için ölmekten onur duyarız."⁵²

Berlin'den Mısırlı Doktor El Dardiry de şu telgrafı göndermişti:

"Mısır sorunlarını görüşmek üzere 20 Eylülde Berlin'de toplanmış olan Mısır Kongresi: (1) Mısır'ın bağımsızlığını ölünceye kadar savunmaya ve (2) Büyük General Mustafa Kemal Paşa'yı kutlamaya karar verdi."⁵³

Büyük Zafer üzerine Mısır'dan Türkiye'nin Roma Diplomatik Temsilciliğine de çeşitli kutlama telgrafları gelmişti. Roma

50) DBA, TÜRK, K. 3/66, Lebibe Ahmed'den M. Kemal'e mektup, Kahire, 9.11.1922.

51) PBA, Mısır Dergisi'nden Ferit Bey'e tel, Toulouse, Fransa, 13.9.1922.

52) a.g.e., Mahmut Abaza'dan Ferit Bey'e tel, Toulouse, Fransa, 13.9.1922.

53) a.g.e., Dr. El Dardiry'dan Ferit Bey'e tel, Berlin, 21.9.1922.

Temsilciliği bunları özetle Ankara'ya duyurmuştu. Bu temsilciliğin 7 Eylül 1922 günü Ankara'ya çektiği telgrafta şöyle deniyordu:

"Mısır Hizbül Vatani Cemiyeti Mümessili İsmail Bey imzasıyla buradaki murahhasları Hayri Bey vasıtasıyla aldığım telgrafta, ordunun muvaffakiyatı azimesi dolayısıyla Serdar-ı Namdar (Mustafa Kemal) ve bilumum kahraman orduya tebrikâtı samimanelerinin tebliği ve Âlemi İslamı gariki meserret eyleyen muvaffakiyatı Hüdapesandanelerinin tevali eylemesi duasında müdavim bulunduklarının arzı bildirilmekte olduğu maruzdur."⁵⁴

Mısır basını, "Serdar-ı Namdar", yani ünlü Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'yı "İslamın Şampiyonu" diye alkışlıyordu.⁵⁵

Gazi Mustafa Kemal Paşa, genellikle gençliğin kahramanı olmuştu. Büyük Zafer üzerine Paris'te bulunan Türk ve Müslüman gençleri 7 Eylül akşamı bir şenlik düzenlemişler, Mustafa Kemal Paşa'yı coşkunca alkışlayıp kutlamışlardı.⁵⁶ Fransa'nın Montmorency kentinden bir delikanlı da Mustafa Kemal Paşa'ya şu mektubu göndermişti:

"Uluslararası bir dostluk grubu oluşturan Fransız, İngiliz, Amerikalı, İtalyan, İrlandalı, Hindicini ve Faslı gençlerden kurulu bir grup, 1 Ekim 1922 günlü toplantısında aldığı aşağıdaki kararı Ekselanslarına iletmeye beni görevlendirdi:

1. Grup, Mustafa Kemal Paşa ile ordularına en içten ve saygılı tebriklerini sunar,

2. Mustafa Kemal Paşa'ya kardeş diyebilmek için kendilerinden izin rica eder,

3. Sır kâtibini, bu kararı Şanlı Türk Kumandanına iletmek için görevlendirir..."⁵⁷

Afrika'da yabancı egemenliğinden kurtulmak için uğraşan

54) DBA, TÜRK, K. 3726, Roma Mümessilliğinden Hariciye'ye tel, 7.9.1922, No. 156.

55) Aktaran *Morning Post*, Londra, 21.9.1922.

56) PBA, Anadolu Meselesi, 1922.

57) DBA, TÜRK, K. 37/26, Breteul Christian'dan Mustafa Kemal'e, 5.10.1922.

ezilen halklar, Türk Kurtuluş Savaşını büyük bir ilgiyle izlemişler ve Büyük Zaferi alkışlamışlardı. Fas'ın Rif Dağlarında İspanyol ve Fransız egemenliğine karşı silaha sarılmış olan halk, Türk Bağımsızlık Savaşını kendilerine örnek olarak görmüşler ve kutlamışlardı. Rif savaşçıları şeflerinden Caid Hadoum ben Hamou, İzmir'in kurtuluşu üzerine Türkiye'nin Paris Temsilciliğine çektiği telgrafta; "Türk ordularının parlak zaferini, bağımsızlık için savaşan Rif Şefleri adına kutlamaktan mutluluk duyuyorum," diyordu.⁵⁸

Çelişkili gibi görünmekle birlikte, Fas'taki Fransız Genel Valisi Mareşal Lyautey de Büyük Zaferi ilk kutlayanlar arasındaydı. Lyautey, Türkiye'nin Paris Temsilcisi Ahmed Ferit (Tek) Bey'e gönderdiği ve çevirisi zamanında yapılmış 5 Eylül 1922 günlü resmi mektubunda şöyle der:

"Mareşal Lyautey, Milli Osmanlı ordusunun ihraz ettiği muvaffakiyetlerden dolayı hissettiği derin meserreti Ankara Hükümetinin Paris Mümessiline arzeder. İslam ve Fransız menafiinin birbirine hakiki bir surette merbut olduğuna, her ikisinin birbirleriyle samimi ve halis bir itilaf ümidine imkân olmayan aynı hasımlar karşısında bulunduklarına emin olarak, İsmet Paşa'nın meşriyeti muzafferanesinde devamını ezcan ve dil arzu eyler ve Ankara Mümessilinden Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, İsmet Paşa'ya hayret (hayranlık) ve takdirinin ve muhabbetinin isaline delalet buyurması temennisinde bulunur."⁵⁹

Büyük Zafer üzerine Paris'teki Türk Temsilciliğine bütün Kuzey Afrika ülkelerinden birçok kutlama telgrafları gelmişti. Cezayir'in Ainbeda kentinden Emir Halid imzasıyla çekilen 11 Eylül günlü telgraf şöyleydi:

"Cezayir Müslüman ahalisi, yüzyıllık Fransız-Türk dostluk paktının yenilenmesinden mutluluk ve büyük sevinç duyar. İngi-

58) PBA, Caid Hadoum ben Hamou'dan Ferit Bey'e tel, Portsay, 14.9.1922.

59) DBA, S. TÜRK, 37/26 ve PBA, Anadolu Meselesi, 1922.

liz uşığı Yunanlının boyunduruğundan Anadolu'yu kurtaran Kemalist ordunun parlak zaferi için Allaha şükreder. Ellerini Kadiri Mutlaka açarak yüreğinin derinliğinden Türk halkı için dua eder. Çok Yaşa. Muzaffer Gazi Ekselans Mustafa Kemal Paşa'yı saygıyla kutlar."⁶⁰

Ve işte Tunus'tan Paris Mümessili Ferit Bey'e gelen bir buket kutlama telgrafı:

"Tunus, Babminare - 11 Eylül, saat: 10.00.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmesi dileğiyle:

Sfax kentinde çıkan Asr el-Cedid adlı Tunus gazetesi, Tunus Müslüman halkı adına, Türk Zaferi dolayısıyla milli orduların şerefli liderini hararetle kutlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılması, Türk kardeşlerinin mutlu, bağımsız ve müreffeh bir hayata kavuşmaları için yürekten dileklerini sunar. Mihri."⁶¹

"Tunus, Babminare - 11 Eylül, saat: 15.20.

Kemalist zaferi öğrenen bizler, Ankara'nın namlı galibine en iyi dileklerimizi sunarız. Tunus halkı, son zaferiniz için hep dua eder. Tüccar Grubu adına Thiami ben Abdullah ve Şerafeddin."⁶²

"Sus - 15 Eylül, saat: 09.40.

Sus kenti Düstur Partisi, Kemalist orduların zaferinden dolayı duyduğu derin sevinci duyurur ve saygılı ve içten dileklerinin ünlü Mareşale (Atatürk'e) iletilmesini diler. Düstur Partisi."⁶³

"Tebourba - 17 Eylül, saat: 10.15.

Kahraman Milli Ordunun parlak zaferlerini öğrenen biz Tunus'un Tebourba ahalisi, yürekten tebriklerimizi ve haklı emel-

60) PBA, Anadolu Meselesi, 1922, Emir Halid'den Ferit Bey'e tel, Ainbeida, 11.9.1922.

61) a.g.e.

62) a.g.e.

63) a.g.e.

lerinizin tam gerçekleşmesi için dileklerimizi sunarız. Hacı Kemais ben Arabal ve Mustafa ben Latif."⁶⁴

"Hamamlif - 20 Eylül, saat: 18.15.

Anadolu'daki kardeşlerimizin kazandıkları parlak zafer dolayısıyla biz Hamamlif'te oturan Tunuslular hararetli tebriklerimizi ve kesin zafer için dileklerimizi sunarız. Abdelmecid El-Inahdu."⁶⁵

"Tunus - 22 Eylül, saat: 11.00.

Kesin zaferiniz için dileklerimizi ve dualarımızı Ankara Milli Hükümetine duyurmanızı dileriz. Nafta Müderrisi Muhammed Şifai."⁶⁶

"Tunus - 22 Eylül, saat: 16.00.

Tunus'un Büyük Cami öğrencileri, son zaferleri dolayısıyla hararetli tebriklerinin Başkumandan Mustafa Kemal'e, milli ordulara ve Türk halkına sunulmasını dilerler. Öğrenciler."⁶⁷

"Teboursouk - 30 Eylül, saat: 17.00.

Osmanlı askerlerinin parlak zaferi, Anadolu'nun Yunan boyunduruğundan kurtarılması ve İzmir'in yeniden Anavatana katılması dolayısıyla, Hükümetiniz üyelerini, İslamın Büyük Adamı Mustafa Kemal'e ve bütün dindaşlarımıza yürekten gelen tebriklerimizi iletmenizi ve yakın bir gelecekte şanlı Türk Bayrağının Trakya, Edirne ve düşmandan kurtarılacak olan öteki kutsal topraklar üzerinde dalgalanacağını umduğumuzu duyurmanızı ve ayrıca imza sahibinin saygılarını kabul buyurmanızı dilerim Efendim. Hamuda ez Hamasi Teboursouk, Tunus."⁶⁸

Büyük Zaferin ezilen Asya ve Afrika halkları üzerindeki derin etkisini göstermek için, son olarak, Filistin Arab Beşinci Kongresi Başkanı adına Ömer Bey imzasıyla Türkiye Büyük

64) a.g.e.

65) a.g.e.

66) a.g.e.

67) a.g.e.

68) a.g.e.

Millet Meclisi Başkanı ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen bir mektuptan bir paragraf alıyoruz. Mektup ağır bir Osmanlıca ile yazılmıştır. Diline dokunmaksızın bir parçası olduğu gibi aşağıya aktarılmıştır:

"Maruzi âcizanemizdir,

Tahtı riyaseti irşadı devletlerinde bulunan orduyu âlii İslamın kahraman Türk ordusunun mazharı himayei samadani olarak ahiren ihraz eylediği zaferi âlii cümle ihvanı İslamı eşkeriz meserret eylemiş ve bütün âlemi şarkta ve hassaten âlemi İslamda yeni bir fecri ümid ve amzi küşad etmiştir. Vatanını payı a'dâdan bir hayli fedakârlıklar ihtiyar ile ve harikulade bir azmü metanet ibraz etmek suretiyle tahlise muvaffak olmak ulviyeti, ulvi İslam ihvanımız nezdinde bir dersi ibret ve bir münhacı hakiki teşkil edecektir. Aynı zamanda şarkın ve âlemi İslamın teşettütü için masruf olan kuvveti zalime ve müstamedenin pek râna meydanı alâniyete zuhuriyeti münteç olan bu tecavüzat gayeyi akvamı şarkiye ve tavâifi İslamiye arasında tevhide medar olmuştur. Her türlü itibar ile Filistin'in ahali müslimesinin tebrikâtı halisanesini arza Hüseyin Zade Musa Kâzım Paşa Hazretleri riyasetindeki heyeti murahhasamızı tevkil eyledik..."⁶⁹

Bu mektupta da vurgulandığı gibi, Büyük Türk Zaferi, bütün Doğuda, yani Afrika ve Asya'da, özellikle İslam dünyasında yeni bir ufuk, bir umut ufku açmıştır. Kurtuluş umuduydu bu. Bu yüzden ezilen Doğu halkları Türk Zaferini coşkunca alkışlayıp kutluyorlar, Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı, "Doğunun Kahramanı", "İslamın Kahramanı", "Adalet Şampiyonu", "Serdar-ı Namdar" diye bayraklaştırıyorlardı.

Buna karşılık Türk Zaferi, sömürgeci devletlerde derin kaygılar yaratmıştı. Bu ülkeler, Türk halkının bağımsız ve Kurtuluş Savaşından zaferle çıkmış olmasını, sömürgelerinin huzuru ve

69) DBA, Lozan Konferansı, T. 3/66, Ömer Bey'den Mustafa Kemal Paşa'ya mektup, 1.11.1922.

güvenliği bakımından "tehlikeli bir örnek" olarak görüyorlardı. Londra'nın ünlü **The Times** gazetesinin başyazarı, Büyük Zaferi şöyle yorumluyordu:

"Bugünkü tehlikenin (yani Türk Zaferinin) etkileri bütün dünyaya yayılıyor. Düşmanlar, Fransa'yı ve İngiltere'yi bütün Müslüman kolonilerinde suçluyorlar. Mısır, Filistin, Mezopotamya ve Hindistan, hatta Doğu Hint Adaları için bu bir tehdittir. Bu, aynı zamanda Suriye, Tunus, Cezayir ve Fas için de bir tehdittir. Tehlike daha da ötelere uzanmaktadır."⁷⁰

Fransa'nın Türkiye politikasını "intihar politikası" diye adlandırıp eleştiren bir başka İngiliz gazetesi de şunları yazıyordu:

"Fransa'nın Türkiye'yi destekleme politikası, bir felaket politikasıdır ve çılgınlıktır. Çünkü, güçlü, bağımsız ve demokratik bir Türkiye, yalnız İngiltere'ye öldürücü bir darbe indirmekle kalmayacaktır. Aynı darbeyi Fransa'ya da indirecektir. Çünkü, Türkiye'deki ihtilalci milliyetçi hareketin kesin zaferi, İngiliz kolonileri Hindistan'da, Mısır'da, Sudan'da ve Fransız kolonileri Cezayir'de, Tunus'ta, Fas'ta kapitalist Batının nüfuzunu zayıflatacaktır.

Kemal Paşa'yı ve onun emellerini desteklemekle Fransa'nın Müslüman devlet olarak prestijinin artacağını ummak boşunadır. Yabancı egemenliğine karşı savaşlarında Türklere yürekten sempati besleyen Fransız kolonilerindeki Müslümanlar, Türk milliyetçiliğinin zaferinde kendileri için yeni bir güç bulacaklardır. Fransız kolonilerindeki Müslümanlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dindaşlarına başarı ve bağımsızlık diliyorlar. Ama her şeyden önce kendileri de Fransız egemenliğinden kurtulmak istemektedirler."⁷¹

Bir üçüncü İngiliz gazetesi de şunları söylüyordu:

"Türk zaferi, İslamın tabii liderleri olarak Türklerin prestiji-

70) **The Times**, Londra, 14.9.1922.

71) **Morning Post**, Londra, 20.9.1922.

ni artırıyor. Türklerin prestijinin artması, yalnız Mezopotamya ve Hindistan'da değil, daha da fazla olarak Kafkasya ve hatta Orta Asya Müslümanları arasında derin etkiler yaratacaktır."⁷²

Batıda Kaygılar:

Lloyd George Mustafa Kemal'e Karşı

11 Eylül günü bir Fransız gazetesi "Bir İngiliz manevrası beliriyor" diyor ve şunları ekliyordu: "İngiltere bir yandan Balkan Hükümetlerini Türklere karşı kışkırtmak için uğraşılıyor,"⁷³ öte yandan da kuvvete başvurmak için bir dizi askeri tedbirler alıyor.

Mustafa Kemal'in hedefi Misakı Milli sınıırıydı. Ne daha fazla ne daha eksik. Yani, Edirne'yi de içine alacak biçimde Meriç sınırına kadar olan milli toprakları yabancı işgalinden tam olarak kurtarmak istiyordu Başkomutan. 9 Eylülde İzmir'i, ertesi gün de Bursa'yı kurtaran Türk orduları, Trakya'yı da Yunan işgalinden kurtarmak niyetiyle İstanbul'a ve Çanakkale'ye doğru yürüyorlardı. İşte burada İngiltere, Türklerin haklı isteklerine silahla karşı koymaya hazırlanıyordu. Yunan'ın saldırgan **Megali İdea**'sına (Büyük Emeline) bir darbe indirmiş olan Mustafa Kemal, şimdi Boğazlar bölgesinde İngiliz emperyalizmiyle karşı karşıya geliyordu.

11 Eylül günü İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İstanbul'daki Yüksek Komiserleri Sir H. Rumbold'a şunları bildirdi: "İngiltere Hükümeti, Çanakkale'deki mevzilerini terk etmeye hiç niyetli değildir ve orada tutunabilmesi için General Harington'a takviye göndermeye hazırdır... İngiltere bu işgalin bir müttefik işgali olmasını arzu etmekte ve bunun için Fransa ve

⁷²) "Russia and the Crisis", **Manchester Guardian**, 21.9.1922.

⁷³) "Le Triomphe Kemalisle", **Le Matin**, Paris, 11.9.1922.

İtalya Hükümetlerine başvurmaktadır. Ama onlar reddederlerse İngiltere tek başına hareket edecek ve harekâta İngiliz donanması orduya destek olacaktır. Donanmanın da yardımıyla, İstanbul, ne pahasına olursa olsun elden bırakılmayacaktır."⁷⁴

Bu resmi haber, İngiltere'nin muzaffer Türk ordularına karşı silahla direnmeye kararlı olduğunu gösteriyordu. Ertesi gün, yani 12 Eylül günü, İngiliz Akdeniz Donanması Komutanı Amiral B. Brock, İzmir açıklarındaki "Iron Duke" zırhlısından Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya mektup yazıyor ve "Büyük Britanya ile savaş halinde misiniz?" diye soruyordu.⁷⁵ Henüz çizimlerini çıkarmamış olan Türk Başkomutanı, İngiliz'e gereken cevabı veriyor ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile İngiltere arasında usulüne uygun resmi ilişkiler kurulmamış olduğunu hatırlatıyordu.⁷⁶

15 Eylül günü Lloyd George başkanlığındaki İngiliz Kabinesi son derece vahim bir karar aldı: "Muzaffer Kemalist ordunun bir tehlike olduğunu" gözönünde tutarak, İngiliz kuvvetlerinin İstanbul'da ve Boğazlar bölgesinde silah kuvvetiyle tutunmasına ve bunun için General Harington'a gereken takviyenin gönderilmesine karar verdi. İngiliz Başbakanı Lloyd George aynı gün Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği Başbakanları ile Newfoundland Başbakan Vekiline telgrafla başvurdu. Londra Kabinesinin aldığı kararı duyurdu ve onlardan, Türklere karşı savaşmak üzere tezelden takviye asker istedi.⁷⁷

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon da Romanya ve Yugoslavya'ya başvurdu. "Muzaffer Kemalist ordunun Boğazların geçiş serbestliği ve Balkanlardaki denge için bir tehlike olduğuna" onların dikkatini çekerek, "General Harington emrine he-

74) DBFP, I/XVIII, s. 20, No. 21.

75) DBA, Amiral B. Brock'tan Mustafa Kemal'e mektup, "Iron Duke" gemisi, 12.9.1922.

76) İngiliz Dışişleri Arşivi, F. O. 371/7895/E. 9978, Mustafa Kemal'den Amiral B. Brock'a mektup, İzmir, 13.9.1922, Özel.

77) DBFP, I/XVIII, s. 29, No. 32, n. 3.

men birer tümen asker gönderilmesini" istedi.⁷⁸ Lloyd George Hükümeti, Mustafa Kemal'in kurtarıcı ordularına karşı İngiliz dominyonlarını, Balkan Devletlerini ve müttefikleri seferber etmeye çalışıyor ve yeni bir genel savaş hazırlığına kalkışlıyordu.

17 Eylül günü Reuter Ajansı'nın yarı resmi bir bildirisiyle açığa vurulan bu İngiliz planı, her tarafta şaşkınlık ve çeşitli tepkiler yarattı. Boğazların Anadolu kıyılarındaki İngiliz birliklerini takviye kararına bir tepki olarak Fransa Hükümeti, 18 Eylül günü Çanakkale'deki Fransız birliğini çekmeye karar verdi. Fransa Hükümeti, İngiliz Hükümetinin kendilerine danışılmadan karar verdikleri kuvvet politikasına katılmayacağını böylece belli etmiş oluyordu. Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge hemen Fransa Hükümetinin kararını protesto etti. Fransa Başbakanı, İngiliz Hükümetinin savaş politikasına katılmaya hiç niyetli olmadıklarını Büyükelçiye anlattı.⁷⁹

Doğuda hakça bir barışın artık beklendiği bir sırada Lloyd George Hükümetinin tam tersine savaş politikasına kalkışmasına İngiliz kamuoyunun bile bir bölümü karşı çıkıyordu. Londra'nın **Daily Mail** gazetesi 18 Eylül günü şunları yazıyordu:

"Türkiye'ye karşı politikası konusunda İngiliz Hükümetinin dünkü açıklaması, hem İngiltere'de hem de yabancı ülkelerde hoşnutsuzluk yarattı. İngiltere'de, bu politikanın tamamen tarafgir ve masraflı bir felaketli savaşa yönelik bir politika olduğu izlenimi var.

Türkiye'ye asker göndermeleri için Hükümetin dominyonlara çağrıda bulunduğu duyulunca infial büsbütün arttı. Başbakanın bu çağrısının Kanada'da ve Güney Afrika'da soğuk karşılandığını gösteren belirtiler var. İtalya ise Türkiye'ye karşı asker kullanılmasına hepten karşıdır...

78) Ibid., s. 27, No. 29, n. 3, s. 29, No. 32.

79) Ibid., s. 32-33, No. 35.

Tarafsız bölgenin silahla savunulmasına katılmak için Yunanistan'ın resmen başvurduğunun açıklanması, Türkiye'ye karşı Yunanistan'la elbirliği yapmak olarak görülmektedir. Böyle bir girişimin Hindistan ve Mısır Müslümanları üzerindeki etkisi vahim olacaktır."⁸⁰

İngiliz İşçi Partisi Lloyd George'un politikasını protesto ediyordu ve 22 Eylül günü Kingsway Hall'da yaptığı mitingte şu kararı kabul etmişti:

"Miting şu kanıdadır ki, bizi, savaşın eşiğine getiren Türkiye bunalımı gerçekte Lloyd George'un dış politikasının bir sonucudur. Biz kendisini dünya barışı için bir tehlike olarak görmekteyiz ve hemen genel seçimlere gidilerek seçmenlere bu felaketli rejime bir son verme şansı verilmesini istiyoruz."

Küçük İşçi Partisi'nin ve bazı gazetelerin tepkilerine rağmen, İngiliz kamuoyunun büyük çoğunluğu Lloyd George Hükümetinin politikasını destekliyor grünüyordu. Londra'nın **Daily Express** gazetesi, "Böyle bir bunalım döneminde Hükümete güçlük çıkarmamak her İngiliz için bir yurtseverlik görevidir," diyordu.⁸¹ Aynı gazete Hükümet politikasından yana yayınlarını şöyle sürdürüyordu:

"Britanya İmparatorluğu, Akdeniz'le Karadeniz'i birbirine bağlayan Boğazların geçiş özgürlüğü ile çok yakından ilgilidir. Öyle ki bu noktada, Cebelitarık kayaları gibi sarsılmaz bir prensip söz konusudur. Biz, Boğazların kontrolünü kendi elimizde tutmalıyız. Müttefikler kararsız davranmazlarsa Çanakkale'yi alamayacağını Mustafa Kemal pek iyi bilir. Sapasağlam bir cepheye karşı saldırı düşünemez. Ancak biz zayıf ve kararsız olursak işte o zaman savaş çıkar.

Hazır ol cenge ister isen sulhü salâh."⁸²

80) **Daily Mail**, Londra, 18.9.1922.

81) **Daily Express**, Londra, 19.9.1922.

82) *Idem*.

"Boğazların özgürlüğü yalnız ticaret özgürlüğü demek değildir. Aynı zamanda Avrupa barışına ve Britanya İmparatorluğu'nun güvenliğine karşı sürekli bir tehdidi ortadan kaldırmak söz konusudur... Boğazlar (Mustafa) Kemal'in elinde kalırsa İstanbul yine bir fesat yuvası olur. Hayati çıkarlarımızı savunabilme dayanağından yoksun olduğumuz için Sèvres Antlaşması'nı yırtar ve utanç verici biçimde gerilersek, bütün İslam dünyasında öyle gözden düşeriz ki, Mısır'dan Irak'a, Hindistan'a hatta Malezya'ya kadar her tarafta karışıklıklar çıkar."⁸³

Başka bir İngiliz gazetesinde de şunları yazıyordu:

"Şu sırada Boğazların özgürlüğünden daha fazlası söz konusudur. Yalnız Osmanlılarla değil, bütün İslam dünyasıyla ilişkilerimizi yeniden gözden geçirmek zorundayız.

Bugün Türkiye'ye teslim olursak, ileride belki başka yerlerde de teslim oluruz. Politikamızın kararsızlığı yüzünden İngiliz prestiji zaten yeterince sarsılmıştır. Otoritemizin daha fazla zayıflamasını göze alamayız..."⁸⁴

İngiltere dışında Lloyd George Hükümetinin savaş yanlısı politikası genellikle eleştiriliyor ve suçlanıyordu. Fransa'da, Paris'in etkili gazetesi **Le Temps**'in başyazarı, ölçülü bir dil kullanarak, şunları yazıyordu:

"Cumartesi günü Londra'da yapılan yarı resmi İngiliz açıklamasının Avrupa çevrelerinde yarattığı heyecan henüz yatışmadı. İlk günün şaşkınlığı yerini kaygıya bıraktı.

Bu program, İngiltere'de bile pek coşkuyla karşılanmadı... Londra Kabinesince benimsenen tutumun, uluslararası durum üzerinde ve ayrıca Türklere savaş açmak yönünde değil de Doguya sürekli barış getirmek uğrunda müttefiklerin ortak çalışmaları üzerinde ne gibi etkiler yapacağını belirtmeliyiz.

Barış yapmak istenirken, savaş hazırlığı kanısı yaratacak

83) a.g.e., 21.9.1922.

84) **Sunday Times**, Londra, 1.10.1922.

nitelikte önlemler almakla işe başlanmaz. Hele Türkler böyle bir kaniya hayda hayda kapılırlar. Çünkü İngiltere, tarafsız bölgeyi fiilen savunmak için üç Balkan devletine çağrıda bulunmuştur. Bunun anlamı, Boğazları savunurken, dolayısıyla Trakya'daki Yunan mevzilerini savunmak, kısacası, Türkiye ile savaşta olan Yunanistan ile işbirliği yapmaktır. Yani, ister istemez, Yunanistan'ın yanında Türk-Yunan savaşına girilmiş olacaktır. Atina Hükümetinin hataları yüzünden uğradığı zararlar-
dan Yunanistan'ı korumak için, Fransa'dan, İtalya'dan, Roman-
ya'dan ve Yugoslavya'dan yeni fedakârlık istenmektedir.

Kemalistler, her ne kadar kuvvetlerini ve savaş güçlerini iki katına çıkarmış iseler de, şimdiye kadar istediklerinden daha fazlasını istemiyorlar ve Misakı Milli ile belirlenmiş programa sıkı sıkıya bağlı kalmaktadırlar. Şu halde, Türkiye'nin bugünkü tutumunda silahlı bir saldırı korkusunu haklı gösterecek bir şey yoktur."⁸⁵

Almanya'da, Mustafa Kemal'in eski silah arkadaşı ve komutanı General Liman von Sanders, **Daily Telegraph** adlı İngiliz gazetesi muhabirine bir demeç verdi ve İngiliz politikası üzerine görüşlerini bildirdi. Demeç şuydu:

"Türk zaferi tamdır ve İstanbul yeniden Türklerin olacaktır. Çünkü Avrupa ve İngiltere, bütün İslam dünyasını arkasına almış olan Mustafa Kemal'e karşı savaşı göze alamazlar. Türkiye ile Avrupa arasında veya Türkiye ile İngiltere arasında savaş olacağını sanmıyorum. Böyle bir savaşın İslam dünyasını ayaklandıracağını İngilizler pek iyi bilirler. İngiltere'nin Boğazlar konusunda neden bu kadar gürültü kopardığını anlayamıyorum. İngiltere, milletlerin haklarına saygı göstermelidir. Lloyd George, Çanakkale'nin İngiltere için kutsal bir toprak olduğunu, söyledi. Çünkü burada 20.000 İngiliz askerinin mezarı bulunuyor-

85) "Les Puissances et l'Orient", Başyazı, **Le Temps**, Paris, 19.9.1922.

du. Öyle ama orada, yurtlarını düşman istilasından kurtarmak için can vermiş olan 60.000 Türk askerinin de mezarı vardır. Mustafa Kemal Boğazları tahkim etmek arzusunda değil. Türkiye'nin haklı isteklerine karşı İngiltere'nin neden direndiğini anlayamıyorum. Trakya, tamamen Türk toprağıdır ve Türkiye'ye geri verilmelidir. Çünkü İslam dünyasının başkenti durumundaki İstanbul, savunmasız bir devletin sınırı üstünde olamaz.

Anlaşmazlığın diplomatik yolla çözümleneceğini sanıyorum. İslam dünyasındaki duygular yüzünden bugünkü durum İngiltere için tehlikelidir. İngiltere Mustafa Kemal'in isteklerini kabul etmelidir. Fransız ve İtalyan diplomatları, Türklere yardım etmekle Doğuda kazanmış oldukları nüfuzu kaybetme tehlikesini kavradılar. İngiltere'ye öğüt vermek istemem. Çünkü Türklerden yana olmakla suçlanırım. Ama, bir süre önce Ankara'ya bir gezi yapmış olan ve Türkiye sorunlarını bilen İngiliz Generali Townshend'in, Doğuda bir kutsal savaşa kalkışmanın tehlikesine karşı İngiliz kamuoyunu uyardığını hoşnutlukla okudum.

Kemal yalnız büyük bir general değildir. Aynı zamanda becerikli bir diplomattır. Avrupa politikasını iyi bilir. Diplomaside de galip gelecektir."⁸⁶

Bir başka Alman askeri şefi, General Ludendorf, "Yakındogudaki karışıklık, dünyada şimdiye kadar görülmemiş derecede tehlikeli bir durum yaratıyor," diyordu. Ona göre, İngiltere bir çıkmazdaydı ve dünyadaki İngiliz üstünlüğünün sarsılması söz konusuydu. Çünkü İngiltere Türklere karşı silahlı direnişe kalkışırsa "İslamın düşmanı" olarak suçlanacaktı, Türklerin karşısında gerileyince de güçsüz olarak görülecekti."⁸⁷

Hindistan halkının Türk Zaferini sevinçle kutladığı bir sırada, İngiltere'nin, Mustafa Kemal'in kurtarıcı ordularına silahla

86) "General Liman von Sanders'ın Görüşü, Türkiye'ye Karşı Savaş Bir Çılgınlık Olur," *Daily Telegraph*, Londra, 22.9.1922.

87) Aktaran *Chicago Tribune*, 2.10.1922.

karşı koymaya karar verdiği ve dominyonlardan da asker istediği haberi Hindistan'a ulaşmıştı. Haberi alır almaz Hindistan Merkez Hilafet Komitesi Türkiye'nin Paris Temsilciliğine şu telgrafı çekti:

"Türkiye'ye karşı savaş için İngiltere'nin dominyonlara çağrıda bulunduğu haberi Hindistan Müslümanlarında dehşetli infial yarattı. Lloyd George, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı konusunda Hindistan Müslümanlarına vermiş olduğu sözünü yeniden çiğnemekle, kötü niyetini bir kez daha ortaya vurdu.

Türkiye'ye karşı yeni bir savaş İngiltere'nin prestijini artırmak şöyle dursun, bütün İslam dünyasını kızdıracaktır. Buna karşılık Hindistan, Fransa'nın Türkiye'ye ve İslama karşı tutumunu hoşnutlukla kaydediyor.

Durumun nezaketi karşısında Müslüman Hindistan, ulema-larına başvurdu ve onların yanıtını bekliyor. Ama Hindistan Müslüman halkı şimdiden şunu açıklar: İngiltere Türkiye'ye karşı savaş açarsa, Hindistan Müslümanları, kitle halinde Türk milli ordusunun saflarında yer alacaklar ve İslamın onurunu ve saygınlığını silahla koruyacaklardır."⁸⁸

Öte yandan Hindistan Kongre Partisi de İngiliz İşçi Partisi'ne bir telgraf çekti: "İngiltere'nin Türk milliyetçilerine karşı haksız bir savaş açmasını önlemek uğrunda ki asil çabaları için" İşçi Partisi'ni kutladı. Aynı telgrafında Hindistan Kongre Partisi, şunu vurguluyordu: "Türkiye'nin bağımsızlığı 'davası, tüm Asya davası demektir."⁸⁹

Moskova'da Komünist Enternasyonal Merkez Yürütme Komitesi, İngiliz emperyalizmine karşı sert bir bildiri yayımladı. Bildiri şudur:

"İngiliz emperyalizmi, Türkiye, başkentini ve kendisine ait kıyıları işgal etmeye kalkışırsa, denizlerin serbestliği adına, dün-

88) PBA. Anadolu Meselesi, 1922, Chotani'den Ferit Bey'e tel, Bombay, 19.9.1922.

89) Daily Herald, 28.9.1922.

yayı yeni bir savaşıla tehdit etmek küstahlığında bulunuyor. Daha birkaç yıl önce, İngiltere'nin Rusya'da ve Türkiye'de ege-menlik kurabilmesi için İngiliz ve Avustralyalı emekçiler Gelibo-lu Yarımadası'nda can vermişlerdi. İngiliz emperyalizmi şimdi de dünyayı yeni bir savaşıla tehdit ediyor. Savaş açmaya gerçek-ten cüret ederse, yalnız İngiliz ve Türk askerinin kanı akmakla kalmayacak, öteki ülkeler askerlerinin de kanı akacaktır... Fransa İngiltere'nin yanında yer alacaktır... İtilaf Devletlerinin hançerini sırtında hissettikçe Türkiye yaşayamaz. Verimli böl-geleri ve kömür havzaları İngiliz donanmasıyla tehdit edildikçe Rusya huzura kavuşamaz.

İşçiler, İngiliz, Fransız, İtalyan, Sırp ve Romen işçileri! Si-zin kutsal göreviniz Türkiye'ye karşı bir askeri müdahaleye kar-şı bütün imkânlarınızla savaşmaktır. Sizin göreviniz, müttefikle-rin Boğazları ele geçirmelerine ve yeni savaşlar açmalarına en-gel olmaktır.

Yakındoğu sorunu, yalnız Karadeniz'de kıyıları bulunan halklar için değil, bütün Avrupa proletaryası için bir ölüm-kalım sorunudur.

Kahrolsun İtilaf emperyalizmi, Türk halkına barış ve özgür-lük. Kahrolsun yeni emperyalist savaşlar.⁹⁰

Atlantik ötesinde, kimi Amerikan gazeteleri Türkiye'deki durumu az çok tarafsızca yansıtıyorlardı. Örneğin **Chicago Tribune** gazetesinin İstanbul Muhabiri John Clayton, 18 Eylül günü İstanbul'dan gazetesine şu telgrafı çekiyordu:

"Haliç'te durum nazik, İngiltere elde hazır bütün birliklerini Çanakkale'ye gönderdiğinden beri durum nazikleşti. Müttefik yetkililer Mustafa Kemal'in blöf yapmadığını söylediler. Bu sa-bah erken saatte bir taşıma gemisi Çanakkale'ye yeniden İngiliz askerleri boşalttı. Bir taşıma gemisi de öğleden sonra geldi.

90) *Pravda*, Moskova, 26.9.1922.

Kemal, ordusunun ağırlığını kuzeye sevk ediyor. İzmir üzerin hızlı yürüyüşe rağmen Türk ordusu formunda, Çanakkale'yi ve İstanbul Boğazı'nı tehdit ediyor.

Kemal savaş meydanına 70.000 kişi sürebilir.

Kemal'in ordusunun heyecanı her muzaffer ordununki gibi. Asker durmak, dinlenmek istemiyor. İleri yürümek için sabırsızlanıyor. Disiplin fevkalade. Eski sertlikleri kalmamış. Fransız ordusundaki gibi bir yumuşaklık ve arkadaşlık havası var. Subaylar erlere babaca davranıyorlar."⁹¹

Bu gibi az çok tarafsız yayınlara karşın Amerikan basınının çoğunluğu, Türk halkının bağımsızlık ve özgürlük savaşının ruhunu kavrayamıyor veya kavramak istemiyordu. Amerikan gazeteleri, bir zamanlar Amerikalıların İngiliz kolonyalizmine karşı bir bağımsızlık savaşı vermiş olduklarını unutmış görünüyorlardı. Atlantik ötesi gazetelerin bir çoğu şimdi Türkiye'ye karşı İngiltere'nin güttüğü politikaya arka çıkıyorlardı. **New York Herald** gazetesinin başyazarı şöyle diyordu:

"İngiltere, Fransa ve öteki müttefikler, Türklerin orduları ve hükümeti ile Avrupaya gelmelerine ve İstanbul'a daha fazla yaklaşmalarına izin vermemelidirler. Hristiyan dünya ve uygar dünya müttefiklerden bunu bekliyor. İster Rusya korkusundan, ister Müslümanların Kemal'i desteklemeleri korkusundan olsun, Türkiye'yi Avrupa'da tutmalıdır. Bu, müttefiklerin vazgeçilmez görevidir."⁹²

New York Amerikan gazetesi de iki sütun üzerinde, çerçeve içinde, Mr. Hearst imzasıyla şu yazıyı yayımlamıştı:

"Amerika'nın iyi Hristiyanları, iyi yurttaşları, siz ki Batı uygarlığının nimetlerinden yararlanıyorsunuz, dikkatinizi Yakındoğu savaşına çevirin. Çok uzakta olduğundan sizi ilgilendirmez mi sanıyorsunuz?"

91) **Chicago Tribune**, 19.9.1922.

92) **New York Herald**, 19.9.1922.

Yakındoğu'daki bu savaş büyük bir ırklar savaşının başlangıcı olabilir. Doğu ırklarının Batı ırklarına karşı gerçek savaşı, çeşitli dinlerin savaşı, çeşitli sosyal sınıfların ve âdetlerin uygarlığa karşı savaşı; bizim hayatımızı kaydırabilecek bir yaşam savaşının başlangıcı olabilir.

Bu savaş, Doğudan ve Sarı Irk'tan gelen yeni bir istila dalgasının başlangıcı olabilir. Tıpkı Atillâ'nın Hun sürüleriyle beyaz ırkı yenip Avrupa'yı tehdit ettiği gibi. Tıpkı İslam bayrağı altında Türklerin Viyana kapılarına kadar yürümeleri gibi, Yakındoğu savaşı böyle yeni bir istila dalgasının başlangıcı değilse bile habercisidir.

Bugün beyaz Avrupa'nın en büyük üç devleti bir tek Türk'e karşı duramazsa ve onun Güneydoğu Avrupa'yı istila etmesini önleyemezse, Doğulu milletler Avrupa'nın aczini çabucak anlamazlar mı? Ve istila için değilse bile Avrupa'ya meydan okumak için birleşmezler mi?

Hristiyan Amerika'nın kadını erkeği, uygar Amerikan yurttaşları, dikkatinizi Yakındoğuya çeviriniz ve biliniz ki, bugün o bölgenin başına gelen yarın sizin başınıza gelebilir."⁹³

Bu arada Mustafa Kemal'in kendisine gelince, o bütün bu gürültüler ve yaygaralar ortasında soğukkanlılığını koruyor ve oldukça sessiz duruyordu. Ne var ki bütün gözler ona bakıyordu. Olaylar onun etrafında dönüyordu. Türk Başkomutanı seyrek konuşuyordu. Ama konuşunca her sözünün bir ağırlığı oluyordu. Her konuşması uluslararası durumu etkiliyordu. İşte tam bu son kriz günlerinde de Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de bir Amerikan gazetecisine bir demeç verdi. Başka şeyler yanında şunları söyledi:

"Bizim görüşümüz bütün dünyanın görüşüdür. Biz Boğazların açık olmasını ve açık kalmasını istiyoruz. Boğazları

93) *New York American*, 1.10.1922.

tahkim etmek aklımızdan geçmiyor. Şimdiki tahkimatı da söküp atmak istiyoruz. Ama bizim Başkentimiz İstanbul Boğazı üzerindedir. Başkent in güvenliği sağlanmalıdır. Onun güvenliği için Marmara Denizi bize lazımdır.

Anadolu'da yendiğimiz düşman Türkiye'ye yeni huzursuzluk yaratmak için Trakya'da yeniden teşkilatlanırken, bizim onu kovalamamıza engel olunması mantıksızlık olur. İngilizler bir tarafsız bölge ilan ettiler. Bu tarafsız bir bölge değil, Yunan ordusu kalıntılarını korumak için bir plandır.

İngiliz Hükümeti bugünkü tutumuyla iki amaç gütmektedir: Birincisi, Yunan ordusu kalıntılarını korumaktır. İkinci amacı da Çanakkale ile İstanbul'un egemenliğini elinde tutmaktır. İngiliz Hükümeti, öteki devletleri aldatıp maceraya sürüklemeye çalışıyor. Bugünkü İngiliz Kabinesinin politikası o kadar tehlikelidir ki, yalnız başka devletler değil, İngiliz kamuoyunun bir bölümü de bu politikayı kabul etmiyorlar. İngiliz milleti Lloyd George gibi adamları daha fazla başında tutarsa, bu durum, Britanya İmparatorluğu'nun temellerinde onarılmaz gedikler açar. Sonuç olarak, Lloyd George gibi adamlar Yakındoğu sorununu şaşılacak bir bilgisizlik ve kısa görüşlülük ile ele almaktadırlar diyebiliriz."⁹⁴

Atatürk'ün, sanki İngiliz halkına çağrıda bulunarak, "Lloyd George'u başınızdan atınız" dediği bu demeçten üç hafta sonra, Lloyd George genel seçimleri kaybetti ve ebediyen politikadan çekildi.

Büyük Nutuk'ta Atatürk şöyle diyor:

"Ordularımız, İzmir ve Bursa'yı istirdat ettikten sonra, Trakya'yı da Yunan ordusundan tahlis için, İstanbul ve Çanakkale istikametinde yürüyüşlerine devam ederken o zaman İngiltere Başvekili bulunan Lloyd George, fiilen harbe karar ver-

94) John LAYTON, "Special Interview with Mustapha Kemal", By special arrangement with the 'Chicago Tribune', Daily Telegraph, Londra, 27.9.1922.

*miş bir tavırla, dominyonlara, kıtaatı muavine talebi zımnında müracaat etmiş; ondan sonraki fiiliyata bakılırsa Lloyd George'un talebinin isaf olunmadığını kabul etmek lazım gelir."*⁹⁵

Lloyd George Hükümeti, Türkiye'ye karşı kuvvet politika-sında yalnız kalmış, daha doğrusu yalnızlığa itilmiş idi.

Fransa'nın Sıkıntısı:

Mustafa Kemal - General Pellé Görüşmesi

18 Eylülde, Yunan ordusunun son kalıntıları Anadolu toprağından temizlendi. Türk ordusu Marmara Denizi'ne ulaştı. Erdek'i ve Çanakkale yakınındaki Biga'yı kurtardı. Türk birliklerinin karşısında artık yalnız müttefik veya İngiliz kuvvetleri kalmıştı. Durum pek nazik görünüyordu. Türk ve İngiliz birlikleri arasında çatışma çıkabilirdi. Aynı 18 Eylül günü, İstanbul'daki Fransa Yüksek Komiseri General Pellé alenacele İzmir'e gitti.

Ertesi gün, yani 19 Eylül Pazartesi günü, sabah saat 10'da, İzmir'de, Göztepe'de, Uşakizade Sadık Bey'in konağında, Türk Orduları Başkomutanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Fransa Yüksek Komiseri General Pellé arasında bir görüşme yapıldı. İngiliz Yüksek Komiserine göre, General Pellé'nin İzmir'deki görevi, "Fransa Hükümetini içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan sıyırmak" idi. Mustafa Kemal'e gelecek barış konferansında Fransa'nın desteğini vaadedecek, buna karşılık Mustafa Kemal'den tarafsız bölgeye saygı göstermesini isteyecekti.⁹⁶ Fransa, Türkiye ile İngiltere arasında kalmıştı. İngiltere'nin ardına takılıp, yedi yıl önceki gibi Çanakkale'de bir kez daha Türklerle savaşa sürüklenmekten çekiniyordu. Ama müttefiki olan İngiltere'den kopamıyordu.

95) Kemal ATATÜRK, Nutuk, C. II, s. 677.

96) DBFP, I/XVIII, s. 34, n. 9.

Büyük Nutuk'ta Atatürk, General Pellé ile yaptığı görüşme-ye pek kısa olarak dokunup geçiyor. Şöyle diyordu:

*"Bu sıralarda, İstanbul'da Fransız Fevkalade Komiseri bulunan General Pellé benimle mülakat etmek üzere İzmir'e geldi. Mıntakai bitarafi unvaniyle yâd ettiği bir sahaya, ordularımızın girmemesi muvafık olacağını tavsiye etti. Hükümeti milliyemizin böyle bir mıntika tanımadığını, Trakya'yı da tahlis etmedikçe ordularımızın tevkifine imkân olmadığını söyledim."*⁹⁷

Mustafa Kemal-General Pellé görüşmesinin Türkçe tutanağı Türkiye Dışişleri Bakanlığı arşivinde korunmaktadır.⁹⁸ Görüşmede tercümanlık görevini Safvet Bey (Reşit Safvet Atanbinen) yapmıştır. Türkçe tutanağı Kurmay Binbaşı Seyfettin Bey kaleme almıştır. Fransa Yüksek Komiserliği Tercümanı Louis Lagard da Fransızca not tutmuştur. Ama Dışişleri Arşivi'nde Fransızca tutanağın örneği yoktur. Görüşme boyunca General Pellé Atatürk'e "Altes" (S.A.), yani "Fahametlû", "Fahametmeab" diye hitap etmiştir. Bilindiği gibi, Son Altes veya Fahametlû sıfatları prensler ve sadrazamlar için kullanılırdı. Ekselans sıfatından daha yüksektir.

Aşağıda bu ilgi çekici ve önemli görüşmenin Türkçe tutanağından parçalar alınmıştır.

"General Pellé: – Buraya dostane geldiğime eminsiniz. Hükümetim de size karşı muhtelif vesilelerle dostluğunu siyaseten gösterdi. Türkiye'nin en büyük kuvveti Ankara'da olduğunu biliyoruz. Size yardım için her vakit çalıştım... Türkiye ve Fransa arasındaki münasebatı atiei dostanenin idamesi için buraya geldim... Müttefikler namına bir şey söyleyecek değilim. Müttefikler size karşı henüz sureti hareketlerinde mutabakat yapmış

97) Nutuk, C. II, s. 677-678.

98) DBA, S. TÜRK. K. 34/2.

değillerdir. Fransa Hükümeti namına da size bir şey söyleyemeyeceğim. Çünkü Fransa da müttefiklerinden ayrılamaz. Nim resmi bir mülakat yapıyorum. Tabii Fransız Hükümetinin müsaadesiyle, Fransız mümessili olarak geliyorum... Üç gün evvel Hamid Bey'e yazdığınız mektuba muttali oldum. Bununla bazı tebeddülü efkâra uğradım. Bu vaziyeti tespit için geliyorum. Fransa Hükümeti derhal size bir sulh programı veremeyecektir. Londra ile de anlaşmaya ihtiyaç vardır. Bunun için bir zaman lazımdır. Türkiye'nin meşru haklarını temin eden bir halin tayinini arzu ederiz. Hamid Bey'e olan mektubunuzu okuduğum zaman biraz endişenak oldum. Diyordunuz ki: **'Ordunuza emir vermişsiniz, hedefi harbinize yürüsün; İstanbul, Trakya ve Edirne'yi alsınlar. Müttefikler bizi silahla karşılamayacaktır. Bittabi biz de onlara karşı silah istimal etmeyeceğiz. Ordunun hareketini tehir etmemek için daha evvel bir konferansta anlaşmak isteriz.'**

Hükümetimle görüşerek değil, fakat kanaatim budur ki, müttefikler bitaraf mıntıkaya riayet edilmesini istiyorlar. Müttefikler bu husustaki maksatlarını size resmi surette bildirmek istiyorlardı. Bitaraf mıntıkaya tecavüz edilmemesini bildireceklerdi. Hükümetimden aldığım telgraflarda Fransa Hükümeti, İtalya ve İngiltere ile bu hususta mutabıktırlar. Bittabi Fransız askerine ateş edilmesi arzu olunmaz. Bilakis bir harp netayicini derpiş etmek lazımdır. Filhakika İstanbul'daki kıtaat kuvvetlerinize karşı bir şey değil; ancak müttefiklerle bir hali harbe girmek iyi olmaz.

İstanbul'a girip bir kıtal karşısında bulunmak, bir İslam-Hıristiyan muharebesi haline girilmek şayanı arzu ve menfaat değildir. Bizim İslam tebaamız bize Harbi Umumi'de çok hizmet, sadakat ve fedakârlık gösterdiler. Anadolu'da ihtimal sizi bir cihada (İslam-Hıristiyan harbine) sevkedecek anasır vardır. Ben Harbi Umumi'nin bidayetinde Fas'ta teşkilat yaptım. Ve onlarla harbe girdim. Hakkınızda çok iyi olan İslam tebaamız

karşısında biz muhalif bir siyaset takip etmek istemeyiz. Fransa müttefikleriyle anlaşmak ve diğer taraftan Türkiye'nin maksadını istihsal için çalışmak ister. Şahsen kaniim ki Şarki Trakya'yı Meriçe'ye kadar size verecekler... Boğazlar için hususi bir idarenin muhafazasını arzu edeceklerdir... Bu harbinizin müttefiklerle Türkiye arasındaki mesailin bir sulh-u katiye iktiranı tabii arzu edilir. İstanbul'un selametini Boğazlara verilecek idare ile temin etmek isteyeceğinizi biliyorum... Siz ordunun Başkomutanı ve Meclisin Reisisiniz. Bana kati cevap veriniz diyemem. Hareketimden evvel sizden bazı teminat alarak gitmek arzu ederim. Müspet bazı malumatı hükümetime bildirmeyi isterim."

"Başkumandan Paşa: – Efendim, kendilerinin gayet samimi bir hisle mülakata başlamalarını söylemelerinden dolayı hassaten teşekkür ederim. Gerek kendilerinin şahsen, gerek Fransız milletinin ve Hükümetinin bugün değil, daha çok evvel Türkiye'nin davasındaki hakkı, isabeti takdir ederek hissiyatı insaniyelerini izhardan geri kalmadıklarından bu hal bütün Türkiye halkı tarafından meserretle karşılanmıştır."

"General Pellé: – Size küçük bir hikâye söyleyim. İstanbul'da nümayişi meserretkârane yapılırken bunlar arasında Fransız bayrağı da vardı. Ve 'Yaşa Fransa!' yazılıydı. Son pazar günü Sefarete geldiğim zaman bir kayık nümayişine de tesadüf ettim. Kırmızı bayraklarla donanmıştı. Benim muşun yanından geçerken 'Yaşasın Fransa!' diye bağırıyorlar..."

"Başkumandan Paşa: – Şimdi buyurdukları misal de gösteriyor ki, iki milletin yekdiğerine karşı gösterdiği hissiyat tabiidir. Tabii ve hakiki hislere istinad eden dostluğun derecei şümulünü takdir buyururlar.

Kendileri nim resmi bir mülakatta bulunduklarını buyuruyorlar. Ve bunu yalnız Fransa Hükümeti namına yapmıyorlar, İtilaf Devletlerinin heyeti umumiyesi namına mı yapıyorlar?"

"General Pell : – Demin de söyledim. Müttefikler namına bir Şey söyleyecek değilim. Nim resmi ve Şahsım namına söylüyorum. Tabii Fransa H k metinin müsaadesiyle buraya geldim. Beni Fransa H k meti gönderdi."

"Başkumandan Paşa: – Biz, Türkiye Büyük Millet Meclisi H k meti, Harbi Umumi'yi yapan hükümet değiliz. Fakat mazide geçmiş olan Babı lı H k metinin yaptıklarının zararları bize de dokunmuŐtur. Türkiye Büyük Millet Meclisi H k meti zannediyor ki 'bu cezayı azami derecede görmüştür. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi H k metinin hayati mesail olmak üzere tespit ettiği hayati nuk d vardır. Ve bu nukadı iki üç seneden beri ilan etmiş bulunuyor. Bütün Türkiye halkının, Türkiye milletinin, Meclis ve ordusunun senelerden beri mesaisi, gayreti,  mit ettirmek lazımdır ki İtilaf Devletlerine devamızdaki hakkı teslim ettirmiştir. İtilaf Devletlerine hakikat hali anlatmıştır. Bu defa bütün Yunanistan'ın öz topraklarını bile muhafazadan aciz bırakacak derecede ordusunu mağlup eden bu zaferimizden hiç fazla bir istifade temin etmek hatırımızdan geçmez. Fakat bu muhassalai gayretimiz kendi hayati meselemizi de henüz gayri kabili hal ve muallak bir halde kalmasını kabul ettirmez. Pek güzel takdir buyururlar ki maksadı asliyi istihsal etmek için mevcut olan ordularımız gayri muayyen bir zaman için intizarda, hali tavakkufta ve atalette kalamazlar. Demin bitaraf m ntıkadan bahsettiler. Hakikaten Türkiye Büyük Millet Meclisi H k meti Şimdiye kadar böyle bir m ntika tanımış değildir. Türkiye Büyük Millet Meclisi H k meti, İtilaf Devletlerinin bizi mağlup Yunun ordusunun tahtı iŐgalinde bulunan arazimize, Trakya'ya geçmekten men edeceklerini dahi düŐünmemiŐtir zannediyorum. Biz Misakı Milli hudutlarımızı işgal edersek İtilaf Devletleri ile aramızda halli lazım gelen hususata da bir set çekmiş olmayız. Boğazlar meselesini, kendilerinin de bu

yurdukları gibi, İstanbul'un ve Marmara'nın emniyeti istihsal edilmek şartile alakadar devletlerle her zaman görüşmeye hazırız. Ve düşman ordusunu Trakya'dan bertaraf etmek bu meseleyle alakadar telakki edilmemelidir. İstanbul'a girmek bazı karışıklıklara mucip olacağından bahsedilmişti. Daha evvel İtilaf Devletleri bizi oraya girmekten ve geçmekten men etmezlerse orada hiçbir hadiseye meydan bırakmamak için lazım gelen bütün tedabiri ittihaz edebiliriz. Ve İtilaf Devletleri Trakya'dan düşman kuvvetlerinin çekilmesini temin ederlerse yalnız memurlarımızı göndermek ve büyük kuvvetler geçirmek şartıyla bu işi de yapabiliriz. Trakya'yı Yunanistan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine teslim ederse büyük kuvvet geçirmeye lüzum kalmaz. Ve biz Boğazların serbestli mürur ve ubûrunu kabul ederiz. Binaenaleyh, harekâtı askeriyeimizi bugünkü vaziyette tevkiif etmek ve bir konferansa intizar etmek bizim menfaatimizle gayri kabili telifdir. Binaenaleyh, harekâtı askeriyeeye devamımız, alınması mümkün olan tedabir ile her türlü sui tefehhümü men edebilir. Ve biz gerek kendilerinden ve gerek dostluğunu her vesileyle, her fırsatta gösteren Fransa Hükümetinden rica ederiz ki, büyük bir intizardan bizim ne kadar mutazarrır olacağımızı lazım gelenlere anlatsınlar. Sulh şeraiti umumiyesini tespit etmek büyük münakaşa ve müzakereleri mucip olabilir. Fakat hali muhasamanın terki o kadar mağlak şeraite muallak değildir."

"General Pellé: – Üç müttefik devlet arasında adem-i teatabuk-u efkâr sebebiyle şimdi nukat-ı esasiye tespit edilemez. Üç müttefik devlet Harbi Umumi neticesinde Mondros Mütarekenamesi'ndeki sevkülceyş nukatının işgali hususunda mutabık kalmışlardır. Bu sebeple mıntıkai bitarafiye tecavüz istemezler."

"Başkumandan Paşa: – Şimdi buyurmuş oldukları esas noktaları, şimdi sürat ve suhuletle tespit etmekte müşkilata düçar olmayız. Filhakika Harbi Umumiye müteakip bir

Mondros Mütarekesi yapıldı. Fakat bu mütareke şeraitinde İtilaf Devletlerinin İzmir'i ve Trakya'yı Yunan ordusuna işgal ettirecekleri var mıydı? Ve bu mütareke muhtevasında var mıydı ki Yunan ordusu üç sene Anadolu'da işkenceler, zulümler, zararlar yapsın? Ve muhtariyat ilan etsin? Bugün İtilaf Devletleri o mütarekename ahkâmına istinad edemezler zannederim. Bu bahsettikleri mütarekenamede İstanbul'un işgali var mıydı? Buyurdular ki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti diğer Hükümetin terk ettiğini takip etmelidir. O zamanki Türkiye Hükümetinin elinde İstanbul ve Trakya bulunuyordu. O halde o mıntıkayı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine teslim etmeleri lazımdır."

"General Pellé: – Trakya meselesi Yunanistan'la Türkiye arasında kabili hal bir mesele değil. Bu, müttefiklerle halledilecektir. Trakya evvela bizim askerimiz tarafından işgal edildi. Bâdehu sulh teessüs edinceye kadar muvakkaten Yunan idaresi orada bırakıldı. Şimdi bile Gelibolu'da müttefik askeri vardır. Ben eminim ki Trakya meselesini müttefikler Türkiye ile Yunanistan arasında halledilecek telakki etmezler... Müttefikler Boğazların ve İstanbul'un mıntikai bitarafisine Türkler tarafından riayet edilmesini isterler. Ben katiyyen kaniim, müttefikler İstanbul'u size vereceklerdir. Zannederim ve ümit ederim Trakya için arzuınıza mutabık bir şeraite vasil olacağız. Fakat siz derhal istiyorsunuz ve kuvvetle... Bu, tehlikeli olacak. Ve menfaatinize mugayir bulunacaktır..."

"Başkumandan Paşa: – Biz İstanbul'a ve Trakya'ya malik olmak isteriz. Fakat mutlaka kuvvetle buna vasil olmak için arzumuz yoktur. Bundan içtinab için her türlü tedabiri maalmemnuniye almaya muvafakat etmekte olduğumuzu söylüyorum. Yalnız demin söylediğim gibi, ordularımızı uzun müddet hal-i atalette bırakacak intizarlar gayri kabili kabuldür. Kendileri pek iyi takdir ederler ki, büyük bir ordu

beklettirilemez. Binaenaleyh İstanbul ve Trakya elimize geçmediği halde bunların bize verileceği vaadine intizaren tavakkuf mucibi emniyet değildir. Açık arzedeyim ki bu hususta biz İngilizlere itimadı gayri caiz görürüz. Mamafih kuvvet istimaline lüzum kalmadan tedabiri idariye ve siyasiyeye tevessülle buraların idaresini bize teslim etmeye zaman vardır. Bir de şunu arz edeyim ki biz eylül ayında bulunuyoruz. Harekâtı askeriye kış mevsimine talik olunursa müşkül olur. Binaenaleyh bir daha harekâtı askeriyyeye lüzum hâsıl olmayaacağı teminatına fiilen malik olmalıyız. Eğer yanılmıyorsam, harekâtımızı tevki edelim. İngiltere'nin muvafakatı alınıp bir konferansa muvafakat edinceye kadar Boğazlar, İstanbul, Trakya müttetiklerin ve Yunanlıların elinde kalsın mı demek istediler? Biz zannediyoruz ki İngiltere'nin fikri aslisi hiçbir zaman tebeddül etmeyecektir. Bu ihtimal karşısında, Generalin bu teklifi karşısında, Fransa Hükümetini bir dakika bu vaziyet karşısında kabul etsinler ve düşünsünler! Şunu ilave edeyim ki, İtilaf Devletleri ile harbe girmek bizce şayanı arzu değildir. Bunlardaki mahzurları da takdir ederiz. Bilhassa dostlukları bizim için kıymettar olan Fransızlarla karşı karşıya gelmeyi hiç istemeyiz. Fakat büyük bir ordu ile, büyük bir inkılap geçirmiş bir milletle ve İzmir'den Erzurum'a kadar harap olmuş bir memleketle İngilizlerin arzu ettiği bir şekle intizar etmek hepsinden zararlıdır. Pekâlâ takdir ederler ki, İngilizlerin yegâne planları ve projeleri böyle intizarlar içinde bizi mahvetmektir. Bu, bizim için çok mahzurludur. Ve Fransız dostlarımız böyle intizar içinde dost Türkiye'nin erimesine, mahvolmasına tahammül etmemelidirler..."

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile Fransa Yüksek Komiseri General Pellé arasındaki görüşme böyle geçti ve böyle bitti. Bu görüşme sonunda Başkumandan, Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya şu telgrafı çekti:

"Pek kuvvetli olmamıza rağmen siyasette de pek hesaplı ve mutedil bulunuyoruz. General Pellé İzmir'e geldi. Bitaraf mıntı-kaya tecavüz edilmemesi lüzumundan bahsetti. İngilizlerin İstanbul'da ve Trakya'da hâkim olmak istedikleri anlaşılıyor. Poincaré ve Franklin Bouillon'un gönderdikleri telgrafnamelerde vaziyeti siyasiyenin tehlikeli olduğu mevzuu bahistir. İngilizleri yalnız bırakmak için sarfı mesai edilmektedir. Ordularımız İstanbul ve Çanakkale'ye karşı tahaşşüt etmektedir. Herhalde meseleyi siyasetle halletmeyi tercih etmekteyiz. Ve ona göre idare ediyoruz. Vaki olacak teşebbüsât ve neticeyi ayrıca bildiririm."⁹⁹

Paris'in **Le Temps** gazetesi başyazarı bu görüşme üzerine şu yorumu yapıyordu:

"General Pellé ve Amiral Dumesnil'in İzmir'de Mustafa Kemal Paşa ile buluşmaları, durumun aydınlığa kavuşmasına pek yardım etti. Çeşitli kaynaklardan çıkarılan çelişkili haberlerin aksine, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşünü değiştirmemiş ve Misakı Milli'de belirtilen isteklere bağlı olduğu kanısına varıldı. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın siyasal bir gerçekçi olduğu ve Doğu Sorununa barışçı çözüm yolu bulmaya çalıştığı anlaşıldı. Kendisi kuşkusuz Ankara Meclisiyle anlaşarak karar verecektir. Bununla birlikte, ikinci derecede kalan noktalar üzerinde tartışmalarla değerli zamanın harcanmaması önem taşımaktadır. Çünkü cephedeki fiili durum saat başı çetrefilleşiyor. Boğazların Anadolu yakasındaki İngiliz ve Türk kuvvetleri arasında çıkabilecek bir olay barut fıçısını fitilleyebilir."¹⁰⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'de General Pellé'ye kesin bir dille söyledikleri yalnız "durumu aydınlığa kavuşturmakla" kalmamıştı. Aynı zamanda ertesi gün başlayan müttefiklerarası görüşmeleri de doğrudan doğruya ve derinden etkilemişti. Gerçek-

⁹⁹) ATATÜRK'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara, 1964, s. 460.

¹⁰⁰) "Les Négociations pour l'Orient" (Doğu İçin Görüşmeler), Başyazı, **Le Temps**, Paris, 24.9.1922.

ten 20 Eylül günü Paris'te Fransa Dışışleri Bakanlığı'nda İngiltere-Fransa-İtalya görüşmeleri başladı. Görüşme masasına otururken Fransa Başbakanı M. Poincaré'nin elinde Mustafa Kemal-Pellé görüşmesinin telgraf raporu vardı ve bu telgraflar, İngilizlerle karşı Fransa Hükümetinin elinde en önemli dayanak oldu.¹⁰¹

İtilaf Devletleri ve Mustafa Kemal Paşa: Konferansa Çağrı

18 Eylül günü, İstanbul'daki İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserleriyle Fransız Yüksek Komiser Vekili, Ankara Hükümeti temsilcisine tarafsız bölge konusunda aşağıdaki ortak notayı verdiler:

"Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri, ileride yapılacak barış antlaşması hükümlerine halel getirmeksizin, halen müttefiklerin işgali altındaki İstanbul ve Boğazlar bölgesinin tarafsızlığının korunmasını arzu etmektedirler. Aşağıda imzaları bulunan Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Yüksek Komiserleri, hükümetlerinden aldıkları buyruk uyarınca, baştercümanlarının bu ayın on birinde Hamid Bey nezdinde yapmış oldukları girişimlerini yinelemekle ve anılan bölgeye Ankara Hükümetinin saygı göstereceğini üç müttefik devletin inandıklarını, tezelden anılan Hükümete duyurması için Ekselanslarına çağrıda bulunmakla onur kazanırlar."¹⁰²

İki gün sonra, 20 Eylülde, Paris'te, Müttefikler Konferansı toplandı. Konferansın birinci oturumu, İngiltere Dışışleri Bakanı Lord Curzon ile Fransa Başbakanı ve Dışışleri Bakanı Mösyö Poincaré arasında tartışmayla geçti. Önce Lord Curzon görüşlerini açıkladı. Özetle şunları söyledi: Ankara Hükümetine verilmiş olan nota yetersiz kalmıştı. Mustafa Kemal'in orduları dur-

101) DBFP-İ/XVIII, s. 43, No. 41.

102) a.g.e., s. 35, No. 36, n. 2.

madan ilerliyor ve gittikçe tarafsız bölgeye yaklaşıyorlardı. İngiltere Hükümeti, Boğazlar bölgesindeki kuvvetlerini artırıyordu ve dominyonlara da çağrıda bulunmuştu. Mustafa Kemal Anadolu'da toprak sorununu halletmişti. Ama Boğazlar, İstanbul ve Trakya sorunlarını çözümlmek işi ona düşmezdi. Bu sorunları müttefikler çözeceklerdi. Gelibolu Yarımadası Britanya İmparatorluğu için bir "kutsal topraktı". Müttefiklerin güçsüz davranmaları, "Gordion'un düğümünü kılıçla kesmesi için Mustafa Kemal'e çağrıda bulunmak" demek olacaktı. Bu yüzden, Fransa'nın Çanakkale'deki birliklerini geri çekmek kararı Lord Curzon için "büyük bir sürpriz" olmuştu. "İttifakın ve Avrupa'nın geleceği bakımından bu karar ağır sonuçlar doğuracaktı." Muzaffer Kemalist orduların müttefikler arasındaki birliği bozmalarına göz yummak bir felaket demektir. Yunanlıları yenmiş olan Mustafa Kemal'in şimdi de müttefikler karşısında galip çıkmasına izin vermek, öyle ciddi sonuçlar yaratabilirdi ki bunların yapacağı yankıları kestirebilmek güçtü.¹⁰³

Mösyö Poincaré, Lord Curzon'un bu konuşmasına teşekkür etti. Ama onun görüşünü paylaşmadığını da hemen vurguladı. Sonra General Pellé'den aldığı bir telgrafı Lord Curzon'a okudu. Pellé, İzmir'de Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı uzun görüşmeyi anlatıyordu: Türk Başkomutanı, Misakı Milli sınırını işgal etmekten caymıyordu. Daha fazlasını da istemiyordu. Kış basmadan askeri harekâtı bitirmek niyetindeydi. Bu bakımdan Poincaré, Türklerin de katılacakları bir konferansın en kısa zamanda toplanmasını istiyordu. Fransa, Türklere karşı kuvvet kullanmak niyetinde değildi. Silah kullanmak Fransa için olanaksızdı. Hem moral bakımından, hem de fiilen olanaksızdı. Fransa bir Müslüman imparatorluktu. Kolonilerindeki ciddi durumu görmemezlikten gelemezdi. Söz geliş i Tunus Müslümanla-

103) a.g.e., s. 39-42, No. 41.

rı, son zaferi dolayısıyla Mustafa Kemal'e birçok kutlama telgrafı çekmişlerdi. Bu telgraflar gerçi Fransız makamlarınca tutulmuş ve Mustafa Kemal'e ulaştırılmamıştı. Ama bu neyi değiştirdi? Mustafa Kemal'e karşı aynı sempati, Kuzey Afrika'dan Hindicini'ye kadar bütün Fransız kolonilerinde görülüyordu. Fransız ordusundaki Annam (Hindicini) askerleri bile Kemalistlere karşı savaşmak istemiyorlardı. Bu durumda Fransa'nın Türklere karşı gönderebilecek askeri yoktu. Yunanlıları savunmaya niyeti de yoktu. Fransa'nın tek arzusu barıştı. Türkleri barış konferansına getirebilmek için onlara elle tutulur bir şeyler vaat etmek gerekiyordu. Yoksa yürüyeceklerdi ve müttefiklerin gücü onları durdurmaya yetmeyecekti.¹⁰⁴

Fransa'nın bu görüşleri açıklandıktan sonra tartışmalar sürdü. Lord Curzon, müttefikler arasındaki birliğin korunması ve Türklere karşı tarafsız bölgenin savunulması için direndi. Poincaré, Anadolu kıyılarında kuvvet politikasına kesinlikle karşı çıktı. Türk isteklerinin bir ölçüde kabul edilmesi gerektiğini ve Türklerin de katılmasıyla tez elden bir barış konferansı toplanmasının hayati önem taşıdığını söyledi.¹⁰⁵

Müttefikler Konferansı'nın ikinci oturumu 20 Eylül günü öğleden sonra yapıldı. Buna, İtalya temsilcisi Kont Sforza da katıldı. Lord Curzon, Fransız ve İtalyan birliklerinin Boğazların Anadolu yakasından çekilmeleri kararını protesto etti. M. Poincaré, Türk Zaferinin kapsamını İngilizlerin kavrayamadıklarını söyledi. Ona göre, müttefikler gerçekten "büyük bir tehlike" karşısında bulunuyorlardı. Mustafa Kemal "isterse yarın Boğazları geçebilirdi". Fransa, askerini bu tehlike karşısında tutamazdı. Kont Sforza, Fransız görüşüne katıldı. İtalya'nın da Türklerle savaşmak istemediğini söyledi.

Sonra İngiliz Deniz Bakanı Lord Beaty ile Fransız Amiral

104) a.g.e. s. 42-45.

105) a.g.e. s. 46-65.

Grosset konferans salonuna çağrıldılar. Mustafa Kemal'e karşı Boğazları tutup tutamayacakları konusunda görüşlerini açıkladılar. Lord Beaty, iyimser görünüyordu. Fransız Amiralî Grosset ise epeyce karamsardı. M. Poincaré, bir de toplantıda bulunmayan Mareşal Foch'un görüşünü andı. Foch, Boğazların Anadolu kıyılarını tutabilmek için büyük ordular gerektiği görüşündeydi. Sonuç olarak Poincaré, "Müttefiklerin tek seçeneği vardır. O da tez elden barış konferansını toplamaktır," dedi. Lord Curzon, Fransızlarla İtalyanları "Kemal'den fazla Kemalist" olmakla suçladı. Ama sonunda, bir konferans toplanmasını o da kabul etmek durumunda kaldı. Boğazları elde tutmak amacıyla kuvvet kullanılması için müttefiklerin işbirliğini sağlayamadı. Türkiye'ye karşı kuvvet politikasında İngiltere yalnız kalmıştı. Üç müttefik, tez elden bir konferans toplanması konusunda görüş birliğine vardılar.

O günden sonra 23 Eylül'e kadar, üç gün boyunca, müttefikler, toplanacak barış konferansının şartlarını tartıştılar. Poincaré, durumun pek ciddi olduğunu uzun uzun anlattı. General Pellé'den ve İzmir'de Amiral Dumesnil'den gelen telgraflar, Türk askerinin ileri yürümek için sabırsızlandığını gösteriyordu. Mustafa Kemal nüfuzunu kullanıyor ve şimdilik askeri tutuyordu. Ama kaçınılmaz görünen çatışmayı önlemek için tek yol, hemen Mudanya'da bir konferans toplamak ve Edirne ve Meriç sınırına kadar Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verileceğini Mustafa Kemal'e söylemekti.

Lord Curzon önce buna karşı çıktı. Ona göre, Türklerin Trakya'ya geri dönmeleri Balkanları kana bulayacaktı. Bu, müttefikler için "pek ciddi bir karardı" ve bir "intihar" demekti. Yine uzun tartışmalar oldu. Yine İngiliz ve Fransız görüşleri çarpıştı. Sonunda Lord Curzon, Doğu Trakya'nın Türklere geri verilmesine razı oldu. Türkiye'yi konferansa çağırmak için ortak notanın kaleme alınmasına sıra geldi. İngiliz Dışîleri Bakanı yine önemli

itirazlar öne sürdü. Örneğin, Misakı Milli'nin ortak notada anılmasını önledi. Çünkü "Bu belge, geniş kapsamlıdır ve Batı Trakya sorununu da ortaya çıkarır," diyordu. Paris'te 20 Eylül'den 23 Eylül'e kadar süren Müttefikler Konferansı sonunda, 23 Eylül 1922 tarihli aşağıdaki ortak nota kaleme alındı. General Pellé, 24 Eylül günü notayı İstanbul'da Hamid Bey'e sundu. Aynı gün Hamid Bey notayı telgrafla İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya ilet-ti. Notanın zamanında yapılmış çevirisi şudur:

"Üç müttefik hükümet salâhiyeti tammeyi haiz bir mümessili Venedik'te veya sair bir mahalde vukubulacak bir içtimaa bilatehir göndermeye muvafakat edip etmeyeceğini kendilerine işlar eylemesini Büyük Millet Meclisi Hükümetinden rica ederler. Bu içtimaa Türkiye mümessilleriyle beraber Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Yunanistan'ın murahhasları dahi meduv (çağrılmış) bulunacaklardır. Bu içtima alakadar Hükümetler tarafından tertibatı lazime alınır alınmaz vukubulacaktır. İçtimanın gayesi Türkiye ile Yunanistan ve Düveli Müttefika arasında kati sulh muahedesini müzakere ve akdetmek olacaktır. Üç müttefik devlet Türkiye'nin Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'yı tekrar tesahüb arzusunu hüsnü nazarla telakki eylediklerini beyan etmek için bu fırsatı vesile ittihaz ederler.

Müzakeratı sulhiye esnasında Ankara Hükümeti Düveli Müttefikanın muvakkaten bitaraflığını ilan ettikleri mıntıka-ya ordusunu göndermemesi şartıyla üç devlet konferansta mezkur hudutların Türkiye'ye verilmesini maalmemnuniye müdafaa edeceklerdir. Esasen şurası mukarrerdir ki: Muahedede Türkiye ve komşularının menafiinin vikayesi sulhun muhafazası için bilahare tayin edilecek bazı menatığın (bölgelerin) gayri askeri bir hale vazı Türk hâkimiyetinin muntazam ve muslihane bir surette yeniden tesisinin istihsali ve

nihayet Cemiyeti Akvam'ın himayesi altında Çanakkale, Marmara Denizi ve Boğaziçi'nin serbestisini, ırk ve din ekalliyetlerinin vikayesini (himaye) temin için muahdede bilittifak tedabir ittihaz edeceklerdir.

Zaten üç devlet Türkiye'nin Cemiyeti Akvam'a duhulünü memnuniyetle müdafaa edeceklerdir. Muahde mevkii icraya vazolunur olunmaz İstanbul'daki müttefik kıtaatının geri çekileceği hakkında geçen martta verilmiş olan teminatı tekrarda üç devlet müttefiktir.

Üç hükümeti müttefika konferansın küşadından evvel, Türk ve Yunan memurini askeriyesi ile bilittilaf müttefik hükümetler generalleri tarafından tespit edilecek olan bir hat üzerine, Yunan kuvvetlerinin çekilmesini temin etmek üzere nüfuzlarını istimal edeceklerdir. Bu müdahale mukabilinde Ankara Hükümeti ne konferanstan evvel ve ne de konferans esnasında muvakkaten bitaraf ilan olunan mıntıkalar dahiline kıtaatı askeriye göndermemeyi ve ne Boğazları ve ne de Marmara Denizi'ni geçmemeyi taahhüd edecektir.

Yukarıda mevzuubahs olan hattı tayin ve tespit için Mustafa Kemal Paşa ile müttefik generalleri arasında Mudanya veya İzmit'te derhal bir içtima vukubulabilir.

Müttefik hükümetler davetlerinin semi itibara alınacağına ve bütün insaniyeti mütemaddinenin arzukeş bulunduğu bir sulhün tesisi için müttefikleriyle olduğu gibi Türkiye ile de teşriki mesai edebileceklerine kanidirler.

Paris, 25 Eylül 1922

Sforza, Curzon of Kedleston, Poincaré¹⁰⁶

Müttefikler arasında bir anlaşmaya varılmış olması, Batıda, hele Fransa'da sevinçle karşılandı. **Le Temps** adlı Fransız gazetesi başyazısında şunları söylüyordu:

106) DBA, S. TÜRK. K. 41/2 ve F. O. 424/254, s. 310, No. 571.

"Mösyö Poincaré'nin Lord Curzon ve Kont Sforza ile yaptığı görüşmeler, Doğudaki durumu bir çözüme bağlayacak konferansa Türkiye'yi çağırmak konusunda kesin bir anlaşmayla sonuçlandı. Bütün uygar dünya bu haberi sevinçle karşılayacaktır. Çünkü bu anlaşma, yalnız Fransa'nın ve İtalya'nın izledikleri politikanın bir başarısı değil, aynı zamanda ve özellikle genel barış davası için de bir başarıdır.

Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti, siyasal olgunluklarını kanıtlayarak, Anadolu'da kazanılan zaferden dolayı doğal olarak coşmuş bulunan Türk milliyetçiliğini dizginlemeyi ve Türk kuvvetlerinin müttefik kuvvetleriyle çatışmalarına varacak her hareketi önlemeyi şimdiye kadar başardılar. Türkler için barış umudunun artık açıkça belirdiği şu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın siyasal imkânları ölçüsünde, barış şansını zarara sokacak her olayı önlemeye çalışacağından kuşku duymaya hiçbir neden yoktur...

Şimdi bütün sorun müttefiklerin çağrısına Türklerin ne cevap verecekleri noktasında toplanmaktadır. Dün Mösyö Poincaré, Lord Curzon ve Kont Sforza arasında varılan anlaşmayı Türkler, Ankara Meclisinin isteklerini içeren Misakı Milli ile ne ölçüde bağdaştırabileceklerdir?

Daha aşılması gereken ciddi sorunlar bulunduğunu örtbas etmeksizin, Doğu Sorununun nazik zamanı artık atlatılmıştır, denebilir."¹⁰⁷

Kritik günlerin aşıldığı yolundaki Fransız gazetesinin ileri sürdüğü bu iyimserliğe karşın, cephedeki durum yine gerçekten nazikti ve gittikçe de ağırlaşıyordu. Çanakkale'nin Anadolu yakasına İngilizler aralıksız yığınak yapıyorlardı. Paris'te anlaşma ya varıldı ve konferans toplanmasına karar verildi diye, Türkiye'ye karşı asker yığmaktan hiç vazgeçmemişlerdi. Öte yandan

107) "L'Accord sur l'Orient" (Doğu konusunda varılan anlaşma), Başyazı, **Le Temps**, Paris, 25.9.1922.

Türk ordusu da Çanakkale'ye doğru durmadan yürüyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı bu yürüyüşünden caydırmak için Poincaré çok yönlü çaba harcıyordu. Çarçabuk İzmir'e gönderilen General Pellé ve İzmir Limanına demir atmış Fransız zırhlısındaki Amiral Dumesnil aracılığıyla yürüttüğü yoğun çabalardan başka, Poincaré, bu kez de Mustafa Kemal'in eski dostu olarak Mösyö Franklin Bouillon'u devreye soktu. 1921 yılında Türkiye'ye gelmiş ve Ankara'da Türk-Fransız anlaşmasını görüşüp imzalamış olan Franklin Bouillon, 18 Eylül günü İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafı gönderdi:

"Hakkınızda bildiklerimi ve özellikle bizi birbirimize bağlayan dostluğumuzu hatırlayarak, benimle görüşmeden önce herhangi bir askeri harekete girişmemenizi ve herhangi bir diplomatik karar vermemenizi sizden şahsen rica ediyorum."¹⁰⁸

20 Eylül günü de Franklin Bouillon, Fransa Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile İzmir'de Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya şu kaygılı telgrafı iletti:

"Pek vahim durum dolayısıyla ayın 21'inde buradan yola çıkıp İzmir'e gitmeye karar vermiş gibiyim.

Yüksek basiretinizi ve yurtseverliğinizi hatırlayarak ve sınav günlerinde perçinlenmiş yıkılmaz dostluğumuza da dayanarak, görüşmemizden ve bütün ihtimalleri gözden geçirmemizden önce, hiçbir askeri harekâta karar vermemenizi ve hatta hiçbir notayı kesin biçimde cevaplandırmamanızı yalvarmama izin veriniz.

Dostunuz
Franklin Bouillon"¹⁰⁹

108) "Déclarations de Monsieur Franklin Bouillon" (Franklin Bouillon'un basına demeçleri), **Le Temps**, Paris, 18.10.1922.

109) **DBA, S. TÜRK. K. 34/2**, Franklin Bouillon'dan Mustafa Kemal'e tel, 20.9.1922.

Bu telgraf İzmir'deki Fransız Başkonsolosu aracılığıyla aynı gün Mustafa Kemal Paşa'ya yetiştirildi. Başkonsolos, verilecek cevabı da Fransa Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Franklin Bouillon'a ileteceğini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa aynı gün Fransız Başkonsolosluğuna şunu yazdı:

"Nazik mektubunuza teşekkür ederek aşağıdaki cevabımı Mösyö Franklin Bouillon'a lütfen iletmenizi rica ederim:

Dışişleri Bakanlığı, Paris.

Çabuk geleceğinizi umarak sizi bekliyorum.

*Dostunuz
Mustafa Kemal"¹¹⁰*

Ertesi gün Franklin Bouillon'dan gelen telgraf şöyleydi:

"İzmir'de sizi görmek üzere, süratli özel bir vapurla pazar günü yola çıkıyorum. Herhangi bir hareketten veya karardan önce beni mutlaka beklemeniz yolundaki dileğimi yineliyorum. Dostunuz Franklin Bouillon."¹¹¹

Müttefiklerin ortak notasının Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya iletildiği 24 Eylül günü, Mösyö Franklin Bouillon'da Paris'ten yola çıktı. Mudanya Konferansı sonuna kadar Türkiye'de kalan Franklin Bouillon, Paris'e dönüşünde gazetecilere şunları söyledi:

"İzmir'e varır varmaz Mustafa Kemal ile, askeri ve sivil yöneticilerle hemen görüştüm... Nasıl bir durumla karşı karşıya bulunduğumuzu gözünüzün önüne getirin. İşte on beş günde düşmanı yok etmiş bir ordu. Kendi başkentine kırk kilometre ötede. İşte böyle bir anda, Fransa, nüfuzuna dayanarak 'Durunuz!' diyor."¹¹²

110) a.g.e., Mustafa Kemal'den Franklin Bouillon'a tel, 20.9.1922.

111) a.g.e., Franklin Bouillon'dan Mustafa Kemal'e tel, Paris, 21.9.1922.

112) *Le Temps*, Paris, 18.10.1922.

Bir Askeri Satranç:

General Harington Mustafa Kemal Paşa'ya Karşı

20 Eylül günü, yani Paris'te Müttefikler Konferansı'nın başladığı gün, İngiltere Savaş Bakanlığı, İstanbul'da Müttefik ve İngiliz Orduları Başkomutanı General Sir Charles Harington'a aşağıdaki buyruğu gönderdi:

"Politikamızın temeli Gelibolu Yarımadası ve Boğazların serbestliğidir. Bunun için Çanakkale'nin fiilen elde tutulması son derece önemlidir. Askeri önemi bir yana, Çanakkale şu sırada İmparatorluğun prestiji bakımından muazzam manevi anlamı olan bir nokta durumuna gelmiştir. Tutulabilirse bunu değer biçilmez bir başarı sayacağız. Çanakkale'ye karşı bir darbe, sadece İngiliz prestijine indirilmiş bir darbe olacaktır... Çanakkale ile kıyaslanınca İstanbul ikinci sırada, İzmit üçüncü sırada gelir... Bu bakımdan her şeye rağmen Çanakkale'nin iki üç hafta tutulabilme şansı olduğuna karar verirsiniz bu kararı yürekten destekleyeceğiz. Bu durumda, Yüksek Komiser aracılığıyla, Mustafa Kemal'e gereken her türlü bildirimde bulunma yetkiniz vardır. Mesela o yörede (Çanakkale'de) tarafsız bölgeye girmemesi için kendisini uyarabilirsiniz..."¹¹³

22 Eylül günü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri, "Bir yanardağ üzerinde oturuyoruz," diye rapor ediyor ve ekliyordu: "İngiliz subaylarının eşleriyle çocukları yarın gemiye bindirilip yola çıkarılacaklar. İngiliz kolonisini boşaltmak için de gereken hazırlık yapıldı."¹¹⁴

İngiliz aileleriyle İngiliz kolonisi Türkiye'den boşaltılıyordu. Ama İngiliz askeri, boşaltılmak şöyle dursun, durmadan yığılıyordu. Boğazların Anadolu kıyısına İngiliz yığınağı sürüyordu. Bir Fransız gazetesinin de belirttiği gibi; "23 Eylülde, Paris'te, Türki-

113) DBFP, I/XVIII, s. 62-63, No. 43.

114) a.g.e., s. 65, No. 47.

ye'yi barış konferansına çağırarak için anlaşmaya varıldıktan sonra da... İngiliz Hükümeti, Anadolu kıyılarında, özellikle Çanakkale Boğazı'ndaki mevzilerini takviye etmekten vazgeçmemiştir."¹¹⁵

23 Eylülde Türk birlikleri "tarafsız" denen bölge sınırını ilk kez aştılar ve Gelibolu'nun karşı yakasındaki Lapseki'yi kurtardılar. İngiliz birlikleri biraz geri çekildi ve daha kısa bir çizgi üzerinde mevzilendiler.

25 Eylül günü İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilcisi durumundaki Hamid Bey, İzmir'e, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafı çekti:

"Bugün İngiltere Sefareti Müsteşarı, General Pellé nezdine gelerek 2.000 Türk süvarisinin Boğaz'da Erenköy'ü işgal ettiklerini ve yarına kadar geriye çekilmedikleri halde zabıtine bir ültimat ve bu ültimatı amirine tebliğ edilip cevap verebileceği kadar bir müddet verileceği ve İngiltere tarafından bir mesele çıkması katıyyen arzu edilmesi (? edilmemesi) halinde naçar mukabele mecbur olacaklarını söyleyerek kendisinin nezdinde acizane kabulünü rica etmiştir. Pellé İngilizlerin sulha ragıp oldukları şu zamanda böyle bir meseleye mahal verilmemesini Türkiye'nin bir dostu sıfatıyla Zatı Samilerine arz etmemi rica etti. Ferman."¹¹⁶

Ertesi gün, General Harington, Hamid Bey'e yazılı bir nota verdi ve Türk süvarisinin tarafsız bölgeden çekilmesini istedi. Hamid Bey bunu 26 Eylül günlü telgrafıyla Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya şöyle telledi:

"Bu sabah General Harington'dan aldığım İngilizce bir mektubun tercümesi berveçhi zir maruzdur:

Bundan birkaç gün evvel 2.000 Türk süvarisinin Erenköy civarında bulunduğunu istihbar ettim. Malumu âlileridir ki Erenköy bitaraf mıntika dahilinde olup Çanakkale sahiline yakındır. Çanakkale İngiliz Kumandanı Miralay Shuttleworth Türk süvari-

115) "Les Puissances et l'Orient" (Büyük Devletler ve Doğu), *Le Temps*, Paris, 30.9.1922.

116) DBA, S. TÜRK. K. 34/2, Hamid Bey'den Mustafa Kemal'e tel, 25.9.1922.

sinin bitaraf mıntika dahilinde bulunduğunu Türk kumandanına bildirmiş ve kendisinin geri çekilmesini talep etmiştir. Bu geri çekme keyfiyeti henüz vuku bulmamıştır. Bir hadisenin önünü almak için her türlü tedabir ittihaz kılınmıştır. Fikrimce böyle bir hadisenin vukuunu Türk kuvvetlerinin de benim kadar arzu ettiklerine (etmediklerine olacak -B.N.Ş.) emniyet, kezalik Bi-ga'dan hareket eden 1.000 süvariden diğer bir kuvvetin de bitaraf hatta tecavüz eylediğini haber aldım.

Zatı âlilerine takdim edilen muhtırada zikredildiği veçhile, Türk kuvvetlerini her türlü vesaiti iknaiye ile bitaraf mıntikanın haricine çekilmek ihtimali kalmadığı takdirde bahri ve berri ve havai kuvvetlerden istifade etmesi için Miralay Shuttleworth'a salahiyeti tamme verilmiştir. Müzakerat vukuu melhuz olduğu bir sırada böyle bir hadisenin zuhuru, tekrar ederim, pek şayanı teessüf olacağından bunun önünü almak için muktazi teşebbüsatta bulunmanızı rica ederim.

Çünkü fikrimce tarafeyn için Türk kuvvetlerinin mezkur mıntika haricine çıkması daha iyi olur. Müttefikin kumandanlarını bu meseleden haberdar ettim. İmza: Harington, Türkiye'de İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı, 26 Eylül 1922.

Mektubu aldıktan sonra General Harington ile görüştüm. İki cihetten askerimizin girerek yerleştiğini, halbuki İngiltere Hükümetinin ve hususiyle kendisinin harp taraftarı olmadığına binaen bu askerin geri çekilmesini Çanakkale'deki kuvvetlerin kumandanına yazmaması ve bugün öğleden sonra Çanakkale'ye kumandan sıfatıyla General Marden hareket ederek hali harp zuhur ederse maatteessüf bu generalin kumanda edeceğini söyledi. Bendeniz de Kumandana emir vermeye salahiyetim ve cevap vermeye mezuniyetim olmadığını, mektubun sureti mütercemesiyle muhaveremizin hulasasını huzuru samilerine en seri vasıtaıyla arz edeceğimi söyledim. Badehu hususi mülakatımızda

Erkânıharbiye Reisi İngilizlere itimad etmemizi rica etti. Ve Averof'un ağılebi ihtimalat bu akşam İstanbul'u terk edeceğini ilave eyledi. Ferman."¹¹⁷

General Harington, Hamid Bey ile bu görüşmesinden ve ona Başkumandana ulaştırılmak üzere verdiği notadan sonra, İzmir'deki İngiliz Amirali aracılığıyla da Mustafa Kemal Paşa'ya şu telsiz telgrafı aynı gün ulaştırdı:

"Erenköy ve Biga'nın garbindan süvarinizi geri celp için sizinle derhal muhabere etmesini Hamid Bey'den rica ettim. Herhangi (bir) hadiseden ictinab için pek ziyade endişenâkım. Müzakerata talikan kıtaatınızı bitaraf mıntika haricine çekmenizi rica ederim 26.9.1922. General Harington."¹¹⁸

Gerek Harington'un bu mesajı, gerek Hamid Bey'in telgrafı 26 Eylül günü Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştı. Mustafa Kemal Paşa aynı gün Harington'a aşağıdaki karşılığı verdi. Çevirisi zamanında yapılmış olan bu karşılığın tam metni şudur:

"Bitaraf bir mıntikanın şimdiye kadar Türkiye Büyük Millet Meclis Hükümeti ile alakadar Hükümet arasında takrir ettirilmiş olduğundan haberdar değilim. Süvarilerimizin ve kıtaatımızın hareketi mağlup Yunan ordusunun hareketi takibiyesinden ibarettir. Malumu devletleridir ki Anadolu'yu baştan başa tahrip ve ihrak etmiş ve yüz binlerce nüfuzu melcesiz ve gıdasız bırakmış olan Yunan ordusu Trakya'da bir taraftan aynı mezalime devam ve diğer taraftan her geçen günden istifade ederek yeniden teşkilata ikdam etmektedir. Yunan kuvai harbiyesinin bir mıntikai bitarafi kuyudu altında bulunmadığına en yakın bir misal olarak 23.9.38 (1922) zevalde Yunan tayyarelerinin Ezine civarında Türk toprağında faaliyetleri harbiyede bulunduklarına ve Yunan donanmasının daha 25

117) a.g.e., Hamid Bey'den Mustafa Kemal'e şifre tel, İstanbul, 26.9.1922, No. 1/872.

118) a.g.e., ve **Hâkimiyeti Millîye**, Ankara, 28.9.1922, Harington'dan Mustafa Kemal Paşa'ya telsiz telgraf, 26.9.1922.

Eylülde bile İstanbul Limanında demir atmış olduğunu zikredebilirim. Hadisat vukuuna meydan vermemeye bizim gayretimiz hakiki ve samimidir. Çanakkale'deki Britanya kıtaatı tarafından Erenköy ile Çanakkale arasında arazimiz üzerinde tahribat yapılmış, Çanakkale kasabamız civarında binaların hedmi, bize ait olan esliha ve mühimmatın imhası, kıtaatımız civarında top ve bomba endahları, bizi Yunan ordusuna isal eden yol üzerinde tahkimat yapılmakta olması ve bu tahkimatta ahali İslamiyenin çalıştırılması gibi harekâtın esbabını anlamakta cidden düçar müşkilat oluyorum. Türk milletinin Boğazların serbestisine riayeti dâima ilan etmiş olduğunu bu vesile ile de tezkâr eder ve samimi olarak netayici müsbete ümid ettiğimiz müzakeratı karibeye kadar suitefehhüm husulüne mâni olacak vizayet ihdasını Zatı Devletlerinden rica ederim. 26/9/338 (1922) Başkumandan Mustafa Kemal.¹¹⁹

Türk ve İngiliz Başkumandanları arasındaki tartışma bu kadarla bitmedi. Yazışmalar sürdü. General Harington ertesi günü Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafını yanıtladı. Şöyle dedi:

"Telgrafınızı aldım. Müttelik devletlerce ilan edilmiş tarafsız bölge üzerinde herhangi bir anlaşmazlık bulunduğu konusunda ilk kez bir ima ile karşılaşuyorum. Geçen yıl benim kumandanımla birlikte sizin İzmit kumandanınızın Yarımca'da fiilen tarafsız sınırı işaretlemiş olduğuna dikkatinizi çekirim.

Hedefinizin Yunan askeri kuvvetleri olduğunu anlıyorum ama tehdit ettiğiniz bölgede bu kuvvetler yoktur ve buradan geçmemişlerdir...

Tek arzum, birliklerinizle çatışmaktan kaçınmaktır ve umarım ki göstermekte olduğum sabır benim samimiyetime sizi inandırır.

Boğazların serbestliği konusundaki açık beyanınızı hoşnutlukla not ediyorum ki buna müttelik devletler de karşılık vermektedirler.

119) a.g.e., Mustafa Kemal Paşa'dan General Harington'a tel, 26.9.1922.

Dünyanın arzuladığı barışı sağlayacak müzakerelerin bir an önce başlaması arzunuzu paylaşıyorum. Bu bakımdan, Çanak-kale'de ve Boğazlardaki kuvvetlerime karşı herhangi bir tehdit görünüşünü çekmenizi ve böylece bütün olay ihtimallerini savuşturmanızı yeniden önemle rica ederim. Aramızda hâlâ anlaşmazlık noktaları varsa ve arzu ederseniz, karşılıklı olarak kararlaştıracığımız herhangi bir yere gidip sizinle buluşmaya hazırım. Bu vesileden yararlanarak, bana gönderilmiş olan takviyenin, kısa zaman önce yayımlanan bildiride de dikkatle belirtildiği gibi, sadece barış yararına gönderilmiş olduğunu İngiltere adına size bildiririm. Şu halde birliklerime karşı hiçbir saldırı niyeti beslemediğinizi sizden duymuş olmak, beni son derece ferahlattı."¹²⁰

Fransa Hükümeti de şimdi İngiliz Hükümeti ile birlikte yürüyordu. Türk askerini tarafsız bölgeden geri çekirmek için Mustafa Kemal'e durmadan baskı yapıyordu. Fransa bu konuda İngiltere'den geri kalmıyordu. Mösyö Poincaré, "elinden geleni yapmak" için Lord Curzon'a söz vermişti.¹²¹ Sözüünü tutuyordu. İzmir açıklarına demir atmış Fransız savaş gemisi **Edgar Qui-net**'de Amiral Dumesnil, Hükümetinin buyruğuyla, Mustafa Kemal Paşa'ya üst üste mektuplar yazıyor, Türk birliklerinin tarafsız bölgeden geri çekilmesini istiyor, Fransa'nın bu konuda ısrar ettiğini bildiriyor ve karşılık bekliyordu. General Harington'un Mustafa Kemal Paşa'ya ikinci telgrafını gönderdiği 27 Eylül gününü, Fransız Amiral Dumesnil de Türk Başkomutanına bir mektup gönderiyor ve Fransa adına Türk birliklerinin tarafsız bölgeden çekilmelerini istiyordu. Çevirisi zamanında yapılmış bu mektup şöyle kaleme alınmıştı:

"Dün akşamki mükâlememize zeylen biri General Pellé'den ve diğeri Fransa Hükümetinden olmak üzere ve her ikisi de Ça-

120) DBA, TÜRK. K. 34/2, Harington'dan Mustafa Kemal'e tel, 27.9.1922.

121) DBFP, I/XVIII, s. 1000, No. 57.

nak'taki beynelmüttefikin bitaraf mıntıkadaki Türk süvarisinin geri alınması hususunda ısrar etmekteğim talebine mütedair bulunmak üzere iki telgrafname aldığımı zatı samilerine işar etmekle kesbi şeref eylerim. Düveli Müttetikanın bilhassa Türkiye'ye böyle bir eseri hayırhahi ve arzuyu sulh ibraz ettikleri bir sırada bir hadise tekevvün etmesi ne kadar çok tehlikeli ve ne kadar şayanı teessüf olacağını bu münasebetle zatı samilerine arzutmeyi Fransa Hükümeti bana emretmektedir.

Müşir Hazretleri, bu mealde olarak emir buyuracağınız tedabirin tafsilatını sizin namınıza Hükümetime cevaben bildirmekle bahtiyar olacağımı ve Türk süvarilerinin müttetiklerin bitaraf mıntıkada hudutlarına çekilmesi hususunda ittihaz buyuracağınız bir kararın elhaletü hazihi İstanbul'da ve Hükümeti Müttetika üzerinde amik ve müsait bir tesir husule getireceğini arzutmeye cüretyab oluyorum.

Ve bundan başka Hükümeti Müttetikanın böyle bir karara karşı bitaraf mıntıkaya Yunanlılar tarafından mutlak surette riayet edilmesi hakkında zatı samilerine itminan bahş olacak tedabiri derhal ittihaz etmek suretiyle mukabele edeceklerine şüphe etmiyorum..."¹²²

Ama Yunan savaş gemileri hâlâ Marmara Denizi'nde, yani müttetiklerin "tarafsız" dedikleri bölgede dolaşıyordu.¹²³ 27 Eylülde de hâlâ İngiltere Çanakkale bölgesine asker yığıyordu. Yi-ne 27 Eylül günü, Türkiye Büyük Millet Meclisinin İstanbul Temsilcisi, İngiliz Yüksek Komiserliğine şu kısa, ama önemli bildirimde bulundu:

"Çanakkale'ye ve İstanbul'a İngiliz askeri yığılmasının sürdürülmesi, hararetle arzuladığımız barışın yapılmasını kolaylaştıracak nitelikte değildir."¹²⁴

122) DBA, TÜRK. K. 34/22, Dumesnil'den Mustafa Kemal'e mektup, 27.9.1922, No. 599.

123) DBFP, I/XVII, s. 111, No. 70.

124) a.g.e., s. 106, No. 65.

Aynı gün İngiliz Yüksek Komiseri "Tarafsız bölgede durum gittikçe nazikleşiyor," diyordu. Ertesi gün şunları rapor ediyordu: "Çanakkale'ye gitmiş olan General Marden'in bildirdiğine göre, Türkler tarafsız bölgeye hiç aldrış etmiyor ve İngiliz mevzilerinin karşısına büyük sayıda asker yığıyorlar."¹²⁵

28 Eylülde bir yandan Mustafa Kemal Paşa ile General Harington arasında, öte yandan da Mustafa Kemal ile General Pellé arasında telgraf yazışmaları sürdü. Müttefik generalleri, Türk birliklerinin tarafsız bölgeden geri çekilmesi üzerinde boynuna ısrar ediyorlardı. General Pellé, "Çanakkale'de Türk birlikleri artırılmış, İngiliz birlikleri ise gittikçe sıkışıyor görünmektedir ve bunun sonucu... ciddi olay çıkma tehlikesi vardır," diyordu.¹²⁶

Mustafa Kemal Paşa, Fransa Hükümetine ve General Pellé'ye bildirilmek üzere, 28 Eylül günü Amiral Dumesnil'e şu mektubu iletti:

"Bana gönderdiğiniz 27 Eylül 1922 günlü mektubunuza karşılık olarak, aynı konuda General Harington'dan da bir tel-graf aldığımı bildirmekle onur kazanır ve kendisine verdiğim karşılığın bir örneğini, Fransa Hükümetinin bilgisi için, ilişkide sunarım.

Cumhuriyet Hükümetinin bizim meşru haklarımızı desteklemek arzusunda olduğuna hiç kuşumuz yoktur. Ancak, güvenilir haberlerden anlaşılmaktadır ki, İngiliz Hükümetinin girişimleri sonucu biz Trakya'ya yönelik askeri harekâtımızı durdurduğumuz günlerde, o bölgenin İslam ahalisi her çeşit zulme uğramakta, yenik düşman ordusu kalıntıları yeni kumandanlar yönetiminde teşkilatlanarak ve yeni askere alınanlarla da takviye edilerek aynı bölgede çetin bir savunma hazırlamaktadır... Fransız ve İtalyan askerlerinin çekil-

125) a.g.e., s. 109, No. 68.

126) DBA, TÜRK. K. 34/2, Dumesnil'den Mustafa Kemal'e mektup, 29.9.1922.

mesinden bu yana İngilizlerin Anadolu kıyılarındaki istihkâmları ve askeri hazırlıkları, askeri bakımdan bir köprübaşı özelliği göstermektedir. Yunan kuvvetlerinin bu köprübaşından yararlanmaları mümkündür... Askeri harekâtımızı durdurmamızın doğuracağı terslikleri Fransa Hükümetinin içten dostluğu ile yatıştırabileceğimizi kuvvetle umarak, General Harington'a verdiğim cevaba aşağıdaki beyanatı ekleyebilirim:

Türkiye Büyük Millet Meclisince tanınmadığı için sınırlarını da zaten bilmediğim bölgenin gerçek tarafsızlığını göstermek için, Fransız ve İtalyan askerlerinin yaptıkları gibi, Çanakkale'deki İngiliz askerlerinin de her türlü askeri tedbiri alarak Anadolu kıyılarını terk etmeleri şartıyla ileri hatta bulunan süvarimizin makul bir çizgiye kadar geri çekilmesi teklifinize razı olabilirim. İngiliz askerleri geri çekilerek tarafsız olduğu iddia edilen bölgenin tarafsızlığının çiğnenmesine son verilmesi imkânı bulunamaz ise, o zaman, Fransız Hükümetine saygımızdan ötürü, Türk kuvvetleri, şimdi bulundukları yerde kalmaları, İngiliz kuvvetleriyle temas etmemeleri ve hiçbir olaya meydan vermemeleri için emir almış bulunmaktadırlar. Şunu eklemem gerekir ki, bu emir, yakında Mudanya'da başlayacak askeri müzakerelere kadar geçerli kalacaktır.

Bununla birlikte, General Harington'a verilen cevapta da parmak basıldığı gibi, her türlü kışkırtıcı hareketten ve davranıştan kaçınmalarının İngiliz askerlerine tavsiye edilmesi yerinde olur."¹²⁷

Mustafa Kemal Paşa yine 28 Eylül günü General Harington'a verdiği cevapta, Trakya'daki Yunan zulümlerinden, İstanbul'da işgal kuvvetlerinin yerli Türk halkına karşı olağanüstü

127) a.g.e., Mustafa Kemal'den Amiral Dumesnil'e mektup, İzmir, 28.9.1922.

tedbirler almış olmalarından, Çanakkale'de Türk taşınmaz mallarıyla silah ve cephanelerin yok edilmesinden yakınıyor ve sonunda şöyle diyordu:

*"Suitefehhümat husulünden ictinab için yeni bir tedbir olmak üzere Çanakkale'deki kıtaatımızın bulundukları yerde kalmalarını ve bir hadiseye sebebiyet vermemelerini cephe kumandanlığına emrettim. Eğer Zatı Devletleri Asya sahilindeki kuvvetlerin Fransız ve İtalyan kuvvetleri gibi intikalini kabul ederlerse Boğazlar sahilindeki kıtaatımızın bir miktar geri çekilmesi ve Çanakkale'de yalnız mülkiye ve zabita idaremizin tesisi ile iktifa edilmesini şimdiden emretmeye amadeyim."*¹²⁸

Kısacası, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Fransız ve İtalyan birlikleri gibi İngiliz birliklerinin de Çanakkale'nin Anadolu kıyılarından çekilmelerini istiyordu. Gerilemiyordu. İngilizler ise Anadolu kıyısından çekilecekleri yerde, Türk kuvvetlerine karşı silahla direnmeye hazırlanıyorlardı. 28 Eylül günü akşama doğru General Harington Londra'ya şunları telliyordu:

"Biraz önce General Marden'den bir telgraf aldım. Saat 15.45 sularında iki mil uzunluğundaki bir Türk kuvvetinin Asmalı Tepe üzerine yürümekte olduğunu bildiriyor... Albay Shuttleworth bunları geri çevirmek için gitmiş... General Marden, gerekirse ateş açılması yetkisi vermiştir. Bu emrini onayladım... Çok üzgünüm ama başka seçeneğim yok. Çünkü Kemalistler meydan okumaktadırlar..."¹²⁹

Fransız **Le Temps** gazetesi başyazısında şöyle diyordu:

"Doğudaki durum... yirmi dört saatten beri vahim bir görünüşe büründü. Çünkü Çanakkale bölgesindeki Türk ve İngiliz kuvvetleri burun buruna geldiler. İngiliz Kabinesi dünden beri aralıksız toplantı halinde. Londra'da büyük bir sinirlilik var. Gerçek bir savaşa yol açabilecek olaylar beklenebilir.

128) a.g.e., Mustafa Kemal'den General Harington'a tel, İzmir, 28.9.1922.

129) DBFP, I/XVIII, s. 109, No. 68, n. 2.

Aslında bütün kötülük, Lloyd George'un ilk hatasından kaynaklanıyor. Kendisi, Boğazlar bölgesinin tarafsızlığını sağlamak bahanesiyle bir dizi askeri tedbirlere başvurdu. Türkler, doğal olarak, bu tedbirleri bir tehdit ve bir kışkırtma olarak gördüler. İngiliz Hükümetinin, önceden Fransa ve İtalya Hükümetlerine hiç danışmadan, Akdeniz donanmasını Boğazların ağzına yığmaya ve Anadolu kıyılarındaki birliklerini büyük ölçüde takviye etmeye karar vermesi, Türklerde, kendilerine karşı kuvvete başvurulacağı kanısını yarattı. Bu tedbirlerle birlikte dominyonlara ve Balkan Devletlerine çağrıda bulunulması, Türklerin kanısını büsbütün güçlendirdi. Üstüne üstelik, o zamandan bu yana Mösyö Lloyd George'un iki kez verdiği demeçlerinin tonu hiç de yatıştırıcı olmadı. Paris anlaşmasından sonra bile İngiliz Hükümeti Anadolu kıyısındaki mevzilerini güçlendirmekten geri durmadı. Bu davranışıyla da çatışma ihtimallerini ve Ankara Hükümetinin dikleşmesini artırdı ve nazik bir durum yarattı.

Bunun giderilmesi Londra'ya ve Ankara'ya bağlıdır. Çünkü bunalımın ağırlık merkezi Boğazların Anadolu kıyısındadır. Durumun daha da kötüye gitmesinin önüne geçilmek isteniyorsa diplomasi orada harekete geçmelidir. Barışın veya savaşın kaderi orada belli olacaktır."¹³⁰

İngiltere Hükümeti, durumun daha da kötüye gitmesini önleyeceği yerde, tam tersine karar verdi. 29 Eylül günü, Çanakale'deki Türk komutanına bir ultimatom verilmesini ve Türk komutanı geri çekilmezse bütün İngiliz kuvvetlerinin karadan, denizden ve havadan Türklere ateş açmalarını kararlaştırdı ve General Harington'a tam yetki verdi.¹³¹

General Sir Charles Harington bu kararı uygulamada bocaladı.¹³²

130) "Les Puissances et l'Orient", *Le Temps*, Paris, 30.9.1922.

131) *DBFP*, I/XVIII, s. 118, No. 78.

132) *a.g.e.*, s. 118, No. 79, n. 1.

Mustafa Kemal Paşa ise kesin kararlı davrandı. Fransa'nın Ankara'daki eski Büyükelçisi yazar Jean-Paul Garnier, o kritik günü şöyle anlatıyor:

"Londra'ya çekilen bazı telgrafların kopyalarından, General Sir Charles Harington'un son dakikada boyun eğeceğini hesaplayıp kestiren Mustafa Kemal, şöyle düşünüyordu: İngiliz dün kımıldayamadı, yarın da kımıldayamaz. Bu düşünceden şu ürün doğdu: Kararlaştırılan bir işaret üzerine, iki seçkin Türk alayı, silahlarının dipçikleri havaya, namluları yere çevrilmiş olarak, İngiliz mevzilerinin üzerine yürüyecek. İngiliz uyarılarına aldırmayacak ve yürüyüşüne devam edecek. Sessizce düşman mevzilerini aşacak. Tek el bile ateş edilmeyecek.

29 Eylül günü ürpertici bir sessizlik içinde bu manevra uygulandı. Ne yapacaklarını kestiremeyen İngiliz subayları şaşırıp kaldılar. Bir astsubay 'Nişan al!' komutu verdi. Türkler aldırmadı. Yürüyüşe devam ettiler. Tam o anda... Elinde bir flama sallayan bir motosikletli son hızla geldi. Soluk soluğa o bölgenin komutanı Majesteleri Albayına yetişti. İngilizler, 'Silahı bırak!' diye haykırdılar. Kemalist alayların komutanları da aynı anda, 'dur!' emri verdiler. Taraflar oldukları yerde kaldı. Kan akıtmamak için son anda bir silah bırakışma yapıldı. Sir Charles Harington boyun eğmişti."¹³³

Fransız yazarının bu anlattıklarını tıpatıp doğrulayacak resmi belgelere rastlamadık. Ama hava aşağı yukarı buydu. 23 Eylülde Türk süvarisi tarafsız denen, geçilmez denen sınırı aştı. Arkadan öteki Türk birlikleri geldi. İngilizler Çanakkale kıyısında sıkışıkça sıkıştı. Avrupa bir hafta boyunca soluk soluğa kaldı. Pek kaygılı günler yaşadı. İngilizlerin gözdağı Türk Başkumandanını etkilemedi. Türk birlikleri ileri yürüdü, geri çekilmedi. İngilizler sıkışmıştı ve yalnız kalmıştı. General Sir Charles

133) Jean Paul GARNIER, *La Fin de l'Empire Ottoman*, Plon, Paris, 1973, s. 275-276.

Harington gerçekten Mustafa Kemal'in önünde boyun eğmişti. Ateş etmeyi göze alamamıştı.

"Bu Barışı Dünya Mustafa Kemal'e Borçludur"

General Harington'un bileğini büküp bir bakıma pes ettirdikten sonra Mustafa Kemal Paşa, askeri harekâtı durdurdu. 29 Eylül günü, Hariciye Vekili Yusuf Kemal imzasıyla Fransa Başbakanı ve Paris Konferansı Başkanı Mösyö Poincaré'ye bir notayla durum bildirildi. İlk müsveddesinde Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın imzasını taşıyan, sonradan değiştirilip Yusuf Kemal Bey imzasıyla gönderilen bu nota, yanlışlıkla, Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla gönderilmiş gibi kimi kitaplara geçmiştir. Gerçekte Hariciye Vekilinin imzasıyla gönderilmiştir. Önce Türkçe kaleme alınan, fakat Fransa Başbakanına Fransızcaya çevirilip gönderilen ve bu bakımdan Fransızcasının asıl olması gereken notanın o zamanki Türkçe ile metni şudur:

"Üç devleti müttefika tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine verilmiş olan 23 Eylül 1922 tarihli notaya Hükümetim tarafından birkaç güne kadar cevap verilecektir.

Türkiye Orduları Başkumandanlığı nezdine ahiren muvasalat etmiş olan Mösyö Franklin Bouillon'un Paris'te içtima eden Düveli İtilafiye murahhaslarıyla hemfikir olarak verdiği teminata ve adilane bir sulhün serian tesisi için derhal müzakerata başlanacağına itimad ederek İstanbul ve Çanakkale üzerinden ve Yunan orduları arkasından bilafasıla devam eden harekâtı askeriyemizin derhal teukifine emir verilmiştir.

Mösyö Franklin Bouillon'un verdiği teminat Türkiye haklarının temini için İtilaf Devletlerinin mütehassis olduğu his-

siyatı adaletkâraneyi tawzih ve telkin eylemiştir. Ancak Trakya'nın Yunan ordusunun işgali ve Hükümetinin idaresi altında bir gün fazla devamı hayatı her güne mehaliki ve Türkiye halkınca gayri kabili tasvir izdirabı dai olduğundan Edirne dahil olduğu halde Meriç'in garbına kadar Trakya'nın derhal tahliyesiyle Büyük Millet Meclisi Hükümetine teslimini acilen tatbik eylemek icab etmektedir.

İşbu müstacel hususatı takarrur ettirmek üzere Mudanya'da müttefikin generalleriyle bir konferans akdi Düveli İtilafiyenin arzu ve tekliflerine tevafuk ettiğinden konferansın 3 Teşrinievvel 338'de Mudanya'da inikadı teklif olunur.

Mudanya Konferansı'na tarafımızdan Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa bizzat memur edilmiştir.

Yevmi mezkur münasip görüldüğü takdirde konferansa memur olacak generallerin tayin ve işarını rica ederim.

Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili
Yusuf Kemal"¹³⁴

Bu nota, mütareke ve arkasından barış yolunu açtı. Kaçılmaz gibi görünen savaş ihtimali böylece uzaklaştırıldı. Dünya derin bir soluk aldı. Lord Curzon bile, "Mudanya Konferansı'nın yakında toplanacağını öğrenmekten Majesteleri Hükümeti memnundur," diyordu.¹³⁵

Notada iki kez adı geçen Mösyö Franklin Bouillon, Mudanya Konferansı'na da gözlemci olarak katıldı ve konferansta rol oynadı. Paris'e dönünce Fransa ve dünya basınına bir demec verdi. Şunları söyledi:

"Bu barışı dünya Mustafa Kemal Paşa'ya borçludur. Onun

134) DBA, TÜRK. K. 41/2 ve F. O. 424/255, s. 42, No. 54.

135) DBFP, I/XVIII, s. 120, No. 81.

insana hayranlık veren itidaline borçludur. Kendisi savaş yapabilecek durumdaydı ve muzaffer ordusunca savaşa doğru tabii ki itiliyordu. O, ordusunun bu coşkunluğunu dizginledi. Ben buna tanığım ve hiç kimse beni yalanlayamaz."¹³⁶

Yalnız muzaffer Türk ordusunun coşkunluğu değil, İngilizin kıskırtmaları da, doğrusu, Türk Başkumandanını savaşa doğru itiyordu. Lloyd George Hükümetinin Çanakkale'ye yığınak yapması, Mustafa Kemal'e gözdağı vermeye kalkışması vb. yeterince birer savaş nedeni (**casus belli**) sayılabilirdi ve böyle bir savaşta Mustafa Kemal Paşa, dünya kamuoyunun coşkunluğunu arkasında bulabilecekti. Ama Mustafa Kemal gerçekte bir barışçıydı. Yürekten barışçıydı. Türk milleti gibi bütün uygar dünyanın da barışa gereksinmesi bulunduğunu söylüyordu. İleride, "Hayatı millet tehlikeye maruz kalmadıkça, harp bir cinayettir," diyebilecek bir askerdi. 1922 Eylül ayının başında Muzaffer Başkumandan olarak büyük bir Savaş Adamı olduğunu kanıtlayan Mustafa Kemal, aynı ayın sonunda, inanan ve inandıran bir Barış Adamı olduğunu gösterdi.

Türkiye'nin kurtuluşunu ve bağımsızlığını sağladıktan ve dünyaya onaylattıktan sonra da Atatürk, gelecek Türk kuşakları için izleyecekleri politikayı bir kısa formülle özetleyip miras bıraktı. Bu formül, Türkiye Cumhuriyeti politikasının bir düsturu olarak, bugün başkent Ankara'da, Dışişleri Bakanlığı'nın girişinde, kabartma yazılarla yazılmış bulunmaktadır:

"Yurtta Sulh, Cihanda Sulh!"

136) "Les Déclarations de M. Franklin Bouillon" (M. Franklin Bouillon'un Demeçleri), *Le Temps*, Paris, 18.10.1922.

II

HALİFESİZ 50 YIL

HALİFESİZ 50 YIL*

On Yıl Öncesi

Birinci Dünya Savaşının başlarında, 31 Ekim 1914 günü, Kahire'deki İngiliz Temsilcisi **Lord Kitchener**, Mekke Şerifine bir mesaj gönderdi. "*Gerçek Arap soyundan birisinin Mekke veya Medine'de Halifeliği üzerine almasını*" salık verdi. Böylece "*şimdiki felaketten iyilik doğar*" dedi. Allahın da adını karıştırdı.

Osmanlı ve İngiliz İmparatorlukları o zaman birbirlerinin düşmanıydılar. İngiliz makamları, Hicaz Araplarını Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırma hazırlığı içindeydiler. **Mekke Şerifi Hüseyin'e** bol keseden vaadde bulunuyorlardı. Başka vaadler yanında Halifelik de teklif ediliyordu. Gerekçesi de bulunmuştu. Nasıl Muhammed Arap soyundan idiye, Halife de "gerçek Arap soyundan" olmalıydı. Oysa Osmanlı Halife-Padişahı Arap değildi. Halife kutsal topraklarda, Mekke veya Medine'de oturmalıydı. Osmanlı Halifesi ise İstanbul'da oturuyordu. Halifelik bir din müessesesidir, denmiyordu; politikaya alet ediliyordu. Halifeliğin "kutsallığına", "dokunulmazlığına" aldırış edilmiyordu. Başka savaş silahları yanında, Halifelik de Türklere karşı bir silah olarak kullanılıyordu.

1915 yılında İngilizler, Şerif Hüseyin'e Halifelik vaadlerini

*) Bu yazı dizisi, Halifeliğin kaldırılışının 50. Yıldönümü dolayısıyla hazırlandı ve Cumhuriyet gazetesinin 18 Mart – 4 Nisan 1974 tarihli sayılarında yayımlandı.

yenilediler. Hicaz Araplarını Türklere karşı ayaklandırma işini yürütenlerden biri olan **Şir H. Mc Mahon**, 30 Ağustos 1915 günü **Şerif Hüseyin**'e bir mektup yolladı ve şunları söyledi:

*"...İlan edilince Arap Halifeliğini tasvip edeceğimizi, Arabistan'ın ve halkının bağımsızlığını arzuladığımızı açıkça belirtmiş olan **Lord Kitchener**'in mesajını doğrularız. Gerçek Arap soyundan birinin Halifeliği üzerine almasının İngiltere Hükümetince memnuniyetle karşılanacağını bir kez daha belirtiriz."*

Çok geçmeden İngiliz'ler, Halifelik silahının kendilerine karşı da dönebileceğini anladılar. 2 Kasım 1915 günü **Ağa Han**, İngiltere Dışişleri Bakanı **Sir Edward Grey**'i gördü. Arap Hali-fe projesini Hint Müslümanları adına protesto etti. İngiltere yan çizmeye başladı. Ağa Han'a, *"Halifelik, Müslümanların kendi aralarında halledecekleri bir iştir; ne biz ne de bir başka Müslüman olmayan devlet buna karışmayız,"* diye cevap verildi. Şerif Hüseyin'in Halife olması konusuna İngilizler artık pek değinmez oldular.

Bu arada Birinci Dünya Savaşı ilerlemişti. Türk askerleri, "İslamın kılıcı" gibi, kutsal yerleri savunmaya çalışırken, İslam kardeşlerinin kılıcını arkadan yediler. **Mekke Şerifi Hüseyin** ayaklanmıştı. Türk askerini arkadan vurmuştu. 1 Kasım 1916 günü, *"Kible ulemasının artık Türk Halifeyi tanınamaya karar verdiği"* açıklandı. Halifelik sorunu siyasetle birlikte yürüyordu. Hicaz Arapları Padişaha karşı ayaklandıkları gibi, artık Halifeyi de tanımayacaklarını açıklıyorlardı. Halifenin "ci-had çağrısı", "kutsal savaş" çağrısı burada boşa gitmişti. Müslümanların bir kısmı Halifeye karşı dönmüşlerdi. **Şerif Hüseyin**, siyasi bağımsızlığını ilan ederken, Halifeye olan bağlılığını da koparmıştı. Siyasi ve dini bağımsızlık atbaşı birlikte yürüyordu.

İngiltere'nin Telaşı

Bu gelişmelerden İngilizler telaşa kapıldılar. **Şerif Hüseyin**, Halifeyi tanınamamakla kalmayacak, aynı zamanda kendisini Halife ilan edecek gibi görünüyordu. İngiltere, "*milyonlarca Müslüman önünde suçlu duruma düşmek*" istemiyordu. Şerif Hüseyin Halifeliğini ilan ederse, İngiliz İmparatorluğu'ndaki milyonlarca Müslüman, Londra Hükümetini suçlayacaktı. 6 Kasım 1916'da, "*Halifelik işinin savaş sonuna kadar askıda bırakılması*" Şerif Hüseyin'e tavsiye edildi. Bu tavsiye, daha sonra da tekrarlandı. Şerif Hüseyin, kendisini Halife ilan etmeye kadar gitmedi. Ama Mekke ulemasının kendisini dini lider olarak tanıdığı ve bazen hutbelerde sanki Halifeymiş gibi Şerif Hüseyin'in adının anıldığı görüldü. Herhalde Şerif Hüseyin, kendisini artık İstanbul'daki Halifeye bağlı saymıyordu.

Birinci Dünya Savaşı içinde, dünya Müslümanlarına yapılan "Cihad (Kutsal Savaş)" çağrısına Türk Müslümanlarından başka uyan olmamıştı. İngiliz ve Fransız İmparatorluklarındaki Müslümanlar, Türklere karşı savaşmışlardı. 1918 yılında **Mustafa Kemal Paşa**, ordusunun başında Suriye'den Anadolu'ya doğru çekilirken hazin bir manzara ile karşılaşılıyordu: İngiliz uçakları Türk askerlerinin üzerinde uçuşurlarken, Halep'te evlerden de, geri çekilen Türk askerlerinin üzerine ateş ediliyordu. Ateş edenler, Osmanlı vatandaşı Araplardı. Fetvalar, cihad çağrıları Halep'te bile hükümsüzdü.

Halifelik konusu savaş sonrasına kadar "askıda bırakılmıştı". İngilizler öyle istemişler, **Şerif Hüseyin**'i biraz sıkıştırmışlardı. Savaş biter bitmez Halifelik işi yine ortaya çıktı. Şerif Hüseyin artık Hicaz Kralı idi. 8 Ağustos 1919 günü Cidde'deki İngiliz ajanı, **Kral Hüseyin**'e "*Emir el Müminin*" diye hitap edildiğini Londra'ya bildirdi. Mekke'de çıkan **Al Kible** gazetesi Krala "*Emir el Müslimin*" diye hitap ediyordu. Bunun anlamı

açıktı. Kral Hüseyin, Mekke'de Halife sayılıyordu. Ayrıca Arabistan'da okunan hutbelerde Kral Hüseyin'in adı zikrediliyordu. İngilizler yine telaşlandılar. Bunun üzerine 17 Ağustos 1919 tarihli **Al Kible** gazetesinde Kral Hüseyin'in bir açıklaması yayımlandı: Birçok seçkin kimsenin Kral Hüseyin'e "*Emir el Müslimin*" diye hitap ettikleri, bunun ise Halife anlamına geldiği belirtildikten sonra, "*Memleketin Krala verdiği unvandan başka unvanın kullanılmamasını kardeşlerimizden rica ederiz,*" deniyordu. Böylece, Kral Hüseyin'in Halife ilan edilmesinin şimdilik önüne geçilmiş oldu.

Başkaları da Sahnede

İngilizleri telaşlandıran, yalnız "milyonlarca Müslümanın önünde suçlu durumuna düşmek" kaygısı değildi. İngiltere'nin yaptığı gibi başka ülkeler de Halifelik silahını kullanmaya kalkışabilirlerdi ve kalkışabileceklerinin belirtileri de vardı. **Ağa Han'a**, "*ne biz ne de Müslüman olmayan başka bir ülke bu işe karışmayız*" diye verilen cevabın altında bu kaygı gizliydi. Akla ilk **Fransa** geliyordu. İngiltere Kral Hüseyin'i koz olarak kullanırsa, Fransa da başka birini kullanabilirdi. İngiliz İmparatorluğu'nda Müslüman kitleleri yaşıyor idiyse, Fransız İmparatorluğu'nda da milyonlarca Müslüman vardı.

Ağustos 1919'da **Suriye**'deki bazı camilerde **Kral Hüseyin** adına dua edildi. Cuma günü hutbelerde Kral Hüseyin'in adı anıldı. Suriye o tarihte Fransız işgalindeydi. Buralarda Kral Hüseyin'in Halife gibi tanınmak istendiğini görür görmez Beyrut'taki Fransız makamları hemen harekete geçtiler. Kral Hüseyin'in adı çabucak yasaklandı. Suriye camilerinde Kral Hüseyin adına dua edilmeyecek, onun adı hutbelerde okunmayacaktı.

Fransızların bu davranışı, İstanbul'daki Halifenin itibarını

korumak düşüncesinden ileri gelmiyordu. Fransızlar, İngilizlerin yaratmaya çalıştıkları Halifeyi tanımıyorlardı. Daha sonra Fransızların niyeti iyice anlaşıldı: İngilizler Kral Hüseyin'i Halife ilan ederlerse, Fransızlar da Fas Sultanını Halife yapmayı tasarlıyorlardı. Bütün İslam dünyasınca tanınmasa bile Fransız İmparatorluğu'ndaki Müslümanlar, Fas Halifesine bağlanacaklardı. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Halifeliği kaldırdığı günlerde Fransızların bu niyetleri daha açıkça ortaya çıkacak ve bazı Fransız gazeteleri **Fas Sultanının** Halifeliğini ilan etme zamanı geldiğini yazacaklardır.

İtalya da İlgileniyor

Halifelik konusunda İtalya bile kayıtsız kalamayacağını belli etti. Gerçi İtalya İmparatorluğu'nda, Fransız ve İngiliz İmparatorlukları kadar çok Müslüman yaşamıyordu. Ama, 1911'de **Trablusgarb'** (Libya'yı) zaptetmekle İtalya da "Müslüman İmparatorluklar" arasına katılmıştı. İtalya, doğrudan doğruya bir Halife ilan etmeyi düşünmüyordu, düşünse bile bunu kolay kolay gerçekleştiremezdi. Ama İtalya, Trablusgarp Müslümanlarını İstanbul'dan koparıp ayrı bir dini şefe, **Şeyh Ahmed Sünnisi'**ye bağlamayı düşünüyordu.

Burada, yeri gelmişken **Kont Sforza'**nın bir anısını aktarmak uygun olur: Trablusgarp Savaşından sonra Şeyh Ahmed Sünnisi Türkiye'ye gelmiş ve Bursa'ya yerleşmişti. Trablusgarp Müslümanlarını bu şeyhe bağlamayı tasarlayan İtalyanlar, onun geri dönmesini istiyorlardı. Mütareke günlerinde İstanbul'da İtalya Yüksek Komiseri olarak bulunan Kont Sforza ile Ahmed Sünnisi arasında gizli gizli görüşmeler yapılır ve görüşmeler başarıya doğru ilerler. İtalyanlar Şeyhe bazı vaatlerde bulunurlar ve şeyh de Trablusgarb'a dönmeye razı olmuş görünür. Tam bu

sırada Kont Sforza'nın aklına **Mustafa Kemal** gelir. Acaba Şeyh Sünnisi ile yapmak üzere olduğu anlaşmaya Mustafa Kemal engel olmaz mıydı? Görüşmeleri Paşa'ya bildirir. Bundan sonrasını Kont Sforza şöyle anlatır:

*"Hareketime **Kemal**'in engel olmayacağına emin olmak istiyordum. Kemal bana şöyle cevap verdi:*

– İstedığınızı yapınız; görüşmelerinizin başarısından pek memnun oldum; artık Araplardan söz etmek istemiyorum; Araplar üzerinde Türk hâkimiyetini sürdürmek, bizim zayıf düşmemizin nedenlerinden biridir.

Kemal, daha sonra Türkiye'de pek güçlendiği zaman da asla bu görüşünü değiştirmede... Halifelikle Osmanlı İmparatorluğu artık çağdışı kalmış bir dünya politikası gütme iddiasındaydı. Türkiye'nin hâkimi olmak, Türkiye'nin hâkimi olarak kalmak kararını veren Kemal, bu ülkenin tam bağımsızlığını sağlamanın en iyi çaresinin sınırlar ötesindeki entrikalara karışmamak olduğunu kavramıştı..."

Rusya da Halifelik İşiyile İlgileniyor

İngiltere ve Fransa Halifelik işine karıştırlarken Rusya bundan uzak kalamaz, kalmak istemezdi. Mademki imparatorluklar rekabetinde Halifelik bir silah olarak kullanılmak isteniyordu, öyleyse **Sovyetler** de bundan yararlanma yolunu aramalıydı. Nasıl İngiltere, 1915'lerde Halifeliği Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullandıysa, Sovyetler de bunu İngiltere'ye karşı kullanmayı düşündü. Sovyet toprakları üzerinde de milyonlarca Müslüman yaşıyordu. Ve sonra Sovyetler, başta İngiltere olmak üzere, emperyalist Batıya karşı ideolojik "savaş" bayrağını açmış, bütün Doğu ülkelerini Batılılar aleyhine döndürme hareketine öncülük ediyordu.

1920 Bakû Kongresi günlerinde Sovyetler, **Afganistan Emiri Amanullah Han'**ı Halife yapmayı düşünüyorlardı. Bunun da gerekçesi vardı: İstanbul'daki Halife İngilizlerin elinde esir kalmıştı. Öyleyse bir Hristiyan devletin elinde esir olmaya-
cak, bağımsız bir Halifenin başa geçirilmesi din bakımından daha iyi olmaz mıydı?

Entrikalar

Hangi yönden gelirse gelsin, bütün bu Halifelik entrikalarının bir ucu, kaçınılmaz biçimde Türkiye'ye dokunuyordu. Yıllardan beri dokunagelmışti ve Halifelik ayakta kaldıkça da dokunacak gibi görünüyordu. Daha doğrusu "gibi"si fazlaydı. Dokunacaktı. Türkiye var olmak, var kalabilmek derindeydi. Yeniden silaha sarılmıştı. Kurtuluş Savaşı yapıyordu. Tam bu sırada, Halifelik entrikalarına Ankara'nın gencecik hükümeti de bulaştırılmak istendi. Vahdettin'e karşı savaşmak amacıyla, Veliiaht **Abdülmecid'i** Anadolu'ya kaçırmak ve Ankara'da Halife ilan etmek isteyenler vardı. Abdülmecid Efendi de Anadolu'ya geçmeye istekli görünmüştü.

Proje, ilk bakışta çekici gibi görünebilirdi. Halife Ankara'da olunca, bütün dünya Müslümanları Ankara Hükümetini destekleyecekti ve zafer kolaylaşacaktı! **Mustafa Kemal**, Halife Efendinin zaferi kolaylaştırıp kolaylaştırmayacağını acı tecrübelerle bilenlerdendi. Suriye'den dönerken bunu gözleriyle görüp bir kez daha yaşamıştı. Kurtuluş Savaşının derin anlamı bir yana, sırf bu hayat tecrübesi bile O'nun Halifelik entrikasına asla bulaşmayacağını anlamaya yeterdi. Gerçekten Mustafa Kemal, Abdülmecid Efendi'yi Ankara'ya getirip Halife yapma projesine yanaşmadı.

Halifelik entrikalarından uzak kalmak isteyen tek devletin,

Anadolu'da kurulan yeni Türk Devleti olduğu daha o zaman se-
zilmektedir.

TBMM'nin İlk Kararları

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Halifeliğı kaldırmaya gitme-
den önce bu konuda iki karar verdi. Halifelik konusunda kendi-
sini yetkili gördüğünü ispatladı. Meclis, Büyük Zaferden az son-
ra ve Lozan Konferansı arifesinde, 1 Kasım 1922 günü, Salta-
natı kaldırdı. TBMM, "Hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin oldu-
ğu" ilkesini daha kurulduğu günlerde kabul ve ilan etmişti. Os-
manlı Saltanatı, kayıtsız şartsız millet hâkimiyetine ters düşü-
yordu. Kaldırıldı. Türkiye, adım adım cumhuriyete doğru gidi-
yordu. Hâkimiyet, tek elde, Türkiye Büyük Millet Meclisinde
toplandı ve bu Meclisin üstünde başka hiçbir kuvvet yoktu.

Saltanatın kaldırılması, din ve dünya işlerinin birbirinden
ayrılması demektir. O zamana kadar Osmanlı Padişahı, hem
devlet otoritesini, hem de din otoritesini temsil ediyordu. Hem
Padişah, hem Halifeydi. Şimdi Halifenin Padişahlık sıfatı kaldı-
rılıyordu. **Vahdettin**, yalnız Halife olarak bırakılıyordu.

İngilizler hemen harekete geçtiler. Türkiye Büyük Millet
Meclisinin böyle bir yetkisi var mıydı? Halifenin Padişahlık oto-
ritesinin kaldırılmasını Müslüman dünyası, özellikle Hint Müslü-
manları nasıl karşılıyorlardı acaba? Soruşturuldu. Hindistan Ge-
nel Valiliğı raporunu verdi: Hindistan Müslümanlarının bir kısmı
Ankara'nın kararını hararetle destekliyordu. Bir kısmı tenkitsiz
karşılıyordu. Bazı Hint Müslümanları ise çekingen bir biçimde
muhalafet etmek ve şeriata dayanmak istiyor görünüyorlardı.
Ama genellikle Müslüman kamuoyu bu "olup-bitti"yi kabul ede-
cekti. Öyle olunca İngiliz makamları da Türkiye Büyük Millet
Meclisinin kararına ses çıkaramadılar.

TBMM ilk defa Halifelik konusunda bir karar vermiş ve bu karar dış dünyada da kabul edilmiş oluyordu. Halifelikle Saltanatın birbirinden ayrılması ve Saltanatın kaldırılması kararı, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Halifelik konusunda karar verme yetkisini kanıtlamıştı. Bu ilk karar, daha sonraki kararlar için bir emsal olacaktı.

Padişahlıktan Halifelğe

Vahdettin, Padişahlık sıfatı kaldırıldıktan ve yalnız Halife sıfatıyla bırakıldıktan sonra, ancak bir defa selamlık töreninde görüldü. İkinci selamlık törenini göze alamadı ve 17 Kasım 1922 günü **Malaya** adlı İngiliz zırhlısına binip kaçtı. Ertesi günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Halifelik konusunda ikinci kararını verdi. Daha doğrusu, iki karar birden aldı: Hem kaçan Vahidettin'in Halifelik sıfatını da kaldırdı, hem de onun yerine yeni Halifeyi seçti.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili **Henderson**, 19 Kasım günü haberi Londra'ya telledi. **Prens Abdülmecid**'in 148 oyla Halife seçildiğini, **Prens Selim**'in 3, **Prens Abdül Rahman**'ın da 2 oy aldığını bildirdi. 20 Kasım günü **Refet Paşa**, Vahdettin'in Halifelikten düşürüldüğünü, Abdülmecid Efendi'nin Halife seçildiğini İstanbul'daki yabancı yüksek komiserliklere resmen bildirdi.

Fransa Yüksek Komiseri **M. Pellé** ile Amerikan Yüksek Komiseri **Amiral Bristol** yeni Halifeyi hemen kutladılar. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararını kabul ettiklerini belirtmiş oldular. İngiliz Yüksek Komiser Vekili **Henderson** ise TBMM'nin kararını kabul etmek istemiyordu. Abdülmecid'i hemen tebrik etmedi ve Refet Paşa'nın notasına da yazılı cevap vermedi.

Henderson, bir yandan Londra'dan talimat isterken, öte yandan da öteki yüksek komiserlere baskı yapıyordu. Lozan

Konferansı'nın başladığı bu günlerde, müttefiklerin birlikte hareket etmeleri gerektiğini söylüyor ve Ankara'nın kararının hemen kabul edilmemesini istiyordu. Henderson ayrıca yeni Halifenin İslam dünyasınca tanınıp tanınmadığını Londra'dan sordu. Müslümanlar, Ankara Meclisinin kararını kabul edecekler miydi? Yeni Halifeyi tanıyacaktırlar mıydı acaba?

Fransız gazeteleri çoğunlukla **Vahdettin**'in bir İngiliz gemisine binip kaçmasını eleştiriyor ve Ankara Meclisinin kararını yerinde buluyorlardı. Bazı Fransız gazeteleri, Abdülmecid'in Halifeliliğinin tanınmaması ihtimali üzerinde duruyorlardı. Bu durumda İslam dünyasında bölünmeler olacağını, yeni Halife adaylarının ortaya çıkacağını söylüyorlar ve üç Halife adayı ihtimali bulunduğunu yazıyorlardı: **Hicaz Kralı Hüseyin** aşırı ölçüde İngiliz etkisi altında, **Afgan Emiri Amanullah** çok uzakta diyorlar ve Fransız Kuzey Afrikasının **Fas Sultanını** dini lider olarak tanımasını salık veriyorlardı.

24 Kasım günü **Abdülmecid Efendi**'nin Halifelik tahtına çıkma töreni yapıldı. Yüksek komiserler de törene çağrıldılar, ama Ankara'nın kararını tanımış olmamak için gelmediler. Bu arada durum aydınlandı. Hindistan Müslümanlarının yeni Halifeyi tanıyacaktırları anlaşıldı. 27 Kasım günü İngiliz Yüksek Komiser Vekili ile Fransız Yüksek Komiseri Halife Abdülmecid'i ziyaret ettiler. Böylece Büyük Millet Meclisinin kararını tanımış oldular. Kâbil'deki İngiliz temsilcisi de Afganistan Müslümanlarının hutbe-lerde Abdülmecid'in adını zikrettiklerini Londra'ya haber verdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Halifelik konusundaki karar ve yetkisi bir kez daha tanınmış oluyordu.

Vahdettin ve Kral Hüseyin

Türkiye Büyük Millet Meclisi kararlarını kabul etmeyenlerin başında yurtdışına kaçmış olan **Vahdettin** ile **Hicaz Kralı Hü-**

seyin vardı. Vahdettin, İngiliz zırlısına biner binmez "*tahtından feragat etmediğini*" söylemişti. Kendisini hem Osmanlı Padişahı, hem de Müslümanların Halifesi sayıyordu hâlâ. Gerçi Hristiyan bir ülkeye sığınmış olan Halifenin *ipso facto* Halifelik sıfatını kaybedeceği yolunda yayınlar yapılmıştı. Buna şeriat hukukunca da cevaz verileceğini, yani şeriat hukuku bakımından da böyle bir kimsenin artık Halife olarak tanınamayacağını belirtenler olmuştu. Ama Vahdettin, Padişahlıktan ve Halifelikten umudunu kesmiş görünmüyordu. Saltanatsız Halifelik olmayacağına da inanmıştı. Vahdettin, Malta'ya varınca, Abdülmecid Efendi'nin Halife seçildiğini öğrenmiş ve berberi Şükrü'ye, "*Bizim budala, demek saltanatsız hilafete razı, yani bir tek ke şeyhi olacak,*" demişti.

Vahdettin, bir gün yine Saltanata ve Hilafete kavuşabileceği umudu içinde, **Hicaz Kralı Hüseyin**'in davetini kabul etti. 15 Ocak 1924 günü Hicaz'a vardı. İhtimal, Müslümanların Halifesi olarak bu kutsal diyarda göklere çıkarılacağını hayal etmişti. Ama umduğunu bulamadı. Hicaz'da kendisini Halife olarak tanıyan yoktu. Tersine, Hicaz Kralı Hüseyin'in kendisi Halifelik peşindeydi. 28 Mart 1928 günü İngiltere'nin Cidde Konsolosu Londra'ya şunları telledi:

"(Eski) Sultanın (**Vahdettin**'in) buraya gelişinden beri kendisiyle ancak Mekke Hariciye Nezareti aracılığıyla haberleşebildim ve kendisini özel olarak görme olanağı bulamadım.

Kral Hüseyin ile ilişkilerinin nazikâne olduğunu, fakat hiç samimi olmadığını öğrendim. Zeukler ve mizaçlar bakımından aralarında çatışma vardır. Kral Hüseyin ezici bir biçimde heybetli davranıyor ve kendisinin Halifelik konusundaki tasarılarıyla ilgili söylentiler eski Sultan (Vahdettin) üzerinde iyi etki yaratmıyor..."

Vahdettin Hicaz'da umut kırıklığına uğradı, fazla tutuna-

madı. Hicaz'dan kalkıp Mısır, Ürdün veya Kıbrıs gibi Müslümanların yaşadığı bir yere gitmek istedi. İngilizler buna izin vermediler. Kendisini artık "İngiliz İmparatorluğu'nun konuğu" saymıyorlardı. "İstenmeyen adam" ilan etmişlerdi. Sonunda İtalya'nın San Remo şehrinde oturmasına müsaade edildi. Vahdettin üç yıl sonra San Remo'da ölecek ve Şam'a gömülecekti.

İngiltere ve Halifelik

Vahdettin'in Hicaz'dan uzaklaşmasından sonraki aylarda da **Kral Hüseyin** Halifelik emellerini sürdürdü. Türkiye, Hüseyin'in bu konudaki hareketlerini yakından ve kuşkuyla izliyordu. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Hüseyin'in Halifelik emellerinin arkasında İngiltere'nin bulunduğundan kuşkulandı. T.C. Hariciye Vekâletinden Londra Mümessillğine (henüz Elçilik değil) gönderilen 20 Ocak 1924 tarihli ve 3924/16 sayılı yazıda şöyle denilmekteydi:

"Hicaz Kralı Hüseyin'in Akaba'ya ve Amman'a vaki seyahatlerine ve güya Halife ilan edileceğine dair Times gazetesinin 11 Kanunusâni 924 tarihli nüshasında münderic bir bend muhtevası bilhassa İngiltere'nin ilan-ı Hilafet meselesinde ittihaz eyleyeceği tavır ve hareket nokta-i nazarından pek ziyade calib-i dikkat görülmüş olduğundan İngiltere Hükümetinin bu husustaki hareketinin istiknah edilerek istihsal buyrulacak malumatın inbası ehemmiyetle rica olunur efendim."

Bu yazı yazıldığı tarihte Türkiye Cumhuriyeti henüz taptaze bir devlettir. Cumhuriyet ilan edileli 80 gün olmuştu. Bu iki buçuk aylık yeni Cumhuriyet yine Halifelik entrikalarını izlemek zorunda kalıyordu. Kral Hüseyin dolaşıyordu. **Times** gazetesi **Kral Hüseyin**'in Halife ilan edileceğini yazıyordu. Türkiye, haklı olarak kuşkulanıyordu. Bu haberlerin arkasında İngiltere

var gibiydi. Gerçi altı ay önce Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştı, ama antlaşma henüz yürürlüğe girmemişti. TBMM, Barış Antlaşmasını ilk onaylayan parlamento olmuştu. Öteki imzacı ülkelerin bazıları antlaşmayı henüz parlamentolarından geçirmemişlerdi. Yürürlüğe girebilmesi için Barış Antlaşmasının öteki devletlerce de onaylanması, onay belgelerinin teati edilmesi gerekiyordu ve Türkiye bunu bekliyordu.

Lozan Barış Antlaşması yürürlüğe girdikten sonra da İngiltere ile Türkiye Cumhuriyeti arasında birçok pürüzlü sorunların çözülmesi gerekecekti. Antlaşma imzalamakla dertler hemen bitmiş olmuyordu. Böyle bir zamanda Türkiye, sınırları ötesindeki Halifelik entrikalarını da mı izlemek zorunda kalacaktı? İmparatorluk zamanında bu uğurda kaybedilen bunca zamandan sonra, genç Cumhuriyet Hükümeti de mi bu sorunla uğraşmak zorunda bırakılacaktı? Haberler her halde genç Cumhuriyet Hükümetini rahatsız ediciydi ve bunların arkası kesilmiyordu. Hariciye Vekâleti bir hafta sonra, 26 Ocak 1924 tarihinde 4284/23 numarayla Londra Mümessilliğine aşağıdaki yazıyı yolladı:

*"1- Hicaz Kralı 14 Kanunusâni tarihinde Amman'a vasil olarak ahali ve Arap teşkilatı tarafından selamlanmış ve **Kral Hüseyin'in Halife olması için hiçbir şahsi emel ve arzusu olmadığı ve fakat bütün İslam fırkaları tarafından kendisine arz ve teklif olunacak olursa bunu kabul edeceğini beyan eylemiş.***

*2- Yirmi güne kadar Deyrizor'da umum aşair rüesasile yeni bir içtima yapılacaktı. Bundan on gün evvel... Irak Hükümetile bir vahdet tesis ettirmek için birkaç İngiliz erkânıharp zabıtile birlikte Musul'dan Ceziretül-Arab'ta İbnissuud nezdine gitmişler. Bundan birçok ay sonra hudutta da Hilafet meselesi için bir kongreye **Şerif Hüseyin ile Vahdettin de bizzat iştirak edeceklermiş.***

3- İngiltere Mısır Hidiuini Hilafeti elde etmek maksadiyle Avrupa seyahatine teşvik etmekte imiş. Yine İngiltere'nin teşvikiyle Arap rüesası, Hükümeti arazisinde 'Kütüp'te İngiliz Miralayı 'Knox'un seyahatinde aktolunan mü'temerde (kongrede) Kral Hüseyin'in mühim alakası varmış.

İstihbaratı anifeden İngilizlerin Hilafeti elde etmek için birçok teşebbüslerde daha bulunduğu tezahür etmekte olduğundan bu meselenin yakından ve ehemmiyetle takip edilmesi ve bu hususta istihsal edilecek malumatın iş'arı mercudur efendim."

Haberler Geliyor

Ne oluyordu? İngilizler 1915'lerde Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmak için Halifelik silahını kullandıkları gibi, yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı da mı aynı silahı kullanacaklardı? İmparatorluk artık tarih olmuştu. Ama eski oyunlardan hâlâ vazgeçilmemiş gibi görünüyordu: Bir yerde **Kral Hüseyin**'in Halifeliği üzerine alabileceğini söylüyordu. Öte yanda, Türkiye'nin sınırları dibinde Halifelik kongreleri toplanıyordu. Hüseyin'le Vahdettin'in de kongrelere katılacakları söylentileri geliyordu. Esrarengiz birtakım İngiliz subayları Türk sınırlarının hemen ötesinde mekik dokuyorlardı. O sınırlar ki daha kesinlikle çizilmiş değildi. Ortada Musul sorunu vardı. Türkiye'ye geri mi verilecek yoksa Irak'a mı kalacaktı? Lozan Konferansı'nda askıda bırakılmıştı. Buralarda şimdi Halifelik entrikaları çevriliyordu. Ve Türkiye Cumhuriyeti, sanki can çekişen Osmanlı İmparatorluğu imiş gibi, bu oyunlara hedef alınmak isteniyordu.

Hariciye Vekâleti, Londra Mümessilliğinden üst üste bilgi istiyordu. İngiltere'nin niyeti neydi? Ne yapmak istiyordu İngiltere? Neyin nesiydi bu birbirini kovalayan haberler? Derken ar-

kasından bir üçüncü yazı daha: Hariciye Vekâleti 12 Şubat 1924 günü, Türkiye'nin Londra Mümessilligine 5211/42 sayı ile şu yazıyı gönderiyor:

"Vahdettin taraftarlarının Şam'da biliçtîma Araplarla müştereken Hilafet meselesini müzakere edecekleri ve bu içtimain İngiltere Hükümetince fevkalade matlup ve mültezim bulunduğu ve hatta içtimaa iştirak için İngiliz muhibbi Mısırlılardan dahi bir heyetin ikna edilmiş olduğu ve içtimada kıraat edilmek üzere Vahdettin'in bir beyanname izhar ve zîrini 'Halife-i Müslimin' diye imza eylediği ve içtimada ittihaz edilecek mukarreratın bütün âlem-i İslama ilan ve tebliğ olunacağı haber alınmıştır..."

Hariciye, bu haberleri bildirir ve Londra Mümessilliginden yine bilgi ister: Doğru mudur bu haberler, doğruysa bunun altında yatan amaçlar nedir? Ne yapılmak istenmektedir? Kısacası kafalar durmadan Halifelik sorunuyla kurcalanır durur. Hariciye Vekâleti, dar kadrosuyla binbir çeşit önemli sorunlarının yanında bu konuya da kafa yormak, zaman harcamak zorundadır. Sayıları ve kadroları zaten yetersiz olan dış temsilciliklerimiz de aynı durumdadır. Birbirini kovalayan entrikalar insanı bıktırır, usandırır. Varsa yoksa Halifelik sorunu. **Vahdettin, Kral Hüseyin** ve hatta **Mısır Kralı Fuad**. Hepsinin de arkasında İngiliz parmağı. Bütün bunlar genç Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin canını sıkmaktadır her halde.

Bardağı Taşırın Son Damlalar

1924 yılının Ocak-Şubat aylarında birbirini kovalayan bu Halifelik entrikaları acaba bardağı taşırın son damlalar olmuştur mıdır? Türk yöneticileri, bu entrikaları izlemek yerine, Halifelik sorununu kökten kesip atmanın artık kaçınılmaz hale ge-

lidiğine karar vermiş olamazlar mı acaba? Türkiye'yi rahatsız eden, doğrudan hedef alan bu entrikaların önünü kesmek, herhalde bunları yakından izlemekle olacak bir iş değildi. Çünkü entrikalar sınırlarımız dışında toplanıyordu çoğunlukla. Ankara'nın otoritesi oralara uzanamaz, entrikaları oralarda bastıramazdı. Ama Ankara, bütün bu oyunların kaynağını kurutacak ihtilalci bir karar verebilirdi. Doğrudan doğruya Halifelik müessesesini kaldırabilirdi. Böylesine köklü bir karar, sıtmanın önüne geçmek için sivrisinekleri kovalamakla vakit kaybetmek yerine, bataklığı kurutmak gibi etkili ve kesin olabilirdi. Ankara, sonunda bu yola gidecekti.

Ve 1924 yılı Şubat sonlarına doğru Ankara'dan çıkan haberlerin artık çeşnisi değişir.

İstanbul'da İngiliz Mümessili

12 Şubat 1924 günü İngiltere'nin yeni Türkiye Mümessili **Mr. Lindsay** İstanbul'a geldi. Artık savaş hali sona ermiş, Lozan Barış Antlaşması imzalanmış olduğu için Türkiye'deki Batılı diplomatik temsilcilere Yüksek Komiser denmiyordu. Ama Lozan Antlaşması henüz yürürlüğe girmemiş ve dolayısıyla yeni Türkiye ile Batılılar arasında normal diplomatik ilişkiler tam kurulamamış olduğu için bu temsilcilere Elçi veya Büyükelçi unvanı da verilemiyordu. Mümessil deniyordu. Türkiye Cumhuriyeti ile Batılı büyük devletler arasında diplomatik ilişkiler hangi düzeyde kurulacaktı? Türkiye Büyükeçilik düzeyinde, Batılılar ise Elçilik düzeyinde olsun diyorlardı. Bu, henüz çözümlenememiş bir konuydu. Sonra Türkiye Ankara'yı başkent olarak resmen kabul etmişti. Normal olarak yabancı diplomatik temsilcilerin başkentte oturmaları gerekiyordu. Batılılar henüz Türkiye'nin yeni başkentini de kabul etmemişlerdi, bunların diplomatik tem-

silcileri İstanbul'da oturuyorlardı. Bu yüzden Türkiye Hariciye Vekâleti İstanbul'da bir murahhaslık açmıştı, yabancı temsilcilerle irtibatı sağlıyordu. Bu murahhaslığın veya büronun başında 1924 yılında **Dr. Adnan (Adivar)** bulunuyordu.

İngiliz Mümessili **Lindsay**, 14 Şubat 1924 günü **Dr. Adnan Bey**'e ilk ziyaretini yaptı. Aynı ziyaret esnasında **Halife Abdülmecid Efendi**'yi de ziyaret etmek istediğini bildirdi. İngiliz Temsilcinin daha Ankara'ya gidip Türkiye Dışişleri Bakanını bile görmeden, İstanbul'a gelir gelmez ayağının tozuyla Halifeyi görmek istemesi dikkat çekiciydi. Adnan Bey İngilizin isteğinden biraz rahatsız olmuştu, ama yine de onun arzusunu kabul etmişti. Halifeyi görmesi için bir randevu alacaktı.

Londra'ya Bir Haber

Aradan on gün geçti. 25 Şubat günü İngiliz Mümessil **Lindsay**, yeniden **Adnan Bey**'e geldi ve Halife ile ne zaman görüşebileceğini sordu. Bunu aynı gün Londra'ya şöyle telledi:

*"Halife ile görüşmem konusunda ne yaptığını bugün **Dr. Adnan Bey**'e sordum. Gayet açık olarak, Ankara'dan aldığı gizli talimata göre, bu konuda bazı değişiklikler düşünülmemekte olduğundan şu sıralarda siyasi kişilerin Halifeyi ziyaretlerinin hoş karşılanmayacağı cevabını verdi. Bu durumda ısrar etmeyeceğimi, ancak, İmparatorluğun her tarafındaki Müslümanların Halifeye olan ilgileri bakımından... kendisini ziyaret edip saygılarımı sunmak istediğimin açıklanmasını arzuladığımı söyledim.*

Son birkaç günden beri bir şeyler olacağı yolundaki belirtiler artmış olduğundan Adnan Bey'in aldığı haberler hiç şaşırtıcı değildir. (Halife hakkında) Eski metotların uygulanması söz konusu değildir. Ama Halifenin Anadolu'ya sürül-

mesi ve statüsünün küçültülmesi muhtemeldir. Bu konuda her an harekete geçilebilir. Arzu edilse bile Halifeye yardım için elbette hiçbir şey yapılamaz."

Halifelik konusunda Ankara'nın bazı kararlar alacağı yolunda Londra'ya ulaştırılan ilk telgraf bu oldu. Aslında **Mr. Lindsay** bu haberi **Dr. Adnan**'dan (Adıvar) almıştı. Ama mahiyetini henüz kestirememişti. Halifenin Anadolu'ya "sürüleceğini", yetkilerinin de azaltılacağını sanıyordu. Eski metotların uygulanamayacağını söylerken, Halifenin mahkûm edilemeyeceğini, hapse atılamayacağını kastediyor gibidir. Böyle eski tedbirler söz konusu olamayacağına göre, akla, Abdülmecid Efendi'nin İstanbul'dan Anadolu'ya "sürülmesi" ihtimali geliyordu.

İngiliz diplomatik temsilcisinin, Halifeye yardım edilemeyeceğini söylemesi de ilginçti. Eski Halife **Vahdettin**'e yardım etmişlerdi de ne olmuştu? İngiliz makamları kendi başlarına iş açmamışlar mıydı? Alâyı vâlâ ile saraydan alıp kaçırdıkları Vahdettin'i sonunda, fiilen "istenmeyen adam" ilan etmemişler miydi? Başlarından silkip atmamışlar mıydı? Bu yakın tecrübenin ışığı altında, şimdi, "Halifeye yardım için elbette bir şey yapılamaz," diyorlardı. Artık İstanbul sularına demir atmış İngiliz zırhları da yoktu.

"Vatikanlaştırma"

İstanbul'dan çekilen telgraf 26 Şubat sabahı Londra'ya ulaştı. İngiliz Dışişlerinde Türkiye masası müdürü **Mr. Osborne** telgrafı okuduktan sonra altına şu notu düştü:

"Mustafa Kemal'in son günlerde Türk askerleri ve gazetecileri ile görüşmelerinin mahiyetini bu telgraf açıklıyor gibidir. Kemal –hiç değilse şimdilik– bahtsız Halifeyi daha da aşırı Vatikanlaştırmayı düşünüyor galiba."

Demek ki İngiliz Dışışleri yetkilileri de daha ilerisini düşünememişlerdi. Halifeliliğin "Vatikanlaştırılacağını" sanmışlardı. Vatikanlaştırma, Halifeliliğe, Türkiye Cumhuriyeti içinde bir "devlet" statüsü vermek anlamı taşıyordu. İtalya Krallığı içindeki "Vatikan" devleti gibi. Yani devlet içinde devlet!

Türk Kurtuluş Savaşının milli birliği ve bütünlüğü sağlayıp pekiştirme amacına doğru gelişmiş ve hele Saltanatın kaldırılmasıyla Türkiye'de egemenliğin tek elde, Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplanmış olduğu düşünülmüş olsaydı, Cumhuriyet Türkiye'sinin, tersine bir tutumla, "devlet içinde devlet" yaratmayı söz konusu bile ettirmeyeceği kendiliğinden anlaşılırdı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ulusal egemenliği Halife ile paylaşamazdı. Paylaşmak, devlet içinde devlete razı olmak şöyle dursun, devletin bütünlüğünü, bölünmezliğini gölgeleyebilecek her kalıntıyı silip süpürmek azmindeydi. İmparatorluğun son kalıntılarından biri olan Halifeliliğin Türkiye'de "Vatikanlaşması" söz konusu değildi. Bu köhne kuruluşun artık günleri sayılıydı.

Önemli Bir Telgraf

27 Şubat 1924 günü, Hariciye Vekili **İsmet (İnönü)** imzasıyla, Türkiye'nin dış temsilciliklerine çekilen bir şifre telgraf, Halifelik konusunda yaklaşmakta olan son karara ışık tuttu. Telgraf çok gizliydi; Elçilerin veya Mümessillerin bu şifreyi kendilerinin açması isteniyordu. Yani bundan şifre memurlarının bile haberi olmamalıydı. Gerçi birkaç gün sonra bunun gizliliği kalmayacaktı, ama o gün için son derece gizli tutulması gerekli görülüyordu. 45 numaralı olan bu şifre telgraf şöyleydi:

"Bu şifrenin bizzat mürselünileyh tarafından açılacağı.

Bütçe müzakeresi esnasında Cumhuriyetin bilcümle esası medeniyeye istinat ederek seri ıslahata teşebbüs etmesi

*lüzumu Türkiye Büyük Millet Meclisinde hararetle mevzuu-
bahs ve müzakere edilmiştir. Hükümet de bu fikirdedir.
Mecliste şimdiye kadar tebarüz eden (?..) ne nazaran Hilafet
esasen hükümet demek olup Cumhuriyet idaresinde ise bir
makamı Hilafetin sebebi dahi kalmamış olduğu iddia ve Ha-
nedanın Türkiye'de ikâmeti ebediyyen memnu olması ve ev-
ladı zükûrun derhal ihraçları dermeyeran ediliyor. Kezalik Er-
kânı Harbiyei Umumiye ve Şeriye Vekâletlerinin Kabineden
ihracı ve şeriye umurunun bir Başmüftülüğe tevdii mevzuu-
bahstir. Memlekette terbiye ve tedrisatı umumiyenin tevhidi
dahi iltizamı mütalaa olunuyor. Reiscumhurun sene başı
nutkunda bu esasata temas edilecektir. Meclisin birkaç güne
kadar bir karar-ı katiye varması memuldür. Şimdilik mah-
rem tutulmak üzere arz-ı malumat ederim. Meclis kararının
ayrıca tebliği tabiidir.*

İsmet"

Dili epeyce eski olan bu önemli telgraf, birkaç cümle içinde pek önemli devrimler yapılacağını haber vermektedir. Şöyle ki: (i) Halifelik bir bakıma devlet demektir. Türkiye Cumhuriyeti, kendi içinde bir başka devleti kabul edemez. Öyleyse Halifelik kaldırılacaktır. (ii) Osmanlı Hanedanının erkek üyeleri sınırdışı edileceklerdir. (iii) O zamana kadar Kabine içinde yer almış bulunan Erkânıharbiye ve Şeriye Vekâletleri Kabineden çıkarılacaklardır. (iv) Din işleri artık Şeriye Vekâletince değil bir Başmüftülükçe yürütülecektir. (v) Milli Eğitimde ta Tanzimattan beri süregelen olan Mektep-Medrese ikiliği kaldırılacak, laik eğitim birliği sağlanacaktır. Meclis bu önemli sorunları tartışmaktadır ve birkaç güne kadar kesin karar vermiş olacaktır. Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**, bütçe yılı başındaki konuşmasında bu sorunlara değinecektir... Bu devrimlerin asıl amacı, Türkiye Cumhuriyetini uygarlık temeline oturtmaktır.

Gizli Haber Dışarıya Sızıyor

Londra Mümessilliği, **İsmet Paşa**'nın gizli şifre telgrafını 28 Şubat sabahı aldı ve alır almaz Ankara'ya şu telgrafı çekti:

*"Şimdi alınan 45 numaralı mahrem telgrafname muhteviyatı bugünkü (28 Şubat 1924) **Morning Post**'ta mealen ve **Daily Telegraph**'ta hulâsaten 'Türkiye'nin asrileşmesi ve Hilafetin ilgası teklifi' unvanı altında münderiç olduğu bera-i malumat maruzdur."*

Demek ki, gizli haber hemen dışarıya sızmıştı. Haberi İstanbul'daki İngilizlere ilk duyuran, daha sonra **Atatürk**'e karşı İzmir suikastına adı karışan **Cavit Bey** olmuştur. Eski Maliye Nazırlarından olan Cavit Bey, Osmanlı Bankası Müdürü **Sir Adam Block**'a, "Ankara liderlerinin Halifeyi atmaya karar verdiklerini" bildirmiş ve Sir A. Block da bunu hemen İngiliz Mümessili **Lindsay**'e iletmiştir. İngiliz basını da haberi bu çevreden almış olabilir. İngiliz Mümessili bu konuda 27 Şubat günü Londra'ya uzun bir rapor postaladı. İki gün sonra, bu rapora da yollama yaparak kısaca şunları telledi:

"166 sayılı raporumda belirttiğim genel çizgiler çerçevesinde durum hızla gelişmektedir. Halife ile ailesinin erkek üyelerinin kesinlikle Türkiye'den atılacakları anlaşılmaktadır."

Bu telgrafı okuyunca İngiliz Dışişleri görevlilerinden **Mr. Osborne**, *"Bu, insanı şaşırtan bir gelişmedir ve bunun gerek Hindistan'da, gerekse başka yerlerde yaratacağı sonuçları kestirmeye imkân yoktur,"* dedi.

Mustafa Kemal'in büyük ihtilalci kararlarından ve en önemlilerinden biri daha ufukta görünmüştü. Birçok kimsenin havsalası bunu kavrayamıyordu. İngilizler de şaşkınlık içinde sonuçları bekliyorlardı. "Bekle ve gör" sözünün tam yeri idi şimdi.

Son Bir Rapor

Halifeliğin kaldırılmasından birkaç gün önce, 27 Şubat 1924 günü, İstanbul'daki İngiliz Mümessili **Mr. Lindsay**, Türkiye Cumhuriyeti'nde Halifenin durumuyla ilgili bir rapor kaleme aldı. Londra'ya 3 Martta ulaşan bu raporunda İngiliz diplomatı, bazı eski raporları da ilgi göstererek, özetle şunları anlattı:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Komisyonu, şubat ayı içinde hazırladığı yeni Anayasa tasarısında, Halife ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilişkileri konusuna yer vermemişti. Yalnız bir maddede, Halife ile Osmanlı Hanedanı üyelerinin mebus seçilemeyeceklerini belirtmişti. Bu, Halifeye karşı izlenen tutum bakımından ilginçti.

Ankara liderlerinin Halifeyi atmaya karar verdiklerini, **Cavit Bey** aracılığıyla 25 Şubat günü haber aldık. Aynı haberi başka güvenilir kaynaklar da doğruladılar. **Mustafa Kemal Paşa**, Halifeyle birlikte Osmanlı Hanedanı üyelerini yurtdışı etmeye karardı. Belki bazı yaşlı hanımlar kararın dışında tutulacaklardır.

Gazi Mustafa Kemal, 4 Şubatta İzmir'de, İstanbul gazeteleri başyazarlarıyla bir görüşme yaptı. Bu görüşmeden sonra, Halifenin durumunun daha da zayıflatılmak istendiği sezildi. Gazeteler, Gazi'nin **Revue des Deux Mondes** adlı Fransız dergisine verdiği bir demeçten, 11 Şubat günü bazı parçalar yayımladılar. Bundan da Gazi'nin Halifeye karşı iki amaç güttüğü sezildi.

Bir yandan yurtiçinde Halife gözden düşürülmek, öte yandan da Halife yüzünden yabancı devletlerin Türkiye'ye karşı besledikleri kuşku giderilmek isteniyor. Demek istenen şudur: Türkiye, Halifeyi panislamizm emelleri uğrunda kullanmak niyetinde değildir. Panislamizm peşinde koşuyor, Müslümanların yaşadıkları diğer ülkelerde entrikalar çevirmeye kalkışıyor diye yeni Türkiye Devleti artık suçlanamaz."

Laiklik Kavramı

İngiliz Mümessili **Lindsay** raporuna devam ediyor:

"Cumhuriyet ilan edileliden beri Türk aydınlarının fikirleri 'Milli Egemenlik', 'Cumhuriyet', 'Liberal' gibi terimler üzerinde kristalleşmiştir. Bu kavramlara bir de 'laik' terimi eklendi. Laiklik konusundaki akım son zamanlarda gittikçe güçlendi. Bu akım, Cumhuriyeti din kavramlarından sıyrıp ayırmak isteyen **Mustafa Kemal**'in işini kolaylaştırıyor.

Son günlerde Türk basını, yalnız Halifelik sorununun değil, aynı zamanda eski dini kuruluşların da köklü bir biçimde çaresine bakılmasını isteyen yazılarla doludur. Halifeliğin Türkiye Cumhuriyeti'ne mali bir yük olduğu açıkça yazılıp çiziliyor. 'İslam Halifesinin yükü neden yalnız Türkiye Cumhuriyeti'ne yüklenir?' diye soruluyor. Aynı zamanda Türk basını, medreselerin, şeriye mahkemelerinin artık çağdışı olduklarını; bunların Cumhuriyet rejimine ters düştüklerini yazıyor. Gazeteler ayrıca, Kabine içinde doğrudan din işleriyle görevli bir Şeriye Vekâletine yer verilmesini, modern Cumhuriyet bakımından saçma bulduklarını söylüyorlar.

Bu durumda **Mustafa Kemal**'in, 1 Martta yapacağı Meclis konuşmasında, Türkiye Devleti'nin laikliği üzerine önemle parmak basması muhtemeldir. Genel kanaat şudur ki, Mustafa Kemal, yalnız medreseler, şeriye mahkemeleri ve Şeriye Vekâleti ile yetinmeyecek, fakat aynı zamanda Halifeliğin de devlet işlerine karışma ihtimalini kesinlikle gidermek isteyecektir. Gazi'nin niyeti gerçekten buysa, bir çeşit darbe yapmaksızın bu işi nasıl başarabileceği sorulmaya değer."

Mr. Lindsay, bunları söyledikten sonra raporunun sonunda bir haber daha veriyordu: Gizli kaynaklardan alınan habere göre, **İsmet Paşa**, **Gazi** ile birlikte İzmir'de Türk generalleriyle yaptığı görüşmede, onlara şunları söylemiş: Halife sınırdışı

Şimdi Halifelik kaldırılınca, İngiltere'nin Türkiye'den kuşku lanmasına artık bir neden kalmayacaktı. Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti, İstanbul'dan farklı olarak, "panislamizmin entrika merkezi" damgasını yemeyecekti. Türk-İngiliz ilişkileri bir kuşku unsurundan arınacaktı. Ankara'nın liderleri, Halifeliği kaldırmaya giderlerken, İngiliz kuşkularını gidermek, İngilizlere şirin görünmek düşüncesiyle hareket etmiyorlardı elbette. Bu devrimin anlamı çok daha derindi. Ama, devrim gerçekleştirildikten sonra, Türkiye'nin, panislamizm suçlamasından veya damgasından sıyrılacağı haklı olarak umulmaktaydı.

İsmet Paşa Konuşuyor

Halifeliği kaldıracak kanun Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülürken, bu makamı bir siyasi "kuvvet" veya koz olarak elde tutmak gerektiğini söyleyenler olmuştu. Başka ülkelerin kuşkularını Türkiye'nin üzerine çekmek, dış ilişkilere gölge düşürmek gibi olumsuz etkilerinden başka Türkiye'ye bir yararı olmadığı görülmüş ve denenmiş olan Halifelikten hâlâ medet umanlar vardı.

Başvekil **İsmet Paşa**, Meclis'te yaptığı kısa ve özlü konuşmayla bunlara cevap verdi. Özetle şunları söyledi:

"Halifelik konusunun dini ve siyasi iki yönü vardır. Dini bakımdan, Halifelik kalkınca hiçbir eksiklik, hiçbir boşluk hissedilmeyecektir. Din hükümleri yine uygulanacaktır. Zaten dört yıldır Anadolu'da Halifeliğin hiçbir olumlu etkisi olmamıştı. Halifeliğin etkisi olmadan da din hükümleri uygulanmamış mıydı?

Siyasi bakımdan ise, çeşitli sözler söylenmişti. Kurtuluş Savaşını 'Halifeliği kurtaracağız' sözüyle yaptığımızı söyleyenler çıkmıştı. Bu sözler yatan şehitlere hürmetsizlik olur. (Alkışlar) Milletler, kutsal ülkülerle, yüce ülkülerle kurtuluş savaşı yapar-

lar. Böyle boş sözlerle değil. Başarımız, milletin egemenliği üzerinde hiç kimsenin rol oynamasına müsaade etmemekle sağlanmıştır. Askere, millete gerçekler açık açık söylenmişti. Savaş öyle yapılmıştı. Halife, Türkün üzerine yürüyen düşmanla birlikti. Bütün mücahitler bunu biliyorlardı. Verilecek kesin karar konusunda kararsızlık yersizdir. Yüce Meclisin kararı sonuna değin uygulanacaktır. (Alkışlar)"

Halife Orduları

İsmet Paşa devam ediyor:

" 'İstanbul, Halifelğin merkezi olduğu için Türklere bırakıldı,' diyenler oldu. Gerçi İstanbul Türklere bırakıldı. Ama, Halifelğin merkezi olduğu için değil; Türk askeri Yunan ordularıyla Halife ordularına karşı başarı kazandığı için Türklere bırakıldı. (Alkışlar) Millet bu azmi, bu gücü devam ettirirse İstanbul da, Türk vatanının her parçası da Türklerin elinde kalacaktır. Memleketler herhangi bir heyûla için alınıp verilmez. Halifelik, hükümetlerin üstünde bir kuvvet olarak nasıl kabul edilebilir?

Halifelğin dış politikada yararı olacağını ileri sürenler oldu. Halifelik bütün devletlere hâkim mi olacaktır? Bağımsız olan devletlerin Halifelik makamına bağılıkları nedir ki? Halifelik sayesinde Müslümanların sempatisi ve yakınlığı sağlanır sanılıyorsa, yanlıştır. Din gerçeklerinin üstünde Müslümanların bir makama bağılıkları yoktur. Şimdiye kadar Müslüman dünyası Türklere yakınlık göstermişse, bu, Halifelik yüzünden değil, Türk milletinin çalışmaları ve hizmetleri karşılığıdır. (Alkışlar) Gerçek ve temiz Müslümanların yakınlıkları yine sürüp gider. Makam-ı Hilafet bizdedir diye diğer milletlere bir vazifeyi siyasete mi tevdi edeceğiz? Bu kadar tecrübelerden sonra bunu nasıl ümit edebiliriz?"

Yakın tarihimizin acı tecrübeleri ışığında bu soruyu da sor-
duktan sonra **İsmet Paşa** sözlerini şöyle düğümler:

"Vezaif-i hariciyemizde Hariciye Vekâletinden başka bir makamın alakadar olmasını nasıl kabul edebiliriz? Türkiye'yi dahili ve harici siyasetinde iki başlı olmaktan kurtarmak için makamı Hilafeti ilga etmelidir. Lehte ve aleyhte söyleyen hatipler bu iki başlı vaziyeti tebarüz ettirdiler. Memleketin istiklal mücadelesinde sarf ettiği gayretlere, emeklere mukabil, Türkiye'nin istiklali için karar vermelisiniz. Ahkâmı diniye ile mutabık olan bu karar Türk milleti için vesile-i saadet olacaktır."

Ve nihayet karar verilir.

"Kansız İhtilal"

*"Hilafetin ilgası kanunu Türkiye Büyük Millet Meclisi-
nin tasdikına iktiran etmiştir. Sabık Halife ile azası Bern'e
gitmek üzere bu akşam hareket edeceklerdir. Sâkıt Haneda-
nın diğer mensubını on gün zarfında gideceklerdir.*

İsmet"

4 Mart 1924 günü, Hariciye Vekili **İsmet Paşa**, Halifeliğin kaldırıldığını, Halifenin sınırdışı edilmek üzere olduğunu, bu telgrafla Türkiye'nin dış temsilciliklerine bildirdi. Arkasından kanunun metni de dış temsilciliklere postalandı.

Kanun, 3 Mart 1924 Pazartesi günü TBMM'de kabul edilmişti. 13 maddelikti. Gerçek anlamda bir devrim kanunuydu bu. Bir "kansız ihtilal" yapılmıştı. Kanunun hükümleri, dili biraz arılaştırılarak ve özetlenerek şöyle toparlanabilir:

Birinci madde, "Halife hal edilmiştir" dedikten sonra, Halifelik makamının da kaldırıldığını belirtiyordu: "Hilafet, Hükü-

met ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen münderiç olduğundan Hilafet makamı mülgadır." Birbirini tamamlayan maddeler arka arkaya geliyor:

Halife ve Osmanlı Hanedanının bütün üyeleri Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde oturma haklarını ebediyyen kaybetmişlerdi. Bunun hiçbir istisnası yoktu. Hanedan damatlarıyla hanedan kadınlarından doğan çocukların da Türkiye'de oturmaları yasaklanmıştı. Bu kimseler, kanunun ilanı tarihinden itibaren on gün içinde Türkiye'yi terk edeceklerdi. Bunlar aynı zamanda Türk vatandaşlığı haklarını da kaybediyorlardı. Sınırdışı edilen, vatandaşlıktan çıkarılan bu kimseler, Türkiye'de taşınmaz mal sahibi de olamayacaklardı. Türkiye'de taşınmaz malları varsa bunları bir yıl içinde, vekil yoluyla tasfiye edeceklerdi. Bir yıllık mühleti geçirirlerse hiçbir hak iddia edemeyeceklerdi. Sınırdışı edilirken kendilerine bir defaya mahsus olmak üzere yol-luk masrafı ödenecekti. Sahipleri mallarını vekil aracılığıyla tasfiye ettirmezlerse, bunlar Hükümetçe tasfiye edilerek bedelleri kendilerine ödenecekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık yapmış kimselerin mallarına gelince, bunlar millileştirilecekti. Padişahların sarayları, kasırları da içindeki bütün möbleleri, tabloları, antikaları vb. ile birlikte millete geçecekti. Millileştirilen bu malları tespit ve muhafaza için bir yönetmelik çıkarılacaktı.

Kanun yayımlandığı tarihte yürürlüğe giriyor. Kanunu Bakanlar Kurulu yürütüyor.

Yine 4 Mart günü, saat 14.40'ta, İstanbul'daki İngiliz Mü-messili **Mr. Lindsay**, Londra'ya şunları telledi:

"Meclis dün Halifeyi hal eden ve – Halifenin görevi, esa-sen Hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumu içinde bu-lunduğundan – Halifenin makamını da ilga eden kanunu ka-bul etti. Bu formül bir uzlaşmanın sonucudur ve bunun an-lamı telgrafla anlatılamaz.

Bütün Prensler ve Prensesler on gün içinde Türkiye'yi terk edeceklerdir.

Başka laiklik kanunları da kabul edildi.

Kabinenin bugün istifa etmesi ve İsmet'in (İsmet Paşa'nın) değiştirilmiş bir hükümetle yine başa gelmesi beklenmektedir.

Tam açıklama raporla gönderilecektir."

"Saraydan Alındı"

Bu telgrafın arkasından, 5 Mart günü, İngiliz Temsilcisi bir ikinci telgraf daha çekti ve şu haberi verdi:

"Halife dün şafak vakti saraydan alındı ve otomobille Çatalca'ya götürüldü. Orada dün gece ekspres trene bindirildi ve yurtdışına gönderildi. Gideceği yerin Bern olduğu söyleniyor."

Çıkar çıkmaz hemen yürürlüğe girmiş olan kanunun asıl can alıcı maddesi uygulanmış demekti. Halife düşürülüp sürülmüştü. Dahası, Halifelik makamı veya müessesesi de kaldırılmıştı. Bin üç yüz yıllık Halifelik artık tarih olmuş, denilebilirdi.

Son Halife **Abdülmecid Efendi**, 4 Mart sabahı Çatalca'ya götürülmüş, orada Doğu Ekspresi'nin gelmesini beklemiş ve aynı gün akşam üzeri trene binip İsviçre'ye yollanmıştı. Yanında iki karısı, oğlu, kızı ve ayrıca beş kişi daha vardı. Bu on kişilik kafile 7 Mart günü İsviçre'ye vardı; Bern'e değil, Leman gölü kıyısındaki Territet kasabasına indi.

Abdülmecid Efendi, Territet'de "Grand Hôtel"e yerleşti. Otelin terasında, elinde doksan dokuzluk tespihi ile ünlü **Illustration** dergisine poz verdi. Bu fotoğrafı derginin ertesi haftaki sayısının baş sayfasını süsleyecekti. Terasta, sağına oğlu **Ömer Faruk'u** ve soluna 14 yaşında görünen kızı **Dürüşevvar'ı** ala-

rak bir poz daha verdi. Bu kız, yedi yıl sonra, Hindistan'a, Haydarabad sarayına gelin gidecekti.

Şimdilik **Abdölmecid** ailesini kendi halinde bırakıp başka yönlerle bakalım.

Fleet Street'te Yaygara

Halifeliğin kaldırıldığı duyulur duyulmaz, Londra'nın Babıâli caddesi demek olan Fleet Street'te bir yaygara koptu. En büyük gürültü çıkaran İngiliz gazetesi, **Daily Telegraph** oldu. Türkiye'nin Londra Mümessili **Yusuf Kemal Bey**'in deyimiyle bu gazete, "*minelkadim Türk aleyhtarı*" idi. İngiltere'nin eski Başbakanı **Lloyd George**'un liberal organlarındandı ve bütün Kurtuluş Savaşı boyunca sistematik olarak Türk düşmanlığı yapmıştı. Lloyd George, "Türk milletinin ölüm fermanı" demek olan Sevri Antlaşması'nın baş mimarı ve avukatıydı; aşırı Türk düşmanlığı ve Elen dostluğu ile tanınıyordu; ölünce, panhelenistler, Yunanistan'dan toprak getirip onun mezarına koyacaklardı. İşte bu Türk düşmanı Lloyd George'un yayın organı **Daily Telegraph**, Halifeliği kaldıran Türkiye'ye ateş püskürüyordu.

Daily Telegraph

Daily Telegraph, 4 Mart 1924 günü, Halifeliğin kaldırıldığını haber verdikten sonra, Türkiye'ye karşı sert bir makale yayımladı. Sanki **Mustafa Kemal**, Halifeliği değil de Canterbury Başpiskoposluğunu kaldırmıştı. İngiliz gazetesi adamakıllı sinirlenmişti. Özetle şunları yazıyordu:

"Türkler, Halifeliği kaldırmakla batılaşacaklarını, uygarlaşacaklarını sanıyorlarsa yanılıyorlardı. Uygarlaşmak şöyle dursun,

gittikçe uygarlıktan uzaklaşıyorlardı. Nitekim başkentlerini, uygarlıkların yol kavşağı olan İstanbul'dan alıp uygarlıktan uzak Ankara'ya kaydırmışlardı. Türkiye'deki yabancılara ve onların ekonomik çıkarlarına karşı da Türkler, ortaçağ kafasıyla, fanatikçe davranıyorlardı."

Daily Telegraph devam ediyor:

"6 milyon nüfuslu olan Türkiye, Halifelik sayesinde büyük devletler arasında sayılıyordu. Bundan sonra bu devlet, artık, 'üçüncü sınıf bir Tatar devletçisi' derekesine düşecektir. **Mustafa Kemal**, 'minyatür bir Napoleon' olarak kalacaktır. Kemalistler, Anadolu halkına, 'Ben bir Müslümanım' yerine, 'Ben bir Türküm' dedirtmeye çalışıyorlar. Ama dedirtebilecekler mi bakalım. Anadolu kitleleri, Türkiye'nin İslam dünyasındaki eski yerinin bir başka ülke tarafından alınmasına razı olacaklar mı acaba?

Aslında İslamiyeti de Hristiyanlığı da uluslararası yıkıcı güçler yıkıyordu. Bolşevikler de Ortodoksluğu yıkmışlardı. Türkiye'de ayrıca Musevilik de yıkılıyordu. Bir bakıma Kemalistler, panislamizmi öldürmekle iyi etmişlerdi. Çünkü bu akım, Batılı devletlerin Müslüman kolonilerinin iç barışını bozan, tehlikeli bir akımdı. Yıkıcıydı.

Halifeliğin kaldırılması Hint Müslümanları için bir utanç olmuştur. Çünkü Türkiye, Hint Müslümanlarının desteği ile Sevr Antlaşması'nı değiştirebilmişti. Şimdi belki bir Arap, Mısır veya Fas Halifesi seçilebilir... Haber Hindistan'da bir bomba gibi patlamıştır. Bir Türk Kızılay heyeti, yardım toplamak üzere halen Hindistan'da bulunuyor. Şimdi ne yapacak?.."

Daily Mail

Daily Mail gazetesi, 4 Mart 1924 günü, "Müslümanların Papası Tahttan İndirildi" diye başlık attı. "Halife, 250 milyon

insanın dini lideridir" dedi. Gazete, Halifeliğin kaldırılmasını, "Tarihin en büyük olaylarından biri" diye adlandırıyor, bunun sonuçlarını kimsenin şimdiden kestiremeyeceğini söylüyordu. **Hicaz Kralı Hüseyin**'in, Halifelğe "tabii aday" olduğunu ileri sürüyor, Hint Müslümanlarının ise Halifeliğin Hindistan'da kurulmasını arzulayacaklarını yazıyordu. **Daily Mail**, Türkiye'ye karşı **Daily Telegraph** kadar saldırgan bir dil kullanmıyordu.

Londra'nın günlük gazetelerinden **Daily News**, 4 Mart 1924 günü, "Halifelik gidiyor. İslam dünyasına bomba düştü" diye başlık attı. Ertesi gün haberi şu başlıkla verdi: "Halife tahtından indirildi - Gece yarısında hüznü sahne - Son tören - İsviçre'ye özel tren." Bu gazete, Türkiye'nin kararının İngiltere bakımından "pek büyük önem taşıdığını", bunun Hindistan'da çok geniş yankı yapacağını ve çeşitli etkileri görüleceğini söylüyordu.

Times

Hükümete yakınlığı bilinen **Times** gazetesi, ilk gün fazla bir şey yazmadı. Ertesi gün, yani 5. Mart günü ise bu büyük gazete, "Osmanlı Halifesi - Geçmişin Trajedileri - Huzursuz bir makam" başlıklı uzun bir başyazı yayımladı. Bilgiçe kaleme alınmış bir yazıydı bu. Sanki **Britannica** ansiklopedisi açılmış, Halifeliğin ta başından beri uzunca bir tarihçesi yapılmıştı. Sekizinci yüzyıldan beri Halifelik kaç defa el değiştirmemişti ki? 749'da Şam Emevilerinden, 1031'de Cordoba Emevilerinden, 1171'de Mısırlı Fatimilerden, 1258'de Bağdat Abbasilerinden ve 1518'de de Kahire Abbasilerinden alınmıştı.

O tarihten beri Halifelik Osmanlılardaydı. Bu bakımdan şimdi Halifeliğin "ilgasından" bile söz etmek belki yersizdi. Siyasi ve mali nedenlerle hep el değiştiregelmemiş miydi bu ma-

kam? Tarihte devrilen, öldürülen, boğdurulan, gözleri oydurulan Halifelerin sayısı az mıydı? **Abdülmecid Efendi**, devrilen Halifelerin yirmi dördüncüsüydü. Gerçek Sünniler, Arapça bile bilmeyen bu Halifenin atılmasından sevinç duyabilirler ve şunlarla avunabilirlerdi: İsterlerse **Fas Sultanı Maula Yusuf'a**, Zeidi tarikatının lideri **Yemen İmamı Yahya'ya**, hatta Kureyş kökeninden ve Peygamber kanından gelen kimseye (**Hicaz Kralı Hüseyin** kastediliyor) sığınabilirlerdi. Hindistan Hilafet Komitesi ise, İstanbul'daki Halifeyi öne sürerek İngiltere'ye karşı savaşıyordu. Şimdi bu komite, "İngiltere'yi dövmek için başka bir değnek bulmak" durumunda kalıyordu.

Bu gibi konulara değinen **Times**, Halifeliğin kaldırılmasının Batı ülkelerinden ziyade Sunnî Müslümanlar için önem taşıdığını söylüyordu. Türkiye'ye karşı saldırgan görünmüyordu. Yalnız, daha dün İngilizlerin, Halifeliği siyasi bir silah olarak kullandığını unutmış görünerek, bu makamın "kutsal" ve dokunulmaz" olduğuna inanıldığını da söz arasında sıkıştırmaktan geri kalmıyordu.

Times gazetesi, kendi ağzından değil, ama başkasının ağzından Türkiye'ye saldırıyordu. Hint Hilafet Komitesinin en aşırı liderlerinden olan Amir Ali'yi konuşturuyordu. **Amir Ali**, Halifeliğin kaldırılmasının "*İslamiyet için bir felaket olacağını*", hatta "*uygarlık için de bir felaket olacağını*" ileri sürüyordu. Güya, Halifelik 250 milyon Müslümanı birbirine bağlayıp perçinlemişti; evrensel kültürün, uygarlığın ilerlemesini sağlamıştı. Şimdi bu birliğin, beraberliğin ve de uygarlığın yerine karışıklık ve ihtilal gelecekti. Ayrıca, Ankara Parlamentosunun, on dört yüzyıllık bir makamı kaldırmaya yetkisi var mıydı? Amir Ali bunu da soruyordu. **Times** da, ağırbaşlı ve sözde tarafsız bir gazeteymiş gibi, bu saldırganlıkları olduğu gibi sütunlarına aktarıyordu.

"Kadimden beri Türk aleyhtarı" **Daily Telegraph**, 5 Mart günü de Türkiye'ye saldırmak için bazı konular yakalamış olmanın keyfi içindeydi: Halifeliği kaldıran kanunun on günlük müh-

let tanımış olmasına rağmen, **Abdülmecid Efendi** apar topar sınırdışı edilmişti. Kanunun asıl amacı ise, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul üzerinden Trakya'ya yapmayı düşündüğü geziyle ilgiliymiş. **Mustafa Kemal**, güya, Halife orada otururken İstanbul'dan geçmemek için bu makamı kaldırtmış ve Halifeyi kovdurtmuş imiş! Gazete, Türk düşmanlığı yapmaya çalışırken düpedüz saçmalamaya başlamıştı. Ne söylediğini bilmeden, yazıp çiziyor, verip veriyordu.

İngiliz gazeteleri Hindistan'dan da bol bol haberler veriyor, bu yolla da Türkiye'nin kararını eleştirmeye çalışıyorlardı. Gazeteler ayrıca, Halifelik kaldırılmasıyla Hindistan'da İngiltere'ye karşı yürütülmekte olan kampanyanın bir dayanaktan yoksun kalacağını yazıyorlar ve Hilafet Komitesinin aşırı uçlarının şimdi ne yapacaklarını soruyorlardı. **Daily News** gazetesi, Hindistan'daki aşırı Halifecilerin bir "Dünya İslam Konferansı" toplanmasını ve Halifelik konusunda karar vermesini istediklerini haber veriyordu.

Kampanya

İngiliz basınında Türkiye'ye karşı girişilen Halifelik kampanyası bir ay kadar sürecek, ondan sonra yavaşlayacaktı. Türkiye'nin Londra Mümessilliği, 5 Mayıs 1924 günü, İngiliz gazetelerindeki kampanyanın yavaşladığını bildirdi. Ondan sonra tek Türk haberler yine 'çıkacak, fakat bunlar doğrudan Türkiye'ye karşı yazılar niteliğinde olmayacaktı.

Hariciye Vekili **İsmet Paşa**, 20 Mart günü, Türkiye'nin dış temsilciliklerine gönderdiği bir genelgede, Halifelik kaldırılmasının yankılarını değerlendirdi. Bu arada İngiliz basınına da değindi. *"İngiliz matbuatı neşriyatı umumiyetle aleyhimize şiddetle tahrikâmtıdır. Bunun mahiyeti muhtac-ı izahtır,"* dedi.

Paşa, Fleet Street'in kışkırtıcı saldırganlığının nedenlerini açıklamıyordu. Ama, İngiliz gazetelerinin, elindeki oyuncak balonu patlamış bir çocuk gibi yaygara koparmasına bakarak şunlar söylenebilir:

İngiliz basını, bir yandan Türkiye'ye karşı silah olarak, öte yandan sömürgelerdeki milyonlarca Müslümanı uyuşturmak için bir koz olarak kullandıkları Halifeliğin artık tarihe karışmasını hazmedememişlerdi. Ellerindeki entrika aracı aniden düşüp kırılıvermişti. Artık Türkiye, panislamizm politikası güdüyor diye suçlanamayacaktı. İngiliz sömürgelerindeki Müslüman kitleler, ümmetçilikten milliyetçiliğe döndükleri gün Haşmetli Britanya İmparatorluğu için tehlike çanları çalmaya başlayacaktı.

Halifeliği kaldırmakla **Mustafa Kemal**, Müslüman kitleleri uyandırıyor ve sömürge imparatorlukları için kara günler yaklaşıyordu. İngilizlerin asıl kaygısı bu olsa gerekti.

İngiliz Dışişlerinin Tutumu

Halifeliğin kaldırılması üzerine, İngiliz gazeteleri sorumsuzca yayın yaparken ve Türkiye'ye karşı saldırgan bir tutum takınıırken, İngiltere Dışişleri Bakanlığının tutumu epeyce değişik oldu. Dışişleri yetkilileri, Halifeliğin kaldırıldığı haberini önce gazetelerden aldılar, ama gazetelerin yazdıklarına pek katılmadılar. Onların görüşüne göre, bu karar, Türk devriminin mantıki bir sonucuydu, öyle sıradan bir karar değildi. **Mustafa Kemal Paşa**, çizdiği yolda cesaretle ve azimle yürüyordu. Foreign Office'de kararın anlamı kavranmış görünüyordu ve Mustafa Kemal'e duyulan hayranlık pek gizlenemiyordu.

İngiliz Dışişleri yetkilileri, Halifelik işine fazla karışmanın İngiltere'nin başına dert açabileceğini de geçmiş tecrübelerinden anlamışlardı. Bu yüzden İngiltere'nin diğer ülkelerle, Fran-

sa ile, Sovyetler'le, İtalya ve Türkiye ile ilişkileri de kötüleşebildi. İngiliz Dışişlerinin ilk tutumu, gelişmeleri izlemek, işe fazla karışmamak noktasında toplanıyor gibiydi. Halifeliğin kalktığını gazetelerden duyar duymaz İngiliz Dışişleri yetkilisi **Mr. D. G. Osborne**, şu yorumları yaptı:

*"Osmanlı Halifeliği kaldırıldı. Bütün Hanedan üyeleri, Halifenin –ve son Padişahın – ardından sürgüne gidecekler. Bu, birinci derecede önemli tarihi bir olaydır. Malları devlete geçecek. Adliye ve eğitim, din unsurundan tamamiyle arındırılacak. Laikleştirme politikası mantığı sınırına kadar götürüldü. Bahtsız Halifeye her zaman eski rejimin ve Türkiye'nin bütün felaketlerinin sembolü olarak bakılmıştı ve **Kemal**, Türk İmparatorluğu'nun çöküşüne sebep olan her şeyi temizlemeye ve yeni Türk devletine doğru ve taptaze bir hamle yaptırmaya hep kararlıydı. Bunun sonucudur ki, kapitülasyonlar kalktı, Rumlarla Ermeniler kovuldu, İstanbul'un başkentliği reddedildi. Saltanat devrildi ve şimdi de Halifelik kaldırıldı... Tamamen barışçı yollarla muazzam bir ihtilal yapıldı. Kemal'in cesaretine, kararlılığına ve devlet adamlığına hayran olmamak elde değil.*

*Bunun İslam dünyası üzerindeki etkileri ölçsüz olacak. Halifelik sorunu pek karmaşık bir sorundur ve Türklerin hareketinin anlamını kesinlikle tahmin etmek kolay bir şey değildir. Türkiye, İslam dünyasının siyasi ve dini liderliğini reddetti... Ama Türkiye'de Halifeliği reddedilmiş olan **Abdülmecid**'in diğer Müslümanların Halifesi olarak kalıp kalamayacağı belli değil... Şüphesiz ki birçok aday olacak ve bize dert açacak, ama bizim politikamız tamamiyle islami olan sorunlarda tam bir ilgisizlik veya imkân ölçüsünde ilgisizlik olmalıdır... Şu sırada herhangi bir tutum takınabileceğimizi sanmıyorum."*

İngiliz Dışişlerinde bir başka görevli, "Laikleştirmenin Tür-

kiye'de ve öteki İslam ülkelerinde etkilerini daha iyi anlayıncaya değin, (Mustafa) **Kemal**'in devlet adamlığını takdirde kararsızım," dedi. Ama, Halifelik işine pek fazla karışmamak yolundaki görüşe karşı çıkmadı.

Parlamentoda

5 Mart günü İngiliz Milletvekillerinden **Mr. Ormsby-Gore**, Parlamentoda Dışişleri Bakanına soru açtı: "Türk Hükümetinin Halifeliği kaldırma teklifi hakkında İngiliz Hükümetinin elinde bilgi var mı? Türk Halifeliğinin Türkiye'nin yanı sıra, başka devletlerce de tanınacağı yolunda Lozan Antlaşması'nda herhangi bir hüküm var mıdır?" diye çifte soru sordu.

Bu sorulara, Dışişleri Bakanlığı adına, **Mr. Ponsoby** cevap verdi: Türk Meclisinin Halifeliği kaldırdığı, Halifeyi sınırlandırdığı yolundaki basın haberlerini doğrulayacak haberlerin alındığı, ama şimdilik ayrıntılı rapor gelmediği açıklandı. Lozan Antlaşması'nda ise Halifelikle ilgili herhangi bir hüküm bulunmadığı belirtildi.

Mr. Ormsby-Gore, "Halife Türkiye'den çıkarıldığına göre şimdi nereye gitmektedir?" diye bir soru daha sordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı **Abdülmecid**'in İsviçre'ye gitmekte olduğunu biliyordu. Ama soruya, "bu konuda bilgimiz yok" diye karşılık verildi.

Parlamentoda yapılan bu konuşmalardan, İngiltere Dışişleri Bakanlığının Halifelik konusunda fazla konuşmak istemediği, soruları kısa cevaplarla geçiştirmeye çalıştığı anlaşılıyordu. İngiliz makamları, Halifelik işine daha fazla bulaşmaktan çekiniyorlar, bu yüzden başlarına dert açılabileceğini düşünüyorlardı.

Foreign Office'i kararsızlığa iten bir başka nokta da Halifeliği kaldıran kanunun birinci maddesi oldu. Bu madde, "Hilafet,

Hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen münferit olduğundan Hilafet makamı mülğadır," diyordu. Bu ne demektir? İngiliz Dışişleri yetkililerinin kafalarını kurcalayan sorulardan biri buydu. Bu maddeye bakarak, **Mustafa Kemal**'in Halife olabileceği bile sanılmıştı. Bir İngiliz diplomatı şu yorumu yaptı:

*"(Bu madde) Halifelik otoritesinin ruhunu, ilerde daha da istismar etmek üzere Türkiye'de bırakıyor görünmektedir. **Kemal**, yalnız Osmanlı Hanedanını Halifelikten yoksun bıraktı, bu makamın esasını Türk devletinin otoritesi içine aldı ve öteki Müslümanlara bu hap yutturulacaktır."*

Çekingen Tutum

İngiliz Dışişlerinde bir başka görevli, bu yoruma şunları ekledi:

"Bu yüce makamı üzerine alması için **Kemal**'in önünde yol açıktır: Kendisi zaten Devlet Başkanı, Başbakan ve Meclis Başkanı değil midir?"

Bu gibi yorumlar ve ayrıca öteki ülkelerle ilişkilerin bozulması kaygısı, İngiltere Dışişleri Bakanlığını Halifelik konusunda çekingen bir tutum takınmaya itti.

7 Mart günü İngiliz Mebuslarından **Tuğgeneral Makins**, Başbakana yazılı soru yöneltti: "Türklerin Halifeliği kaldırmaları karşısında, Britanya İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde iç huzuru etkileyebilecek bu konuda, Müslüman vatandaşlarımızı aydınlatmak için Başbakanın bir açıklama yapmayı uygun görüp görmediğini" sordu. Dışişleri bu soruyu sevinçle karşıladı. Bir görevli, "Halifelik konusuna karşı ilgisiz olduğumuzu açıklamak için bu bir fırsattır," dedi. Cevap taslağı ona göre hazırlandı.

10 Mart günü İngiliz Başbakanı Parlamenteoda soruya şöyle cevap verdi:

"Majesteleri Hükümeti, bu konuda (Halifelik konusunda) tam bir ilgisizlik politikası izleyegelmiştir ve izlemeye devam edecektir. Bu konuda siyasi veya dini bakımdan yorum yapmaya veya herhangi bir biçimde bu işe karışmaya kendisini yetkili görmemektedir."

İngiltere'nin Halifelik konusuna öteden beri ilgisiz kaldığı doğru değildi. Ama bundan sonra ilgisiz kalacağını söylemiş olması önemliydi. Gerçekten ilgisiz kalacak mıydı veya istese bile ilgisiz kalabilecek miydi? Belli değildi. Hiç değilse şimdilik Başbakanın ağzından yapılan bu resmi açıklama not edilmeye değerdı. İngiltere Hükümeti, Londra gazetelerinin yaptıkları gibi yapmayacak, Halifelik yüzünden Türkiye'ye karşı saldırgan bir tutum takınmayacak gibi görünüyordu.

Bir Genelge

İngiltere'nin Halifelik işinde bazı entrikalar çevirmek isteyeceği yolunda, hemen her tarafta yaygın kuşkular vardı. Bu kuşkuları gidermek amacıyla, Başbakanın Parlamento kürsüsünden yaptığı yukarıdaki kısa açıklamanın bütün İslam dünyasına yayılması için çaba harcandı. Dışişleri yetkilisi **Osborne**, şunları teklif etti:

"Halifelik konusunda çeşitli taraflarda yapılan kışkırtmalar karşısında, bu açıklamayı ilgili bütün temsilciliklerimize tellememiz ve bunun elden geldiği kadar geniş biçimde yayılması için temsilciliklere talimat da vermemiz gerekir diye düşünüyorum."

Daha şimdiden Fransa'da, Mısır'da, Hindistan'da ve ayrıca İngiliz basınında (**Morning Post** gazetesinde) suçlan-

maktayız... Bir genelge telgraf müsveddesi yaptım, takdim ediyorum."

Bu doğrultuda, 13 Mart günü, İngiltere'nin yirmi dış temsilciliğine talimat verildi. İngiliz Başbakanının demeci gönderildi, Halifelik konusunda bu demece uyulması ve bunun geniş biçimde yayılıp duyurulması istendi. Genelge talimat şu temsilciliklere tellendi: İstanbul, İzmir, Kahire, İskenderiye, Cidde, Beyrut, Halep, Şam, Trablusgarp, Cezayir, Tanca, Selanik, Draç (Durazzo), Belgrad, Sofya, Tahran, Moskova, Batavia (Endonezya) ve Lorenço Marques.

Ayrıca Foreign Office'den Koloniler Bakanlığına ve Hindistan İşleri Bakanlığına da bir yazı gönderildi ve Hindistan, Irak gibi yerlerdeki İngiliz makamlarına da dış temsilciliklere verilen talimata benzer talimat gönderilmesi istendi.

Demek oluyor ki, Halifeliğin kaldırılması üzerine İngiltere, hiç değilse resmen Halifelik sorununa seyirci kalıyordu. Bu işe karışmaya veya bu konuda herhangi bir yorum yapmaya kendisini yetkili görmediğini dünyaya ilan ediyordu.

Hicaz Kralı Hüseyin Halifeliğini İlan Ediyor

Halifeliğin kaldırıldığı, 4 Mart 1924 Salı günü duyuldu. 5 Mart Çarşamba günü **Hicaz Kralı Hüseyin**, 101 pare top atışıyla Halifeliğini ilan etti. Aynı gün saat 17.20'de Cidde'deki İngiliz Konsolosu **Bullard**, Londra'ya şunları telledi:

*"Hicaz makamları bugün Cidde'de 101 pare top attılar ve açık hava töreni yaptılar. Bu törende **Kral Hüseyin**'in, ısrarlı davetler üzerine Halifeliği kabul ettiği ilan olundu."*

Mesele dallanıp budaklanıyordu. Zaten pek karmaşık olan Halifelik konusu daha da karışıyor, bir bakıma ilginç boyutlar kazanıyordu. Bundan böyle konunun iki boyutu olacaktı en

azından. Bir yandan Türkiye'nin Halifeliği kaldırması, öte yandan da **Kral Hüseyin**'in kendi kendisini Halife ilan etmesi vardı. En az iki yönlü haberler, yorumlar birbirini kovalayacaktı. Gazetelere heyecanlı haberler var demekti.

Aynı zamanda Halifelik sorunu, devletler arasında yeni diplomatik sürtüşmelere doğru gidiyordu. Gerçi Hüseyin'in hemen Halifeliğini ilan edivermesinin arkasında bu defa doğrudan İngiliz parmağı pek görünmüyordu. Ama **Kral Hüseyin**, ta 1915'lerde İngiliz makamlarının kendisine Halifelik vaadinde bulunduklarını hatırlamış, bundan da yüreklenmiş olmalıydı. Hüseyin, İngilizlerin yarattığı bir kraldı. Hâlâ aşırı İngiliz etkisi altındaydı. Böyle olunca, Kral Hüseyin'in Halifeliğini ilanında İngiltere'nin bir rolü olmadığına başkalarını inandırmak pek kolay olmayacaktı. Daha birkaç gün önce, Londra'nın **Times** gazetesi, "Kureyş kabilesinden ve peygamber sülalesinden birinin" Halife olmasını telkin etmiyor muydu ve bu 'Kureyşli' de Kral Hüseyin demek değil miydi? Dolayısıyla başka ülkeler, Hüseyin'i, İngiltere'nin "Kukla Halifesi" saymakta gecikmeyeceklerdi. İngiliz diplomasisi, Halifelik işinde gerçekten tarafsız kalmak niyetinde olsa bile, yeni birtakım baş ağrılarıyla karşılaşacaktı.

Bir İngiliz Dışişleri görevlisi, Kral Hüseyin'in kendisini Halife ilan ettiğini duyunca, "*İhtiyar hiç vakit kaybetmedi,*" dedi. Bir başka görevli şunları not etti:

"Kral Hüseyin bir de Halifeliğin kutsallığına bürünürse, onunla uğraşmak bizim için daha da zor olacak. Ama ben, kendisine yapılan o 'ısrarlı davetler' o kadar acil miydi veya o kadar bol sayıda mıydı diye merak ediyorum.

Hüseyin'in Halifeliği kabul etmeye, daha doğrusu Halifeliği üzerine almaya yetkisi olup olmadığını ancak bir İslam hukuk uzmanı söyleyebilir. Ortada muhtemel birçok aday daha var: Kral Fuad, Fas Sultanı, Afgan Emiri, Şeyh Sünnisi, Yemen İmamı (Yahya). Hepsinin kendileri-

ne göre emelleri vardır kuşkusuz ve onlar da gereken 'ısrarlı davetleri' sağlayabilirler. Ortada bir tek Halife olacaksa, sayıları bakımından Hint Müslümanlarının görüşlerini de hesaba katmak gerekir diye düşünüyorum. Ama ortada kendi kendisini Halife ilan etmiş birçok Halife bulunması imkânsızdır, sanırım. Herhalde Kutsal Yerlerin egemenliği Hüseyin'in lehine bir argümandır.

Biz ancak gelişmeleri bekleyebiliriz. Ne olursa olsun, Hint Müslümanlarının sofuca inançlarını İngiltere'ye karşı istismar etmekten başka bir amaç gütmeyen Hilafet Hareketinin Hintli liderleri, bize karşı yeni şikâyetler ve suçlamalar icat edeceklerdir."

İngiltere'nin Sorunları

Şu birkaç cümlelik yorum bile, Halifelik sorununun İngiltere'nin başına ne gibi işler açabileceğini gösterir. Gelişmelerin hepsini önceden kestirip bir politika çizme olanağı hemen hemen yok gibidir. Bu yüzden İngiltere "gelişmeleri beklemek" zorundadır.

İlk izlenen sorunlardan biri, **Hüseyin**'in Halifeliğinin başka Müslümanlarca da kabul edilip edilmeyeceği konusu oldu. "Ben Halife oldum" demek kolaydı, ama başkaları bunu kabul edecek miydi? Etmezse ne olacaktı? Hicaz Kralı, acaba Halife olarak benimsenip tutunabilecek miydi? İngiltere Dışişleri Bakanlığına bu konuda üst üste haberler, telgraflar gelmeye başladı.

İstanbul Uyarıyor

İngiltere'nin İstanbul Mümessili Lindsay, 8 Martta Londra'ya uzunca bir telgraf çekti. "**Kral Hüseyin**'in Halifeliği üze-

rine alması karşısında, buradaki (Türkiye'deki) gerçek durumu kavramanızı arzu ederim," diye başlayan telgrafta, Türkiye'nin tutumu anlatılıyor. Çıkarılan kanunun, **Halifelik makamını** kaldırdığı belirtiliyor, birinci maddenin kapalı ifadesinin yorumu yapıyor ve şöyle deniliyor:

"Hüseyin'in adayığının arkasında İngiltere'nin bulunduğu hissini verecek her şey aleyhimizde istismar edilecektir. Türkler, iç politika nedeniyle Halifeliği yıktılar. Halifeliği umum Müslümanlara devrettiklerini kabul etmeyecekleri gibi, Müslümanların bir kesiminin bunu almasını ise hiç kabul etmeyeceklerdir."

Bu telgraf İstanbul'dan, Londra'ya, Kudüs'e, Bağdat'a, Beyrut'a aynı anda çekildi. Türkiye bakımından durum buydu. Türkiye, yalnız son Halife'yi sınır dışı etmiş değildi. Aynı zamanda Halifelik makamını da kaldırmıştı. Artık Halife olmayacaktı. Yalnız İstanbul'da değil, dünyanın hiçbir yerinde Halife olmayacaktı. Bütün dünya Müslümanları toplanıp bir tek kişiyi Halife seçseler bile Türkiye bunu kabul etmezdi. **Hicaz Kralı Hüseyin'in** Halifeliğini Türkiye'nin kabul etmesi ise söz konusu bile değildi ve olamazdı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Halifeliği, İngiliz himayesindeki bir adam bunu üzerine alsın da ilerde Türkiye'ye karşı istismar etsin diye kaldırmış değildi. Bu yüzden Türk-İngiliz ilişkileri adamaklı bozulabilirdi. İstanbul uyarıyordu.

Hindistan Müslümanlarının da **Kral Hüseyin'in** Halifeliğini kabul etmeyecekleri zaten tahmin ediliyordu. Ama Hindistan Genel Valiliğinin 8 Mart tarihli bir telgrafı oradaki durumu daha da açıklığa kavuşturdu. Hindistan Müslümanları, Hüseyin'in Halifeliğini kabul etmek şöyle dursun, bu yüzden daha da İngiltere'nin aleyhine dönüyorlardı. Genel Valilik, Türklerin Halifeliği kaldırmış olmalarından ziyade, Kral Hüseyin'in Halife ilan edilmesi haberinden kaygı duyduğunu bildiriyor ve bunun arka-

sında İngiltere Hükümetinin bulunmadığının, Hüseyin'in kendi kendisini Halife ilan etmiş olduğunun açıklanmasını istiyordu.

Hindistan İşleri Bakanlığı da aynı görüşteydi. Hüseyin'in Halifeliği, Hindistan'da İngiltere'nin aleyhine kullanılacaktı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı da "Şüphe yok ki, Hint Müslümanları da Fransızlar ve İtalyanlar gibi Hüseyin'in Halifeliğini bizim entrikalarımıza atfedeceklerdir," dedi. Ama yeniden bir açıklama yapılmasını uygun bulmadı.

8 Marttan sonraki günlerde Hindistan'dan Londra'ya birçok telgraf ve rapor geldi. Hindistan Müslümanları, "Halifeye ihanet etmiş olan **Kral Hüseyin**"i ve onunla birlikte İngiltere'yi şiddetle suçluyorlardı. Hüseyin'in Halife ilan edilmesini "Müslümanların birliğine karşı yeni bir ihanet" olarak görenler vardı.

Fransız Kolonileri

Fransız kolonisi Kuzey Afrika ve İtalyan kolonisi Trablusgarp Müslümanlarının da **Kral Hüseyin**'i Halife olarak tanımaları hiç beklenmiyordu. Trablusgarp'ta, Hüseyin'e tepki olarak, cuma günleri hutbelerde İtalyan Kralının adının zikredildiği öğrenildi. Fransızlar ise gereğinde Fas Sultanını Halife yapmayı tasarlamışlardı.

Mısır'a gelince, onun hesapları daha başkaydı. Buna ayrıca değinilecek. 11 Mart günü Kahire'den **Lord Allenby**'nin çektiği bir telgraf, Kral Hüseyin'in Halifeliğine karşı Mısırlıların çok sert bir tepki gösterdiklerini açıklıyordu. Mısır basını, Kral Hüseyin'in kendi kendisini Halife ilan etmesini "küstahlık" ve "saçmalık" olarak vasıflandırıyor ve bunu İngiliz entrikalarına bağlıyordu.

Geriye kala kala Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün (Filistin) ile Hicaz kalıyordu. Fransız mandası altında olan Suriye ve Lüb-

nan'ın da **Kral Hüseyin**'in Halifeliğini kabul etmeyecekleri çabucak anlaşıldı. 9 Mart günü İngiltere'nin Beyrut Başkonsolosu **Satow**, son cuma namazında (7 Mart günü), Lübnan camilerinde Kral Hüseyin'in adının anılmadığını Londra'ya telledi.

Başkonsolos, Suriye'de de **Hüseyin**'in Halifeliğinin tanınmadığını, Suriye Ulema Meclisinin bir Arap Halife seçilmesi konusunu görüşmekten şimdilik vazgeçtiğini 13 Martta bildirdi. Yine 13 Mart günü, Şam Müftüsü **Muhammed Atta el Kasm**, bir bildiri yayımladı. Camilerde hiçbir Halifenin adının zikredilmemesini istedi. Suriye'de Hüseyin'in Halifeliği tanınmadıktan başka, Halep gazeteleri Hüseyin'e ve İngiltere'ye karşı sert bir kampanya başlatmışlardı. **Al Takaddum** adlı Halep gazetesi, 20 Mart günlü sayısında, Hüseyin'in Halifeliğinin tanınması için İngilizlerin Suriye'de 10.000 İngiliz lirası dağıttıklarını yazdı. Aynı yolda haberler **Al Ummeh** gazetesinde de çıktı.

Suriye ve Lübnan'da Hava

İngilizler, Suriye ve Lübnan'da **Kral Hüseyin**'e ve İngiltere'ye karşı esen havada, Fransız parmağı görüyorlardı. Fransız makamları yüzünden burada Hüseyin'in Halifeliğinin kabul edilmediğini söylüyorlardı. Ne olursa olsun, buralarda Hüseyin'in Halifeliğinin kabul edilmediği ve edilmeyeceği anlaşılmıştı.

Bu arada, 10 Mart günü, Hüseyin'in Halifeliği konusunu görüşmek üzere, Kudüs'te bir Arap toplantısı yapıldı. Toplantıya katılan bazı delegeler, bu arada Nablus delegeleri, Hüseyin'in Halifeliğine karşı çıktılar. Aynı gün, İngiltere'nin Filistin Yüksek Komiseri Sir Samuel, bu konuda bir anlaşmaya varılmadığını Londra'ya bildirdi.

Bu toplantıdan sonra durum bütün çıplaklığıyla ortaya çık-

tı: **Kral Hüseyin'in** arkasında yalnız iki oğlu vardı. Yani **Ürdün Emiri Abdullah** ile **Irak Emiri Faysal**. Bu baba ile iki oğul, Birinci Dünya Savaşı içinde İngilizlerden 1.200.000 İngiliz lirası altın alarak Türklere karşı ayaklanmış olan "troyka" idi. Her üçü de hâlâ İngiliz himayesi altındaydılar. "Bir Hıristiyan devletin himayesi altında olan bir adamın Müslümanların Halifesi olmasına şeriat hukukunca cevaz var mıydı?" diye sorulabiliirdi.

İşin bu yönü bir yana, Hüseyin'in Halife olması için "ısrarlı davetler"i icat edenlerin de bu üçlünün kendisi olduğu anlaşılıyordu. Daha doğrusu babasının Halife olmasını en hararetle **Emir Abdullah** istemişti. Ama işte yanlış hesap Bağdat'tan dönmüştü. **Kral Hüseyin'in** Halifeliği Suriye ve Lübnan'da bile reddedilmişti.

Emir Abdullah'ın Demeci

Ürdün Emiri Abdullah, **Manchester Guardian** gazetesine verdiği ve gazetenin 13 Mart 1924 günlü sayısında yayımlanan bir demecinde, babasının Halifeliği konusunu açıklamıştı. Şöyle demişti:

"(Halifelik kanunu için) **Mustafa Kemal'e** bir teşekkür telgrafı çekmek isterdim. Halifelik bir Arap müessesesidir. Peygamber Araptı, Kur'an Arapçadır, Halife de Kureyş kabilesinden bir Arap olacaktır. Biz Türkiye Sultanını hiçbir zaman Halife kabul etmedik, sadece Padişah olarak kabul ettik. Şimdi Halifelik Arabistan'a geri geldi.

Çarşamba günü (5.3.1924) Mekke Müftüsü, **Kral Hüseyin'i** Halife olarak ilan etti... Gazze Müftüsünden de onu Halife olarak kabul ettiğini bildiren telgraf aldı. Saf Sünni olmadıkları için Vahabiler ve Yemeniler yeni bir Halifeyi kabul etmeyecek-

lerdir. Ama Hintlilerin kendisini tanıyacaklarını sanırım."

Hindistan Müslümanlarının **Kral Hüseyin**'i Halife olarak kabul etmeyecekleri anlaşılmıştı. Hatta **Irak Emiri Faysal**'ın bile babasının Halifeliğini kabul edip etmemekte epeyce bocaladığı belgelerden anlaşılmaktadır. 11 Martta, İngiltere'nin Irak Yüksek Komiseri **Sir Dobbs**, "Mezopotamya Müslümanlarının Hüseyin'in Halifeliği konusunda karar veremediklerini", Faysal'ın da kararsızlık içinde bulunduğunu Londra'ya haber veriyordu.

Cidde'de atılmış olan kurusıkı Halifelik toplarının kofluğu bir haftada anlaşılmıştı.

Fransa'da Yankılar: Basında İkilik

Halifeliğin kaldırılması üzerine Fransa Hükümeti, herhangi bir resmi açıklama veya yorum yapmadı. İngiltere'de Parlamenta birkaç kez Hükümete soru sorulduğu ve her defasında İngiliz Hükümetinin Halifelik konusuna ilgisiz kaldığı, taraf tutmadığı açıklanmıştı. Fransız Hükümeti buna benzer açıklama yapmadı, yapmak gereğini duymadı.

Buna karşılık Fransız basınında Halifelik işinin oldukça geniş yankıları görüldü. Paris gazeteleri bu konuda ikiye ayrıldılar. Kimi gazeteler, İngiliz gazeteleri gibi, Türkiye'nin kararını yerdiler. Halifeliği kaldırmakla Türkiye'nin hata ettiğini, çünkü bu makamın İngilizlerin eline geçeceğini yazdılar.

Kimi gazeteler ise Türkiye'nin kararını alkışladılar. Halifeliğin kaldırılmasının Türkiye'nin laikleştirilmesi mantığına uygun olduğunu, bunun da Fransızlarca alkışlanması gerektiğini belirttiler. Çünkü Fransa da laik bir cumhuriyettir, daha doğrusu Fransa, laiklik akımının öncüsüdür, dediler. Türk devletinin laikleşmesinin tarihin akışına uygun olduğunu yazdılar. Halifeli-

ğin İngilizlerin eline, daha doğrusu İngiliz himayesindeki birinin eline geçmesine bu gazeteler de karşıydılar.

Hicaz Kralı Hüseyin'in Halifeliliğini ilan etmesi üzerine, Fransız gazetelerinde yankılar daha da dallanıp budaklandı. Fransız basını tümüyle Hüseyin'in Halifeliliğine karşıydı. Bunu önlemek gerektiğini savunuyordu. Ama nasıl önlenebileceği konusunda gazeteler birbirlerinden ayrılıyorlardı.

Türkiye'nin kararını eleştiren bazı Fransız gazeteleri, İstanbul'dan atılmış olan **Abdülmecid Efendi**'nin Türkiye dışında Halife ilan edilmesi için harekete geçilmesini istiyorlardı. Bunlara göre, düşük Halife Abdülmecid, İsviçre'den Fransa'ya gelirse, Halife gibi karşılanmalıydı; Fransız kolonilerinde Müslümanlar, herhalde kendisini Halife olarak kabul ederlerdi. ·

Bir grup gazete bu görüşteydi. Diğer bir grup Fransız gazeteleri ise, **Kral Hüseyin**'in Halifeliliğini önlemek için, Fas Sultanının Halife ilan edilmesini salık verdiler.

Le Temps Gazetesinin Tutumu

Le Temps gibi bazı güçlü gazeteler ise, **Abdülmecid**'in Türkiye dışında Halife ilan edilmesi veya Fas Sultanının Halife yapılması tasarılarına sert biçimde karşı çıktılar. Gerçi bu gazeteler de Hüseyin'in Halifeliliğine karşıydılar; bu yüzden İngiltere'yi eleştiriyorlardı. Ama, Tarihin akışına ters düşülmemesi ve laiklik akımına ayak uydurulması gerektiğini savunuyor ve dolayısıyla hiçbir Halife seçilmemesini istiyorlardı.

Fransız gazeteleri, kendi aralarında polemiğe girişmişlerdi. Aynı zamanda topluca İngiltere'ye karşı kampanya açmışlardı. Fransız basınının asıl hedefinin Türkiye değil, İngiltere olduğu görülüyordu. Türkiye'yi eleştiren gazeteler azınlıkta kaldıkları halde, İngiltere'ye saldırıda hemen hemen bütün gazetelerin bir-

leştikleri anlaşıyordu. İngiliz Parlamentosunda açıklama yapılmış, Londra Hükümetinin Halifelik işine karışmadığı ve **Hüseyin**'in Halife ilan edilmesinde de rolü olmadığı açıklanmış olmasına rağmen, Fransız gazeteleri yine susmuyor, İngiltere'ye saldırılarını sürdürüyorlardı.

Le Temps gazetesi, 8 Mart 1924 günlü sayısında, "Bir Diskalifiye Halife" başlıklı uzun bir başyazı yayımladı. Halifelik konusunda Paris'te nasıl bir hava estiğini göstermesi bakımından bu başyazı ilginçti. Başyazıda özetle şöyle deniyordu:

"Türk Parlamentosunca Halifeliliğin kaldırılması ve kanunun hemen uygulanmasının arkasından, dışarda siyasi ve dini bir operasyona girişildi. Siyasi operasyon, Hicaz Kralının Halife ilan edilmesi biçiminde görüldü. Kral, kendisi gibi İngiltere'nin himayesinde olan oğulları **Faysal** ve **Abdullah** tarafından Halife ilan edildi.

Hüseyin, Mekke şerifi iken, savaş içinde İngilizlerden 1.200.000 İngiliz lirası alarak Türklere karşı ayaklanmış, İngilizlerce Kral ilan edilmiş bir kimsedir ve hâlâ İngilizlerin himayesi altındadır. İngilizlerle yaptığı ve metni **Kıbla** gazetesinde yayımlanmış olan antlaşmanın ikinci maddesi, bu Kralın nasıl İngiliz himayesi altında olduğunu gösterir. Bu bir protektora antlaşmasıdır. Aynı şekilde oğlu **Faysal** Irak'ta, diğer oğlu **Abdullah** da Ürdün'de İngiliz himayesi altında hüküm süren kimselerdir. İki oğlu tarafından Müslümanlara Halife olarak teklif edilmek istenen adamın kişiliği budur.

Akdeniz ile Hindistan arasındaki bölgeye hükmetmeye kararlı olan İngiliz ajanları, Cidde'den Basra'ya kadarki bölgede durumlarını güçlendirmek için bir Arap Halifeliliği kurmaya çalışmaktadırlar. Böylece bağımsızlığa doğru giden Hintlileri de bağımsız Türkiye'nin etkisinden uzaklaştırmak, bunların Araplara dönmelerini istemek yoluyla bağımsızlıklarını geciktirmek emeli güdülmektedir.

Yaratılmak istenen bu Arap Halifeliği yoluyla ilerde diğer ülkelerin, bu arada Fransız yönetimindeki Suriye, Lübnan, hatta Tunus ve Cezayir'in ve kimbilir ta Hollanda idaresindeki Endonezya'nın içişlerine karışmak istenecektir. Halifelik, siyasi bir müdahale aleti olarak kullanılacaktır ve bu aletin 'kabzasını İngilizler ellerinde tutacaklardır.' Ama Müslümanlara bir halife vermek için, bol maaşlı olsalar bile, üç İngiliz memuru yetmez."

Temps devam ediyor:

"İngiliz projesinin başarı kazanması ihtimalinden korkan bazı Fransız gazeteleri, Fransa'nın, eski Halifeden yana olmasını istediler. Onların kanısınca, Hicaz Kralının yolunu kesmenin en iyi çaresi budur. İstanbul Halifesi Fransa'ya sığınırса kendisinin törenlerle karşılanacağını ileri sürdüler.

Bu arada gazetelerin bazıları, Türklerin sözde 'acemiliğini' ve 'sofu olmayışlarını' yermek istercesine mırıldandılar. Unutur gördükleri bir şey var ki, o da Fransa'nın laik bir Cumhuriyet oluşudur. Fransa, laikliği kanunlaştırmış bir ülkedir. Türklerin laiklik konusunda örnek aldıkları bir ülke varsa o da Fransa'dır. Şimdi Türklerin laikleşmesine engel olduğu için sınırdışı edilmiş eski Halifeyi törenle karşılayacak olan bu Fransa mı olacaktır?

Türkiye'ye verilmek istenen öğütlere gelince, unutmamak gerekir ki bunlar kırk yıl önce çürütölmüş öğütlerdir. Ta 1883 yılında **M. Gabriel Charmes, Avenir de la Turquie** (Türkiye'nin Geleceği) adlı kitabında, **Abdülhamid**'in, Halifelik itibarını yükseltmeye çalışırken kendi ülkesini ihmal ettiğine parmak basmış ve şunları yazmıştı:

Abdülhamid, Halifelik prestijini yenileyip gençleştirmeyi denerken bir şeyin farkına varamadı: Seleflerinin asıl bu dini otoritesidir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun içerde siyasi yenileşmesini, diplomatik bakımdan da Avrupa Milletler Camiasında yerini almasını felce uğratmıştı. Osmanlı Sultanları yalnız dünyevi otorite sahibi olsalardı, yani normal Padişah olsalardı, ülke çı-

karlarını din çıkarlarının üstünde tutarlardı; ama Halife oldukları içindir ki, ülkelerinin çıkarlarını din çıkarlarına feda ettiler. Türkiye'nin bütün felaketlerine sebep olan en büyük hata budur!"

Ve Temps sözünü düğümlüyor:

"Halifeliği kaldırmakla Türkler, bu öldürücü hatayı kökten düzelttiler... Fransızlar bundan nasıl şikâyet edebilir ki? Hayali Arap Halifesinin yolunu kesmek için, **Abdülhamid**'in kötü mirasını tahrike bizim gerçekten hiç ihtiyacımız yoktur."

1924 yılı Mart ayının ilk yarısında, Halifelik konusunda Fransız basınındaki yazılar hakkında yukarıdaki başyazı az-çok bir fikir verir. Mart ayının ikinci yarısında yazıların azaldığı görülmektedir. **Kral Hüseyin**'in Halifeliğinin ciddiye alınamayacağı anlaşılmaya başlanmış ve bundan ilk başlarda telaşlanmış olan bazı Fransız gazeteleri yavaş yavaş yatışmışlardır. Türkiye aleyhinde yayın yapmış gazetelerin de tonlarını yavaşlattıkları görülmüştür.

Halifeliğin kaldırılmasına karşı Fransız sömürgelerindeki Müslümanlardan ciddi bir tepki gelmemiştir. Tunus, Cezayir, Fas, Madagaskar gibi yerlerdeki Müslümanlar, Halifeliğin kaldırılmasına ilgisiz kalmışlardır. Müslümanlar ses çıkarmazlarken, Halifeliği savunmak Fransızlara mı düşecekti? Fransız gazeteleri bunun farkına varmaya ve kendiliklerinden susmaya başlamışlardır. Suriye ve Lübnan'ın sözde Halife Hüseyin'in etkisinde kalmayacağını anlaşılmaması da Fransız basınına rahatlatmıştır. Fas Sultanını Halife yapmaya kalkışmanın da hiç gereği yoktur. Halifelik konusu Fransa'da yavaş yavaş unutulmaya yüz tutmuştur.

İtalya'nın Kaygıları

"Mustafa Kemal'in Halifeyi Türkiye'den kovması bizce bir hatadır; çünkü bundan İngiltere yararlanacaktır. Kemal

*Halifeyi düpedüz İngiltere'ye hediye etmektedir. Eğer **Kral Hüseyin**'i Halife yapmak gibi gülünç fikrinden vazgeçerse İngiltere, Mısır'da oturacak Abdülmecid ile imparatorluğu diriltmek için yaman bir silaha kavuşmuş olacaktır."*

Halifenin sınırdışı edildiğini duyar duymaz faşist İtalyan gazetesi **Epoca** bunları yazdı. Yazarken **Kral Hüseyin**'in Halife ilan edildiği haberi henüz yoktu. İtalyan gazetesi, Türkiye'den çıkarılan eski Halife **Abdülmecid**'in Mısır'a gideceğini, bundan da İngilizlerin yararlanacaklarını sanıyordu. Başka bir deyimle İtalyan gazetesinin kaygısı da, Halifelik'in İngiltere'nin eline geçmesi noktasında toplanıyordu. Türkiye'ye yöneltilen eleştiri ise, Türkiye'nin Halifelik'i kaldırmış olmasından ziyade, "Halifeyi İngilizlere hediye etmiş" olması kuşkusuydu. Gerçi bu "hediye" oldukça dikenliydi, İngilizler de bunu ellerine almaktan çekineceklerdi ve almaya kalksalar bile ellerinde tutamayacaklardı. Ama İtalyanlar kaygılanıyorlardı.

Kral Hüseyin'in Halife ilan edildiği haberi İtalyan kaygılarını biraz daha artırdı. Bunun üzerine basında yeni yazılar çıktı. İslam hukuku açısından Kral Hüseyin'in Halife olamayacağı yazıldı. Çünkü Hüseyin daha önce meşru Halifeye karşı ayaklanmış bir kimseydi. Ayrıca Halife ilan edilirken de İngiliz himayesinde sayılıyordu. Dolayısıyla İslam hukuku bakımından Halifelikine cevaz olmadığı söyleniyordu. Böyle söylenmekle birlikte İtalyan gazeteleri de kaygılıydı ve tıpkı Fransız gazeteleri gibi İngiltere'ye saldırıyorlardı.

Basında yayınlar yapılırken İtalyan Hükümet çevreleri resmen herhangi bir açıklama veya yorum yapmadı. Halifelik'in kaldırıldığı günlerde yine Türkiye'de bulunan **Şeyh Sünnisi**'yi Halife yapmaya kalkışmak gibi bir davranışta da bulunmadılar.

Bununla beraber İtalyan Dışişlerinin İngiltere nezdinde nazik, ama anlamlı bir girişimi oldu: Haşimi Ürdün'ün Roma'daki temsilcisi İtalyan Dışişleri Bakanlığına bir nota göndererek **Kral**

Hüseyin'in Halife seçildiğini bildirmişti. İtalya Dışışleri Bakanlığı buna cevap vermemişti. 24 Mart günü Londra'daki İtalyan Büyükelçiliği İngiltere Dışışleri Bakanlığına başvurdu. İngiltere'nin de böyle bir nota alıp almadığını sordu. Bu sorunun arkasında, Hüseyin'in Halifeliliğinin İngiltere tarafından tanınıp tanınmadığını, daha doğrusu desteklenip desteklenmediğini resmen öğrenmek fikri yatıyordu. Bunu resmen öğrendikten sonradır ki İtalya da resmen bir tutum takınacaktı.

Cevapsız Kalan Nota

13 Mart günü Haşimi Arap Hükümeti Dışışleri Bakanı **Fuad El Hatib**, İngiltere Dışışleri Bakanına bir telgraf göndererek, **Kral Hüseyin**'in Halife ilan edildiğini bildirmişti. İngilizler bu telgrafa cevap vermemişler, telgrafın alındığını da bildirmemişlerdi. 17 Mart günü İngiltere'nin Roma Büyükelçisi **Sir R. Graham**, **Kral Hüseyin**'in Halife seçildiğine dair Roma'daki Arap Maslahatgüzarından bir nota aldığını ve buna cevap vermeyi düşündüğünü Londra'ya bildirdi. İngiltere Dışışleri Bakanlığı, bu notanın cevapsız bırakılması için Roma Büyükelçiliğine hemen talimat gönderdi.

Yine 17 Mart günü, Londra'daki Hicaz Maslahatgüzarı **Dr. Naci El Asil**, **Kral Hüseyin**'in Halifeliliği konusunda İngiltere Başbakanıyla görüşmek için, İngiltere Dışışleri Bakanlığına bir notayla başvurdu. Kendisine 20 Martta verilen yazılı cevapta, Halifelik konusunda görüşme isteğinin kabul edilemeyeceği, çünkü İngiltere'nin bu konuyla ilgilenmediği ve ilgilenmeme politikası izleyeceği bildirildi.

Yukarıdaki noktalar, 24 Mart günü İtalya'nın Roma Büyükelçiliğine özetle bildirildi. Verilen bilgiler doğrudu. O günlerde İngiliz Hükümeti, **Kral Hüseyin**'in Halifeliliğinin Londra tarafın-

dan desteklendiği biçiminde yorumlanabilecek davranışlardan dikkatle kaçınıyordu. Buna rağmen, **Kral Hüseyin**'in arkasında İngiltere'nin bulunduğu yolundaki kuşkular yaygındı ve İtalyanların kuşkuları da pek giderilememiştir.

Hutbelerde İtalyan Kralının Adı Anılıyor

İngiltere'nin Roma Büyükelçisi **Sir H. Graham**, 26 Mart günü Londra'ya ilginç bir haber geçti: Trablusgarp ve Bingazi'de, cuma namazı hutbelerinde, Halife yerine İtalyan Kralının adı zikredilmeye başlanmıştı. Trablusgarp ve Bingazi Müslümanlarının kendiliklerinden bu yola saptıkları söyleniyordu. Ama bu kararın arkasında İtalyan makamlarının bulunduğu anlaşılıyordu. Ne olursa olsun Libya Müslümanlarının bu davranışı, herhalde, **Kral Hüseyin**'in Halifeliğine karşı bir tepkiydi. İtalyan yönetimi altındaki Müslümanlar hiçbir zaman Hüseyin'in Halifeliğini tanımayacaklardı. Cuma hutbelerinde Katolik İtalyan Kralının adını anacaklar, ama İngilizlerin adamı olan Kral Hüseyin'e "Halife" diye biat etmeyecekler, camilerde onun adını anmayacaklardı. Becerikli İtalyanlar bir taşla iki kuş vurmuşlardı: Hem sözde Halife Hüseyin'e ve dolayısıyla İngilizlere tepki göstermişler, hem de kendi Krallarını Libya camilerine, hutbelerine sokmuşlardı.

Libya Müslümanlarının bu davranışı, Foreign Office yetkilerini düşündürdü. Bir görevli, "Ama bu davranış öteki Müslümanlar arasında büyük infial yaratıyor," dedi. Oysa öteki Müslümanların henüz bundan haberleri yoktu. Infial, şimdilik, Müslümanlar arasında değil, Foreign Office yetkilileri içindeydi. Ama bu da pek dışarı vurulmamıştı.

Libya'daki İtalyanların bir başka davranışı da, Trablus ulemasının ağzından Türkiye Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Ke-**

mal Paşa'ya bir "protesto" telgrafı çekmek olmuştur. Geçten geç gönderilen bu telgraf, Trablus'ta çıkan **Corriere di Tripoli** gazetesinin 5 Nisan 1924 günlü sayısında yayımlanmıştır. Oradaki İngiliz Konsolosu **J. H. Monahon**, 22 Nisan 1924 günlü bir yazıyla bunu Londra'ya bildirdi ve *"Bununla beraber, buradaki (Trablusgarp'taki) okumuş Müslümanlar, Avrupa'nın üstünlüğüne meydan okuyabilecek bir kişi olması bakımından Mustafa Kemal'e büyük sempati beslemektedirler,"* dedi. Halifeliği kaldırdığı için Mustafa Kemal'in prestiji sarsılmamıştı.

Rusların Kaygısı

Halifelik konusuyla yakından ilgilenen devletlerden biri de Sovyetler Birliği idi. Sovyetler Birliği'nde de milyonlarca Müslüman yaşıyordu. Pek vurgulanmamakla birlikte, Sovyetler Birliği'de İngiliz ve Fransız İmparatorlukları gibi, bir "Müslüman İmparatorluk" idi. Hem bu nedenle, hem de Batılı emperyalistlerle mücadele edebilmek bakımından komünist Ruslar da Halifelikle ilgileniyorlardı.

1920'de Sovyetler, İngilizlere karşı bir savaş aracı olarak Osmanlı Halifesi yerine, **Afganistan Emiri Amanullah Han**'ı Halife yapmayı düşünmüşlerdi. Bunun hazır kılıfı da vardı: Halifelik merkezi İstanbul, İtilaf Devletlerinin işgali altına düşmüştü, **Halife Vahdettin** de tutsaktı. Öyleyse tutsak olmayan Afgan Emiri Halife seçilebilirdi. Rusların bu projesi gerçekleşmemişti. Daha doğrusu o tarihte yeni bir Halife ilan etmeye gerek kalmamıştı.

Dört yıl sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Halifeliği kaldırınca, Sovyetler yine kaygıya kapıldılar. Anlaşıldığına göre, Ruslar, Türkiye'nin Halifeliği kaldırma kararını pek hoş karşıla-

mamışlardı. İtalyanların, "**Mustafa Kemal**, Halifeyi düpedüz İngiltere'ye hediye etti," demeleri gibi, Ruslar da Türkiye'den atılan Halifeliğin İngilizlerin eline geçeceğini sandılar. İngilizler Halifeliği Sovyet Müslümanlarını kışkırtmak için de kullanabilirlerdi.

İsmet Paşa, Türkiye'nin dış temsilciliklerine gönderdiği 20 Mart 1924 tarihli ve 7415/62 sayılı bir genelgede Rusların tutumuna değiniyor, şöyle diyordu:

*"Ruslar, güya İslam âleminde nüfuz İngilizlerin eline geçeceği bahanesiyle endişe izhar ettiler. Zannolunduğuna göre, İngilizler elinde bir vasıta olarak makamı Hilafet ihdas edilmesi endişesi diğer devletlerde de vardır. Mamafih İngilizler de **Kral Hüseyin**'i, Mısır Kralını Halife yapmakta müşkülata uğradıkları..."*

Amerika'da Yankılar

Amerika'ya gelince, 1920'lerin Amerikası bugünkü Amerika'dan epeyce farklı. Birinci Dünya Savaşı sonunda Amerikalılar, resmen kendi kıtalarına çekiliyor, Halifelik işinde de ilgisiz görünüyorlar. Hatta İngilizler, Amerika'nın bu ilgisizliğinden yakınıyorlar. "Filipinler'de yarım milyon Müslümanın yaşadığını unutuyorlar," diye Amerikalıların bu ilgisizliğine sitem ediyorlar. Bununla birlikte Amerikan basınında Halifeliğin kaldırılmasıyla ilgili yazılar çıktığı görülüyor. Aşağıda bu yazılara özetle değinilmektedir:

New York Tribune gazetesi; "**Lozan'da İsmet Paşa**, 'Türkiye Batılaşıma şansı istiyor' derken eski zaman diplomatları kendisine inanmamışlardı. Ama söylediklerinde onun kararlı olduğunu olaylar gösterdi," diyor ve devam ediyordu: "**Kemal'in Halifeliği kaldırmasında pratik bir sebep**

olabilir. Çünkü güçlü dini 'kast', devrimlere karşı komplo hazırlamaya kalkışabilir ve bu karşı-devrim hareketinde Halifeliği kullanabilirdi. **Mustafa Kemal**, eski Müslüman otok-rasisi yerine laik eğitimi ve laik uygarlığı tercih ediyor. Cumhuriyet rejiminde Türklerin dini fanatizmi siliniyor. Asıl önemli gerçek şudur ki, eski ve yeni Türkiye artık 'aşıl-maz bir uçurum' (impassable gulf) ile birbirlerinden ayrılmış-lardı."

New York Times ise "İngiltere ve Halifelik" başlıklı bir makale yayımladı. İngiltere'nin Halifelik konusundaki tutumunu yorumlayıp eleştirdi. Gazete özetle şöyle diyordu: "*Halifeliliğin kaldırılması üzerine İngiliz kamuoyunun neden telaşlandığını anlamak ilk bakışta zor. Mustafa Kemal, Halifeliliği kaldırmışsa, artık Türkiye'deki durumunun sağlam olduğuna inanıyor demektir. Öyleyse İngiltere, Halifelik gibi düşünce-lerden uzak olarak bir Türkiye politikası geliştirebilir. Bu bakımdan İngiltere'nin, Halifeliliğin kaldırılmasına memnun bile olması gerekir. Ama İngiltere'nin hesaplarında Hindis-tan vardır. Kral Hüseyin veya Mısır Kralı Fuad Halife olunca, İngiltere, Hindistan'daki duruma güç hâkim olabile-ceğini düşünmektedir. Yakındoğu konusunda olduğu gibi Rusya konusunda da İngiliz hesaplarında daima Hindis-tan'ın arkadaki gölgesi görünür.*"

New York World gazetesindeki yazılar biraz acemice ve bilgisizce kaleme alınmıştı. Gazete, **Abdülmecid** ile **Vahdet-tin**'i birbirine karıştırmıştı. Bu gibi yanlışlar bir yana, bu gazete de İngiltere'ye epeyce veriştiriyordu. Mütareke döneminde Halifenin nasıl İngilizlerin tarafını tuttuğunu anlatıyordu. "Kadınlara peçelerini attıkları bir dönemde, Halifelik işe yaramayan eski bir kalıntıdır," diyor, **Kral Hüseyin**'in Halifeliliğine de **Mustafa Kemal**'in tepki gösterebileceğini söylüyordu.

Christian Science Monitor gazetesi ise işin aslını olduk-

ça bilerek, fakat biraz haçlı kafasıyla yayın yaptı. Bu gazete, biraz sevinerek, Türkiye'nin kararı yüzünden İslam dünyasının parçalanacağını yazdı. Şöyle dedi:

"Kemalistler, Türk tarihinin akışını kesinlikle Batıya doğru çevirdiler ve Halifeliği kaldırmakla öteki Müslüman ülkelerin de Batıya dönmeleri için onlara meydan okudular. Türkiye'nin hareketi, şüphesiz, İslam dünyasını parçalayacaktır... Türk milliyetçilerinin başarısı, öteki ülkelerin hararetli sempatisini onlara kazandırdı. Arabistan'da, Hindistan'da ve Ortadoğunun öteki küçük ülkelerindeki bu sempatinin Kemalist Türklerin programının etkisi altında devam etmesi pek muhtemeldir."

Halifeliğin kaldırılmasının Amerikan basınındaki yankıları kısaca böyleydi.

Bu ufuk turundan sonra şimdi, İsviçre'ye, Abdülmecid Efendi'ye dönelim.

Abdülmecid, İslam Kongresi Toplamak İstiyor

Düşük Halife **Abdülmecid Efendi**, 4 Mart 1924 günü Türkiye'den çıkarılmış, 7 Mart günü İsviçre'nin Territet kasabasına yerleşmişti. Dört gün sonra, 11 Martta otelinde yabancı gazetecileri, ajans muhabirlerini kabul etti. Onlar aracılığıyla dünya Müslümanlarına bir çağrıda bulundu. Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı saldırgan bir dil kullandı. Bu çağrının veya beyannamenin aslını bulamadık. 12 Mart 1924 tarihli **Daily Telegraph** gazetesinde İngilizcesini gördük. Son Osmanlı Halifesinin diline yaklaştırmaya çalışarak, bu belgenin aşağıdaki biçimde Türkçeye çevrilebileceğini sanırız. Yayınlanan çağrı veya beyanname şudur:

"Bismillâh-ır-Rahman-ür-Rahim,

Mukaddes Makam-ı Hilafeti lağvettiğini iddia eden laik Cumhuriyetin kararı ile aziz vatanımdan nefyolundum. İltica ettiğim şu misafirperver araziden Âlem-i İslama işbu pederane selam ve mümince âhenk mesajımı gönderiyorum. Türkiya Millet Meclisinin halihazır ekseriyetinin dinsiz mukarreratı, İslamın ruhuna ve menafi-i aliyesine mugayir olduktan gayri, asil ve kahraman Türk milletinin bizim şanlı ananâtı İslamiye ve milliyemiz muktezasınca bu mukaddes müesseseseye hizmet ve onu ipka ile Meclisi (TBMM'yi) sarahaten tanzif etmiş olması nokta-i nazarından intihabatın şart-ı aslisine dahi mugayir bulunmasına mebni, bu tedbirin din-ü-imana tamamen hürmetsizlik ve keenlemeyekûn olduğunu bugün Âlem-i İslama ilan etmeyi kendime bir vazife-i âmire telakki ettim. Âlem-i İslam tarafından bundan bir buçuk sene evvel bu makam-ı aliye-ye intihabım müttetikan tasvib ile âli vazifemi ifa etmem teyid edilmiş ve diğer taraftan hâkîmiyet-i millîye-i hakikiyeyi çiğnemiş olan laik Türkiya Cumhuriyeti dahi bilcümle hukuku iştirak ve müdahaleden sarfınazar etmiş bulunduğundan, bugün işbu mesele-i hayatiyede selâhiyet ve hürriyet-i tamme ile mukarrerat ittihazı münhasıran Âlem-i İslama aittir.

Binaenaleyh, Âlem-i İslamın bilumum cemaat-ı islamiyelerinin selâhiyettar reis ve mümessillerini, vaziyetin icab ettirdiği kararı müştereken kabul maksadile müsait zaman ve mekânda toplanmasını teklif ettiğim Büyük İslam Dini Kongresinin içtimai hakkında müşahhas tekliflerini sür'at-i mümkün ile tarafıma göndermeye davet eylerim. Tesanüd-ü İslamiyenin beni pek mütehassis eden ve benim için pek aziz olan cömert tezahüratından gayri bilcümle imkândan mahrum bulunarak işbu mukaddes dava-yi dîniyemizin muvaffakiyet-i nihayisi için Kadir-i mutlak Allah-ü Tealaya duacıyım.

Territet, İsviçre, 5 Şaban 1342, Sene-i Hicri."

Eski Halife **Abdülmecid Efendi**, kısaca der ki: "Türkiye Meclisinin Halifeligi kaldırma kararı geçersizdir. Bu konuda karar vermeye ancak ve ancak İslam dünyası yetkilidir. Öyleyse bir Büyük İslam Kongresi toplanıp karar vermelidir. Bu kongrenin toplanması konusunda, ileri gelen dünya Müslüman liderleri tezelden bana (Abdülmecid'e) tekliflerini bildireler..."

Ne var ki, eski Halife, bunları söylerken, aynı zamanda laik Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türkiye Büyük Millet Meclisine fena halde saldırır, yani siyaset yapar. Srtını İslam dünyasına dayayarak, daha doğrusu dayadığını zannederek, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı savaşı girer. İsmet Paşa'nın dediği gibi, "taarruzi bir vaziyet" alır. Oysa ki aslında Abdülmecid Efendi'nin kendisine karşı Türkiye'de büyük bir düşmanlık yoktu. Eski Padişah **Vahdettin**'den farklı olarak, **Abdülmecid Efendi** vatan haini ilan edilmiş değildi. Halifelik, Türkiye'nin geleceğini güvence altına almak düşüncesiyle girilen hayati reformlardan biri olarak kaldırılmış ve Abdülmecid Efendi de Halifelik tahtından indirilip yurtdışına sürülmüştü. Srlrken kötü muamele görmemişti. Hatta kendisine bir miktar denek dahi verilmişti. Tarihin akışına sessizce boyun eğip etliye stlye karışmaya kalkışmasaydı, belki kendisine yurtdışında el altından sürekli yardım bile yapılabilirdi. Ama Abdülmecid Efendi İsviçre'de rahat durmamış, genç Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı atıp tutmaya başlamıştır.

Abdülmecid Efendi'nin İslam dünyasına çağırısı, yabancı gazetelerde; "Halifenin İslam Dünyasına Çağırısı. Kemalistler Sulandı. Bir İslam Konferansı Toplanacak" (**Daily Telegraph**, 12.3.1924), "Sürgün Halife Ankara'yı Suladı" (**La Suisse**, 13.3.1924), "Abdülmecid Devrilmesini Protesto Ediyor" (**L'Eco de Paris**, 12.3.1924), "İslam Dünyasında Savaş Hazırlanıyor. Sürgün Halife Savaşacak" (**The Washington Herald**, 13.3.1924), "Halife Ankara Hkmetine Meydan Okuyor" (**Freeman's Journal**, 12.3.1924) gibi başlıklarla verildi.

Çelişkiler

Abdülmecid Efendi'nin bildirisinde, daha ilk bakışta çelişkiler göze çarpmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Halifelik konusunda karar vermeye yetili olmadığını ileri sürerken, bir buçuk yıl önce Halife seçildiğini, bu seçimin İslam dünyasınca da kabul edildiğini söyler. Bir buçuk yıl önce kendisini Halife seçmiş olan yine Türkiye Büyük Millet Meclisiydi. Meclis, o zaman Halifelik konusunda karar verirken yetkiliydi de şimdi neden yetkisiz oluyordu?

Abdülmecid Efendi, Kasım 1922'de Büyük Millet Meclisince Halife seçilirken, neden "TBMM'nin bu konuda yetkisi yoktur, beni seçerse İslam dünyası seçer" diyememişti?.. İslam dünyası o zaman Abdülmecid'in Halifeliğini kabul ederek Türkiye Büyük Millet Meclisinin yetkisini onayladiysa, şimdi aynı Halifelik konusunda yetkisiz olduğunu ileri sürebilir miydi?

Eski Halife başka bir çelişkiye daha düşer: Halifelik makamını dini bir müessese olarak göstermeye çalışırken, Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu makama hizmet etmekle görevli olduğunu ileri sürer. Meclis, en yüce bir siyasi müessesedir. Millet egemenliğini temsil eder. Türkiye Büyük Millet Meclisinden daha yüksek bir makam yoktur. Nasıl olur da bu yüce Meclisin, Halifeliğin hizmetinde olduğu düşünülebilir? Çelişki olmaktan öteye, çok sakat bir anlayıştır bu. Sırf bu yanlış düşünce Halifelik makamının kaldırılmasına yeter de artar bile. Başka hiçbir gerekçe olmadan, sadece bu sakat anlayış, Halifeliğin kaldırılmasını kaçınılmaz bir vatan görevi durumuna getirir. Son Halifenin anlayışına göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Halifelğe hizmet etmekle görevliymiş, Türk milleti Meclisi bu amaçla seçmiş imiş! Demek ki, **Abdülmecid Efendi**, "Hâkimiyet bilâ kaydû şart milletindir" ilkesini benimsemiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisini hiç anlayamamıştı. Bu

zihniyetteki bir Halifenin Türkiye Cumhuriyeti'nde yeri olmazdı.

Ankara'nın Tepkisi

Devrik Halife **Abdülmecid Efendi**'nin, İsviçre'ye varışından dört gün sonra, bir bildiri yayımlayarak TBMM'ne dil uzatması, Türk Hükümetince esefle karşılandı. Hariciye Vekili **İsmet Paşa** bu konuda şöyle der:

"**Abdülmecid**'in teminatına ve kendisine daha bir miktar tahsisat vereceğimiz ümidine rağmen, bir-iki gün sonra beyanname neşir ve taarruzi bir vaziyet ahzetmesi şayanı esefnâk oldu. Bu kuvveti zahiriye nereden aldığı ve memul tahsisatını hangi menabii maliyeye güvenerek tehlikeye ilka ettiği muhtacı tahkik bir noktadır."

Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, **Abdülmecid Efendi** Mart 1924'te henüz yabancı bir mali kaynaktan para almış değildi. Gerçi Haydarabad Nizamı kendisine ömür boyu 300 İngiliz lirası maaş bağlamıştı, ama o üç ay sonraydı. 300 Sterlin tutarındaki ilk aylık, 10 Temmuzda Abdülmecid'e ulaşmıştı. Mart ayında, henüz Türk Hükümetinin kendisine verdiği ödenekle geçiniyordu. Başka bir yerden para almıyordu, ama, belki İslam dünyasına güvenerek Türkiye'ye karşı saldırgan bir tutum takınmıştı.

Dokuz Halife Adayı

Tarih açısından bakılınca, düşük Halifenin İsviçre'de, vakit kaybetmeden, böyle bir bildiri yayımlaması yerinde olmuştur, denilebilir. Konuşmasaydı içinde ukde kalırdı. İsviçre makamları

kendisini konuşturmamış olsalardı, "Ah bir konuşabilseydim bütün İslam dünyası gürr diye arkamdan gelirdi," gibilerden boş bir hayal dünyasında yaşar giderdi. Yıllar sonra bile bunun böyle olabileceğini düşünenler çıkabilirdi. "Eski Halife konuşturulmadığı içindir ki, İslam dünyası toparlanamamış, Halifelik diriltilmemiştir," diyenler görülebilirdi. Konuşmuş, bütün dünya Müslümanlarına seslenmiş olması, eski Halifenin dünya realitelerini kavramasına belki bir nebze yararı olmuştur.

Hayal başka, gerçek başkaydı. **Abdülmecid Efendi**, dayanışma halinde bir İslam dünyası hayal ediyordu. Ama gerçekte böyle dayanışma halinde bir İslam dünyası yoktu. Çeşitli Müslüman ülkeler, milletler, mezhepler ve alabildiğince bol hizipler vardı. Hepsi Müslümandı, ama Halifelik konusunda bir kişi, bir isim üzerinde anlaşmalarına maddeten imkân yoktu. Yalnız 1924'lerde, Abdülmecid'in yanı sıra, Halife olmak isteyen en az dokuz aday vardı:

- Vahdettin,
- Abdülmecid,
- Hicaz Kralı Hüseyin,
- Mısır Kralı Fuad,
- Afganistan Emiri Amanullah,
- Haydarabad Nizamı,
- Yemen İmamı Yahya,
- Fas Sultanı Maula Yusuf,
- Libyalı Şeyh Sünnisi

Bunların hepsinin bir aralık Halifelik umudu beslediklerini veya bazılarının Halife olmasını isteyen Müslümanlar çıktığını belgelerde gördük. Göremediklerimiz de olabilir. Kimbilir belki Hint, Sind, Malezya, Endonezya, Madagaskar, Afrika içleri gibi yerlerde başka Halife heveslileri de vardı. Araştırılrsa onlar da saptanabilir.

İşte "mütesanid" zannedilen, dayanışma halinde olduğu sa-

nılan İslam dünyası böylesine dağınık bir dünyaydı. Osmanlı Halifesi de bir İslam dünyası hayaliyle avunmuştu. Aslında ise dayanışma halinde, birlik halinde bir İslam dünyasını tarih hiç kaydetmemiştir.

Daha Halifelğin kaldırılmasından önceki dönemde dikkati çeken bir gelişme de şuydu: Müslüman milletler uyanıp bağımsızlığa doğru gittikçe, Müslümanların Halifeye zahiri sadakatı büsbütün kayboluyor, Osmanlı tebaası Müslümanlar bile Halifeden uzaklaşıyorlardı. Bağımsızlığını kazanan Arnavutların Halifeye bağlılıkları tarihe karışmıştı. **Hicaz Kralı Hüseyin** de bağımsızlığını ilan eder etmez Türk Halifeyi tanımayacağını açıklamıştı.

Kral Hüseyin'in kendisini Halife ilan etmesinin dahi altında ümmetçilikten ziyade Arap milliyetçiliği yatıyordu. **Hazreti Muhammed** Araptır, Kur'an Arapçadır, Halife de Arap soyundan olmalıdır, denirken Arap milliyetçiliği yapılmıyor muydu? Hem öyle bir Arap milliyetçiliği ki, bir noktada ırkçılığa kadar gidiyordu. Halifenin Arap ırkından, Kureyş kanından, Peygamber sulbünden olması istenirken koyu bir Arap ırkçılığı güdülmüyor muydu?

Araplar milliyetçilik yaparsa, öteki Müslüman milletler neden milliyetçi olmayacaklardı? Değişik ülkelerden değişik Halife adaylarının ortaya çıkması bir bakıma milliyetçilik belirtileriydi. Uyanan, bağımsızlığa kavuşan Müslüman milletleri bir tek Halifeye bağlamak bundan böyle büsbütün hayal olacaktı.

Mustafa Kemal Haklı Çıktı

Tarihin milli bağımsızlığa açıldığı böyle bir çağda Halifelik, Müslüman milletleri birleştirici değil, büsbütün bölücü bir rol oynuyordu ve oynayacaktı. Aralarındaki Halifelik rekabeti yüzün-

den Müslüman milletler, birbirlerine düşman kesilme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardı ve daha şimdiden birbirlerine karşı cephe almaya başlamışlardı.

Halifelik, Müslümanları, kişiler rekabetinden uluslar sürtüşmesine sürükleyecek, devletler arasında diplomatik karışıklık yaratacak nitelikte görünüyordu. Kavga, şehzadeler kavgası; rekabet, krallar rekabeti olunca ve buna bir de İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya gibi devletlerin entrikaları eklenince, içinden çıkılmaz sorunlar doğuyor, milletlerin ilişkileri hazin bir curcunaya dönüşüyordu. Zirvedeki hırsların ceremesini tabandaki kitleler çekiyordu.

Mustafa Kemal, artık çağdışı kalmış ve kardeş milletleri birbirine düşüren pek dikenli Halifelik makamını ortadan kaldırmakla, aslında bütün İslam milletlerine barışçı işbirliği yolunu açıyor, İslam dünyasına tarihi bir hizmette bulunuyordu. Bu büyük hizmet 1920'lerde henüz yeterince anlaşılmıyor gibiydi. Ama eninde sonunda anlaşılacaktı. Tarih, Mustafa Kemal'i haklı çıkaracaktı.

Abdülmecid Efendi, "**Mustafa Kemal** haksızdır, haklı olan benim" anlamında bildiri yayımladı. Bütün dünya Müslümanlarına "pederane selamlar" gönderdi, onlardan teklifler bekledi. Bekledi, bekledi ama İslam dünyası çağrıya sessiz kaldı. Son Halifenin Büyük İslam Konferansı girişiminden herhangibir sonuç çıkmadı. **Abdülmecid Efendi**'nin ayakları yavaş yavaş sert toprağa bastı.

Mısır Kralı Fuad

Halifeliğin kaldırıldığı ve hemen arkasından **Hicaz Kralı Hüseyin**'in Halife ilan edildiği haberleri, Mısır'da önce kararsızlıkla karışık tepki yarattı. 12 Mart 1924 günü **Lord Allenby** Kahire'den özetle şunları telledi:

"(i) Mısırlılar, **Kral Hüseyin**'in Halife ilan edilmesine şiddetle karşıdılar. Hüseyin'in davranışını küstahlık, saçmalık diye vasıflandırıyorlar.

(ii) Türkiye'nin kararını haksız buluyorlar ve **Abdülme-cid**'e yakınlık gösteriyorlar. Son cuma namazında (7 Mart) Ezher camiiyle birlikte öteki Mısır camilerinde **Abdülme-cid**'in adının anılmadığı görülmüştür.

(iii) Halifeliğin Mısır'a geri getirilmesini ve **Kral Fuad**'ın Halife ilan edilmesini isteyenler de var."

Olayın Mısır'da yarattığı ilk yankı böyle görünüyordu. **Kral Hüseyin**'e kesinlikle hayır deniyordu ama, ondan sonrası için fikirler henüz kristalleşmemiş gibi görünüyordu. Dışarıdan görünen oydu ki, Mısır'da, **Abdülme-cid** mi, **Kral Fuad** mı diye iki ayrı soru vardı. Halifeliğin kaldırılmasını ise Mısır kabul etmemişti.

El-Ezher Şeyhi

15 Martta, El-Ezher Şeyhi, Türkiye'nin Halifeliği kaldırma kararını kabul etmediğini Mısır basınına açıkladı. Bundan sonra **Abdülme-cid**'in Halifeliğine karşı cephe alındı. Mısır'ın niyeti daha açık anlaşıldı. **Kral Fuad** Halifelik emelindeydi. Yalnız, **Hicaz Kralı Hüseyin**'den daha akıllıca davranıyordu. Hicaz Kralı, önce Halifeliğini ilan etmiş, ondan sonra tanınmayı beklemişti. Kral Fuad ise önce tanınmayı sağlama bağlamak, ondan sonra Halifeliğini ilan ettirmek politikası güdüyordu. Kral Hüseyin'in alelacele patlattığı 101 pare top boşa gitmişti. Kral Fuad böyle acelecilik ve acemilik yapmak istemiyordu. Önce ortam hazırlanmalıydı. Bu arada minareye kılıf hazırlanmalı, Halifelik konusu iyi-kötü kitabına uydurulmalıydı. Ve uydurulmaya çalışıldı.

25 Mart 1924 günü, El-Ezher Camii Büyük Şeyhinin başkanlığında bir toplantı yapıldı. Buna Şeriye Mahkemeleri Baş-

kanı, Mısır Müftüsü, Ezher uleması katıldı. 18 maddelik bir karar kabul edip dünyaya yayımladılar. Bu karar, Türkçeye de çevrilip, "**Mısır Ülkesi Büyük Heyet-i İlmiye-i İslamiyesi-nin Hilafet Hakkında Verdikleri Karardır**" başlığıyla bir broşür halinde bastırıldı. Bu broşürden bazı parçalar aşağıya aktarıldı, aktarılırken Mısırlıların bozuk Türkçesi değiştirilmedi.

Karar Metni

Mısır ulemasının kararında önce Halifelğin bir tanımlaması yapılıyor:

"Hilafet-İmamet de denir: din ve dünyaca riyaset-i ammedir... Bunun esası milletin mesalihine bakmak ve nâsı güzel tedbir etmektir," dendikten sonra, ilk beş maddede Halifenin sıfatları anlatılıyor. Ondan sonra karar şöyle devam ediyor:

"6- Prens Vahdettin'in Hilafetini teyid eden Müslümanlar esbab-ı malûmeden dolayı hal'ine rıza gösterdiler ve mumaileyhin hal'a mustahak olduğuna da itikad ettiler. Ondan sonra Türkler Prens Abdülmecid'i Halife tayin ettiler, kuvve-i saltanatın nezzini ilan ettiler. Bu işin icrasını kendilerinin Meclis-i vatanilerine havale ettiler. Prens Abdülmecid'i yalnız Halife-i ruhanî yaptılar.

.....

8- Prens Abdülmecid'in Hilafeti şu halde Hilafet-i şeriye değildir. Çünkü din-i islamda kendisinin razı olduğu şu şekl-i mahdud üzere Hilafet yoktur. Umum Müslümanların mumaileyhe olan biatları dahi şer'an biat-ı sahih değildir.

9- Şundan sarfı nazar ederek biat-ı sahih desek mana-i Hilafetin tahakkuk için şart kılınan hükmü nafiz olmuştur.

10- Eğer farz olunsa ki Prens Abdülmecid Hilafetin vusfını mana-i şeriyesiyle tamamen haiz olmuş idi lakin

Türkler kendisine olan galebesinden sonra umur-u dünyası tedbirle memlekette ikâmet kendini ve ailesini himayeden âciz kaldığından vâsf-ı mezkûrden teserrüd etmiştir.

11- Şuma (?) takdimin hepsinin neticesi: **Prens Abdülmecid**'in Müslümanların inakında (? indinde) hiçbir biatı yoktur. Çünkü İmametten şer'an maksud olan gaye mefsud ve zail olmuştur. Binaenaleyh memlekette ikâmetten âciz olup ehl-i İslam tarafından memleketine iadesi gayr-i mümkün olan bir şahsın biatının dahi Müslümanlar beyrinde baki olduğunu ilan etmek, ne akıl ve hikmete muvafık ve ne İslamiyet ve Müslümanların şerefine layıktır."

Ulemanın Çabası

Bu maddelerden anlaşıldığına göre, Mısır ulemasının güdümlü kararı, **Vahdettin**'in ve **Abdülmecid**'in Halifeliklerini reddetmektedir. Vahdettin'in Halifelikten atılmaya "müstahak" olduğu kısaca belirtildikten sonra, asıl Abdülmecid'in Halifeliği çürütölmek istenmektedir. Mısır kararının ağırlık noktası, Abdülmecid'in Halifeliğinin reddedilmesi üzerinde toplanmaktadır. Bu konuya beş madde ayrılmıştır. Bunun anlamı açıktır, siyasi-dir.

Mısır ulemasının bu kararından on beş gün önce **Abdülmecid Efendi** bütün Müslümanlara bir çağrıda bulunmuş, bir kongre toplanmasını teklif etmişti. Kendi Halifeliğini bu kongrede onaylatmak amacı güdüyordu. Dünya Müslümanları Abdülmecid'in çağrısına uyarak toplanır ve onun Halifeliğini onaylarsa, o zaman Mısır Kralına Halifelik düşmeyecekti. **Kral Fuad**'a Halifelik yolunu açmak için öncelikle Abdülmecid'in Halifelik iddiasının çürütölməsi gerekiyordu. Mısır uleması işte bunu yapmaya çalışıyordu. Mısır Kralına Halifelik şansı hazırlanmaya ça-

lıılırken, Halifeliliğin tanımlanması da ona göre yapılıyordu. Yani Halifelik makamının yalnız dini bir makam değil, aynı zamanda siyasi bir makam olduğu belirtililiyordu. Halife olacak kişi hem din, hem de dünya işleriyle uğraşan bir kimse olmalıydı. Halife yalnız din işleriyle uğraşan bir kimsedir denirse, bu, Kral Fuad'ın durumuna uymazdı. Çünkü Kral, Halife seğilirse dünya işlerinden vazgeçecek veya Krallık tahtından inecek değildi. Krallıkla Halifeliliği kendisinde toplayacaktı.

Halifeliliğin aynı zamanda siyasi bir makam olduğu noktasında Türk Hükümeti ile Mısır ulemasının görüşleri birbirine benziyordu. Türk Hükümeti ve TBMM, Halifeliliğin aynı zamanda siyasi bir makam, yani bir çeşit hükümet veya siyasi iktidar demek olduğu düşüncesindeydi ve bu yüzden Halifeliliği kaldırmayı gerekli görmüştü. Çünkü egemenlik paylaşılamazdı, Türkiye içinde iki iktidar olamazdı, Türkiye Cumhurbaşkanı da Halifeliliği üzerine alamazdı. Öyleyse Halifeliliği kaldırmak gerekiyordu. Mısır uleması da Halifeliliğin siyasi bir makam olduğunu söylüyordu, ama bunu, Halifeliliği kaldırmak için değil, Kral Fuad'a hediye etmek için söylüyordu.

Kahire ulemasının kararı devam ediyor ve dünya Müslümanlarına bir konferans çağrısını da içeriliyordu:

"14- Bu esbaba mebni dini ve İslami bir konferans teşkil olunmalıdır. Kâffe-i Milel-i İslamiyeyi temsil eden zevat davet olunmalıdır. Hilafet-i İslamiye kime isnad olunacağı hakkında kat'i bir karar vermek için teşekkül edecek olan konferans. Mısır El-Kahire'de diyar-ı Mısıriyye Şeyhülişlami Riyaseti altında olacaktır. Çünkü Mısır ülkesi Âlem-i İslam arasında mümtaz bir hale maliktir ve konferansın akti 1343 senesi şehri Şabanında olacaktır. (Mart 1925 M.)"

Son olarak Mısır kararında, Halifelik konusuna karışmadıkları için Müslüman olmayan ülkelere teşekkür edilmekte, bu işin Müslümanlar arasında çözümlenecek bir iş olduğu belirtilmekte

ve "Âlem-i İslama ve sair milletlere şu vacib-i diniyenin izâa ve tamimini münasip gördük," denilmektedir.

Kahire'de Halifelik Konferansı Hazırlığı

Mısırlılar, Halifelik konusunda bir İslam Konferansı toplama işini sıkı tutmak istemişlerdi. **Abdülmecid Efendi**'nin konferans çağrısı, acemice yapılmış bir çağrıydı: Konferansın nerede, ne zaman toplanacağı, nasıl organize edileceği bile belli değildi. Her şey havada, muallaktaydı. Mısır'ın konferans çağrısı ise daha profesyonelce yapılıyordu. Konferans yeri, tarihi, hatta başkanı önceden saptanmış ve dünya Müslümanlarına duyurulmuştu. Mısırlılar bu kadarla da yetinmeyerek bir de Konferans Sekreterliği kurmuşlardı. Bunun adresini de dünyaya duyurmuşlardı. Haberleşmeler, yazışmalar bu sekreterlik aracılığıyla yürütülecekti.

Organizasyon işi iyi görünüyordu. Buna da bakarak **Lord Allenby**, 29 Mart günü Kahire'den Londra'ya şunları yazdı:

"Halifeliğin geleceği konusunda bir karara ulaşmak için Mısır'ın gerek dini, gerek siyasi bakımdan Müslüman dünyasında bir hareket organize etme öncülüğü yapabileceği sanılmaktadır.

Mısırlılar, önlerine çıkan fırsattan tam yararlanmakta ve bu hareket umumi bir destek görmektedir... Kahire'de toplanacak Büyük İslam Kongresinin Halifeliği Mısır'a geri getireceği konusunda büyük umut vardır."

Kral Fuad'a sırtını dayayan Mısır ulehasının, Halifelik Konferansı organizasyon işini daha da ileri götürdüğü anlaşılmaktadır. Bir habere göre, Mısırlılar, çeşitli ülkelerden Kahire Büyük İslam Konferansına katılacak delegelerin masraflarını da karşılamayı vaatetmişlerdi. Yani Mısırlılar, kâğıt üzerinde karar

almakla kalmayıp kesenin ağzını açmaya da karar vermişlerdi. Her ne pahasına olursu olsun Kral Fuad'ı Halife seçtirmeye kararlıydılar. Dört yüzyıl önce Osmanlı Türklerine kaptırılan Halifelik geri alınacak, Kahire'ye getirilecekti.

Türkiye Dışişleri Bakanlığına gelen bir habere göre de Mısırlılar, Kahire İslam Konferansında verilecek karara karşı çıkacak her delegenin temsil ettiği zümreye karşı bir "*şer'i cihad*" ilan etmeyi tasarlamışlardır. Başka bir deyimle, Mısır Kralının Halifeliğini kabul etmeyecek ülkelerin vay haline! Sanki birer kâfir imişler gibi bunlara karşı "*cihad*" açılacaktı. Mısır'ın pişmiş aşına su katmaya kalkışacak muhalifler, korkutulacak, ürkütülecek, sindirilecek ve hizaya getirilmeye çalışılacaklardı. Mısır, önceden gözdağı veriyordu.

Suya Düşen Hülyalar

Mısır'ın, tehdit, rüşvet, teşkilat, ulema gibi akla gelen bütün silahları da bir Büyük İslam Konferansı toplamaya ve **Kral Fuad'ı** Halife seçtirmeye yetmedi ve yetemezdi. Çünkü Halifelik konusu, İslam dünyasını birleştirmiyor, daha da parçalıyordu. Mısırlıların kendileri de bu parçalamaya alet olmuşlardı. Mısırlılar, önce Vahdettin'in ve Abdülmecid'in Halifelik iddialarını çürütmeye çalışarak, **Kral Hüseyin**'in Halifeliğini ise hiç ağza bile almayarak, bu üç kişinin taraftarlarına cephe almışlardı. Halifelik iddiasında olan bu üç kişi ve onların arkalarında olanlar, Mısır'ın tasarısını baltalayacaklardı. Rekabet kaçınılmazdı.

Bundan başka Mısır uleması, haksız yere, öteki İslam ülkeleri ulemasına tepeden bakan bir eda içindeydi. Mısırlılar, mağrur ve kibirli görünüyorlardı. Yayımlanan kongre çağrısında bile, İslam dünyasında "*Mısır'ın mümtaz bir yeri*" olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu, öteki İslam ülkelerini küçümsemek, gücendir-

mek ve önceden kırmak demekti. Dahası, toplanacak İslam Kongresi Başkanlığını da Mısır'ın yapacağı önceden ilan ediliyordu. Başkanlık işi kongrenin kendi seçimine bırakılmıyor, empoze edilmek isteniyordu.

Bu gibi taktik yanlışlarının daha derininde şu gerçek de yatıyordu: Çok geniş bir coğrafyaya yayılmış, çok değişik etkiler altında ve çok değişik çıkar hesapları içinde bulunan dünya Müslümanlarının, bir tek Halife üzerinde anlaşıp birleşmeleri fiilen imkânsızdı. Dolayısıyla **Abdülmecid Efendi**'nin kongre çağrısı gibi, Mısır ulemasının Büyük İslam kongresi çağrısı da ölü doğdu. Kral Fuad'ın Halifelik hülyaları da suya düştü.

Mısırlılar Halifelik konusunda muratlarına eremediler. Ama, Halifeliği kaldırmış,, laik bir devlet düzeni kurmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bir çeşit "şer'i cihad" açmaktan da geri kalmadılar. Halifelik işi Türkiye'ye karşı bir silah olarak kullanıldı ve sırtını Kral Fuad'a dayayan El-Ezher uleması bu yolda başrolü oynadı veya oynamaya çalıştı.

Hindistan'da Durum

İngilizler, Hindistan konusunda çok hassastılar. Hindistan denince bugünkü Hindistan'dan başka, Pakistan ve Bangladeş'i de kapsayan Hint yarım kıtasını anlamak gerekiyor, yani dünyanın en fazla Müslüman nüfusunu barındıran bir alt-kıta. Halifeliğin kaldırıldığı haberinin İngiltere'de geniş yankı yapması, en başta Hindistan yüzündendi. İngiliz gazeteleri bu konuda çok geniş yayın yaptılar, bol haber verdiler ve çeşitli yorumlarda bulundular. "Halifeliğin kaldırılmasının Hindistan'da etkileri ne olmuştu? Hint Müslümanları buna ne gibi tepki göstermişlerdi? Kral Hüseyin'in Halifeliğine ne diyorlardı?" gibi konularda İngiliz gazeteleri çeşitli haberlerle doluydu.

İngiliz resmi makamları basın haberleriyle yetinmediler. Hindistan İşleri Bakanlığı, Hindistan Genel Valiliğinden ayrıntılı bilgi istedi. Sind'den Bengal'e kadar, baştan başa bütün Hindistan yarım kıtasında soruşturmalar, nabız yoklamaları yapıldı. Her bölgeden, her ilden, hatta her kasabadan resmi telgraflar geldi. Bunların örnekleri Dışişleri Bakanlığına da gönderildi.

Sayıları epeyce kabarık olan bu belgelerin her biri üzerinde ayrı ayrı durmak, bu yazının çerçevesini çok aşar. Bu bakımdan Hindistan'daki yankılara topluca bakmak yeter, sanırız. İngiliz resmi belgelerinden çıkan sonuçlara göre, Hindistan'daki durum özetle şöyleydi:

1- Halifeliğin kaldırıldığı haberine Hindistan Müslümanları önce pek inanmamışlar. Bu haberin de bir "İngiliz oyunu" olduğunu sanmışlar. Birçok yerlerde Abdülmecid Efendi'nin adı hutbelerde bir hafta daha anılmıştır. Bazı uzak bölgelerde ise üst üste iki, hatta üç hafta, eski Halifenin adının hutbelerde zikredildiği görülmüştür.

2- Halifeliğin kaldırıldığı, Halifenin Türkiye'den çıkarıldığı haberinin doğru olduğu anlaşıldıktan sonra ise, Hindistan Müslümanlarının davranışları değişik olmuştur. Büyük kitleler hiç tepki göstermemişlerdir. Bunlar için Halifenin var olması ya da olmaması hiçbir şeyi fark ettirmemiştir. Büyük kitleler Halifelik konusuna tamamen ilgisiz ve kayıtsız kalmışlardır.

3- Okumuş kimseler, Halifeliğin kaldırılmasına üzölmüşlerdir. Bunun şer'an mümkün olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin böyle bir karar almaya yetkisi olup olmadığını tartışmışlardır. Ama okumuşların çoğunluğunun bu düşünceleri de akademik kalmıştır. Bu çoğunluk Türkiye'yi aşırı tenkide ve suçlamaya gitmemiştir. Bu kimseler kendi aralarında düşüncelerini söylemiş omakla birlikte, bundan öte herhangi bir davranışta bulunmamışlardır.

4- Okumuşlar içinde, küçük fakat aşırı bir azınlık, Halifelik konusunda gürültü koparmıştır. İngiliz belgeleri bunlara "fanatikler" demektedir. Bu "fanatikler" Türkiye'nin kararına sert tepki göstermişlerdir. Bu küçük azınlık çok aktiftir, gürültücüdür, sesini de duyurabilmiştir. Bunlar İngiliz gazetelerine demeçler vermişler, kendi gazetelerinde yayınlar yapmışlar, Türkiye'ye telgraflar çekmişler ve bütün Hindistan Müslümanları adına konuştuklarını da ileri sürmüşlerdir. Bazı İngiliz gazeteleri, Türkiye'nin Halifeliği kaldırma kararına karşı "bütün Hindistan'da büyük tepki" olduğunu yazarken, bu "fanatiklerin" görüşlerini yansıtmışlardır. Aslında ise tepkiyi "bütün Hindistan" değil, sadece küçük bir azınlık göstermiştir.

5- Hindistan Müslümanları, **Kral Hüseyin'in** Halifeliğine kesinlikle "hayır" demişlerdir. Mekke Şerifi Hüseyin'in Birinci Dünya Savaşı içinde Türkiye'ye karşı ayaklandığını unutmamışlardı ve onu affetmiyorlardı. Kendi kendisini Halife ilan eden bu adama asla biat etmeyeceklerini açıkça belirtmişlerdir ve biat etmemişlerdir. Hindistan yarım kıtasının hiçbir yerinde Kral Hüseyin'in Halifeliğini kabul etmek isteyen çıkmamıştır. Hindistan Müslümanları içinde küçük bir azınlık Abdülmecid'in Halifeliğinin diriltilebileceğini ummuştur. Ama bu umutlarının boşa çıktığını görünce, kimi Hint Müslümanları Haydarabad Nizamını, kimileri de yakınlığı dolayısıyla Afganistan Emirini Halife yapmayı düşünmüşlerdir. Hindistan'da, Mısır Kralı Fuad'ın Halifeliğine sıcak bakanlar çıkmamıştır.

Genel çizgileriyle Hindistan'da durum buydu.

Hindistan Hilafet Komitesi

Türkiye'nin Halifeliği kaldırma kararına Hindistan'da tepki gösteren küçük azınlık, bir bakıma "*Hindistan Hilafet Komite-*

si" demekti. Gerçi bu komite dışında da tepki gösterenler olmuştu. Ama bağırıp çağırانların çoğu Hilafet Komitesi yöneticileriydi.

"Hindistan Hilafet Komitesi", Halifeliğin kaldırılması üzerine ortaya çıkmış bir dernek değildir. Öteden beri vardı; kuruluş amacı dini değil siyasiydi ve merkezi Bombay şehrinde idi. Şubeleri Hindistan'ın çeşitli bölgelerine yayılmıştı. Komite, İngiliz sömürgeciliğiyle boğuşuyordu. Bu mücadelesini milliyetçiliğe değil, dine dayandırıyordu. İslam dinini ve özellikle Halifeliği İngilizlere karşı silah olarak kullanıyordu. Kurtuluş Savaşımız sırasında da İngilizlere karşı Türkiye'yi desteklemişti. **Lloyd George** Hükümetinin Türkiye'ye karşı politikasını protesto etmek için Londra'ya telgraflar çekmişti. Türkiye ile dayanışma halinde olduğunu göstermişti. Hatta Türkiye Kızılai için Hindistan'dan yardım toplayıp Ankara'ya ulaştırmıştı. Büyük Zaferimizi hararetle kutlamıştı.

Hilafet Komitesinin belki en önemli hatası, İngiliz emperyalizmine karşı giriştiği direnmeyi, milliyetçiliğe değil de dine dayandırması ve savaşta Halifeliği bir sembol olarak kullanmasıydı. Sanki direnmenin amacı ulusal bağımsızlık değil de, Halifelik imiş gibi davranmasıydı. Halifelik kaldırılınca Hilafet Komitesi güç bir durumda kaldı. Elindeki silahı aniden kaybetti. Söngüsü düşüverdi. Şaşırıp kaldı. Telaşı, tepkisi bundandı. İngiliz makamları Hilafet Komitesinin tutumunu böyle değerlendiriyordu. Komitenin telaşıyla ilgili *"Majesteleri Hükümetine karşı kullandığı silahın elden gittiği korkusundan ileri geliyor,"* diyorlardı.

Türk Hükümetinin de aynı teşhisi ilgi çekicidir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, İngilizlerin kendi aralarında yaptıkları gizli yazışmalardan tabii ki habersizdi; Hindistan'da geniş inceleme yapabilecek durumda değildi; ama yaptığı değerlendirmede yanılmamıştı. **İsmet Paşa**, 20 Mart 1924 günü dış temsilcilikleri-

mize gönderdiği bir genelgeyle, Halifeliğin kaldırılması olayının yankılarını topluca değerlendirdi; Hindistan Hilafet Komitesi konusunda da şunları söyledi:

"Hint Hilafet Komitesinin sebab-i mevcudiyeti ve cahil ve mutaassıp ahaliye karşı âmâl-ı ihtilâliyesinin vasıta-i revacı dahilen propaganda edildiğinden yeni vaziyet karşısında kendisine yeni bir hüviyet veremeyerek telaşa düşmüş ve bazı istitlâta göre hasmane bir vaziyet almıştır."

Kanunu Değiştirmeye Kalkışanlar

Hint Hilafet Komitesi, yeni durum karşısında, Halifesiz bir dünyaya göre kendisini değiştirmeyi düşüneceği yerde, Türkiye Büyük Millet Meclisinin çıkardığı bir kanunu değiştirmeye kalkıştı. Bu Komitenin, "Ali kardeşler" denen iki aktif önderi vardı: **Amir Ali** ve **Şevket Ali**. Amir Ali o günlerde Londra'da oturuyordu. Şevket Ali, 11 Mart 1924 günü, Yeni Delhi'den Türkiye Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal Paşa**'ya bir telgraf gönderdi, Halifeliğin kaldırılmasıyla ilgili kanunun yeniden gözden geçirilmesini istedi. Epeyce uzun olan bu telgrafın zamanında yapılmış çevirisinden birkaç cümle aşağıya alındı. Şevket Ali şöyle diyordu:

"Hilafet Teşkilatı ile Cemiyet-i Ulemanın faal encümenlerinin müşterek bir içtimasında Zat-ı Devletleri vasıtasile maruzat-ı âtiyenin Büyük Millet Meclisine iblağına karar verilmiştir:

Telgrafınız vazıh değildir. Millet Meclisi sadece ahiren kendisi tarafından tesis olunan ayrı Hilafet vazifesini ilga etmiş de onun yerine Cumhuriyet Reisine yalnız Türkiye Devleti'nin reisi sıfatile değil, aynı zamanda Halife olması sıfatile biat mı etmiştir? Yoksa Büyük Millet Meclisi Türki-

ye'nin heyet-i idaresi olmakla, Hilafet tesmiye olunan tarihi müessese-i İslamiye hususunda herhangi bir mes'uliyet kabulüne mütemayil değil midir? Hilafetin ilgası hakkında şimdiye kadar alınan havadisler Hintli Müslüman kardeşleriniz arasında derin bir ıstırap ve elem tevilit etti.

Gerek Zat-ı Devletlerine ve gerek Millet Meclisine Hilafet müessesesinin devamındaki ehemmiyet ve menafii istif-sar etmelerini rica eyleriz... Eğer Büyük Millet Meclisi biz-zat Hilafeti ilga ederse bu karar Âlem-i İslamda gayret ve kuvvetin inşikâkına ve ziyasına sebep olacak(tır)... Yetmiş milyon Hint İslamı Meclis-i Milli azası kardeşlerine bizzat Hilafetin ilgasına ait olan kararını bir defa daha nazarı mü-talaaya almalarını istirham ederler ve mesele hakkında da-ha tam izahat itası için Ankara'yı ziyarete heveskâr Hindis-tan heyetine fırsat bahşetmelerini rica ederler. Lütfen cevabınızı şu adrese veriniz:

Hilafet, Bombay, **Şevket Ali**, Merkez Hilafet Komitesi Reisi

Kifayetullah, Cemiyet-i Ulema Reisi"

Akıl Hocalığı

Hindistan Hilafet Komitesi, çizmeyi aşmaktadır. Halifelik konusunda kendi düşüncelerini söylemekle yetinmemekte, akıl hocalığına da kalkışmaktadır. Türkiye Cumhurbaşkanına ve Türkiye Büyük Millet Meclisine "çıkardığınız o kanunu değiştirin" demektedir. Egemen bir devlet, bir kanun çıkarmıştır. Bu kanun yayımlanmış, kesinleşmiş ve yürürlüğe girmiştir. Hatta kanun uygulanmıştır ve uygulanmaktadır. Türkiye'nin sınırları dışında bir komite, ortaya atılmış, "hayır, böyle kanun olmaz, değiştirin onu" diye Türkiye Devlet Başkanına ve Parlamento-

suna akıl öğretmeye kalkışmaktadır! Hangi hakla, hangi yetkiyle? Böylesine bir akıl hocalığını, ancak bağımsız ve egemen devlet kavramından yoksun, sorumsuz bir sömürge komitesi düşünebilirdi. Başka hiçbir kuruluş veya devlet, böyle bir akıl hocalığına cüret edememişti. Hangi bağımsız ve egemen devlet, dışarıdan kendi içişlerine böyle kabaca karışılmasını kabul edebilirdi ki?

Hindistan Hilafet Komitesi daha da ileri gitmekte, "daha tam izahat itası için" Ankara'ya bir heyet göndermek istemektedir. Gelecekler, Türk Parlamentosuna, Türk devlet adamlarına baskı yapacaklar. Çıkarılmış kanunu tartışmak isteyecekler. Belki basında polemik açacak. Yazılacak, çizilecek, konuşulacak. Halifelik konusu daha da dallanacak, körüklenecek, canlı tutulacak. Genç Türkiye Cumhuriyeti yıpratılmaya çalışılacak. Çizdiği yoldan onu saptırmak için Türkiye'ye karşı kampanyaya girilecek. Bağımsızlığını, egemenliğini bunca kan pahasına yeniden kazanmış olan; Anadolu'yu yeniden fethetmek için bunca yıl savaşmış olan; her türlü dış müdahaleyi şiddetle reddeden ve bağımsızlığının, egemenliğinin üzerine toz kondurmak istemeyen genç Türkiye Cumhuriyeti, böylesine bir yabancı müdahaleyi kabul edebilir miydi?

Hilafet Heyetine İzin Yok

Hariciye Vekili **İsmet Paşa**, Ankara'ya gelmek isteyen Hint Heyeti hakkında, Londra Mümessilliğine şunları yazdı:

"Hint Heyeti hakkında Hükümetin nokta-i nazarı şudur:

İngiltere tabiiyetinden mürekkep bir heyet, diploması tarıkile teşebbüs ettikten sonra, Türkiye'ye gelerek Hilafetin ilgası hakkındaki kanunu Türk Hükümetiyle münakaşa etmek istiyor. Böyle bir münakaşanın esası gayr-i kanuni bir

*hareket olacağından, Hükümet-i Cumhuriye, heyetin bu maksatla Türkiye'ye gelmesine rıza göstermemek mevkiinde-
dir. Yoksa Türkiye Büyük Millet Meclisinin kanaat ve buna
dair karar-ı kat'isindeki isabette asla tereddüde mahal olma-
dığını teslim eden Türkiye Hükümeti ve Millet böyle bir za-
manda görüşmekten haddi zatında içtinap etmezlerdi.*

İngiltere notasına bu mealde cevap verilecektir."

Demek ki, Türk Hükümeti, Hint Heyetinin açmak istediği Halifelik tartışmasını kanunsuz saymaktadır. Bu yüzden Heye-
tin Ankara'ya gelmesine izin vermemek durumunda kalmıştır.

İsmet Paşa, bir başka yazısında da şunları söylemektedir:

"Mukarrerat-ı vakıa (Halifeliğin kaldırılması kararı) Türkiye Cumhuriyeti'nin **dahili ve harici vahdet-i siyasiyesini mu-
hafaza** için ittihaz edilmiş icraat mahiyetindedir. Bu babta kim-
se ile münakaşaya keyfiyetin tahammülü yoktur. Diğer taraftan
mukarrerat-ı vakıa ahkâm-ı diniyeye tamamen mutabıktır. Me-
nafi-i hususiye erbabının bizimle uğraşmalarında bir faide muta-
savver değildir. Bilakis, onların hüsnüniyeti emr-i vakıaları
hüsn-ü telakki etmek ile tecelli edebiliyor (edebilir)."

Paşa, biraz kızmış görünmektedir. Der ki: Halifelik, Türki-
ye'nin siyasal bütünlüğünü korumak için, devlet içinde devlet
olamayacağı için kaldırılmıştır. Bu karardan dönmek söz konu-
su olamaz. Bu bakımdan başkalarıyla tartışmaya girilemez. Bu
konuda özel çıkarları olanların Türkiye ile uğraşmalarında her-
hangi bir yarar yoktur. Türkiye'ye karşı iyi niyet besleyenler, çı-
karılmış olan kanunu iyi niyetle kabul ederler.

Bu düşüncelerle Türk Hükümeti, Hint Hilafet Heyetinin
Ankara'ya gelme isteğini kabul etmedi. Heyete Türkiye'ye giriş
izni verilmedi.

Türk Hükümeti, Hint Heyetini Türkiye'ye kabul etmemek
durumunda kalmaktan üzüntü de duymuştur. **İsmet Paşa,**

Londra Elçiliğine gönderdiği 28 Mart 1924 tarihli bir telgrafında, "TBMM tarafından kanuniyet kesbetmiş mevad üzerinde münakaşa açmak gayr-i kabil olduğundan" Hint Heyetine vize verilemeyeceğini bildirdikten sonra şöyle diyordu: "Böyle maksadı mevcut olmaksızın Türkiye'ye gelmek isteyen misafirlerin kabule mazhar olacaklarına şüphe yoktur."

İsmet Paşa'nın Talimatı

Halifeliği kaldıran kanunu çıkardıktan sonra Türkiye, resmen bu konuyla artık ilgilenmediğini göstermeye çalışmaktaydı. Aslında ise olayın dış dünyadaki yankılarını yakından izliyordu. Dış temsilciliklerimize bu konuda çeşitli talimat gönderilmişti. İslam dünyasında ve Avrupa ülkelerinde bu kanun ne gibi yankılar, tepkiler yapmıştı? Bunlar merak ediliyordu ve dış temsilciliklerden Dışişleri Bakanlığımıza üst üste telgraflar, raporlar geliyordu.

Dış temsilciliklerimize verilen talimattan anlaşıldığına göre, o günlerde Türkiye, başlıca iki noktayı belirtmeye özellikle dikkat etmişti:

(i) Türkiye Cumhuriyeti, Hilafeti kaldırmakla İslam dünyasına karşı bir harekette bulunmuş değildi. Tersine, Halifelik kalkınca Müslüman ülkeler arasındaki ilişkiler daha da iyileşecekti. Bir rekabet ve çatışma unsuru ortadan kalkmış oluyordu.

(ii) Halifeliği kaldırmakla Türkiye İslam dinine karşı da cephe almış olmuyordu. Din işleriyle devlet işlerini birbirinden ayırıyordu. Bu, dinsizlik demek değildi.

Bunları yeri geldikçe anlatmaya çalışan Türkiye, anlaşılammış olmaktan sık sık dert yanmaktaydı. Müslüman ülkeler ve topluluklar, Halifeliğin kaldırılmasındaki derin manayı ve yararı

anlayamıyorlardı. **İsmet Paşa**, Londra Mümessilliğine gönderdiği 18 Mart 1924 tarihli bir telgrafta: "*Makam-ı Hilafetin ilgası etrafında vaziyeti idrak etmeye cehaletleri müsait olmayan Müslüman milletlerin neşriyat yaptıkları anlaşılıyor,*" diyor ve Avrupalıların da Türkiye aleyhindeki bu yayınları körüklediklerini belirtiyordu. İki gün sonra dış temsilciliklere gönderdiği bir genelgesinde İsmet Paşa şunları söylüyordu:

"Mukarreratın (Halifelğin kaldırılması kararının) Türkiye için mahiyet-i halâskâranesini pek iyi tahmin eden Avrupa, İslam âleminin cehaletinden istifade ederek, bizi İslam nezdinde itibardan iskat için sarf-ı faaliyet ediyor.

İslam âlemi, umumi bir cereyana kapılarak aleyhimizde neşriyat ve tezahüratta bulunabiliyor."

Bunları bildirdikten sonra **İsmet Paşa**, Türkiye'nin dış temsilciliklerine şu talimatı verdi:

"Hangi ecnebi devletler ve hangi İslam milleti bu meseleden istifade ederek aleyhimizde bir politika takip etmek kararında görünüyorlar?

Tedabir-i mutasavvere berveçhi âtidir:

A- Avrupa ve İslamda bu mesele etrafında neşriyat ve tezahürata mütemadiyen dikkat ve teyakkuz ve daima merkezi haberdar etmek,

B- Mısır ve Hindistan'daki (dikkatli ve dikkatsiz) istizanı malumat olması ve ahvali bilhassa takip,

C- Mukarreratımızın dinsizlik olmadığı hakkındaki telakkiyat telkin olunarak... Bilakis umur-u diniyeyi Hükümet haricinde bırakmakla faaliyet-i diniyeye en ziyade riayet olunduğu tezini her vesileyle takip,

D- Avrupa devletlerinin hakkımızdaki politikalarında ne tebeddül-ü mahsus olduğu veya muhtemel bulunduğu hakkında malumat."

İsmet Paşa, talimatını şöyle noktalıyor:

"Esas mukarrerat vahdet-i siyasiyeyi temin ve medeni bir hüviyeti tesis etmek itibarıyla dahilde ve hariçte Türkiye Cumhuriyeti için fevkalade mucib-i emniyet ve kuvvet olduğu her vesileyle tezahür ve tahakkuk etmekte olduğundan, tezahürat-ı mebhûs-u anhâ İslam âleminde hâsıl olan müşkülata bizim aleyhimizde son bir aksi tesir addolunabiliyor. Bu sebeple mülahazat-ı âcizanem dairesinde hareket buyurulmakla beraber asla eser-i zaaf ve telaş ibraz olunduğu gibi bir mana hâsıl olmasından tevakkı olunmasını da ilaveye lüzum görürüm."

Türkiye'nin Güveni

İsmet Paşa'nın bu son cümleleri, genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin nasıl kendine güvendiğini göstermesi bakımından da ilginç ve önemlidir. Paşa der ki:

Halifeliğin kaldırılması, Türkiye'ye siyasal bütünlük, uygar benlik kazandırmıştır; içerde ve dışarda Türkiye için güç ve güven kaynağı olmuştur. Bu yüzden İslam dünyasıyla Avrupa güç durumunda kalmışlardır. Türkiye aleyhindeki gösterileri önemsizdir, son bir tepki niteliğindedir. Bunları yakından izlerken, Türk temsilcilerinin telaşa kapılmaları yersizdir.

Türkiye, kendisinden yüzde yüz emin olarak tarihi kararını vermiştir. Bu kararın, devletin geleceğini güven altına aldığına iman etmiştir; dışarıdaki tepkilerden zerrece etkilenmez, sarsılmaz. Yeri geldikçe, tepki gösterenlere gereken cevabı vermekten de geri durmaz.

İsmet Paşa, Hint Hilafet Merkez Komitesi Başkanı **Şev-**

ket Ali'ye, Anadolu Ajansı aracılığıyla gereken karşılığı verdi. Anadolu Ajansı, Bombay'a şu telgrafı çekti:

"Bombay, Şevket Ali

Büyük Millet Meclisinin son mukarreratı hakkında haricen vukubulan muhaberat hakkında İsmet Paşa ile mülakat yaptık. Paşa'nın ifadatı aynen berveçhi âtidir:

Rüesa ve ulema-i muhtelifeden ilk nâkıs malumat üzerine Türkiye Reisicumhuruna hususi telgraflar gelmiştir. Reisicumhurun Meclis mukarreratı üzerinde muhabere açmasına imkân olmadığından eğer bazı telgraflara cevap alınamaz ise bunun mazur görüleceğine şüphe yoktur.

Esas meseleye gelince, Türkiye Büyük Millet Meclisinin mukarreratı tamamen sarihtir. Hakayık-ı diniyeye mutabakatı kat'idir. Türkiye, halâs-ı hakikisinin icabatına tevessül ederken gerek Türkiye için, gerek camia-ı İslamiye için asla nâfi olmadığı sabit olan ve bilakis İslamın kendi kendini iffaline badi olan hususat karşısında tevakkuf ve tereddüt caiz olmadığına kaniiz. Türkiye'nin ve âlem-i İslamın hakiki dostları Türkiye Cumhuriyeti'nin icraat-ı vakiasındaki isabeti takdir etmekte gecikmeyeceklerdir. Bu isabetin kat'iyetine delil olmak üzere öteden beri Türkiye'ye ve İslama adavetleri müsbit ve malum olan bazı ceraidın gösterdikleri telaşı ve beynelislam yeni nifaklar vücade getirmek hülyasile sarf ettikleri gayreti göstermek kâfidir. Entrikacılar tahrikatının cümlemiz için yeni bir ibret ve intibah dersi olmasını temenni ederim. İslamın menafii ve faaliyatı ve uhuvvet-i İslamiye rabitaları hakikat yolunda aranmalıdır. Bu esnada bazı zevat tarafından Ankara'ya gelmek arzusu da izhar olunmuştur. Devletin mukarreratı üzerinde bir müzakere ihtimali bittabi varid olamaz. Şunu da ilave ederim ki, Ankara'ya gelmek isteyecek dindaşlarımızın muhabbet ve sühûlete mazhar olacakları tabiidir."

Atatürk, "Devlet İçinde Devlet Olamaz," Diyor

Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**'e Hindistan'dan ve Mısır'dan telgraflar çekilmişti. İsmet Paşa'nın deyimiyle bunları gönderenler çeşitli "rüesa ve ulema" idi. Atatürk, bunların hepsine toptan bir telgrafla karşılık verdi. Bu önemli tarihi telgraf aynen şöyledir:

"Türkiye Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği kanun bervechi âtidir:

'Halife hal'edilmiştir. Hilafet, Hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mevcut olduğundan makam-ı Hilafet mülğadır.'

Filhakika Hilafetten maksud Hükümettir, Devlettir. Türkiye Hükümet-i Cumhuriyesinin yanında ayrıca bir Hilafet makamının mevcudiyeti, Türkiye'nin dahili ve harici vahdet-i siyasiyesini ihlal ettiği sabittir. Diğer taraftan asırlardan beri cihanda bir tek Hükümet-i İslamiye esasını tahakkuk ettirmek için muhafaza edilmiş olan makam-ı Hilafet, maksadını hiçbir zaman tahakkuk ettirememiş, bilakis Müslümanlar arasında daimi vesile-i nifak ve şıkkak olmuştur. Halbuki menfaat-i hakikiye heyet-i içtimaiyelerin hükümet-i müstakile teşkil etmelerini esas olarak kabul etmektedir. Müslüman milletler arasındaki rabita-i maneviye ve hakikiye 'İnnemel müminü ve uhuvvete' âyet-i celilesi mazmunundadır.

Gazi Mustafa Kemal"

Atatürk'ün bu telgrafı, önemli, çok önemlidir. Önce, Halifeliğin devlet demek olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet içinde devlet olamayacağını belirtmektedir. Halifeliğin, Türkiye'nin siyasal bütünlüğünü bozduğunu açıklamaktadır.

Tarih Boyunca

Bundan sonra Atatürk, tarih boyunca Halifelğin tek bir İslam devleti kurmak için ayakta tutulduğunu, ama bu amacını veya ülküsünü hiçbir zaman gerçekleştiremediğini söylemektedir. Tersine, Halifelik, Müslümanlar arasında ayrılık yaratmıştır.

Bu sözlerin altında koskoca bir tarih görüşü yatmaktadır. Büyük adam, Asyalı ve Afrikalı Müslüman ulemasına şöyle sesleniyor gibidir: Açın İslam tarihini, bakın. Emeviler mi, Fatimiler mi, Abbasiler mi? Yoksa Memlûklar veya Osmanlılar mı? Hangisi tek bir İslam devleti emelini gerçekleştirebilmiştir? Tarihin hangi çağında bir İslam birliği hedefine ulaşılabilmiştir? Nerede? Ortadoğuda mı, Afrika'da mı, Endülü's'te mi? Nerede bir tek İslam devleti gerçekleşmiştir? Yüzyıllardan beri gerçekleştirmesine olanak bulunmayan bir ütopya, boş bir hayal uğruna da boş yere nefes tüketilmemiş, kan dökülmemiş midir?

Evet kan! Bir hayal uğruna, yüzyıllardır, ne kadar kan döktüğünü hiç düşündünüz mü ey ulema-i kiram? Ne kadar Müslüman kanı? Siz ki, İslamın çıkarlarını korumak istediğinizi ileri sürersiniz. Düşünün, Halifelik, İslamı birleştirmek şöyle dursun, kardeşi kardeşe düşman etmemiş midir? Halifelik uğruna, Müslüman Müslümanın boğazına sarılmamış, gözünü oymamış mıdır? Tarih boyunca kaç Halife boğazlanmıştır, kaç Halife zindanlara atılmıştır ve onlarla birlikte ne kadar can telef olmuştur?

Biz Türkler, artık ütopya peşinde değiliz, işin romantizminde değiliz; gerçekçiyiz artık. Arkamızda engin bir tarih birikimi vardır. En azından dört yüzyıl boyunca İslamın kılıcını taşımışızdır. İslamın serdengeçtiliğini, silahşörlüğünü yapmışız, bu uğurda can vermişizdir, yüzyıllarca can vermişizdir. Ve neden sonra ayaklarımız sert toprağa basmıştır. Bütün inancımızla kardeş Müslüman toplumlara seslenmeyi gerekli görüyoruz: Bir tek İsl-

lam devleti kurulmasına olanak yoktur ve bu çağda artık Halifelik makamına da gerek yoktur.

İslam Dünyasına Mesaj

Kısacık telgrafının içinde Atatürk, bir cümleyle İslam tarihini özetledikten sonra, geleceğe döner: "*Halbuki menfaat-ı hakikiye heyeti içtimaiyelerin hükümet-i müstakile teşkil etmelerindedir,*" der. Bağımsız hükümet veya bağımsız devlet. Bu, büyük **Atatürk**'ün İslam dünyasına, bütün mazlum milletlere en önemli mesajıdır. O tarihte yeryüzünde 250 milyon Müslüman yaşıyordu, ama tam bağımsız bir tek İslam ülkesi vardı. O da Türkiye Cumhuriyeti idi. Oysa bu 250 milyonluk kitle, en az kırk bağımsız devlet çıkarabilirdi.

Atatürk, "toplumların gerçek çıkarları bağımsız devletler kurmalarındadır" derken, o günkü ve ondan sonraki kuşaklara sanki şu yolda bir mesaj yollamış ve şöyle seslenmiş gibidir:

"Ey Asyalı, ey Afrikalı kardeş!

Artık çağ değişmiştir. Çağımız, bağımsızlık çağıdır. Tarih, ulusal bağımsızlıklara doğru akıyor. Halifelik etrafında birleşme hayallerini bir yana bırakınız. Halifelik artık tarih olmuştur. Ulusal bağımsızlık uğrunda koşunuz. Toplumların gerçek çıkarları, bağımsız devletler kurabilmelerindedir. Kurtuluş yolu budur. Silkinin, uyanın, vakit kaybetmeyin. Savaşınızın amacı geriye değil, ileriye dönük olmalı. Halifelik peşinde değil, ulusal bağımsızlık peşinde koşun. Bizleri birbirimize yaklaştıracak olan bağ, Halifelik bağı değil, bağımsızlık bağı olacaktır. Yarın bağımsız devletler olarak ilişkiler kurup geliştireceğiz. Bugün dikkatler Halifelik noktasında toplanıp saptırılmak isteniyor. Sizlere, taşıdığınız boyunduruk unutturulmak isteniyor. Dünya haritasına şöyle bir bakın ve yeniden düşünün: Yeryüzünde kaç tane ba-

ğımsız İslam devleti vardır? Gerçek anlamda kaç tanesi bağımsızdır? Neden Asyalı ve Afrikalı mazlum milletler hâlâ Avrupalının boyunduruğu altındadır? Ulema-i kiramın asıl durup düşünmesi gereken nokta bu olmalıdır, devrini yaşamış ve çağımızın dışında kalmış olan Halifelik değil. Evet, menfaat-i hakikiye... hükümet-i müstakile teşkilindedir..."

Halifeliğin kaldırılması üzerine gerçi Hint'in, Sind'in, Mısır'ın din uleması söylendi, homurdandı. Ama Asyalı aydınlar da büyük Atatürk'ün mesajını kavradılar. Atatürk'ün izinde yürüdüler. Ulusal bağımsızlık için bayrak açıp savaştılar. Din uleması arkada ve kenarda kaldı. Tarih, Atatürk'ü bir kez daha haklı çıkardı.

Halifesiz Yıllar, Bağımsızlık Yılları Oldu

Yıllar geçti. Halifelik tarih olup gitti. On dört yıl sonra Atatürk ölünce, dünyanın O'nu nasıl anladığı bir kez daha ortaya çıktı. Asya ve Afrika ulusları da Atatürk'ü bir önder bilmişlerdi. Türk ulusuyla birlikte O'nun ölümüne yas tuttular, gözyaşı döktüler. Halifeliğin kaldırılmasına karşı seslerini yükseltmiş olan Hindistan Müslümanları, bu kez, Atatürk'ün zamansız kaybına ağladılar. O'nu "İslamın en büyük evladından biri", "İslamın şerefli çocuğu", "İslam dünyasının kahramanı" olarak anıyorlardı.

Atatürk'ün öldüğü tarihte Bütün Hindistan İslam Ligi Genel Başkanı olan ve daha sonra Pakistan Devleti'nin kurucusu olarak tarihe geçen **M. A. Cinnah**, 11 Kasım 1938 günü şu duyuruyu yayımladı:

"18 Kasım (1938) Cuma gününün Kemal Günü olarak anılmasını ve Modern Türkiye'nin kurtarıcısı ve yaratıcısı, İslamın en büyük evladından biri ve dünyaca ünlü slma olan

Kemal Atatürk'ün ölümü ile Türk milletinin uğradığı onarılmaz kayıptan dolayı Hindistan Müslümanlarının en derin üzüntü ve sempati duygularının açıklanması amacıyla açık hava toplantıları düzenlenmesini bütün Hindistan İslam Ligi'nin il, ilçe ve köy teşkilatlarından rica ederim."

Bu duyuru doğrultusunda, 18 Kasım 1938 Cuma günü, baştan başa bütün Hindistan'da, okullarda, camilerde, devlet dairelerinde, iş yerlerinde "Kemal Günü" ilan edildi ve o gün bütün yarım kıtada bayraklar yarıya indirildi, Atatürk'ü anma toplantıları yapıldı, bütün camilerde O'nun için dua edildi...

Halifeliğin kaldırılması üzerine Ankara'ya birkaç telgraf çekmiş olanlar, İngilizlerin deyimiyle birkaç "fanatik" kişiydi. Atatürk'ün ölümüne ağlamış olanlar ise büyük kitlelerdi. Bu kitleleri bağımsızlığa götürmüş olan **Cinnah**'lar, **Gandhi**'ler de Atatürk'ü örnek almış olan önderlerdi. Atatürk, Hindistan'da da bayraklaştırılmış, önderlerin önderi olmuştu. O'nun, "Halifeyi değil, bağımsızlığı düşünün" yollu mesajı boşa gitmemiştir.

Halifesiz geçen elli yıl, ulusal bağımsızlık yılları olmuştur.

III
ATATÜRK
VE
ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİ

ATATÜRK VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİ*

Bugün "Üçüncü Dünya" adıyla anılan devletlerin büyük çoğunluğunu Asya ve Afrika ülkeleri oluşturur ve bu ülkelerin hepsi son yarım yüzyıl içinde bağımsızlığa, özgürlüğe kavuşmuştur. Atatürk döneminde bu ülkeler Batı emperyalizminin boyunduruğu altında bulunuyor ve Atatürk bunları "mazlum milletler" diye anıyordu. Dünün "mazlum milletleri", bugünün "Üçüncü Dünya"sıdır. Bir yazarımızın belirttiği gibi, Atatürk'ün kullandığı "mazlum milletler" sözü, "Üçüncü Dünya'nın "göbek adı"dır.¹

Asya ve Afrika'nın mazlum milletleri, yani ezilen ulusları ile Türk ulusu arasında tarihsel bağlar vardır. Daha doğrusu, dünyanın ezilen ulusları ile Türk ulusunun alinyazıları bir bakıma ortak olmuştur. Bu ulusların hepsi Batının saldırısına uğramış, hepsi Batıya karşı kurtuluş savaşları vermiştir. Batı saldırganlığına karşı en uzun, en sürekli savaşı veren ülke ise Türkiye olmuştur.

*) Bu bildirimiz 14 Ekim 1976 günü VII. Türk Tarih Kongresine sunuldu. O tarihten sonra konuyla ilgili başka belgesel yayınlarımız da oldu. Başlıcaları şunlardır: "Doğu Bengal'de 'Atatürk Lisesi'", *Belleten*, Cilt XLIII, Sayı 170 (Nisan 1979), ss. 415-428; "Mustafa Kemal Atatürk: Homme de Guerre-Homme de Paix (Septembre 1922)", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, No. 50 (1981), pp. 41-95; *Atatürk ile Yazışmalar, I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981, 552 s. -B.N.Ş.

1) Cavit Orhan Tütengil, *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak*, Varlık Yayınları, Sayı: 1835, İstanbul, 1975, s. 25.

Batının Saldırıları

Batı, en az iki yüzyıldır Doğuya üstündü ve sürekli saldırıdaydı. Doğuludur diye Türkü reddediyordu. Türk, "Asya'dan gelişmişti. Asya'ya dönmeliydi". Avrupa Avrupalılarındı. Türkün Avrupa kıtasında yaşam hakkı olamazdı. Türk, gerisin geriye itilecekti ve itiliyordu. Geçici diplomatik kombinezonlar bu itilişi zaman zaman yavaşlatabiliyordu. Ama süreç durmuyordu. Ta Orta Avrupa'dan, Batı Akdeniz'den beri bu itilme sürüp geliyordu. Avrupa tarihçileri, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için tarihte yüz projeden söz ederler. Tarihte belki başka hiçbir devlet böylesine parçalanmaya hedef olmamıştır. Gerçekten de Osmanlı Devleti paramparça ediliyordu. "Hilalden kopan toprak, Hilale geri dönemez" diye bir de haçlı formülü ortaya atılmıştı ve sanki bir doğal hukuk kuralıymış gibi Osmanlı Türküne dikte ediliyordu. Türkiye'nin zaman zaman askeri başarılar kazanması bu genel gidişi değiştiremiyordu. Batının kararı kesin oluyordu. Bu kararın temyizi yoktu. Oyunun kurallarını koyan, Doğuya dikte eden, uygulatan ve uygulamayı da gözetleyip denetleyen hep Batının kendisiydi. Emperyalist Batı, dünyanın efendisi, jandarması rolündeydi ve Doğuyu boyunduruk altına almaya kararlıydı. Doğu ülkeleri birer birer Batının pençesine düşmüşlerdi. Yirminci yüzyıla girilirken Doğunun sömürgeleştirilmesi süreci büyük ölçüde tamamlanmış bulunuyordu. Yalnız Osmanlı Devleti, Batıya karşı hâlâ direniyor, gerileye gerileye bir öz savunma savaşı veriyordu. Ama çark durmadan dönüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa toprakları paylaşılmış, Türkün Avrupa kıtasından atılması eylemi hemen hemen amacına ulaşmıştı. Bu kez parçalanma sırası Osmanlı Devleti'nin Asya kanadına, Anadolu'ya gelmişti. Acımasız Batı emperyalizmi Türke Anadolu'da da özgür yaşam hakkı tanımak istemiyordu. Her ne pahasına olursa olsun Türk ulusunu da boyunduruk

altına almaya, Batı sanki yeminliydi. Anadolu'nun da boyunduruk altına alınmasıyla Doğunun sömürgeleştirilmesi tamamlanmış olacaktı. Sömürüye dayalı barış düzeni kurulacaktı. Batılının Doğuluya dikte edeceği bir barış olacaktı bu. Yer yuvarlağını Doğu-Batı diye, insanlığı da ezenle ezilen, sömürenle sömürülen, efendiyle uşak diye ikiye bölecekti. Birinci Dünya Savaşı sonunda Batı, bu büyük amacına ulaşmak üzere bulunuyordu. Mustafa Kemal Atatürk, işte tam bu tarihsel dönüm noktasında, yani Doğunun sömürgeleştirilmesi sürecinin doruğa eriştiği bir sırada tarih sahnesine çıktı ve emperyalizmin karşısına dikildi. Buna bir nokta koymak gerek.

Türkiye'nin Jeopolitiği

Vurgulanması gereken ikinci nokta, Mustafa Kemal'in Türkiye'de ortaya çıkmış olmasıdır. Bu bir rastlantı değildir. Jeopolitik bakımdan Türkiye, Doğu ile Batının, Asya ile Avrupa'nın kesiştiği nokta demektir. Batıdan bakınca Avrupa'nın doğu ucu, Doğudan bakınca da Asya'nın en batı ucudur Türkiye. Başka bir deyimle Türkiye, tarihsel Doğu-Batı çarpışmasının en keskin olduğu noktada yer alıyordu. Aynı zamanda Türkiye, artık tarihe karışmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun metropolüydü ve bu özelliği dolayısıyla, Batının sömürgeleştirme stratejisi merkezî bir yer tutuyordu. Batının genel sömürgecilik stratejisi Asya ve Afrika kıtalarını önce geniş çember içine almak, ondan sonra da çemberi adım adım daraltmak yönünde olmuştu. Batı sömürgeciliği Asya ve Afrika içlerine, kıyılardan, uçlardan başlayarak girmişti. Aynı strateji Türkiye'ye de uygulanmıştı. Osmanlı Devleti on sekizinci yüzyıldan başlanarak, karadan ve denizden çemberlenmiş, bu geniş çember daraltıla daraltıla, Birinci Dünya Savaşı sonunda artık Türk ulusunun boy-

nuna atılmış bir kement olmuştu. 1918 Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra, Musul vilayeti, İskenderun-Adana yöresi, Antalya ve İzmir bölgeleri, doğu Trakya, Boğazlar, Samsun ve Batum limanları emperyalistlerce işgal edilerek Anadolu kısıvrak bir çember içine alınmış ve ondan sonra da Türk yurdunun kalbine doğru saldırılar başlamıştı. 1920'lerde Doğu-Batı çatışması Türkiye'de veya Anadolu'da düğümleniyordu artık. Batı stratejisinde Türkiye, Doğuyu sömürgeleştirme yolunda aşılması gereken son engeldi. Aynı zamanda Doğunun son kalesi durumundaydı Türkiye. O yıllarda Doğu-Batı diyalektiği, yer yuvarlağının başka hiçbir yerinde Türkiye'deki kadar keskinleşmemişti. Anadolu, kaynağını tarihten alan yoğun duygu ve düşünce birikimine sahne olmuştu. Buradaki bulutlar adamakıllı elektrik yüklüydü. Zıt kutupların çarpışmasından yeni gerçeklerin şimşegi çakacak ve Türk ulusunun yazgısı belli olacaktı. Tarihsel arenaydı 1920'ler Türkiye'si. Bu arenada yalnız Türk ulusunun değil, tüm ezilen ulusların da geleceği az-çok belirlenecekti. Böyle bir yerde ve böyle bir zamanda kurtarıcı olarak sahneye çıkan Mustafa Kemal Atatürk'ün, tüm ezilen uluslar için de bir umut ışığı olması doğaldı. Batı emperyalizmi son kez Türkiye'nin üzerine çullanırken, ezilen Doğunun umut ve kaygı dolu gözlerini Türkiye'ye ve Mustafa Kemal'e çevirmesinden daha doğal bir şey olamazdı.

Doğunun Türkiye'ye İlgisi

Gerçekte, Doğu uluslarının Türkiye'ye karşı yakın ilgisi Atatürk'ten epeyce önce başlamıştı. Doğu halkları uyanıp bilinçlendikçe, Türkiye'nin çilesi ile kendi yazgıları arasında bağlantı kurmaya yönelmişlerdi. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Doğu insanı artık iyiden iyiye uyanıyordu. Batı

okullarından yetişen Doğulu aydınların sayısı artıyordu. Doğuda Batılı yöntemlerle eğitim-öğretim yapan kurumlar açılıyordu. Örneğin, Seyit Ahmat Han'ın çabalarıyla 1875 yılında Aligar Koleji açılmıştı. Sonradan üniversite düzeyine çıkarılan bu kolejde, ileride kurulacak bağımsız Pakistan Devleti'nin bilinçli kadroları yetiştiriliyordu. Bilinçlenmeye paralel olarak sosyal ve siyasal amaçlı örgütlenmeler de görülmüyordu. 1885 yılında Hindistan Ulusal Kongresi, 1906 yılında da Bütün Hindistan Müslüman Birliği (Muslim League) kurulmuştu. İlerde Hindistan yarım kıtasından sömürgeciliği söküp atma savaşında bu örgütlere tarihsel görevler düşecekti. Uyanmayla birlikte, Doğuda kitle haberleşme araçları da gelişiyordu. Yayınlar yapılıyordu. Gazeteler çıkıyordu. Bilinçli bir milliyetçi basın doğmuştu. Türkiye'den çabuk haberler alınıyor, haberler çabuk yayılıyordu. 1877-78 Türk-Rus savaşından sonra Türkiye'nin Batıyla savaşları çok yakından izlenmeye, doğru olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'na açılan her savaş, Batının Doğuya yeni bir saldırısı olarak görülmüyordu. Doğuda Türklerin acıları, az-çok paylaşılıyordu. Türkiye'nin yenilgileri üzüntüyle, başarıları sevinçle karşılanıyordu. Türkiye olayları yalnız izlenmekle, gözlenmekle de kalmıyordu. Bunlardan ders çıkarılmaya çalışılıyordu. Doğu halkları Türklerden etkileniyor, esinleniyorlardı. 1897 Türk-Yunan Savaşı, yine Batının Türkiye'ye saldırısı olarak yorumlanmış ve Teselya'da Türk ordularının zaferi Hint yarım kıtasında alkışlanmıştı. Ertesi yıl, Hindistan'ın kuzeybatı eyaletinde, Hayber geçidi yöresinde büyük bir ayaklanma patlak vermişti. Tirah Ayaklanması diye tarihe geçen ve elli bin kadar insanın silaha sarıldığı bu ayaklanmanın başlıca nedeninin Teselya'daki Türk zaferi olduğunu İngiliz belgeleri açıkça belirtir. Demek ki, daha o zamanlar Türkiye, Doğuyu etkiliyordu. 1911 yılında İtalya'nın Libya'ya saldırısı, tipik bir sömürgeci savaşıydı. Bu savaşta Doğu halklarının sempatisi Tür-

kiye'nin yanındaydı. Türkiye, Doğudan yakın destek ve biraz da maddi yardım gördü. Londra Büyükelçiliğimiz arşivlerinde, bu savaşta Türkiye Kızılayına Asya'dan ve Afrika'dan epeyce bağışlar yapıldığını gösteren belgeler gördüm. Güney Afrika'da Durban, Johannesburg gibi kentlerin Müslüman halkından Doğu Bengal halkına kadar çeşitli yerlerden, yaralı Türk askerleri, dul ve yetimleri için bağışlar gönderilmiştir.

Balkan Savaşları

Aynı davranışlar Balkan savaşlarında da görülür. Balkan Savaşı sırasında Hindistan'da gözlemlerde bulunun Sir V. Chirrol, İngiltere Dışişleri Bakanlığına sunduğu 10 Temmuz 1913 tarihli raporunda şunları söyler:

"Balkan Savaşı başlar başlamaz Hindistan Müslümanları bu savaş, Hristiyan Avrupa tarafından İslam dünyasına karşı girişilen yeni bir suikast olarak gördüler. Bu suikast, çeyrek yüzyıl önceki Türk-Rus Savaşından beri birbirini izleyen olaylarla ortaya çıkmış ve Mısır, Tunus, Fas, İran arka arkaya, az ya da çok Hristiyan devletlerin tahakkümü altına düşmüşlerdir. Şimdi, Afganistan dışında, kendi bağımsızlığını koruyabilen sonuncu Müslüman devlet Türkiye de, Avrupa büyük devletlerinin kışkırtmalarıyla değilse bile onayıyla saldırıya uğruyordu. Türkiye, yalnız Hindistan Müslümanlarının sempatisini kazanmakla kalmıyor, Hindu milliyetçilerin ve Hindu basının büyük bir bölümü de, Avrupa karşısında Asya'nın şampiyonu olarak Türkiye'yi desteklemektedir. Türkler bu savaştan zaferle çıksalardı, Hindistan'da yalnız panislamizm duygularının değil, Asyalılık (Pan-Asiatic) duygularının da çok arttığını görecektik. Unutulmamalı ki, 1887 yılında Türklerin Teselya'da kazandıkları zafer, ertesi yıl patlak veren Tirah Ayaklanması'nın başlıca nedeni olmuştu.

Geçen sonbaharda da Türkler böyle bir zafer kazanmış olsalardı, bunun Hindistan'daki etkileri çok daha geniş olacaktı. Bu nedenle bir Türk zaferi, bizim Hindistan politikamız açısından hiç de arzu edilecek bir şey değildir."²

Balkan Savaşında İngilizler bir Türk zaferinden kaygı duuyorlardı. Bunun Hindistan'ı etkileyeceğinden çekiniyorlardı. Bu kaygılar gerçekleşmedi. Türkler Balkan Savaşında acı bir yenilgiye uğradılar. Hindistan halkı buna üzüldü. İkinci Balkan Savaşında Edirne'nin Türk ordusunca kurtarılması ise bir avuntu oldu ve Hindistan'da da sevinç yarattı. Enver Paşa'nın ünü o zaman Afganistan'a ve Hindistan'a kadar yayıldı.

Birinci Dünya Savaşında Doğu ulusları, bazı vaatlerle, sömürgecilerin yanında savaşa sürüklendiler. Yalnız Hindistan, İngiltere'nin hizmetine 1.214.000 asker verdi. Bununla birlikte ezilen uluslar bu büyük savaştan bazı dersler çıkardılar. İngiliz ordularının Irak'ta ve Çanakkale'de yenildiğini gördüler. Batının "yenilmez" olmadığını anladılar. Savaş sonunda ise sömürgecilerin sözlerini tutmadıklarına tanık oldular. Doğu ülkelerinde Batıya karşı duygular gittikçe kabarmaya başladı. 1920 yılında Hindistan'da Gandhi'nin önderliğinde, İngilizlere karşı pasif savaşıma başladı. İşbirliği yapmama (non-cooperation) hareketi, kaynağını, "Türkiye için adalet" sloganından alıyordu.

Mustafa Kemal Bayrak Açıyor

Mustafa Kemal Paşa, bu hava içinde bağımsızlık ve özgürlük bayrağını açmıştı. Bir imparatorluğun savnuculuğunu yapmıyor, Türk ulusunu bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşturmak için savaşıyordu. Stratejisini açık seçik belirtmişti. Kurtarılacak

2) F. O. (British Foreign Office Archives, Public Record Office, London), 424/247, p. 91-92, No. 190, Memorandum communicated to Foreign Office by Sir V. Chirol, July 10, 1913.

Türkiye'nin sınırları "Milli Misak" ile önceden, kesinlikle belirlenmişti. Milli Misak sınırları içinde yaşayan Türk ulusu tam bağımsızlık istiyordu. Atatürk, "tam bağımsızlığı" şöyle tanımlıyordu:

*"İstiklal-i tam, bizim bugün deruhte ettiğimiz vazifenin ruh-u aşlısidir. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı deruhte edilmiştir... İstiklal-i tam denildiği zaman, bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, harsi ve ilah, her hususta istiklal-i tam ve serbesti-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden mahrumiyet, millet ve memleketin, manayı hakikiyesiyle bütün istiklalinden mahrumiyeti demektir."*³

Böyle bir bağımsızlık anlayışı, boyunduruk altındaki tüm ulusların ortak özlemiydi. Bu bakımdan, Mustafa Kemal'in davası, tüm ezilen ulusların ortak davası oluyor ve Türk Kurtuluş Savaşı evrensel bir anlam kazanıyordu. Atatürk bunu, 7 Temmuz 1922 günü yaptığı konuşmasında şöyle belirtiyordu:

*"Türkiye'nin bugünkü mücadelesinin yalnız Türkiye'ye ait olmadığını bütün arkadaşlarımız ifade etmiş iseler de, bunu bir defa daha teyit etmek lüzumunu hissediyorum. Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği, bütün mazlum milletlerin, bütün Şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan Şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir. Türkiye şimdiye kadar mevcut tarih kitaplarının icabatını değil, tarihin hakiki icabatını takip edecektir. Biz... yeni bir tarih yapacağız."*⁴

3) Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, Üçüncü baskı, Ankara, 1969, s. 7-8.

4) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 2, İkinci baskı, Ankara, 1959, s. 40.

Hindistan'da Türk Heyecanı

Doğunun ezilen insanları, özellikle Hindistan halkları, Türkiye'nin kurtuluş davasını kendi davaları gibi benimsemişlerdi. Hindistan yarım kıtası kaynaşıyordu. Türk Kurtuluş Savaşını desteklemek için gösteriler düzenleniyor, kararlar alınıyor, kampanya açılıyor ve Mustafa Kemal'e gönderilmek üzere "Ankara'ya Yardım Fonu" adı altında paralar toplanıyordu. Aralık 1921-Ağustos 1922 tarihleri arasında Hindistan'dan Türkiye'ye 675.494 Türk lirası tutarında 106.400 İngiliz lirası gönderilmişti.^{4a} Hindliler bu kadarla kalmıyorlar, seslerini Londra'ya da duyuruyorlar, İngiltere'yi durmadan sıkıştırıyorlardı. Pakistan'ın ulusal ozanı Dr. Muhammed İkbal, güçlü sesini yükseltmişti. Türk Kurtuluş Savaşının başarıya ulaşacağına sonsuz bir iman besliyor, "Türk arslanı yine uyanacak, yine kükreyecek ve düşmanlarını titretecektir," diyordu. "Mustafa Kemal Paşa'ya Hitap" adlı şiiri, "Allah O'na yardım etsin" dileğiyle başlıyor ve "Atın nereye kadar giderse oraya atıl, düşünme, biz bu meydana nice kerreler tedbir yüzünden mat olduk," dizeleri ile bitiyordu.⁵ İngiltere'ye seslenirken de İkbal, "Şarklı Frenk şişesindeki şaraptan tatmıştır. Eski tövbeyi bozdu ise hayret etmemelidir," diyordu.⁶

Türkiye'de Kurtuluş Savaşı kızıştıkça, özellikle İstanbul'un İtilaf Devletlerince işgalinden ve Sevr Antlaşması'nın İstanbul Hükümetine dikte edilmesinden sonra, Hindistan'daki "Türkiye için adalet" sloganıyla yürütülen hareket gittikçe güçlendi ve İngiliz sömürgeciliğine karşı büyük bir başkaldırı biçimini aldı. Hindistan'daki bu Türk heyecanı, ilk bakışta dinsel bir hareket, bir Hilafet hareketi olarak görüldüyse de aslında siyasal bir

4a) Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, VII'nci Cilt, İdari Faaliyetler, Ankara, 1975, s. 195.

5) İkbal, *Şarktan Haber* (Çeviren A. N. Tarlan), Ankara, 1956, s. 87-88.

6) Ibid., s. 134, "İngiltere'ye Hitap" şiiri.

başkaldırıydı ve yalnız Hint Müslümanları değil, tüm Hint halkı buna katılmıştı. Bu yıllarda Hindistan'da, Hindularla Müslümanlar işbirliği içindeydi. Mahatma Gandhi, **Young India** gazetesinde şunları yazıyordu:

"Biz gerçekten Müslüman kardeşlerimizle birlik olduğumuz kanısındaysak, Türk milliyetçiliğini yıkmak için Avrupa'da sürdürülen harekete karşı onların duygularına sevgi duymalıyız. Yazıklar olsun ki, bu harekete gizli ya da açık olarak İngiliz Hükümeti önderlik etmektedir... Avrupa'daki Türk İmparatorluğu'nun yok edilmekten kurtarılması yolundaki çabalarda Müslüman kardeşlerimizle işbirliği yapmalıyız... Hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek biçimde İngiltere'nin Türkiye'yi yok etmeye uğraştığı meydana çıkarsa, Hindistan'ın tek alternatifi bağımsızlıktır... Hinduların görevi de daha az açık değildir... Türkiye'yi yok olmaktan kurtarmak için elimizden geleni yapmalıyız."⁷

Sakarya Zaferi

Sakarya Zaferi Doğu uluslarınca sevinçle karşılandı. Hindistan'da coşkuyla kutlandı. Mustafa Kemal Paşa'ya birçok kutlama telgrafları gönderildi. 27 Aralık 1921'de, Gandhi'nin başkanlığında toplanan Hindistan Ulusal Kongresi de Sakarya Zaferinden ötürü Mustafa Kemal'i kutladı. Toplantıda alınan kararda şöyle deniyordu:

"(Kongre), Mustafa Kemal Paşa'yı ve Türkleri büyük başarılarından dolayı kutlar, Hint halkının sevgilerini kendilerine sunar, Türkiye'nin bağımsızlığının korunması konusunda yardımlarını sürdüreceğini belirtir."⁸

7) Dr. R. K. Sinha, **Mustafa Kemal ve Mahatma Gandhi** (1919-1928), Milliyet Yayınları, Tarih Kitapları Dizisi: 22, İstanbul, 1972, s. 115.

8) *Ibid.*, s. 131-132.

Bir yandan Mustafa Kemal'in yeni yeni başarılar kazanması, öte yandan sömürgelerdeki kaynaşmaların günden güne güçlenerek bir başkaldırıya dönüşmesi, Batılıları ciddi olarak düşündürmeye başladı. Daha İnönü Zaferinden sonra, 1921 yılının ilk yarısında, Batılıların bocaladıkları görölüyordu. İtilaf Devletlerinin ortak cephesinde çatlaklar belirmişti. Fransa ve İtalya, bir an önce Mustafa Kemal ile anlaşarak sömürgelerindeki kaynaşmaları yatıştırmayı düşünüyorlardı. İngiltere'de de ikilik başgöstermişti. İngiliz askeri makamlarıyla Hindistan İşleri Bakanlığı, vakit geçirilmeden Mustafa Kemal ile anlaşmaya gidilerek Hindistan'daki kaynaşmaları yatıştırmayı düşünüyorlardı. Buna karşılık Başbakan Lloyd George ile Dışişleri Bakanı Lord Curzon tam ters görüşü savunuyorlardı. Onların iddialarına göre, Türkiye'ye ödün vermek, örneğin İstanbul'u boşaltmak, Mustafa Kemal'in önünde boyun eğmek demek olacaktı. Böyle bir gerileme, İngiliz prestijini adamakıllı sarsacak, Hindistan'daki kaynaşmaları yatıştırmak şöyle dursun daha da güçlendirecekti. Bunun sonu, İngiltere'nin Hindistan İmparatorluğu'nun çökertilmesine varacaktı. Bu nedenle Mustafa Kemal'i ezmek, sömürgelerdeki bağımsızlık umutlarını söndürmek gerekiyordu. Bu iki zıt görüş, 31 Mayıs 1921 günü İngiltere Bakanlar Kurulunda tartışıldı ve sonunda Lloyd George ile Lord Curzon'un sert politikası ağır bastı. İngiltere, Türkiye'ye karşı tutumunu yumuşatmayacak, daha da sertleştirecekti.⁹ Türk Kurtuluş Savaşı, Atatürk'ün deyimıyla "yalnız Türkiye'ye ait olmadığı" için daha da zorlaşıyor ve uzadıkça uzuyordu.

Sakarya Zaferinden sonra Batılıların kaygıları bir kat daha arttı. Fransa ve İtalya gittikçe İngiliz politikasından uzaklaşarak Mustafa Kemal ile anlaşmaya doğru kaydılar. İngiltere'de ikilik

9) Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, Milliyet Yayınları, Tarih Kitapları Dizisi: 21, İstanbul, 1972, s. 20-28.

sürüp gidiyordu. Hindistan Genel Valiliği kaygı dolu telgraflar çekiyor, Londra'yı durmadan uyarıyordu. Genel Valilik 1 Ekim 1921 günlü telgrafında şunları söylüyordu:

"Majesteleri Hükümeti ileri bir adım atabilir ve barış koşullarının, özellikle Trakya ve İzmir'e ilişkin koşulların yumuşatılmasında Türkiye'ye yardım edebilirse bunun etkisi Hindistan'da hemen görülecektir... Hatta Türkiye'ye karşı cömertçe bir jest, Orta Asya'da İngiltere'ye karşı Müslüman kaynaşmasını yatıştırma kadar gidecektir. Ve halen Hindistan'da, Afganistan'da ve sınırda karşılaştığımız güçlükleri gözönünde tutarak, bu telkinlerin Majesteleri Hükümetince olumlu biçimde dikkate alınmasını ısrarla rica ederim."¹⁰

Sakarya Zaferi üzerine büyük kaygıya kapılan yalnız Hindistan Genel Valiliği değildi. Irak'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir P. Cox da paniğe kapılmış gibiydi ve Londra'yı telgraf yağmuruna tutuyordu. "Parlak stratejisi ve büyük taktikleriyle Mustafa Kemal, Yunan taarruzunu ezdi," diyor, Yunanlıları denize döktükten sonra Türk ordularının Musul'a saldırabileceklerini söylüyor ve Mustafa Kemal ile bir an önce anlaşma yoluna gidilmesi gerektiğini savunuyordu. Şunları ekliyordu:

"Görüldü ki, muhtemel düşmanlar arasında en kuvvetlisi Milliyetçi Türkiye'dir. Onun (Türkiye'nin) saldırısına fırsat versek belki bir felaket ve kesin bir prestij kaybı tehlikesiyle karşılaşacağız. Ülkede (Irak'ta) harcamış olduğumuz tüm emeklerin boşa gideceğini hiç sanmıyorum. Tek çıkar yol, Ankara'nın Irak'a saldırısını önlemektir ve bu amaca giden tek yol da bir bütün olarak Türkiye ile tezelden dostluk kurmaktır."¹¹

Ne yönden bakılırsa bakılsın, İngiliz emperyalizmi için tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Mustafa Kemal ile tezelden anlaşmanın tehlikeyi savuşturabileceğini düşünenler az değildi İn-

10) Ibid., s. 256.

11) Ibid., s. 251.

giltere'de. Ama İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin "Misak-ı Milli" sınırlarını ve tam bağımsızlık isteğini tanımaya yanaşmadı. Son söz yine silahlara kaldı.

Büyük Zafer: Doğuda Bayram

Mustafa Kemal'in liderliğinde, Türk ulusunun kazandığı Büyük Zafer, doğrudan doğruya emperyalizmin yenilgisiydi. Bu zafer, yalnız Türk ulusuna bağımsızlık ve özgürlük yolunu açmakla kalmıyor, tüm ezilen uluslar için de çığır açıyordu. Daha doğrusu yeni bir çağ yaratıyordu. Asya ve Afrika'nın ezilen ulusları, Türk zaferini kendi zaferleri gibi coşkuyla alkışladılar. Afrika içlerinde, Hindistan yarım kıtasında camiler ışıklandırıldı, zafer şenlikleri düzenlendi ve Mustafa Kemal'e sayısız kutlama telgrafları çekildi.

Mustafa Kemal'in Büyük Zaferinin tüm ezilen uluslarca nasıl coşkuyla kutlandığını bu kısa bildiri çerçevesinde anlatma olanağı yoktur. Çeşitli kutlama mesajlarından örnekler vermekle yetinilecektir. 30 Ağustos Zaferi, Türkiye'nin Paris Diplomatik Temsilciliğinde 3 Eylül günü resmen öğrenildi. İki gün sonra, 5 Eylülde, Hindistan Merkez Hilafet Komitesi Başkanı Chotani imzasıyla Türkiye'nin Paris Mümessili Ferit (Tek) Bey'e şu telgraf çekiliyordu:

"Yunan ordularına karşı kazandıkları parlak ve şanlı zaferden dolayı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle muzafer ordusuna Hindistan Hilafet Merkez Komitesinin, bütün Hindistan'ın ve özellikle Müslümanların en içten tebriklerini iletmenizi dilerim.

Eylülün sekizine rastlayan cuma günü bütün Hindistan'da bir ibadet günü sayılacak ve Ankara Hükümetinin tam zafer kazanması ve tüm insan haklarını ayaklar altına alarak savunma-

sız Türk halkına korkunç zulümler yapmış olan Yunanlıları toptan kovması için dua edilecektir."¹²

Gerçekten bütün Hind yarım kıtasında, camiler ışılandırılmış, 8 Eylül 1922 günü cuma namazından sonra Türk ordularının tam zaferi için Tanrıya yakarılmış ve bazı camilerin duvarlarına "Zindebat Mustafa Kemal" diye yazılmıştır. Türk Kurtuluş Savaşının önderi bütün Hindistan'da kurtuluş ve özgürlük simgesi olmuştur.

Bombay'dan çekilen yukarıdaki telgraftan sonra, Delhi Hilafet Komitesi Başkanı Mazhuriddin imzasıyla 10 Eylül günü yine Ferit (Tek) Bey'e şu telgraf gönderiliyordu:

"Bugün Delhi'de yapılan mitingte aşağıdaki kararlar alındı: Delhi halkı, Kemalistlerin Anadolu'da kazandıkları kesin zaferi yürekten kutlar. Ayrıca, İngiliz Dışişleri Bakanlığının Yunan yanlısı tutumunu büyük bir nefretle kaydeder ve Türklere karşı bu haksız tutumun sürdürülmesinin yalnız Hindistan'da değil, bütün İslam dünyasında İngiltere'ye karşı üzücü bir durum yaratacağı ve bunun sorumluluğunun da bugünkü İngiliz Kabinesine düşeceği üzerinde Hükümeti uyarmak zorunluluğunu duyar."¹³

Ertesi gün Karaçi Hilafet Komitesi Başkanı Hacı Abdullah Harun, Ferit Bey'e şunları telliyordu:

"Parlak zaferi ve İzmir'in kurtarılması dolayısıyla Gazi Mustafa Kemal'e ve Mücahitlerine Sind Müslümanlarının en içten tebriklerini iletmenizi dilerim."¹⁴

İki gün sonra, 13 Eylül 1922 günü yine Chotani imzasıyla Ferit Bey'e şu ikinci telgraf çekiliyordu:

"İslam ordularının Anadolu'da kazandıkları parlak zafer ve özellikle Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları dolayısıyla Hilafet Merkez Komitesi ve bütün Hindistan adına en içten tebrikleri-

12) Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Arşivleri (PBA), Kutu 367, Dosya 6, Chotani'den Ferit Bey'e tel, Bombay, 5.9.1922.

13) PBA - K. 369/6- Mazharouddin'den Ferit Bey'e. tel, Delhi, 10.9.1922.

14) Ibid., - Hadjiabdullah Haroun'dan Ferit Bey'e. tel, Karachi, 11.9.1922.

mizi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Büyük Millet Meclisine ve Ankara Hükümetine lütfen iletmenizi dilerim. İnşallah Ankara'nın yiğit mücahitleri bütün Anadolu'dan ve Trakya'dan Yunan ordularını atarak çaresiz Müslüman halkını yokedilmekten kurtaracak ve Türkün anayurdunda sürekli barışı sağlayacaklardır. İstanbul'un ve Çanakkale'nin adalet şampiyonu Türklerle tam olarak geri verildiğini ve Türk sorununun, bütün İslam dünyasının haklı isteğine uygun olarak, kesinlikle çözümlendiğini bildiren iyi haberleri hepimiz büyük bir sabırsızlıkla bekliyoruz. Bütün Hindistan, Ankara'nın mücahitlerinin sarsılmaz imanlarıyla gerçekleşen bu parlak ve şerefli hizmetleri takdirle karşılarken hak ve adalet savaşında Türkleri yürekten ve en hareketli biçimde desteklediğini bir kez daha belirtir. Yaşasın Gazi Mustafa Kemal Paşa ve muzaffer orduları."¹⁵

Buna benzer telgraflar birbirini kovalar. Bunlar yalnız Hindistan'ın belli yörelerinden veya Bombay, Delhi, Karaçi gibi kentlerden çekilmemişlerdir. Birbirinden çok uzak bölgelerden ve kentlerden kutlama telgrafları yollanmıştır. Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği arşivlerinde saklanan telgraflar arasında Surat, Balli, Şahjahanpur gibi çok değişik çıkışlı olanlar vardır. Bunlar yalnız Hindistan Müslümanları adına da çekilmemişlerdir. Bütün Hindistan veya Birleşik Hindistan (United India) adına çekildikleri de görülmektedir. Hindistan yarım kıtası Sind'den Bengal'e kadar Türk zaferini coşkuyla alkışlamıştır; Mustafa Kemal'i kendi kahramanı olarak kutlamış, yüceltmış, baş tacı etmiş ve kurtarıcı bellemiştir. 14 Eylül 1922 günü Şahjahanpur'dan Türkiye'nin Paris Mümessili Ferit Bey'e gönderilen bir kutlama telgrafında "Hepimizin gözleri Mustafa Kemal Paşa'ya çevrilmiştir," deniyordu.¹⁶

15) Ibid., - Chotani'den Ferit Bey'e tel, Bombay, 13.9.1922.

16) Ibid., - Şahjahanpur Hilafet Komitesi Sekreterlerinden Ferit Bey'e tel, Şahjahanpur, 14.9.1922.

Türkün Zaferi-İslamın Zaferi

30 Ağustos Zaferi üzerine doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisine gönderilen mektuplar da olmuştur. Meclisin 9 Eylül 1922 günlü oturumunda, çeşitli tebrik telgrafları arasında Mehmet Abdülmannan adlı bir Hintlinin aşağıdaki mektubu okunur:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Âlisine.

Esselamünaleyküm (Ve aleykümüsselam sesleri).

Üç seneden beri zulüm ve esaret altında inleyen Anadolu'nun, bu güzel islam memleketinin halas ve istirdadı bütün Müslüman dünyası için büyük bir bayramdır.

Ey İslamın alemdarı olan muazzam millet! Sizin zaferiniz bütün İslamın zaferidir. Bugün sevinç içinde bulunan yalnız Anadolu değildir. Bütün İslam diyarı sevinçler, saadetler içinde çalkalanmaktadır. İnşallah bugün bütün İslam âleminin kurtuluş ve saadetinin başlangıcı olacaktır. Hint Müslümanlarından olan ben kardeşiniz, bu muazzam günün mes'ut bir hatırası olmak üzere umum Hint ahalisi ve İslam cemiyetleri adına size bir bayrak takdim ediyorum. Lütfen şu naçiz hediyemin kabul buyurulmasını rica ederim.

Siz Türkler Peygamber Efendiniz Hazretlerinin en sevgili milletisiniz. Çünkü siz bin türlü meşakkatlere göğüs gererek Allah yolunda canınızı malınızı veriyorsunuz. Din-i mübini müdafada bulunuyorsunuz. Sizin indallah olan mevkiinize hiçbir millet yetişemez. Bütün Müslüman milletler sizi başlarının tacı olarak telakki ederler ve bununla iftihar ederler.

Siz, azim ve şehametinizle hürriyet ve istiklalinizi temin ediyorsunuz. Bu saadet inşallah yakın zamanda biz Hint Müslümanlarına da nasip olur. Bugün Hindistan'da hürriyeti zorla alınmış, esaret zinciriyle bağlanmış 70-80 milyon Müslüman kardeşinizin kalbi sizinle beraberdir.

Sizin içinizde bulunup da sizi tebrik etmek ve size naçiz bir hediye takdim etmek şerefi bana nasip olduğundan dolayı Cenab-ı Hakka hamd ve şükürler ederim.

Allah sizi tevfiakat-ı suphaniyesine mazhariyette daim eylesin. Büyük ve kahraman İslam askerlerine, bilumum kumandanlar hazretlerine sıhhat ve afiyetler ve daha nice muzafferiyetler ihsan buyursun."¹⁷

Batıdaki Doğulu Aydınlar

Türk zaferini kutlamak üzere, Almanya'da bulunan İranlı, Afganistanlı, Hindistanlı ve diğer Doğulu aydınlar 16 Eylül 1922 günü Berlin'de bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda yapılan konuşmalar, Büyük Türk Zaferinin Asyalı aydınlarca nasıl görülüp değerlendirildiğini açıkça gösterir. Hindistan'dan çekilen telgraflarda, İngiltere'ye karşı sert bir dil kullanılmamaya dikkat ediliyor veya zorunluluk duyuluyordu. İngilizlerin baskılarından uzaktaki, Berlin'deki aydınlar ise düşüncelerini daha açık söyleyebiliyorlardı. Berlin toplantısında Afganlı Abdurrahman Saif şöyle konuşuyordu:

"Burada hazır bulunan İranlılar ve Afganlılar adına konuşuyorum. Biz hepimiz Mustafa Kemal'i kutluyoruz. Çünkü onun zaferi, özgürlük için savaşılan bütün insanların zaferidir. Bunu bir din savaşıyla karıştırmamak gerekir. Bu savaş tam bir özgürlük savaşıdır; bu zafer özgürlük yolunda ilk adımdır. Tüm özgürlük savaşçıların, özellikle Gandhi'nin, Afganistan Emirinin ve Mustafa Kemal'in adlarını burada saygıyla anmak isterim. İster İranlı, ister Afganlı, isterse de Hindistanlı olalım, ülkelerimizde-

17) Sadı Borak, "Meclis Gizli Oturumlarında Büyük Zafer", *Milliyet* gazetesi, İstanbul, 1 Eylül 1976.

ki emperyalizme son vermek için birleşmemiz gerekir. Türkiye'deki emperyalizme yakında son verilecektir. İnaniyorum ki, öteki uluslar da Türkiye'yi örnek alacak, Türkiye'nin izinde yürüyecek ve İngiliz'i yurtlarından kovacaklardır."¹⁸

Aynı toplantıda Hintli Said Abdül Vahid şu konuşmayı yaptı:

"Biz, Müslüman ve Hindu, bütün Hindistanlılar Mustafa Kemal'in son zaferini kutluyoruz. Umuyoruz ki, ileride de O'nu sık sık kutlayacağız. Bu sadece bir başlangıçtır. Mustafa Kemal'in bütün programını tamamlayacağını, yakında İngilizleri ülkesinden atacağını umuyoruz. Türkleri şu bakımdan da kutlarım ki, sayıca kendilerinden üstün ve daha iyi donanmış bir orduya karşı zafer kazanmışlardır. Bunun sırrı, Türklerin birleşebilmiş olmalarıdır. Öteki ulusların da Türkleri örnek almaları gerekir. Biz Hindistan'da 300 milyon insanız, birleşirsek İngilizleri ülkemizden atar, Hint Okyanusu'na dökeriz. Türkiye'deki bütün karışıklıkların nedeni Yunanlı değil, İngilizdir. İngiliz de Türk yurdunu boşaltacaktır. İngilizlerin karşısına Mustafa Kemal gibi bir adamın çıkmış olmasından sevinçliyiz. Mustafa Kemal, İngilizlere bir ders verecektir."¹⁹

Berlin toplantısında bunun gibi çeşitli konuşmalar yapıldı ve sonunda oybirliğiyle şu karar kabul edildi:

"Biz Hindistanlılar, Doğulu kardeşlerimiz ve Alman dostlarımız, Mustafa Kemal'in Yunanlılara karşı zaferini kutlamak üzere buraya toplandık. İngiliz emperyalizmine ilk darbeyi indirdiği için Mustafa Kemal'i kutluyoruz. O'nun İngilizleri İstanbul'dan ve öteki işgalcileri de Türk toprağından atarak yakında tam zaferi kazanacağını umuyor ve kazanması için dua ediyoruz."²⁰

18) F. O. 371/7900/E. 10729-İngiltere Dışişleri Görevlilerinden Mr. Oliphant'a 5.10.1922 tarihli, CX/2344 sayılı Gizli İstihbarat Raporu.

19) Ibid.

20) Ibid.

Türk Dünyasında Bayram

Doğulu uluslar arasında Türkiye dışındaki Türkleri, yani Türk dünyasını da anımsamak tarihe saygının bir gereğidir. Büyük Türk Zaferi, doğal olarak, bütün Türk dünyasında bayram sevinci yarattı. Türkiye dışındaki Türkler de kendilerini boyunduruk altındaki uluslar arasında görüyorlardı. Mustafa Kemal'in zaferi onları umutlandırmıştı.

Azerbaycanlılar

Fransa'da yaşayan Azerbaycan Türkleri temsilcileri, Anadolu'dan zafer haberini alır almaz, 8 Eylül 1922 günü Ankara Hükümetinin Paris Mümessili Ferit (Tek) Bey'e on bir imzalı şu mektubu gönderdiler:

"Muhterem Sefir Efendi,

Son günler zarfında Türk milli ordusunun kazandığı muharebeler, düşman üzerine indirdiği büyük darbeler ve şanlı galebeler, her bir Müslüman Türkün göğsünü samimi bir sevinçle kabartıyor. Büyük Cihan Harbinden yeni çıkmış Türkiye, henüz mübarek yaralarının kanı kurumamışken yeniden kendi hukukunun müdafaası yolunda mübareze (mecbur) edilerek bir defa daha kendisinin müstakil bir devlet ve namuslu bir millet olduğunu enzârî âleme seyrettirdi. Cenab-ı Hak bütün Türk ve Müslüman ahalisinin duasını işiterek Türk kılıcına pek şanlı bir zafer daha ita buyurdu.

Bir asırdan beri yabancı hükümrancılığının bütün fenalığını kendisi üzerinde imtihan etmiş Azerbaycan Türkleri, bugün Anadolu Türklerinin de bir hissesinin yabancı kuvvete boyun eğmeye mecbur edildiğini görüyor ve kalben bu milli faciaya iştirak ediyordu... Bereket versin ki, Kuvayı Milliye'nin himmet ve

kahramanlığı bu batıl fikirleri devirdi. Bugünkü darbe yalnız Yunanlılar üzerine değil, onları teşvik eden bir Avrupa devlet-i muazzaması üzerine de indirildiği için Türk ordusunun satvet ve ihtişamına büyük bir delildir.

Fransa'da yaşayan Azerbaycan Türkleri bugünkü büyük Türk-Müslüman bayramına samimen iştirak ediyorlar. Osmanlı bayrağına yeni muzafferiyetler ita buyurmasını Cenab-ı Haktan istida ediyor ve bu milli şenlik münasebetiyle Zatı Âlinizi ve sizin vasıtanızla temsil ettiğiniz millet ve Hükümeti tebrik etmeyi kendilerine bir vazife-i milliye ve medeniye sayıyorlar."²¹

Baden-Baden'de oturan Azerbaycanlı Mir Yakup Bey de Türkiye'nin Paris Mümessiline 10 Eylül 1922 günlü şu mektubu yolladı:

"Muhterem Ferit Beyefendi,

Bu son günlerde Anadolu'da cereyan eden vukuat beni son derece sevindirdiğinden kendi hissiyatımı size arzetmeyi kendime bir vazife addettim. Hakikaten Türk ordusunun Yunanlılar üzerine olan bu şaşıaadar muzafferiyeti Türk ırkının ne kadar müstesna, ne kadar zinde olduğunu bütün parlaklığıyla gösterdi; Türk ordusunun bu kadar mahrumiyetler içerisinde Yunan ordusunu ezip hırpalaması bütün Müslümanları, hususiyle bir candan, bir ırktan bulunan biz Azerbaycanlıları sevinçten sevince sevk etti.

Çünkü bu muzafferiyet bütün Türk, bütün Turan ülkelerini sarstı ve onların nazarlarını Turancılık pişdarı bulunan Kemallerin, İsmetlerin bulundukları noktaya, o muazzaz Anadolu'ya celbettir. Çünkü onlar bu muzafferiyeti Anadolu Türklerine hasretmiyor, fakat onu belki bütün Turan'ın, bütün Turan oğullarının bir muzafferiyeti gibi telakki ederek gayet samimi alkışlarla kar-

21) PBA - K. 369/6 Fransa'da yaşayan Azerbaycanlılardan Türkiye'nin Paris Mümessili Ferit (Tek) Bey'e 11 imzalı mektup, Paris, 8.9.1922.

şılayacaklardır. Şimdi kendime tasvir ediyorum ki Anadolu'dan çıkan bu zafer haberi bir yıldırım sür'atile ne kadar seri bir surette Türk ruhunun beslendiği, Türk kalbinin çarptığı büyük, geniş Turan'ın uzak köşelerinde ne büyük şenliklere sebep olmuş, ne büyük ümitler doğurmuştur. Birkaç zamandan beri diplomatların halledemedikleri Anadolu meselesini Türk ordusu Yunanlıları denize dökmekle halletmiş oldu ve onları bir emri-vaki karşısında bıraktı. Bugün artık Anadolu meselesi kendi kendisinden hemen hallolunmuş oldu.

İşte bu vesileyle Türk ordusunun daha ne büyük muzafferiyetler elde etmesini ve Türk Turan bayrağını daha uzak Turan ülkelerine götürmesini Cenab-ı Haktan temenni eder ve bütün tebrikatımı, bütün teşekküratımı Türk ordusuna arz ve takdim etmek için Türk ruhunun, Türk hissiyatının temerküz ettiği şahsınızı vasıta bildiğimden Türk âlemi için bu bayram ve şenlik günlerinde bir Türk, bir kardeş kalbinden feveran eden bu hissiyatı samimaneyi lütfen kabul buyurmanızı rica ederim.

Baki ihtiramat-ı faikamın kabulünü rica eylerim."²²

Kafkasya

Kafkasya "İttihad" partisi Almanya Murahhası Ahmed Zade Bey de Türkiye'nin Paris Mümessili Ferit Bey'e 12 Eylül 1922 günü Bonn'dan şunları yazdı:

"Bu son günlerde Anadolu Türk kahramanlarının Yunan asakirini misli tarihte görülmemiş bir surette hezimete düşürerek onları bütün meziyet-i askeriyesini galb etmiş bir sürü gibi Anadolu'dan sürüp çıkarması biz Azerbeycanlıları tasvir gayri kabil bir sürura gark etti. Hususiyle büyük bir Türk şehri

²² Ibid., Mir Yakup Seyid Mehdi'den Ferit (Tek) Bey'e mektup, Baden-Baden, 10 Eylül 1922.

olan İzmir'in istirdad edilmesi, inşallah pek yakında diğer iki Türk şehri olan İstanbul ile Edirne'nin dahi düşmanlardan temizlenerek istihlas edilmeleri ümidiyle kalbimizi ferahlandırdı.

İşte bütün Türk âlemi için bu mübarek bayram günlerinde İttihad Fırkası Anadolu Türklerinin fedakârlıklarını takdir ederek onların neşatur ve sürurlarına iştirak etmeyi kendisine arkadaşlık vazifesi addeder ve bu vesile ile samimi tebrikatını Anadolu kardaşlarına takdim etmek için Zatı Âlilerinin vesatette bulunmasını rica ve istirham eyler."²³

Öte yandan Barış Konferansında Azerbaycan Delegesi Ceyhun Bey Hacıbeyli, Türkiye'nin Paris Müméssili Ferit Bey'e önce bir kutlama telgrafı çektikten sonra, 15 Eylül 1922 günü de Wiesbaden'den bir mektup yazdı; "Çoktan beri intizarında olduğumuz muzafferiyet bütün Türk ve İslam kalplerini yüceltip başlarını yüce etti. Türk ordusunun şecaati tarihlere yeniden bir yeni sayfa yazdı..." diyordu.²⁴ Ceyhun Bey ayrıca Büyük Zafer üzerine, 13 Eylül 1922 sayılı **L'Echo du Rhin** gazetesine bir demeç vermişti. Bu zaferin yalnız askeri bakımdan değil, asıl manevi bakımdan büyük önem taşıdığını ve "250 milyon Müslümanın yaşam hakkı bulunduğunu kanıtladığını" anlatıyordu.

Afrika-Fas

Mustafa Kemal'in Büyük Zaferi, Asya kıtasında olduğu gibi Afrika kıtasında da derin yankılar yarattı. Afrika'nın ezilmiş ulusları da bu zaferi coşkuyla karşıladılar, bayram sevinciyle kutladılar. Olanak bulabildikleri ölçüde, sevinçlerini Ankara'ya da duyurmaya çalıştılar.

1922 yılında Fas'ın Rif Dağlarında İspanyollara karşı umut-

23) Ibid. - Ahmet Zade Beyden Ferit Bey'e mektup, Bonn, 12.9.1922.

24) Ibid. - Ceyhun Bey Hacıbeyli'den Ferit Bey'e mektup, Wiesbaden, 15.9.1922.

suzca savaş veren mücahitler vardı. Bu savaşçıların önderlerinden Caid Haddou ben Hamoun, İzmir'in kurtulduğu gün, 9 Eylül 1922'de, Türkiye'nin Paris Mümessilliğine şu telgrafı çekiyordu:

"Bağımsızlık için savaşan Rif şefleri adına, Türk ordularının parlak zaferi için sizi kutlarken mutluluk duyuyorum."²⁵

Afrika dağlarının içinden gelen bu kısa telgraf anlamlıydı. Rifli savaşçıların yürekleri Türklerle birlikte çarpıyordu. Onlar da kendi ölçülerinde emperyalizme karşı bağımsızlık ve özgürlük savaşı veriyorlar ve Anadolu'da emperyalizme indirilen yumruktan mutluluk duyuyorlardı. Mustafa Kemal onlara örnek oluyordu.

Tunus

Türkün Büyük Zaferini ve Mustafa Kemal Paşa'yı kutlamak için Tunus'tan Türkiye'nin Paris Mümessilliğine gönderilen telgrafların ve mektupların sayısı oldukça kabarıktır. Başta **Düstar Partisi**, **Asr-el-Cedid** gazetesi ve Tunus'un Büyük Medrese Öğrencileri olmak üzere, çeşitli kuruluşlardan ve kişilerden birkaç gün içinde onu aşkın kutlama telgrafı gönderilmişti. Tebrousk kasabasından Hamouda-ez-Khamassi adlı bir kişi şu telgrafı çekmişti:

"Türk ordularının kazandıkları parlak zafer, Anadolu'nun Yunan boyunduruğundan kurtarılması ve İzmir'in yeniden Anavatan'a kavuşması dolayısıyla içten tebriklerimizin Hükümetinize, İslamın büyük adamı Mustafa Kemal'e ve dindaşlarımızın Meclisine iletmenizi; ayrıca, şanlı Türk bayrağının yakında Trakya, Edirne ve düşmandan kurtarılacak kutsal toprağın geri

25) Ibid. - Caid Haddou Ben Hamoun'dan Ferit (Tek) Bey'e tel, Portsay, 9.9.1922.

kalan bölgeleri üzerinde de dalgalandığını görmeyi umduğumuzu kendilerine bildirmenizi dilerim. İmza sahibinin derin saygılarını lütfen kabul buyurunuz, efendim."²⁶

Tunus gibi Cezayir'den de çeşitli kutlama mesajları vardı. Cezayir'in Ainbeida kasabasından Emir Haled, 11 Eylül 1922 günü çektiği telgrafta "Cezayir Müslümanları, Anadolu'yu Yunan boyunduruğundan kurtaran Kemalist ordunun parlak zafereinden mutlu ve pek sevinçlidirler. Ellerini açarak, yüreklerinin derinliğinden Tanrıya yakarmaktadırlar. Tchok Yacha. El-Muzaffer Al Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya coşkun ve saygılı tebriklerini sunarlar."²⁷

Mısır

Türk ordularının Büyük Zaferi Mısırlıları da sevinçten coşturmuştur. Onlar da bunu, Batıya yani emperyalizme karşı Doğunun ve İslamın bir zaferi olarak görmüşler ve yürekten kutlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa, Mısırlılarca "Doğunun kahramanı" olarak görülüyordu. Fransa'nın Toulouse kentindeki Mısırlı Üniversite Öğrencileri Derneğinden Türkiye'nin Paris Mümessiline gönderilen 13 Eylül 1922 günlü bir kutlama telgrafında; "Türk zaferi haberini büyük bir sevinçle karşıladık ve sizin kişiliğinizde Türk kardeşlerimizi ve Doğunun kahramanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı kutlarız," deniyordu.²⁸

Yine Toulouse'da hukuk öğrenimi yapan Mısırlı Mahmoud Abaza ise, arkadaşlarıyla birlikte Türk ordusunda gönüllü olarak görev almaya ve ölmeye hazır olduğunu bildiriyordu. 13 Eylül 1922 günü Paris Mümessili Ferit Bey'e çektiği telgrafta şunları söylüyordu:

26) Ibid. - Hamouda Ez Khamassi'den Ferit Bey'e tel, Tebourouk, 30.9.1922.

27) Ibid. - Emir Khaled'den Ferit Bey'e tel, Ainbeida, 11.9.1922.

28) Ibid. - Toulouse Mısırlılar Derneğinden Ferit Bey'e tel, Toulouse, 13.9.1922.

"Mısırlı olarak Türk ordusunun parlak zaferinden çok büyük sevinç duydum. Ben ve arkadaşlarım, Türk ordusunda görev almak için öğrenimimizi feda etmeye hazırız ve İslamın haklı davasını savunmak için o ordunun saflarında canımızı vermekten onur duyacağız."²⁹

Paris Mümessili Ferit Bey'e İskenderiye'den gönderilen 14 Eylül 1922 günlü bir mektupta ise şunlar yazıyordu:

"Türk zaferinin şanlı destanını haber veren telgrafları okudukça, günden güne artan mutlu bir heyecan duydum. Yalnız bizim değil, ideal ve özgürlük âşığı insanların büyük çoğunluğunun da yüreklerini sevinçle çarptıran Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden Tanrı razı olsun.

Annemin bana her zaman, Türkler Tanrının sevgili milleti dir dediğini anımsarım. Bu sözleri, geçmişte olduğu gibi bugün de doğrulandı. Yürekten dileyelim ki ilerde yalanlanmasın."³⁰

Etyopya

Büyük Türk Zaferinin Afrika'daki yankıları yalnız kıtanın kuzey bölgesiyle sınırla kalmamıştı. Afrika'nın derinliklerinde de Mustafa Kemal Paşa'nın zaferi coşkunca kutlanmıştı. İngiltere'nin Addis-Ababa Temsilcisi Hugh Dodds, 7 Ekim 1922 günlü bir raporunda, Etyopya'da Mustafa Kemal'in zaferini kutlamak için şenlikler düzenlendiğini anlatır:

"Biraz aydın Etyopyalı, Yakındoğu sorunlarına ilgi duymaktadır. Son Türk başarılarının İngiliz prestijine indirilmiş bir darbe olduğu kuşkusuz Fransızlarca kendisine anlatılmıştır. Etyopyalının zekâsı sınırlıdır. Bu değerlendirmeyi doğru olarak bileyecektir.

29) Ibid. - Mahmoud Abaza'dan Ferit Bey'e tel, Toulouse, 13.9.1922.

30) Ibid. - Joseph Baki'den Ferit Bey'e mektup, Alexandria, 14.9.1922.

Addis-Ababa'daki Müslüman kitle, Mustafa Kemal Paşa'nın başarısını kutlamak için geçen hafta şenlikler düzenledi. Kentteki İngiliz uyruklu Hintlilerin ileri gelenlerinden biri bana geldi ve bu şenliklere İngiliz uyruklu Müslümanların katılmalarına izin verip vermeyeceğimi sordu. İslamiyete bağlılığın bu konuda daha ağır basacağını ve isteyenlerin bu gösteriye zaten katılacaklarını bildiğim için, İngiliz uyruklu Müslümanların vicdanlarının sesine göre davranmaları gerektiğini söyledim. Tahmin ettiğim gibi, büyük çoğunluğu bu şenliklere katıldı..."³¹

Kara Kıta Afrika

Afrika kıtası derinden etkileniyordu. Mustafa Kemal'in ünü, Etyopya'dan da ötelere, Kara Kıta'nın ta içlerine kadar yayılmıştı. Oralarda da zafer şenlikleri vardı. 9 Eylül 1922 günü, yani Yunan ordularının İzmir'de denize döküldüğü gün, Kenya'nın merkezi Nairobi Müslümanları Birliğinden İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine bir telgraf gelmişti. Telgrafta, Büyük Türk Zaferi kutlanıyor ve "Mustafa Kemal'in kahraman ordusunun daha nice nice zaferler kazanması için yürekten dua edildiği" bildiriliyordu. İngiliz Yüksek Komiserliği, bu telgrafı tutmuş ve Mustafa Kemal'e iletmemişti. Ama, Londra'ya haber verirken derin kaygılarını da belirtiyordu: Bu telgraf, Hindistan'dan, Mısır'dan ve daha başka yerlerden Mustafa Kemal'e çekilen tebrik telgraflarından yalnız bir tanesiydi. Kemalist ordunun ezici zaferi, bütün Müslüman dünyasını uyandırıyor. Müslümanlık-Hristiyanlık sorununu yeniden canlandıracak gibi görünüyordu.³²

Gerçekte, İngiliz Yüksek Komiserinin iddia ettiği gibi bir

31) F. O. 371/7152/A-6552/6552/1 - Major Dodds'dan Curzon'a yazı, Addis Ababa, 7.10.1922, No. 120.

32) F. O. 424/254, pp. 224-225, No. 414 - Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 12.9.1922, No. 806.

din sorunu söz konusu değildi. Sorun, emperyalizm sorunuydu. Müslüman toplumların hemen hepsi emperyalizmin boyunduruğu altında bulundukları için, bunların uyanmaları ve Hıristiyan efendilerine karşı başkaldırmaya başlamaları, din kavgasıymış gibi görülüyor veya gösterilmek isteniyordu. Mustafa Kemal, bir din savaşçısı değil, özgürlük ve bağımsızlık savaşçısıydı. Onun açtığı çığır, özgürlük ve bağımsızlık çığııydı. Bu bakımdan Büyük Türk Zaferi, evrensel bir anlam taşıyor ve yepyeni bir çağ açıyordu.

Hırvatistan-Bosna

Büyük Zaferiyle Mustafa Kemal'in emperyalizme bir yumruk indirdiği, ezilen uluslara bağımsızlık çığıı açtığı gün gibi apaçıktı. Emperyalistleri kayırmak veya onlarla işbirliği yapmak kaygısı olmayan bazı Avrupa ülkelerinde de Türk zaferi doğru olarak değerlendirilmişti. Örneğin Yugoslav basını, Belgrad Hükümetinin güncel politikasına aldırmayarak, Mustafa Kemal'i, emperyalizme karşı zafer kazanmış bir lider olarak kutluyordu. Hırvatistan Köylü Partisi Organı **Hırvatska Sloga** gazetesi, 12 Eylül 1922 günü şunları yazıyordu:

"Kemal'in kişiliğinde dünya, var olmak, var kalabilmek için savaşan bir ulusun kahramanını görüyor. Türklerin acısı tüm ezilen ulusların yüreklerinde sempati yaratıyor. Biz Kemal'in zaferini büyük bir coşkuyla alkışlıyoruz. Yalnız Hırvatların bir çoğunun Müslüman olduğu için değil, bu zaferin, iyinin kötüye, hakkın haksızlığa zaferi; ulusçuluğun emperyalizme ve zulme zaferi olduğu için coşkuyla alkışlıyoruz. Yunan yenilgisi bir kez daha şunu kanıtıyor ki, ulusların bağımsızlığı ve özgürlüğü ilkesine karşı suç işleyenler cezasız kalmayacaklardır."³³

33) F. O. 371/7898 - İngiltere'nin Saraybosna Konsolosluğundan Belgrad Elçiliğine yazı, Sarajevo, 25.9.1922, No. 14.

Saraybosna'nın Hükümet yanlısı **İrşad** gazetesi, 16 Eylül 1922 günlü sayısında, Türk zaferi üzerine Hindistan'ın, Kalkütta, Bombay, Madras gibi kentlerinden İngilizlere karşı kanlı ayaklanmalar patlak verdiğini anlatıyor ve "Son bir yüzyıldır İngiltere Türkiye'nin mezarını kazdı. Şimdi kazdığı mezara kendisi düşüyor," diyordu.³⁴ Yine 16 Eylül günü **Naşa Pravda** gazetesi, "İslamın kanlı düşmanı Mr. Lloyd George ile Hellenler, Türkiye'nin büyük kurtarıcısının önünde şimdi boyun eğmek zorundadırlar," diyordu.³⁵ Bunun gibi örnekleri artırmak güç değildir.

İngiliz İmparatorluğu Sarsılıyor

Türk zaferi sömürge imparatorluklarını derinden sarsıyordu. Başta İngilizler ve özellikle Hindistan'daki İngilizler büyük telaşa kapıldı. Yunan orduları İzmir'de denize dökülür dökülmez, 11 Eylül 1922 günü Hindistan Genel Valiliği Londra'ya şunları teliyordu:

"Türk-Yunan bunalımının, baştan başa bütün İslam dünyasında şiddetli yankılar yapması ve bizim Hindistan'da, kuzeybatı sınırında ve Afganistan'da karşılaştığımız güçlükleri çok artırması beklenmelidir. Bu bakımdan, Majesteleri Hükümetinin, bir karara varmadan önce, Hindistan çıkarlarına gereken bütün ağırlığı vermesini önemle rica ederiz. Sorunun çok büyük ve karmaşık olduğunu ve uluslararası durum konusunda bizim bilgimizin sınırlı bulunduğunu kabul ediyoruz; ama gerek iç, gerek dış bakımdan Hindistan çıkarları için içine öylesine derinden karışmış bulunmaktadır ki, görüşümüzde ısrar etmekten kendimizi alamıyoruz. Hindistan bakımından önemli olan nokta, İngiltere ile Türkiye arasında eski iyi ilişkilerin yeniden kurulması-

³⁴) Ibid.

³⁵) Ibid.

dır... Türkiye ile eski ilişkilerin yeniden kurulması şu anlama gelecektir:

1- Bir tüm olarak Müslüman Hindistan'la hemen uzlaşma sağlayacak ve işbirliğinden kaçınma (non-cooperation) hareketi söndürülemez bile sakatlanmış olacaktır.

2- Afganistan'daki durumumuz maddeten güçlenecek ve bunun sonucu olarak da sınırdaki güçlüklerimiz azalacaktır.

3- Türkiye Rusya'dan koparılmış ve dolayısıyla bolşevizm geriletilmiş olacaktır...

Öte yandan, zaferlerinin meşru meyvelerini Türklerden çalmaya kalkışmak, baştan başa bütün İslam dünyasında şimdiye kadarkinden çok daha büyük fırtına koparacak ve Hindistan'da ciddi sonuçlar yaratabilecektir."³⁶

Açıkça görülüyordu ki, Mustafa Kemal, İngiltere'nin sömürge imparatorluğunu temelinden sarsmıştı. Hindistan Genel Valiliği, Mustafa Kemal ile tezelden uzlaşmaya gidilirse bu büyük fırtınanın atlatılabileceğini sanıyordu. Bu görüşünde ısrarlıydı. Genel Valiliğin bu telgrafı İngiltere Bakanlar Kuruluna sunuldu ve Eylül 1922'de görüşüldü. Londra Hükümeti, İngiltere'nin onurunu ve prestijini korumaya çalışarak, Türkiye ile uzlaşma yoluna doğru gitti. Mustafa Kemal Paşa da, İngiltere ile uzlaşma gereğini duydu. Lozan Barışı, karşılıklı ödünler verilerek, Türkiye ile Batı arasında varılmış genel bir uzlaşma sayılabilir.

Mustafa Kemal Çığır Açıyor

Bununla birlikte Batılı emperyalist devletler ancak geçici olarak durumlarını koruyabilmişlerdi. Artık çığır açılmıştı. Türkiye, Batıya rağmen bağımsızlığını ve özgürlüğünü elde etmişti. Emperyalizm ilk kez yenilgiye uğratılmıştı. İki-üç yüzyıldan beri

36) F. O. 371/7872/E. 9331 - Hindistan Genel Valiliğinden Hindistan İşleri Bakanlığına tel, 11.9.1922, No. 1124-S. - C. P. 4186. Gizli.

Doğunun aleyhinde dönen çark durdurulmuştu ve şimdi Batının aleyhinde döndürülmeye başlanmıştı. Emperyalizm artık zirveyi dönmüştü. Bundan sonra yokuş aşağı yuvarlanma başlıyordu. Hızlı bir yuvarlanma olacaktı bu. Bundan böyle emperyalizm, üst üste yenilgiye uğrayacaktı. Doğunun ezilen ulusları Türkiye'nin ve Mustafa Kemal'in açtığı çıғırda yürüyecekler, Batıya üst üste yumruklar indireceklerdi. Kölelik zinciri koparılmıştı bir kez. Boyunduruk altındaki kitlelerin özgürlük, bağımsızlık yolundaki yürüyüşleri, durdurulamazdı. Kabuk kırılmış, tohum patlamıştı. Zinde güçler fışkıracaktı Asya ve Afrika'da. Tarihin akışını durdurmaya emperyalizmin gücü yetmeyecekti. Evet, Mustafa Kemal Lozan'da Batıya ödün vermek gereğini duymuştu. Ama bu, emperyalizmi kayırıp kurtarmak demek değildi. Bir an önce barış yaparak Türkiye'nin yeniden yaratılmasına dönebilmek düşüncesi ağır basmıştır, denebilir. Yoksa Mustafa Kemal, Batıyla uzlaşırken açtığı özgürlük ve bağımsızlık çıғırının kapanmayacağını biliyordu ve ezilen Doğu uluslarının eninde sonunda kurtulacaklarından kesinlikle emindi. Güneşin doğacağından emin olduğu kadar emindi. Mart 1933'te şöyle konuşuyordu:

"Şarktan şimdi doğacak olan güneşe bakınız.

Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün şark milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklal ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu, şüpheş ki terakkiye ve refaha müteveccih vuku bulacaktır. Bu milletler bütün güçlülere ve bütün mânilere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen istikbale ulaşacaklardır.

*Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı hâkim olacaktır."*³⁷

37) Enver Ziya Karal, *Astürk'ten Düşünceler*, s. 17.

Sömürgecilüğün ve emperyalizmin yeryüzünden yok olacağını bu kadar açık seçik ve kesin olarak gören Mustafa Kemal, Batıyla yaptığı uzlaşmayı bozmak gereğini duymamıştır. Doğunun ezilen kardeş uluslarının eninde sonunda özgürlüğe kuşacaklarından emin olduğu için, barış döneminde, Batıya karşı ikiyüzlü davranmamıştır. Bir yandan uzlaşmayı sürdürürken öte yandan Batılıları arkadan vurma yoluna sapmamıştır. Sömürgelelere kışkırtıcı ajanlar göndermek, propagandacılar salmak, Batılıların güçlüklerinden yararlanmak, kısacası ucuz ihtilalcilik yapmak yöntemlerinden uzak kalmıştır. Hep yücelerde kalmış, kompleksli ihtilalciler gibi iğreti propagandacı derekesine asla düşmemiştir. Verdiği ve vereceği parlak örnek, Doğuda, zorlama propagandalardan çok daha etkili olacaktı. Türkiye'de emperyalizme karşı kazandığı bağımsızlık ve özgürlük savaşı, tüm ezilen uluslar için parlak bir örnek olduğu gibi, barış döneminde ileri ve uygar bir ulus yaratma yolundaki devrimciliği de Asya ve Afrika uluslarına yeni ilham kaynağı olacaktı.

Türk Devrimi ve Doğu Halkları

Lozan Barışından sonra Mustafa Kemal, devrim hareketine girişir. Hintli Said Abdül Vahid, Büyük Zafer üzerine, "Biz, Müslüman ve Hindu, bütün Hindistanlılar Mustafa Kemal'in son zaferini kutluyoruz. Umuyoruz ki ileride de O'nu sık sık kutlayacağız. Bu sadece bir başlangıçtır," diyordu. Mustafa Kemal, Doğuluların bu umutlarını boşa çıkarmamıştır. O da askeri zaferi, sadece bir başlangıç olarak görüyordu. Askeri zaferi, birbiri ardına gerçekleştirilen devrim zaferleri izleyecekti. Yepyeni bir ulus yaratmak, bu ulusa uygarlık yolunu açmak, bu yolun üzerindeki engelleri birer birer yıkıp aşmak yolunda Mustafa Kemal'in giriştiği başarılı devrim hareketleri, gözleri Türkiye'ye

çevrilmiş bulunan Doğu uluslarına yeni yeni örnekler olacak ve Türk Devriminin yaratıcısını "sık sık kutlama" olanağı verecekti.

Türkiye'nin bağımsızlığının onaylanması anlamına gelen Lozan Antlaşması, Hindistan'da, "İngilizlerin sömürücü isteklerine atılmış büyük bir tokat" olarak görülmüştü. Bir Hintli yazarın deyimiyle, "aynı zamanda bu başarıda zincire vurulmuş Asya halklarının gelecekteki bağımsızlık rüyalarını görmemek de olanaksızdı. Bu nedenle Aralık 1923'te Türk halkını bu başarılarından ötürü kutlayan Hindistan Ulusal Kongresi, bu başarıyı, '*Bütün Doğu uluslarının özgürlük ve bağımsızlıklarının bir müjdecisi*' olarak ilan etmeyi de ihmal etmiyordu."³⁸ Bu, Türkiye'de Cumhuriyetin ilanının da Hindistan Ulusal Kongresince kutlanmasıydı.

Cumhuriyetin İlanı

Cumhuriyetin ilanı üzerine Hindistan Hilafet Merkez Komitesi'nin Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e gönderdiği 13 Kasım 1923 günlü telgrafta ise şöyle deniliyordu:

"Hindistan Hilafet Merkez Komitesi, Zatı Devletlerini Hint Müslümanlarının Türk Cumhuriyetinin selamet ve terakkisi hususunda besledikleri teminatı halisane ile ed'iyei kalbiyeleri hakkında temin ve Cumhuriyetin teşkilini terakkiyat-ı İslamiyeye büyük bir hatve ad ve itibar eyler...

Hint Müslümanları Türkiye Cumhuriyetini... terakkiyat-ı İslamiyenin ümidi olarak tanırlar."³⁹

Ankara'daki Afganistan Büyükelçisi Sultan Ahmed Han da, Türkiye Dışişleri Bakanlığına Türkçe olarak gönderdiği 2 Kasım

³⁸) Sinha, *op. cit.*, s. 150.

³⁹) DBA, Cumhuriyetin İlanı - Hindistan Hilafet Merkez Komitesinden Türkiye Cumhuriyeti Riyasetine tel, Bombay, 13.11.1923.

1923 günlü, 229 sayılı notayla, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunu şöyle kutluyordu:

"Bu kere Türkiye şekli Hükümetinin Cumhuriyete taklib ve Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ittifakı âra ile bu Cumhuriyete Reis intihab olunması, Garb afâkında olduğu gibi Şarkta, İslam âleminde, aelhusus Türk milletine kendisini hakiki ve samimi bir rabıta ile bağlamış olan Afgan milletinin ruhunda pek derin ve medid ihtisas ve inikâslar uyandıracağı şüphesizdir. Sema-i İslamda birinci defa doğan şu Cumhuriyet yıldızı yeryüzünde bütün milletleri feyizli ve ümitbahş zıyalarıyla ışıklandıracağına imanımız vardır."⁴⁰

Demek ki, Türkiye Cumhuriyeti, "Doğuya ışık saçacak bir yıldız" olarak görülüp alkışlanıyordu. Cumhuriyetin ilanı, hemen Halifelik sorununu ortaya çıkardı. Yeni rejimde Halifeliğin yeri olamazdı. Cumhuriyeti sağlam temellere oturtmak için, Halifeliği kaldırmak, Padişah soyunu yurtdışına çıkarmak ve hukuk ve eğitimi din zorbalarından kurtarmak gerekiyordu. Halifeliğin kaldırılması, Türkiye ile İslam dünyası arasındaki ilişkiler açısından en nazik sorundu.

Halifeliğin Kaldırılması

Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması, Gazi Mustafa Kemal'i "İslamın kılıcı" gibi görme eğilimindeki bazı Hindistan Müslümanları arasında sarsıntı yarattı. Özellikle Hindistan'a dalbudak salmış bulunan Hilafet Komitesi yöneticilerinin kafalarında kurmuş bulundukları hayal dünyasını bir anda yıktı. Bunlar, sömürgeciliğe karşı savaşta Halifeliği bir silah olarak kullanagelmışlerdi. Gerçekte ise Halifelik, kılıcın kendisi değil belki kınıydı. Bu-

40) DBA, Afganistan Sefaretinden Türkiye Hariciye Vekâletine nota, Ankara, 2.11.1923, No. 229.

nun böyle olduğunu İslam dünyasına anlatıp göstermek de Mustafa Kemal'e düştü. Halifeliğin kaldırılması üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya Hindistan Hilafet Komitesi yöneticilerinden, Hintli ve Mısırlı din ulemasından çeşitli telgraflar çekilmiş ve karardan vazgeçilmesi istenmişti. Atatürk, bunların hepsine birden şu anlamlı telgrafla cevap verdi:

"Türkiye Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği kanun bervechi âtidir:

Halife hal'edilmiştir. Hilafet, Hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mevcut olduğundan makam-ı Hilafet mülğadır.

Filhakika Hilafetten maksûd Hükümettir, Devlettir. Türkiye Hükümet-i Cumhuriyesinin yanında ayrıca bir Hilafet makamının mevcudiyeti, Türkiye'nin dahili ve harici vahdet-i siyasiyesini ihlal ettiği sabittir. Diğer taraftan asırlardan beri cihanda bir tek Hükümet-i İslamiye esasını tahakkuk ettirmek için muhafaza edilmiş olan makam-ı Hilafet, maksadını hiçbir zaman tahakkuk ettirememiş, bilakis Müslümanlar arasında daimi vesile-i nifak ve şikkak olmuştur. Halbuki menfaat-i hakikiye heyet-i içtimaiyelerin hükümet-i müstakile teşkil etmelerini esas olarak kabul etmektedir. Müslüman milletler arasındaki rabıta-i maneviye ve hakikiye 'İnnemel müminü ve uhuvvete' âyet-i celilesi mazmunundadır.

*Gazi Mustafa Kemal."*⁴¹

Atatürk'ten Mesaj

Atatürk'ün bu kısa telgrafı çok önemlidir. Önce Halifeliğin devlet demek olduğunu, Cumhuriyet Türkiye'sinde devlet içinde

41) BİLÂİ N. Şimşir, "Hallfesiz 50 yıl", *Cumhuriyet*, İstanbul, 4.4.1974, s. 4.

devlet olamayacağını belirtmektedir. Ondan sonra Atatürk, Hint'in, Sind'in, Mısır'ın din ulemasına tarih dersi vermektedir. Tarih boyunca Halifelğin bir tek İslam Devleti kurmak için ayakta tutulduğunu, ama bu amacına ya da ülküsüne hiçbir zaman erişemeyeceğini anlatır. Tersine, Halifelik, Müslümanlar arasında ayrılık yaratmıştı. Bu sözlerin altında koskoca bir tarih görüşü yatmaktadır. Kısacık telgrafın içinde Atatürk, koskoca İslam tarihini bir cümleyle özetledikten sonra, geleceğe döner ve çağrıda bulunur. Sanki yarının kuşaklarına şu mesajı yollar:

"Ey Asyalı, ey Afrikalı kardeş!

Artık çağ değişmiştir. Çağımız bağımsızlık çağıdır. Tarih, ulusal bağımsızlıklara doğru akıyor, akacaktır. Halifelik etrafında birleşme düşüncelerini bir yana bırakınız. O artık tarih olmuştur. Ulusal bağımsızlık uğrunda koşunuz. Toplamların gerçek çıkarları, bağımsız devletler kurabilmelerindedir. Gerçek kurtuluş yolu budur. Silkinin, uyanın, vakit kaybetmeyin. Savaşımızın amacı, geriye değil ileriye dönük olmalıdır: Halifelik peşinde değil, ulusal bağımsızlık peşinde koşmalısınız. Bizleri birbirimize yaklaştıracak gerçek bağ, Halifelik bağı değil, bağımsızlık bağı olacaktır. Yarın bağımsız ülkeler olarak ilişkiler kuracağız, geliştireceğiz. Bugün dikkatler Halifelik üzerine toplanarak saptırılmak istenmektedir. Taşdığınız boyunduruk sizlere unutturulmak istenmektedir. Dünya haritasına şöyle bir göz atınız ve üzerinde yeniden düşününüz: Yeryüzünde kaç tane İslam devleti vardır? Gerçek anlamda kaç tanesi bağımsızdır? Neden Asyalı, Afrikalı uluslar hâlâ Müslüman olmayanların boyunduruğu altındadırlar? Ulema-i kiramın asıl düşüncesi bu olmalıdır; çağını yaşamış, ömrünü doldurmuş Halifelik değil. Evet, menfaat-i hakikiye... hükümet-i müstakile teşkilindedir."

Halifelğin kaldırılması üzerine gerçi Hint'in, Sind'in, Mısır'ın din uleması söylendi. Batılı emperyalistler de bu büyük

devrimi Türkiye ve Türkler aleyhinde kullanmaya yeltendiler. İngiliz basını büyük bir yaygara kopardı. Lloyd George bile "Halifeliğin savunucusu" kesilerek yazılar yazdı. Ama işbirlikçiler ve tutucular dışındaki Asyalı ve Afrikalı aydınlar, Mustafa Kemal'in mesajını kavramakta güçlük çekmediler. O'nun izinde yürüdüler. Bağımsızlık için savaştılar. İslam uleması arkada ve kenarda kaldı. Tarih, Atatürk'ü bir kez daha haklı çıkardı.

Gandhi

Türk Kurtuluş Savaşı gibi Türk devrimi de Doğuyu derinden etkiledi. Hintli yazar Sinha, Türk devriminin Hindistan'daki etkisini şöyle anlatıyor:

"Mustafa Kemal'in devrimleri, Türkiye için büyük bir rönesanstı. Bütün Asya'yı da etkisi altına aldı. Bu gerçeği yansıtan Bulgaristan Türklerinin gazetesi **Deliorman**, 1929 yılında şöyle yazıyordu: 'Tıpkı Fransız İnkılabı gibi, coşkun Türk denizinin dalgaları da, şimdi Asya'yı sarıyor. İran'daki inkılap hareketleri, Bece Saka'nın boynunu vuran genç Afganlıların zaferi, Mısır'daki açık gösteriler ve Hindistan'daki derin kaynaşma büyük denizin dalgalarındandır.'

Gazetenin bu satırlarında büyük bir gerçeklik vardır. Çünkü bir ölçüye kadar Hindistan, Türk devriminin etkilerinden en fazla esinlenen Doğu ülkelerinden biriydi. Mustafa Kemal, bu uygar çağda, Saltanatın ve Hilafetin birer lüks olduğunu, sömürücülüğün insanları zincire vurduğunu, bundan kurtulmak için tam bağımsızlığın şart olduğunu görmüştü... Bu düşünceleri genç kuşakların kafalarında yer etti. Bu genç kuşağın Hindistan'daki temsilcileri Pandit Jawaharlal Nehru ve Subhas Chandra Bose'ydiler. 1920'lerden beri Hindistan, İngiliz yönetimine karşı mücadeleye ediyordu. Ama bu, tam bağımsızlık düşüncesiyle değil,

'İngiliz İmparatorluğu içerisinde özerklik' (Dominion Status) amacına yönelik 'Yerel Hükümet' isteğiyle yapılıyordu... Fakat Türk devriminin dalgaları genç kuşağa yepyeni bir heyecan aşıladı ve Türk Kurtuluş Savaşından ve Mustafa Kemal'in geri kalmış bir Doğu ulusunu hızla çağdaştırmıştı büyük çapta etkilenip esinlenen Subhas Chandra Bose, 1928 Kalküta Kongresinde derhal tam bağımsızlık savaşının ilanı için öne atıldı. Gençlerin haykırışı öylesine güçlüydü ki, bu sefer Mahatma Gandhi bile onları yatıştıramadı. En sonunda 'Dominyon Statüsü' terimine isyan edildi ve 1929 Lahor Kongresinde Anayasanın 1. maddesindeki 'Swaraj' (Bağımsızlık) kelimesinin 'tam bağımsızlık' anlamına geldiği ilk defa açıkça haykırıldı. 'Dominyon Statüsü' çılgınlıkları Ravi nehrinin kumlarına gömüldü. 1929'dan sonra, o zamana kadar 'Dominyon Statüsünü' savunmakta olan Mahatma Gandhi de bunun yararsızlığına inandı ve 'Dominyonlar halkının İngiliz İmparatorluğu'nun esiri olduklarını, oysa, Hintlilerin değişik gelenek ve görenekleriyle asla İngiliz ailesinin bir ferdi olamayacaklarını, bütün dünya ülkeleri ailesinin bir üyesi olabileceklerini, ancak bunu elde edebilmek için önce tam bağımsız olmak gerektiğini' anladı.⁴²

Gandhi, 1924-1928 yıllarında Mustafa Kemal'i sessizce ve dikkatle izler. Türk devriminden etkilenir. Mustafa Kemal'in Türkiye'de gerçekleştirdiği devrimi, Hindistan'da başka yollarla gerçekleştirmeye çalışır. "Ben Hindistan'ı sadece İngiliz boyunduruğundan değil, her türlü boyunduruktan kurtarmak istiyorum," der. Kadın hakları, eğitim, laiklik, milliyetçilik, ekonomik gelişme, din vb. alanlarda Mustafa Kemal'in yaptıklarıyla Gandhi'nin yapmaya çalıştıkları arasında büyük benzerlikler göze çarpmaktadır.⁴³

42) Sinha, op. cit., s. 241-243.

43) Ibid., s. 244-261.

Mısır

Türk devrimi, yalnız Gandhi'yi, yalnız Hindistan'ı etkilemekle kalmamıştı. Asya ve Afrika'nın hemen hemen bütün ezilen uluslarını derece derece sarsmıştı. Gerilik, Doğunun ortak yazgısıydı. Türkiye'de birbirini izleyen devrimci sıçramalarla geri bir toplumdan nasıl ileri, çağdaş ve aydın bir ulus yaratıldığı Doğuda çok yakın bir ilgiyle izlenir. Asya ve Afrika ülkelerinin yurtsever aydınları Türkiye'ye gıpta ederler, Atatürk'e sonsuz hayranlık beslerler. Türkiye ve Atatürk, Doğu basınında sürekli olarak güncelliğini korur. Türkiye'de birbirini izleyen yenilik haberleri, Doğu ülkeleri gazetelerinin birinci sayfalarında yer alır. Yeni Türkiye'nin büyük bir saygınlığı vardır. Doğulu yurtsever aydınların gözünde ideal ülkedir Atatürk Türkiye'si. Mısır'ın Hızbelvatani partisi üyelerinden Avukat Fikri Abaza, 1933 yazında tatilini geçirmek üzere Türkiye'ye gelir ve "Yaşa, Yaşa... Yaşasın Türkler" başlığıyla **El Ahram** gazetesine şunları yazar:

"Ah ey Mısır, Aferin ey Türkiye!

Türk toprağına ayak basarken durumunun değişmediğini, onuru çiğnenmiş, yabancı bağlarla bağlanmış, boğulmuş ve idam edilmiş Doğu ülkelerinden birinde bulunacağımı sanıyordum.

Ama Türkiye'de ne gördüm? Düşündüğümün tersini, ulusal azametini her şeyi sürüp mahvettiğini, Türk burnunun yüksele yüksele göğe çarpacak dereceye vardığını, İngiliz olsun, Fransız ya da İtalyan olsun bütün yabancıların başlarının eğile eğile yerlere sürtünecek derekeye ulaştığını gördüm. (Yurdumun durumu bunun tersidir.)

Arkadaşlarımın birine bir viski ısmarladım. Garson, yüzüme kızıl bir bakışla dik dik bakarak, emredici bir dille 'Türk rakısı iç' dedi...

Ey milliyet, ey yurtseverlik, sana saygı duyuyorum. Bana

rakından, birandan ve şarabından ver. Yabancı zehirlerini, imanı zayıf olan miskin ülkelere bırak, dedim.

Odamda, 'Çanaklis' sigaralarından bir paket bırakıp çıkmıştım. Öğleden sonra döndüğümde paketi bulamadım. Öfkelen-dim. Hademeyi çağırdım:

– Sigara paketi ne oldu?

– Yok ettim.

– Niçin?

– Habis bir mal olduğu için

– Habis mal ne demektir?

– Yabancı malıdır.

– Şimdi ben ne yapayım?

– İşte nefis Türk tütünü. İşte güzel Türk kibriti. Bunlar ben-den sana hediye olsun.

Yabancı mağazaları kapıları üstüne kendi dilleriyle yazılmış tabela asamazlar. İngiliz, Fransız, İtalyan, Amerikan ve Yunanlıların Türkiye'de dilleri, yeni harflerle yazılı Türkçedir. Türkçe, istinaf veya temyiz edilemez. Emir ile bütün dillere egemendir.

Yabancı mallara karşı çekilen gümrük duvarları, Çanakkale istihkâmlarından daha çetindir. Gümrük memurları naz ve cilve bilmez; fakir ve fukarayı muayene ettikleri gibi prens ve nazırları da aynı biçimde muayene ederler. Türk milli azameti karşısında ayrıcalık yoktur. Herkes eşittir.

Burada (Türkiye'de) yabancı çevre hissetmiyorum. Çünkü Türkiye yalnız kapitülasyonları değil, kapitülasyonlardan yararlanan ulusları da ezmiştir. Yabancılar öldü, Türkler yaşadı.

Ey Büyük Gazi, göz yaşarımla karışık gönülden kopan saygılarımı Yüksek Katına sunuyorum..."⁴⁴

Türk Kurtuluş Savaşı, Türk Devrimi ve Atatürk Türkiye-sinin genel havası Doğu uluslarını işte böyle derinden etkiliyordu. Onlar da Türkiye'yi örnek almak, yabancı boyunduruğun-

44) Fikri Abaza, "Yaşa, Yaşa... Yaşasın Türkler", El Ahrâm, Kahire, 31.7.1933.

dan, her türlü gerilikten, karanlıktan, ezilmişlikten, horlanmaktan silkinip sıyrılmak, ulusal onurlarına yeniden kavuşmak istiyorlar ve onlara bütün bu özlemleri aşlamış, kurtuluş çıkırını açmış olan Büyük Atatürk'e "gönülden kopan saygılarını" sunuyorlardı.

Atatürk'ün Ölümü ve Doğu Halkları

Atatürk'ün erken ölümüne bütün Doğu ulusları da yas tuttular. Pakistan Ulusal Hareketi, "Atatürk'ün ölümüyle Türkiye yaratıcısını, Asya kahraman milliyetçilik önderini ve dünya en büyük devlet adamlarından birini kaybetmiştir," diyordu. Hindistan Sosyal Kulübü, "Hintlilerin kanısınca Kemal Paşa, yalnız Türkiye'ye değil, fakat bütün Asya halklarına da büyük hizmetlerde bulunmuştur. O, kendi ülkesinde yaptığı reformlarla öteki Asyalılara da ilerleme ve özgürlük yolunu göstermiştir. Hatırası sonsuza değin yaşasın," diye ekliyordu. Pakistan'ın Büyük Önderi Cinnah'ın arzusuna da uyan Hindistan Müslüman Birliği Partisi, 18 Kasım 1938 Cuma gününü bütün Hindistanda "Kemal Günü" olarak anıyordu. O gün camilerde dua edilmiş, mevlitler okunmuş, okullar kapanmış, yaşlı mitingler yapılmış ve Büyük Ölü saygıyla, minnetle anılmıştı. Hindistan'ın Jorhat kasabasında yapılan "Kemal Günü" töreninde konuşan Dr. K. Hafizuddin Ahmet, "Rahmetlinin ruhuna gösterilecek gerçek saygı O'nun izinde yürümek olacaktır," demiştir.

Atatürk'ün ölümü üzerine Hindistan'da devlet daireleri kapanmış, belediye meclisleri olağanüstü toplantılar yaparak Aziz Ölü'nün anısına beşer-onar dakikalık saygı duruşundan sonra çeşitli başsağlığı kararları almışlardır. Sind Eyaleti Kasur Belediye Meclisi, 14 Kasım 1938 günlü kararında şunları belirtiyordu: "Biz, Belediye Meclisi Üyeleri, Kudretli Lider, Asya'nın değerli

evladı, modern çağın üstün devlet adamı, en iyi general, Türkiye'nin ve Asya Irklarının kurtarıcısı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın birdenbire ve zamansız ölümüne duyduğumuz içten ve yürek dolusu üzüntülerimizi ve sempatimizi belirtiriz." Ravalpindi Belediye Meclisinin kararında Atatürk, "milliyetçiliğin babası" olarak, Llyallpur Belediye Meclisi kararında "milliyetçiliğin gerçek ruhu" diye anılıyor, Haydarabad Belediye Meclisi ise "O, kale gibi bir kişiydi," diye yas tutuyordu. Delhi Belediye Meclisi, "O, yalnız modern Türkiye'nin kurtarıcısı ve yaratıcısı değil, aynı zamanda bütün Doğunun iftihar kaynağıydı," diyordu. Atatürk'ü, Bengalliler "Çağımızın en büyük Müslümanı", Birmanyalılar "İslam dünyasının eşsiz kahramanı, Türkiye'nin ünlü devrimcisi", Assamlılar "Özgürlük şampiyonu, İslamlık şampiyonu" diye saygıyla anıyorlardı. Kalküta Öğrenci Derneği O'nu, "Büyük asker, lider, reformcu ve yurtsever; Türkiye'nin kurtarıcısı, İslam dünyasının umudu ve iftihar kaynağı, Asya'nın savunucusu ve çağımızın en büyük devlet adamı," diye anıyordu. Hindistan'ın Behar eyaleti Gaya kenti Baro Birliği de "Büyük general, devlet adamı, yönetici ve dünyanın en büyük millet yaratıcılarından ve reformcularından ve yüzyılımızın en büyük Asyalılarından biri," diye Atatürk'ün aziz anısı önünde saygıyla eğiliyordu.

Çinliler adına TBMM Başkanlığına gönderilen 15 Kasım 1938 günlü ve 15 imzalı bir başsağlığı mesajında, "Türk milletini büyük felaketlerden kurtaran Atatürk, biz Çinlilerin kalbinde Şarkın halaskârı olarak yer tutmuştu... Ölümü bizim için de büyük bir matemdir," deniyordu.⁴⁵

Asya halkları gibi Afrika halkları da Atatürk'ün ölümüne yas tuttular. Cezayir'in Tlemcen gençliğinin, Türkiye'nin Paris Büyükelçiliğine gönderdiği telgrafta, "Atatürk'ün amansız kaybını şaşkınlıkla öğrendik. Kardeş milletin acısını paylaşıyoruz. Tlemcen gençliği adına hüznü başsağlığı dileklerinizi sunarız," de-

45) DBA, T. 1 - f. 1.

niyordu.⁴⁶ Oran kentinden gelen telgraf, "Oran halkı olarak ulusal yasınıza katılır, üzgün başsağlığı dileklerimizi sunarız," diye kaleme alınmıştı.⁴⁷ Tamatave Müslüman topluluğu Paris Büyükelçiliğine şunları telliyordu:

"Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in ölümünü, Tamatave Müslüman topluluğu büyük bir üzüntüyle öğrendi. Büyük Millet Meclisine sempatilerinin iletilmesini diler ve İslam davasının muzaffer kahramanı için dua eder."⁴⁸ Cezayir Halk Partisi, "Büyük Başkan Kemal Atatürk'ün kaybıyla derinden sarsılan Cezayir Müslüman halkı, en muzaffer evladını kaybetmiş olan kardeş milletin yasını içtenlikle paylaşırlar," diyordu.⁴⁹ Fransızlaşmış bir Cezayirli genç öğretmen Türkiye'nin Paris Büyükelçiliğine şunları yazıyordu: "...Günümüzde bizim gözlerimiz bir tek adama çevrilmişti. Kader o adamı bir milleti kurtarmak ve hor görmekten korumak için seçmişti... Kemal Atatürk öldü ve sizin gibi bizler de ağlaşıyoruz. Medenileşmek için milliyetini değiştirmiş olan bizler, o büyük yenilikçi adama, Kemal olan Mustafa'ya (Mustapha le Parfait) sizlerin neler borçlu olduğunuzu biliriz!.." ⁵⁰ Cezayir'in Marinia kentinden gelen bir başsağlığı mesajında da "Babamız ve şefimiz Atatürk'ün amansız kaybı için şu acı dakikada en heyecanlı başsağlığı dileklerimizi sunarız," deniyordu.⁵¹ Bunlara benzer başsağlığı mesajları Tunus'tan, Mısır'dan ve öteki Afrika ülkelerinden de bol bol gelmişti. Afrika da Atatürk'e ağlıyordu.

Atatürk zamansız öldü, ama "Üçüncü Dünya"nın doğuşunu hazırlayarak öldü. Ölümünden çok kısa bir zaman sonra sömürge imparatorlukları hızla çöktü. Asya ve Afrika'nın ezilmiş ulus-

46) PBA. - K. 180/A-1.

47) Ibid.

48) Ibid.

49) Ibid.

50) Ibid.

51) Ibid.

ları bağımsızlıklarına kavuştular ve bugünün Üçüncü Dünyasını oluşturdular. Bir yazarımız şunları yazar:

"Ateşböceği" Gibi

"Bu çeşit insanlar biraz da ateşböceğine benzerler, ışıkları arkaya vurur. Çünkü onlar, sanki içine gün ışığı işlemez, karanlık bir ormanlıkta baltayla, nacakla kese biçer yol açarlar. Onlar böyle ilerlerken, ışık arkada bıraktıkları açık yolu aydınlatır. Atatürk öleli otuz yılı geçtiği, önce yazılmıştı. Yirminci yüzyılın bu otuz yıl süresinde olagelen değişiklikler ise, eski Mısır ya da Hindistan uygarlıklarının, bin yıl süresindeki değişikliklerinden belki daha çoktur. Atatürk bu süre boyunca sağ olsaydı, ne yapardı? Üçüncü Dünyaya ne vermiş olduğunu, her etnik toplumda bağımsızlık çağını açmış olduğunu görecekti..."⁵²

Gerçekten, "Atatürk, bugün adına Üçüncü Dünya denen ve yeryüzünde güçlü bir varlık olarak çağdaş dünyanın geleceğini biçimlendiren mazlum ülkelerin lideri olarak tarihe geçmiştir. Emperyalizme karşı ilk ulusal kurtuluş savaşının önderidir. O'nu bu tarihsel koşullardan koparamayız."⁵³

1922 yılında Atatürk, "Biz... yeni bir tarih yapacağız," diyordu. Sömürgeciliğin yıkılışını, ezilen ulusların kurtuluşunu ve yepyeni bir tarih çağının doğuşunu gerçekten hazırladı. Bu yeni çağın tam olarak doğuşunu gözleriyle göremedi, ama doğacağından kesinlikle emin olarak gözlerini kapadı.

Ankara'yı ziyaret eden Üçüncü Dünyanın devlet adamları, Büyük Atatürk'ün aziz anısı önünde saygıyla eğilmektedirler. Hindistan Cumhurbaşkanı Zakir Hüseyin, Atatürk'ün Anıtkabir defterine 31 Mayıs 1965 günü şunları yazmıştır:

52) Halikamas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesli*, İstanbul, 1971, s. 176-177.

53) "37'nci Yıl" Başyazı, *Cumhuriyet*, İstanbul, 10.11.1975.

"Dünyanın en büyük ve asil ölülerinden birinin huzurunda insan huşu ve hayranlık içinde durur.

Kendi halkının Atası olan Kemal Atatürk, hürriyetlerine kavuşmak ve bu hürriyet üzerine dayanan güzel bir hayat kurmak amacı ile gayret sarf eden bütün milletler için ilham kaynağı olmuştur.

Büyük adamın hatırasını selamlarım."⁵⁴

Pakistan Cumhurbaşkanı General Yahya Han'ın 30 Nisan 1970 günü Atatürk'ün Anıtkabir defterine yazdıkları ise şudur:

"Bizler Pakistan'da Türkiye'nin büyük lideri Atatürk'e en büyük saygıyı beslemekteyiz. Gerçekten, bizler kendisini, Türk halkı tarafından benimsendiği oranda, bizim ülkemizin de lideri kabul etmekteyiz."⁵⁵

Tartışmalar ve Açıklamalar

Bu bildiri, 14 Ekim 1976 günü sabah saat 9'da Sekizinci Türk Tarih Kongresinin Beşinci Seksiyonuna sunulmuş ve oldukça geniş ilgi toplamıştır. On bir kişi söz alıp tamamlayıcı açıklamalarda bulunmuş ve bildiri sahibine çeşitli sorular sormuşlardır.

Karal

Ord. Prof. Enver Ziya Karal, bu konunun en az bilinen konulardan biri olduğunu belirttikten sonra, iki açıklamada bulundu: Mahatma Gandhi, hapiste bulunduğu sırada Türk Misak-ı Milli metnini okumuş, önce bir şey anlayamamış, sonra üzerinde düşününce "bu metin vatan kavramını getiriyor ve emperya-

54) *Dünya Devlet ve Hükümet Başkanları Atatürk İçin Yazdılar*, Anıt Yayınevi, Ankara, 1973.

55) *Ibid.*

lizmin çöküşünü hazırlayacaktır" yollu konuşmuş. Karal, Atatürk'ün Birleşik Amerika halkı üzerindeki etkisine de tanık olmuş. Amerikalılar Birinci Dünya Savaşına sürüklenirken demokrasiyi savunmak gibi idealler uğrunda savaşacaklarını sanmışlar. Savaş sonunda ise İngilizler tarafından aldatıldıklarını görmüşler ve ikiyüzlü İngilizlere karşı savaşan Mustafa Kemal'i yürekten desteklemişler.

Bildiri sahibi, Karal'ın görüşüne katılmış ve Büyük Zaferin aslında Avrupa ve Amerika'da da geniş yankılar yaptığını, ancak bildirinin konusu dışında kaldığı için bunlara değinemediğini söylemiştir.

Dinleyicilerden biri, Kurtuluş Savaşı sırasında "Ankara'ya Yardım Fonu" adıyla Hindistan'da toplanan paraların hangi yolla, kime ulaştırıldığını ve Türkiye'nin bugün Üçüncü Dünyanın lideri olup olmayacağını sormuştur. Bildiri sahibi, toplanan paraların çokçasının Hollanda Bankası aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa adına gönderildiğini, Paris Mümessili Ferit Tek Bey'e de bilgi verildiğini bildirmiştir. İkinci soruyu ise politik nitelikte olması nedeniyle cevaplandırmak istemediğini söylemiştir.

Bir başka delege, Kurtuluş Savaşı için Kıbrıs'tan da para toplanıp Londra yoluyla Anadolu'ya gönderildiğini, Atatürk devriminin Kıbrıs'ta da derin etkiler yaptığını anlatmıştır. Bildiri sahibi, Kıbrıs'tan gönderilen paranın Osmanlı Bankası aracılığıyla Anadolu'ya ulaştırılmış olabileceğini, çünkü o savaş yılları içinde Osmanlı Bankası'nın Anadolu'da da bankacılık hizmetlerini sürdürdüğünü eklemiştir.

Turan

Prof. Dr. Şerafettin Turan, bildirinin Türk Kurtuluş Savaşı'nın ve Atatürk Devriminin evrenselliğini vurgulamaya çalıştığını

söyledikten sonra, Atatürk'ün Asya ve Afrika ülkelerinde "etki" mi yoksa "yankı" mı yarattığını sormuştur. Konuşmacı, gerek Kurtuluş Savaşı'nın, gerek Türk devriminin önce yankı, sonra etki yarattığını, yani yankının bir saman alevi gibi gelip geçici olmadığını, derin izler bıraktığını belirtmiş ve çeşitli örnekler vermiştir. Prof. Turan ayrıca, 1920'lerde Asya ve Afrika'da tam bağımsızlık isteğinden söz edilip edilmeyeceğini sormuştur. Bildiri sahibi, istemek başka, özlemek başka diye karşılık vermiştir. 1920'lerde Doğu ülkelerinin belki tam bağımsızlık isteyebilecek durumda olmadıklarını, ama bilinçlendikleri için tam bağımsızlığı büyük bir özlem olarak gönüllerinde taşıdıklarını ve sonraları bu yola doğru gittiklerini belirtmiştir. 1920'lerde Hindistan yalnız "Dominyon Statüsü" isterken, Atatürk Devriminin başarısını gördükten sonra, 1928'lerde tam bağımsızlık istemeye yönelmişti.

Tuncay

Doç. Dr. Mete Tuncay, Eylül 1922'de Berlin'de yapılan toplantının Avrupa'daki İttihatçıların "İttihad-ı İslam" örgütünün bir eseri olup olmadığını sormuştur. Konuşmacı, o tarihte Talât Paşa'nın vurulmuş, Enver Paşa'nın da Orta Asya'da ölmüş bulunduğunu hatırlatmış, Berlin toplantısının İttihatçıların eseri olmadığını ve esasen bu toplantıda az sayıda Türk bulunduğunu bildirmiştir.

Bir dinleyici, Türk Kurtuluş Savaşında gerçekten emperyalizme karşı bir hareket olup olmadığını sormuştur. Konuşmacı, bu konuda kuşkuya yer olmadığını, Yunanistan'ın İngilizlerce ileri sürülüp Anadolu'ya saldırtılmış bulunduğunu ve arkasında sürekli olarak İngiltere'nin desteği olduğunu ve asıl savaşı Batı emperyalizmine karşı verdiğimiz anlatmıştır.

Bağış

Dinleyicilerden Dr. Ali İhsan Bağış, 1911 Türk-İtalyan savaşında da Doğuda Türkiye'ye karşı bir sempati bulunduğunu söyledikten sonra, Halifeliğin kaldırılması üzerine Asya ve Afrika ülkelerinde bir suskunluk olup olmadığını ve Türkiye'ye karşı sempatinin azalıp azalmadığını sormuştur. Konuşmacı, Türkiye'ye karşı sempatinin Doğunun bilinçlenmesiyle birlikte, daha on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde görüldüğünü, Türkiye'ye açılan her savaşın Doğuda, Batının Doğuya bir saldırısı olarak görüldüğünü ve Türkiye'nin "Avrupa'ya karşı Asya'nın şampiyonu" olarak desteklendiğini tekrar belirtmiştir. Halifeliğin kaldırılmasından sonra Doğuda, özellikle Hint Hilafet Komitesi çevreleriyle İslam ülkelerinin uleması arasında gerçekten bir şaşkınlık görüldüğünü, fakat bunun geçici olduğunu, uzun sürmediğini, Türkiye'ye karşı sempatiyi pek azaltmadığını, zaten Halifeliğin kaldırılması olayını geniş kitlelerin pek umursamadıklarını anlatmıştır. Halifeliğin kaldırılması üzerine şaşkınlık geçiren ve tepki gösterenlerin "ulema ve rüesa" olduğunu, bunların da zamanla kenara itildiğini ve Atatürk Devriminin Doğuda sempati, hayranlık ile izlendiğini, Atatürk ölünce ise Doğu halklarının da Türk halkı ile birlikte yas tuttuklarını anlatmıştır.

Kürkçüoğlu

Doç. Dr. Ömer Kürkçüoğlu, Atatürk'ün uzun süre Dışişleri Bakanlığını yapmış olan Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın, "Atatürk sağ olsaydı İkinci Dünya Savaşından sonra Batı ve Doğu Bloklarının yanında, Saadabad Paketi ve Balkan Antantı'nın lideri olarak, Türkiye üçüncü bir bloku (seçeneği) oluşturabilirdi," yollu sözlerini hatırlatarak, bildiri sahibinin bu konuda ne düşündüğünü

nü sormuştur. Bildiri sahibi, bu soruyu da politik nitelikte görmüş ve kendisinin Dışışleri Bakanlığı görevlisi olduğunu belirterek bu soruyu cevaplandırmaktan kaçınmıştır.

Akçakayalıoğlu

Delegelerden Cihat Akçakayalıoğlu, son zamanlarda Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devamı olduğunun ileri sürdüşüldüğünü, çünkü Kurtuluş Savaşını yapanların ve Cumhuriyeti kuranların Osmanlı İmparatorluğu'nda görev almış kimseler olduklarının söylendiğini belirtmiş ve kendisi bu görüşe katılmamakla birlikte, konuşmacının bu konuda ne düşündüğünü sormuştur. Bildiri sahibi, insan unsurunun elbette süreklilik göstereceğini, Kurtuluş Savaşını ve devrimi yapanların gökten indirilmiş kişiler olmadıklarını, bu toprağın insanları olduklarını; ancak insan unsurundaki süreklilikle rejimleri karıştırmamak gerektiğini, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu ile ilgisi bulunmadığını belirtmiştir. "Saltanat, Halifelik kaldırılmış, teokratik bir devletin yerine laik bir devlet kurulmuş, eski yazı, eski kıyafet atılmış... bunun neresi Osmanlıdır? Bu rejimin neresi Osmanlılığın devamıdır?" diye sormuştur.

Aliyef

Delegelerden Hamit Aliyef, Büyük Zaferin Sovyetler Birliği'ndeki yankısının ne olduğunu sormuştur. Bildiri sahibi, Asya ve Afrika ülkelerindeki, yani mazlum milletlerdeki yankıları ve etkileri üzerinde durduğu için Sovyetler Birliği'ndeki yankılarını ele almadığını, ancak orada da çok olumlu yankılar yaptığını, Sovyet devlet adamlarından kutlama mesajları geldiğini, Mosko-

va'daki Türk Büyükelçiliği önünde kutlama mitingi yapıldığını söylemiştir. Avrupadaki Azerbaycanlılar arasındaki yankıların ise daha başka olduğunu, bunların, Büyük Zaferi, Türk dünyasının zaferi olarak kutladıklarını, hatta Turancılığın bir zaferi gibi gördüklerini ve kendilerini de "ezilen uluslar" arasında gördükleri için, Anadolu'daki zaferin onlara da kurtuluş umudu verdiğini ve bu yolda kutlama mesajları gönderdiklerini bildirmiştir.

Dinleyicilerden biri, "tam bağımsızlık" deyiminden ne anladığını ve bugün görülen liderler bolluğu içinde Atatürk'ün yerinin ne olduğunu sormuştur. Bildiri sahibi, Atatürk'ün "tam bağımsızlık"tan ne anladığını yeniden açıklamış, Atatürk'ün bu konudaki sözlerini okumuş ve O'nun en nazik dönemlerde bile tam bağımsızlıktan ödün vermediğini, örneğin Sakarya Savaşı arifesinde kendisiyle görüşmek isteyen General Harington'a, "önce tam bağımsızlığımızı kabul edin, ondan sonra görüşelim" yolunda cevap verdiğini, tam bağımsızlık derken "milli sınırlarımız içinde siyasi, mali, iktisadi, hukuki ve kültürel bağımsızlığı" kastettiğini de belirttiğini anlatmıştır.

Lider bolluğuna gelince, bunların ikinci kuşak, hatta üçüncü kuşak liderler olduğunu, Atatürk'ün ise Gandhi'ler, Cinnah'lar, Burgiba'lar, Sukarno'lar gibi birinci kuşak liderlerden olduğunu belirten konuşmacı, son zamanlarda Atatürk'ün yerine başka değerleri, başka liderleri sürmek çabasının görüldüğünü de söylemiştir. Batılı ve Sovyet yazarların Atatürk'ün büyüklüğünü ulusal sınırlar çerçevesinde tutmaya, onun evrensel ölçüdeki büyüklüğünü görmemezlikten gelmeye çabaladıklarını, oysa Atatürk'ün bütün Üçüncü Dünya lidelerinin lideri durumunda ve Türkiye çapında değil, dünya çapında, tarihsel bir lider olduğunu belirtmiştir. Yepyeni bir tarih yaratan, yepyeni bir çağ açan Atatürk'ü, bugünün ikinci ya da üçüncü kuşak liderleriyle karşılaştırmanın bile yersiz olduğunu, O'nun tarihte eşsiz bir yeri bulunduğunu söylemiştir.

Bir başka dinleyici, "Türk devrimi" deyiminin ne anlamda kullanıldığını, "istihale", "ıslahat", "inkılap", "ihtilal" deyimlerinin hangisinin karşılığı sayıldığını sormuştur. Bildiri sahibi, Türk devriminin "Türk inkılabı" anlamına geldiğini, bunun istihale, ıslahat anlamında kullanılmadığını, tam bir devrim, yani "Révolution Turque" olduğunu, ancak ihtilal sözcüğünden de daha geniş kapsamlı bir devrim sayılması gerektiğini belirtmiştir.

Bayur

Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur, bir anısını anlatmış ve bir de soru sormuştur. 1930 yılında Bengal'de otomobille yaptığı bir gezi sırasında, o zaman İngiliz yönetimi altında bulunan Bengal'de bir yerli polis görevlisi, "Mustafa Kemal'e ubudiyetimi bildirmeye şimdiye kadar fırsat bulamadım, ubudiyetimi kendisine bildirmenizi rica ederim," demiş. Bu anısını anlattıktan sonra Bayur, Halifeliğini kaldırması üzerine tepki gösterenlerin kimler olduklarını, bunlar arasında tanınmış kişilerin ve Şiilerin de bulunup bulunmadığını sormuştur. Bildiri sahibi, tepki gösterenlerin Hindistan Hilafet Komitesi yöneticileri, Mısır'ın El-Ezher uleması gibi kimseler olduğunu, bunlar arasında Şii mezhebinden kimselerin pek bulunmadığını bildirmiştir. Halifelik kaldırılınca, on kadar Halife adayı veya "prétendant"ı ortaya çıktığını, bunların hepsinin halife olmaya kalkıştıklarını veya özendiklerini, bunun da Halifeliğin İslam Dünyasını ne kadar parçaladığını, Atatürk'ün deyimiyle Halifeliğin İslam Dünyasında ne kadar "nifak ve şikkak" yarattığını kanıtladığını söylemiştir. Halifeliğin Müslümanları birleştiren bir kuruluş değil, tam tersine parçalayan bir kuruluş olduğunun açıkça görüldüğünü belirtmiştir. Halifeliğin kaldırılması üzerine Batılı emperyalistlerin genç Türk

Cumhuriyetine karşı bir kampanyaya giriştiklerini, İslam dünyasını Türkiye ve Atatürk aleyhine çevirmek için büyük çabalar harcadıklarını, hatta Lloyd George'un da Halifelik savunucusu gibi yazı yazdığını, ama bütün bu çabaların pek başarılı olamadığını, Doğunun ezilen halklarının Atatürk'ü bir "kurtarıcı" ve lider olarak görmeye devam ettiklerini ve O'nun ölümüne Türk halkı gibi gözyaşı döktüklerini anlatmıştır.

Bildiri sahibi, Atatürk'ün tarihsel kişiliğini gölgelemeye hiç kimsenin gücünün yetmeyeceğini, O'nun, Üçüncü Dünyaya çığır açan, yeni bir tarih çağını başlatan insan olarak saygıyla anılacağını belirterek sözlerine son vermiştir.

IV

FES OLAYI :
TÜRKİYE - MİSİR İLİŞKİLERİNDEN
BİR SAYFA

FES OLAYI TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİNDEN BİR SAYFA (1932-1933)*

29 Ekim 1932 akşamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin dokuzuncu yıldönümü dolayısıyla, Ankara Palas'ta Atatürk'ün verdiği resmi akşam yemeğine ve yemeği izleyen baloya Ankara'daki Mısır Elçisinin fes ile gelmiş olması, bir "Fes Olayı" yarattı. Atatürk'ün yaptığı şapka devrimiyle doğrudan ilgili olan bu olay, Türkiye ile Mısır arasında önemli bir sorun oldu ve iki ülke ilişkileri tarihine ilginç bir sayfa kattı. Aşağıdaki sayfalarda "Fes Olayı"nın belgesel olarak aydınlatılmasına çalışılacaktır.

Türkiye-Mısır İlişkilerinin İlk Yılları

Konuya girmeden önce Türkiye Cumhuriyeti ile Mısır Kralığı arasındaki ilişkilerin ilk yıllarına kısaca değinelim. Eski bir Osmanlı toprağı olan Mısır, 1914 yılında İngiliz protektorası altına girdi ve 1922 yılında İngiltere, bir deklarasyonla Mısır'ın "bağımsız ve egemen bir devlet olduğunu" ilan etti. Mısır tahtına da Kral Fuad oturdu. Ankara'da kurulan yeni Türkiye Devleti, Türkiye'nin ulusal sınırlarını "Misak-ı Milli" ile belirledi ve 24

*) Bu inceleme, önce Türk Tarih Kurumu'nda bir konferans olarak sunuldu. Sonra genişletilerek, TTK'nın bilimsel dergisi *Bölleten*'in Ocak-Nisan 1984 tarihli 189-190. sayısında yayımlandı. Cilt XLVIII, s. 1-55.

Temmuz 1923 günü imzaladığı Lozan Barış Antlaşması'yla da Mısır üzerindeki bütün hukukundan ve hak iddialarından vazgeçti.¹

Elçiliklerin Açılması

Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye ile Mısır arasında elçilik düzeyinde diplomatik ilişkiler kuruldu. Mısır Kralı Fuad, 19 Şubat 1925 günü, Mohammed Heddaya Paşa'yı Türkiye'ye elçi olarak atadı. Heddaya Paşa, 18 Mayıs 1925 günü Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya törenle güven mektubunu sundu. Törende karşılıklı olarak dostluk söylevleri verildi. Heddaya Paşa, Mısır Krallığı'nın Türkiye'de ilk temsilcisi olmaktan onur duyduğunu; duyguları ve çıkarlarıyla birbirlerine bağlı olmaları gereken iki ulus arasında dostluğu sağlamak için çalışmaktan mutlu olacağını söyledi. Mısır Kralının Atatürk ve Türk ulusu hakkında beslediği dostça duyguları dile getirdi.²

Atatürk, Mısır Elçisine şu karşılığı verdi:

"...Türk milleti ile şahsım hakkında Kral Hazretleri tarafından beyan etmiş olduğunuz hissiyata teşekkür ederim. Benim de Kral Hazretlerinin saadeti ve Mısır milletinin şeref ve refahı hakkındaki temenniyatımı kendilerine iblâğ etmenizi rica ederim.

Türkler Mısırlılara karşı öteden beri muhabbet-i mahsus a perverde eder.

1) Lozan Andlaşması'nın 16. maddesi, "Türkiye İşbu Muahedede musarrah hudullar haricinde kâin bilcümle arazi üzerinde... her ne mahiyette olursa olsun haliz olduğu bilcümle hukuk ve müstenidatından feragat ettiğini beyan eyler," demektedir. 17. maddesi de şunu eklemektedir: "Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki bütün hukuk ve müstenidatından feragatının hükmü 5 Teşrinisani 1914 tarihinden muteberdir." Andlaşmanın 18. ve 19. maddeleri de Mısır'la ilgilidir.

2) DBA, MÜT. Mısır Elçisi Heddaya Paşa'nın İltimatname takdimi merasiminde okuduğu nutuk.

Birçok hissiyat ve menafide iştiraki bulunan iki millet arasındaki revabıt-ı dostanenin Hükümetler beyinde teyemmünen başlamış olan münasebat-ı siyasiye sayesinde rasin bir surette inkişaf edeceğini kaviyyen ümid ederim.

*Bu münasebatın inkişafı yolunda vuku bulacak mesai-nizde benim ve Hükümet-i Cumhuriyenin muavenet-i tamme ve dostanesine mazhar olacağınız şüphesizdir."*³

Ertesi yıl, Muhittin (Akyüz) Paşa Türkiye'nin Kahire Elçiliğine atandı. 21 Nisan 1926 günü Kral Fuad'a güven mektubunu sunarak göreve başladı. Yine karşılıklı olarak dostça söylevler verildi. Muhittin Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'ni Mısır'da ilk kez temsil etmekten mutluluk duyduğunu belirtti. Ankara'da hazırlanmış olan söylevinde şunları söyledi:

"Türklerle Mısırlılar muhtelif edvar-ı tarihide birçok zamanlar teşrik-i mukadderat etmiş bulundukları için aralarındaki rabıta ve alaka pek derindir.

Türklerin Büyük Müncii Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Türklerle Mısırlılar arasında tarihin silinmez bir surette kayd ve teyid ettiği revabıt-ı dostanenin her iki millet için müspet netayice müncer olacak bir şekl-i mesudedede teşyidi arzu-i halisanesinde olduğu gibi Hükümet-i Cumhuriyemiz ve Türk milleti de aynı kanaati perverde etmektedir. Bu neticenin istih-sali için sarf-ı mesai, başlıca ve daimi meşgalem olacaktır."⁴

Kral Fuad da söylevinde Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın duygularına dostça karşılık verdi. Türk ulusunun refahı için içten dileklerde bulundu. Türk Elçisinin çalışmalarıyla Türk ve Mısır ulusları arasındaki karşılıklı dostluğun daha da gelişeceği umudunu dile getirdi. Çalışmalarında Muhittin Paşa'ya destek olacağını belirtti.

3) Ibid.

4) Ibid. MÜT. 1/95.

Zıtlaşma

Böylece karşılıklı elçiliklerin açılmasıyla normal ilişkiler başladı. Türklerle Mısırlılar arasındaki köklü bağlara rağmen, Türkiye Cumhuriyeti ile Mısır Krallığı arasındaki ilişkilerin gerçekten sıcak ve içten olduğu söylenemezdi. Çünkü Mısır'daki Kral Fuad Rejimi, Atatürk Türkiyesi ile bir zıtlaşma içinde görünüyordu. Atatürk, Türk ulusunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak amacıyla üst üste devrimci atılımlarda bulunurken, Kral Fuad'ın tutucu politikası Mısır'ı adeta laik Türkiye'nin bir karşıtı havasına büründürüyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi 1924 yılında Halifeliği kaldırınca, Kral Fuad hemen Mısır'da Halife olmaya özenmişti. Mısır, Türkiye'den kaçan ya da kovulan bütün rejim karşıtlarına kucak açmakla kalmıyor, bunların Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk aleyhinde çalışmalarına da göz yumuyordu. Osmanlı Hanedanı üyeleri, yüzellilikler, Türk Kurtuluş Savaşında düşmanla el ele vermiş işbirlikçiler ve Cumhuriyet rejimini içlerine sindirememiş olanlar çoğunlukla Mısır'da toplanmışlardı ve orada pek rahat da durmuyorlardı. Türkiye'nin laikleşmesi, Mısır'da, Türkiye'ye karşı propaganda sermayesi yapılıyordu. Kısacası Kral Fuad yönetiminin tutumu Türkiye'ye karşı pek dostça görünmüyordu. Bununla birlikte yine de iki ülke ilişkileri sarsılmadan sürüp gidiyordu. Kral Fuad, içten olmasa bile, Cumhuriyet bayramlarında Atatürk'e kutlama telgrafları göndermeye özen gösteriyordu.

Mısır Aydınları

Öte yandan Mısır aydınlarının ve gençliğinin bir bölümü Atatürk Türkiyesine karşı derin hayranlık besliyorlar ve bunlar Türkiye'de yapılan devrimlerden de etkileniyorlardı. Bu arada

1925 yılında yapılan şapka devrimi de Mısır'da etki yapmıştı. Bir Mısır gazetesi bunu şöyle anlatıyordu:

"1925 yılında Mısırlı öğrencilerin bir bölümü, Türkiye'yi örnek alarak fesi bırakmaya kalkıştılar. Bu konuda çeşitli toplantılar yapıldı; komisyonlar, konferanslar toplandı. Çetin tartışmalar oldu. Çeşitli öneriler ortaya atıldı. Kimileri fesi savundu, kimileri fesin kötülüklerini sayıp döktü. Kimileri şapkayı savundu, kimileri de şapkaya saldırdı ve fes bırakılırsa milliyetin yok olacağını ileri sürdü. Fes ya da şapka yerine, ulusal bir Mısır başlığı alınması düşüncesini ortaya atanlar da oldu. Bunların başında Ahmet Şefik Paşa vardı. Kendisi yeni bir başlık yapıp giydi. Ama onun arkasından giden olmadı. Kimi Mısırlılar, fes, şapka ve eski firavun başlıklarının birleştirilmesinden yeni bir başlık çeşidi yarattılar. Doktorlar, şapkadan yana olanlara arka çıktılar. Fesin sağlığa elverişli olmadığını, Mısır'ın ihtiyaçlarına uygun düşmediğini ve her halde şapkanın festen daha iyi olduğunu söylediler.

Şarkıcılar şapkayı öven şarkılar düzdüler. Bu şarkılar halk arasına da yayıldı. Bunlardan biri 'Şimdi şapka zamanıdır, gü-rültüye patırtıya gerek yok' diyordu. Fesin şapka ile değiştirilmesi uğrunda yapılan bütün bu propagandalara rağmen, sonunda yine şapka fese yenik düştü. Mısır gençlerinin bir bölümü fesi de şapkayı da boykot edip başaçık gezmeye başladılarsa da Mısır'da yine başlık olarak fes kullanılmaktadır."⁵

Elçi Hamza Bey

1925-1930 yılları arasında Mısır, Türkiye'deki elçilerini sık sık değiştirdi. Beş yıl içinde birer ikişer yıl süreyle üç Mısır Elçi-

5) "Mısır'ın Ankara Elçisinin olayı dolayısıyla Fas va Şapka. Gazi Mustafa Kemal Fesi için Türkiye'den kaldırdı?", *El Dünya El Musavvara*, Kahire, 30.11.1932.

si Türkiye'de görev yaptı. Heddaya Paşa'nın yerine 1927 yılı başında Abdülazam Raşid Paşa atandı. Ertesi yıl Raşid Paşa'nın yerini İbrahim Ratib Bey aldı. 1930 yılında da dördüncü Mısır Elçisi olarak Abdülmelik Hamza Bey Ankara'ya atandı.

Hamza Bey, daha önce Mısır'ın Londra Elçiliği Müsteşarlığında bulunmuştu. Elçilik görevini ilk kez Ankara'da üstlenmişti. İyi İngilizce, biraz Türkçe biliyordu. Hukukçuydu. Orta yaşlardaydı. Zeki, cana yakın görünüyordu. Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiserliğinin belirttiğine göre, "aşırı milliyetçi" bir kişiydi. Ama İngiltere'de kaldığı süre içinde biraz "yumuşamıştı". 8 Kasım 1930 günü Çankaya Köşkü'nde Atatürk'e güven mektubunu sundu. Kral Fuad'ın Atatürk'e karşı "derin muhabbet ve yüksek takdir" duyguları beslediğini ve Türk ulusu için iyi dileklerde bulunduğunu bildirdi. Atatürk de elçiye dostça karşılık verdi:

*"Kral Hazretlerinin hakkımda ve Türkiye ile Türk milleti hakkında besledikleri dostluk ve gösterdikleri muhalesetten pek mütehassis oldum... Yüksek Metbuunuzun saadetleriyle Mısır'ın ve Mısır milletinin ikbal ve refahı için samimi temenilerimi müşarileyh Hazretlerine arz etmenizi rica ederim."*⁶

Hamza Bey, Atatürk'ün yaptığı şapka devriminden beş yıl sonra Türkiye'de göreve başlamıştı. Türkiye'de fes beş yıldır yasaktı. Gerçekten kimse artık fes giymiyordu. Yalnız Mısır Elçisi, ortalıklarda, törenlerde fesle görünmeye özen gösteriyordu. Ankara'da "fesli tek kişi" idi. Dikkatleri üzerine çekiyordu. Fes onun için sanki Mısır milliyetçiliğinin, Mısır egemenliğinin bir simgesiydi. Hamza Bey, yıllar yılı fes giydikten sonra yeni yeni şapkaya alışmaya başlayan Türk insanının duygularını hiç hesaba katmıyordu. O günün Ankara'sında fes giymek, Türklerin duygularını incitmez miydi? Fes, bir çeşit kışkırtma gibi gö-

6) DBA, MÜT. 6/1: Atatürk'ün Mısır Elçisi A. Hamza Bey'e cevabı, 8.11.1930.

r lmez miydi? Mısır Elçisi aldırış etmiyor, kara püsküllü yüksek Mısır fesini Ankara sokaklarında, salonlarında sergileyip duruyordu. Bu davranışıyla Atatürk'ün şapka devrimine karşı sessizce bir direniş niyetini de a ıĥa vuruyor gibiydi. Ama kimse Mısır Elçisinin fesine bir şey söylemiyordu. Bu durum iki yıl sürdü ve sonunda 1932 yılı Cumhuriyet Bayramına geldi.

Ankara Palas'ta Olay

29 Ekim 1932 günü Atatürk önce kutlamaları kabul etti. Yabancı misyon şefleri ve bu arada fesli Mısır Elçisi de sırayla Atatürk'ün elini sıktılar, Cumhuriyet Bayramını kutladılar. Kutlamalardan sonra o zamanki Büyük Millet Meclisi önünde yapılan geçit töreni izlendi. Atatürk'le birlikte, yabancı elçiler ve o sırada Türkiye'yi ziyaret etmekte olan İran Dışışleri Bakanı Furugi Han da törende bulundu. Mısır Elçisi geçit törenini de fesli olarak izledi. Günün programı gereĥince Atatürk, akşam Ankara Palas'ta resmi bir yemek verecekti. Yemeĥi, balo izleyecekti. Balo, yine Ankara Palas'ta Cumhuriyet Halk Partisince düzenlenmişti. Ankara'daki yabancı elçiler hem yemeĥe, hem baloya  aĥırılmıřlardı.

Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk'in belirttiĥine göre, bu yemek ile balo, Ankara'daki yabancı temsilcilikler için çok önemli sayılıyordu. Çünkü yabancı elçiler, yıl boyunca hemen hemen yalnız orada Atatürk'le yüz yüze gelebiliyorlardı. Orada Atatürk'ün her sözü, her davranış   yabancı temsilciler için bir gösterge, "bir barometre" gibiydi. Buna göre, yıl içinde hangi yabancı elçilik gözden düşmüş, hangisi saygınlık kazanmış, kestirilebiliyordu. Atatürk de yine yalnız orada kendi görüşlerini yabancı temsilcilere doĥrudan duyurup anlatma fırsatı

buluyordu. Bu bakımlardan yıldan yıla verilen bu yemek ile balo merakla bekleniyordu.⁷

O akşam Atatürk, saat 20.30'da Ankara Palas'a geldi. Ayaküstü iki Türk generali ve Fransız Büyükelçisi Kont de Chambrun ile biraz konuştuktan sonra sofraya geçti. Yabancı diplomatlar ve öteki davetliler de sofradaki yerlerini aldılar. Cumhurbaşkanı sofraya oturunca genellikle önce bir süre sessizlik olur, arkasından azar azar protokoler konuşmalar başlar ve neden sonra hava ısınır. O akşam ise Atatürk sofraya oturur oturmaz konuşmaya başladı. Az yemek yiyor, bol bol sigara içiyor ve konuklarla teker teker ilgilenip konuşuyordu. Yakınında oturan İngiliz Büyükelçisi ile karşısında oturan Sovyet Büyükelçisinin kendisinin en yakın dostları olduklarını söyledi. Öteki elçileri de sevdiğini, ancak Sovyet ve İngiliz temsilcilerinin apayrı yerleri bulunduğunu ekledi. Sonra, sağ tarafında yer almış öteki elçilerle ilgilendi. Polonya Büyükelçisine döndü, Polonya'nın dünyada önemli rol oynayabilecek bir büyük devlet olarak yeniden doğmuş olmasından dolayı kendisini kutladı. Türkiye lehindeki konferanslarından ötürü Amerikan Büyükelçisine teşekkür etti. Türkiye'ye yeni gelmiş olan İtalyan Büyükelçisi Lojacona'ya döndü. Mussolini'nin son olarak Torino'da yapmış olduğu konuşmadan pek hoşnut kalmadığını belli etti. Ayağa kalkarak, insanlığın birleşmesi için kadeh kaldırdı.⁸

Yemek bittikten sonra Atatürk, sofradaki konuklarını baloya buyur etti. Mısır Elçisi Hamza Bey, yemek boyunca sofrada fesli olarak oturmuştu. Orada bulunan İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk'in Londra'ya rapor ettiğine göre, Atatürk, Mısır Elçisinin yanından geçerken, *"Kralınıza söyleyiniz, ben, Mustafa Kemal, size bu akşam fesinizi çıkarmanız talimatını ver-*

7) İngiltere Dışişleri Arşivi, F. O. 371/16089/E.6033, G. Clerk'ten L. Oliphant'a, Özel, Ankara, 4.11.1932.

8) F. O. 424/277, p. 27, No. 28, Clerk'ten Simon'a, Ankara, 2.11.1932, No. 356.

dim," demiş ve bir garson çağırmıştır. Elçi uysallıkla fesini çıkarıp garsona vermiştir. Garson, kalabalık davetlilerin şaşkın bakışları arasında, fesi salonun öbür ucuna doğru götürüp gözden kaybolmuştur. Mısır Elçisi üzüntüyle hemen oradan çekilmiştir. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Numan (Menemencioğlu) Bey, gönlünü almak için elçiyi görmeye çalışmış, ama o akşam görememiştir. Ertesi gün Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey Mısır Elçisinden özür dilemiştir.⁹

Olay Nasıl Oldu?

Görgü tanıklarından İngiliz Büyükelçisinin yazdığına göre, olay tıpkı böyle geçmişti. İngiliz Büyükelçisi, "Kral Fuad'ın tepkisi anlaşılınca kadar olay kapanmış sayılamaz," diyordu. Atatürk'ün o akşamki her sözünün ve her davranışının hesaplı olduğunu söylüyor ve duygularını yabancılara açıkça anlatmayı amaçladığını ekliyordu.¹⁰

Olay, İngiliz Büyükelçisinin anlattığı gibi olmuştusa, bundan şöyle düşüncelere gidilebilir: Hamza Bey'in fesini çıkartırken Atatürk, Mısır'ın tutumundan hoşlanmadığını açıkça belli etmişti. Bu davranışıyla elçiden ziyade Kral Fuad'ı amaçlıyordu. Çünkü fesin arkasında Kral vardı. Kral Fuad, başından beri Atatürk devrimlerine karşı bir tutum takınmış, Türkiye'de yıkılmış olan Saltanatı Mısır'da sürdürmek havasına girmiş, İslam dünyasının gözünde laik Türkiye'yi küçülterek Mısır Krallığını yükseltmek hevesine kapılmış, Türkiye ve Mısır rejimleri arasındaki bu zıtlaşmanın yarattığı birikim, en sonunda Hamza Bey'in fesinde düğümlenmişti. Atatürk, elçinin fesini çıkartırken sanki Kral Fu-

⁹⁾ Ibid.

¹⁰⁾ Ibid.

ad'a küçük bir ders vermek istemişti ve elçiye "Kralınıza söyleyiniz" demişti. Bakalım Kralın tepkisi ne olacaktı?

Yemekte hazır bulunanlardan Fransa Büyükelçisi Kont de Chambrun, olayı şöyle anlatır:

"Ulusal bayram onuruna Padişahların altın tabaklarında Hükümet üyelerine ve Kordiplomatiğe verilen yıllık yemeği bitiriyorduk... İki yüz kişilik davetli arasında Mısır Elçisinin fesi gösterişle sırtıyordu. Cumhurbaşkanı, arada bir, sezdirmeden fese alaycı bir göz atıyordu. Zavallı meslektaşım bunun farkına varmadı. Ama Gazi, sürükleyici müziğin temposuna uyarak masadan kalkınca Mısırlının yanından geçti ve geçerken bir kedi mırıltısını andıran usulca bir sesle kendisine bir şeyler söyledi, onun omuzunu okşadı. Kendisini kucaklıyor sanmışım ki, ne göreyim, bir garson fesi gümüş bir tepside hızlı adımlarla götürüyordu. Tepsinin ardından bakakaldık."¹¹

Demek ki, Fransız Büyükelçisi, Atatürk'ün Mısır Elçisine söylediklerini duyamamıştı. Yalnız olaya başından sonuna tanık olmuş, Mısır Elçisinin fesinin sofrada göze battığını, Atatürk'ün arada bir buna alaycı bir göz attığını, sonra fesin gümüş tepside götürüldüğünü görmüş ve şaşırıp kalmıştı.

Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) olayı şöyle anlatıyordu:

"Ziyarette hazır bulunan siyasi mümessillere iltifat ve hatırnüvazlık asarı ibrazını, zemin, ve zamanın muktezasına göre kâh şu ve kâh bu sefire karşı tatyipkâr ve iltifatkâr bazı beyanatı mahsusada bulunmayı itiyat buyurmuş olan Reisicumhur Hazretleri, bu seneki bayramımızda da gündüz tebrik için Büyük Millet Meclisinde kendilerini büyük üniformalarile ziyaret etmiş ve akşamki resmi ziyafete de keza aynı kıyafette davet edilmiş olan bilumum siyasi mümessiller meyanında Mısır Sefirine ye-

11) Comte Charles de Chambrun, *Atatürk et la Nouvelle Turquie*, Paris, 1939.

mekten sonra yanından geçerken teveccühkâr bazı ifadatta bulunmuşlar ve fesini çıkararak rahat edebilmesine müsaade buyurdıklarını söylemişlerdir. Sefir bir an için tereddüt ettikten sonra fesini bizzat çıkarmış, bunun üzerine Reisicumhur Hazretleri kendisini yüzünden öpmüşlerdir."¹²

Türkiye Dışişleri Bakanının bu açıklamasına göre, ortada olay diye bir şey yoktu. Dolayısıyla Tefvik Rüştü Bey'in Mısır Elçisinden özür dilemesi de söz konusu olmamıştı. Tefvik Rüştü Bey, ertesi gün Mısır Elçisi Hamza Bey'le yaptığı görüşmeyi şöyle anlatmaktadır:

"30 Teşrinievvel (1932) günü benden mülakat isteyerek ziyaretime gelen Mısır Elçisine evvelce birçok defa vuku bulduğu gibi bir akşam evvel de Büyük Şefimiz Reisicumhur Hazretleri tarafından şahsı hakkında teveccühkâr beyanata mazhar olduğunu ve bu halin Reisicumhur Hazretlerinin kendisini sevmekte olduğunu teyit eylediğini tebarüz ettirdikten sonra, sofradan kalkmakla hitam bulmuş olan resmi ziyafeti müteakip Fırkanın suvarisi başladığından kendisine her sene mümasil vaziyetlerde olduğu gibi fesini çıkararak istirahat edebileceğinin söylenmiş olduğunu hatırlatmış ve memleketimizde vaktile fes müstamelken hep bu suretle yani mecliste hazır bulunan en yüksek zatın müsaadesile fesin çıkarılması mutad olduğu esasında konuşmuş idim..."

Elçi bu beyanatım üzerine kendisini tatyip eylediğimi söyleyerek bana teşekkür etmiştir. Binaenaleyh teessüf beyanını mucip bir hadise mevcut olmadığı gibi tarafımdan teessür veya teessüf asla vaki ve varit olmamış bulunduğunu... size bildirmeye lüzum görüyorum."¹³

12) DBA, Mısır. K. 9. Hariciye Vekâletinden T. C. Elçiliklerine tamim, Ankara, 12.12.1932, No. 23853/161. Bu genelgenin örneği Elçiliklerimiz arşivlerinde de korunmuştur: Paris Büyükelçiliğimiz Arşivi, K. 77/A-1; Londra Büyükelçiliğimiz Arşivi (LBA), K. 648/2.

13) DBA, Mısır K. 9, T. C. Hariciye Vekâletinden Kahire Elçiliğine açık tel, 29.11.1932, No. 23208/133.

Bu açıklamalar "Fes Olayı"nın epeyce büyütülmesi üzerine yapılmıştı. Tevfik Rüştü Aras, olay yüzünden Türkiye ile Mısır arasında beliren gerginliği gidermek çabasıındaydı. Denilebilir ki, havayı yumuşatmak için ortada bir olay bulunmadığını, elçinin kendi rahatı için fesini çıkarmasına izin verildiğini söylüyordu.

Mısır Dışışleri Bakanı Yahya Paşa ise olayı şöyle anlatıyordu:

"Gazi, yemekten sonra Mısır Elçisine kesin bir dille fesini çıkarmasını söylemiştir. Üniformalı olan elçi bu isteği yerine getirememiş, bunun üzerine Cumhurbaşkanı fesi çıkarması için bir uşağa emir vermiştir. O zaman ve artık fes giymemesi için Kral Fuad'a yazması yolunda Cumhurbaşkanının açık ısrarı karşısında Hamza Bey fesini kendi çıkarmayı uygun görmüştür... Bu beklenmedik müdahaleyle sarsılan elçi salonu terk etmek zorunda kalmıştır. Olay, bütün kordiplomatik, Hükümet üyeleri ve öteki seçkin davetliler önünde geçmiştir. Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı aynı gece Mısır Elçisini görmeye çalışmış, ama kendisine rastlayamamıştır. Hamza Bey ertesi gün Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile görüşmüştür. Bakan, olayı, elçiye karşı teveccühkâr bir davranış olarak göstermeye çalışmış, elçinin bunu trajik olarak görmesine üzüldüğünü bildirmiştir. Elçimiz tarafından bir yanlış anlaşılma bulunduğunu, yemekten sonra elçinin rahatı için kendisine sadece bir teklifte bulunulmuş olduğunu söylemiştir..."¹⁴

Olayın Açığa Çıkması ve Mısır'da Yankıları

30 Ekim sabahı ajans bültenlerinde ve gazetelerde olayla ilgili herhangi bir haber çıkmadı. Olayın üzerine sanki bir perde inmişti. 1-3 Kasım günleri Dışışleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras), üst üste üç kez Atatürk kâtına çıktı. Belki Çankaya'da bu

14) DBA, Mısır K. 9, Kahire Elçiliğinden Haricîye Vekâletine yazı, Kahire, 1.12.1932, No. 4244/361. Gayet mahremdir.

konuyu da görüştü. Ama dışarı yine bir haber sızmadı. Ankara'da sohbetlerde Mısır Elçisinin fesi söz konusu edilmiyor değildi. Ama basında yine bir haber görölmüyordu. Günler geçmişti. Olay kapanmış gibi görünüyordu.

İngiliz Gazeteleri

Derken, unutulmak üzere olan olay on bir gün sonra hiç beklenmedik bir yerden patlak verdi. 11 Kasım'da **Daily Herald** adlı İngiliz gazetesi, kaynak göstermeden haberi yayımladı; "Bir Fes Diplomatik Fırtına Koparabilir" diye irice bir başlık atmıştı. "Yakın Doğunun geleneksel başlığı fes yüzünden Türk diktatörü Mustafa Kemal ile Ankara'daki Mısır Elçisi Hanza (Hamza) Bey arasında çıkan sert tartışma iki ülkenin diplomatik ilişkilerini bozabilir," diyordu. Mustafa Kemal'in Türkiye'de fesi yasaklamış olduğunu hatırlattıktan sonra, olayı, biraz çarpıtarak, şöyle anlatıyordu: Mısır Elçisi, Ankara'daki Cumhuriyet Bayramı resepsiyonuna yasaklanmış başlıkla gelmişti. Mustafa Kemal, elçiye, "birdenbire fesini çıkarmasını emretmişti". Bu yüzden ikisi arasında "sert bir tartışma" geçmişti. Elçi hemen sonra resepsiyonu terk etmişti. Sonra Cumhurbaşkanı elçiden "resmen özür dilenmesini" istemişti. Elçi "Gazi'nin özür dilemesini kabul etmişti". Olay, böylece geçirtililecekti. Ama, Mısır'da duyulmuştu ve derin öfke yaratmıştı.¹⁵

Fes olayı üzerine basında çıkan ilk haber buydu. Yine aynı gün öğleden sonra **Evening Standard** adlı bir başka İngiliz gazetesi de aynı haberi, "Bir Fes Konusunda Çıkan Gürültü" başlığıyla verdi. Alaylı, kışkırtıcı bir dil kullanıyor, özetle şöyle yazıyordu: Bir fes yüzünden Türkiye ile Mısır arasında çıkan

15) "Diplomatic Storm a Fes may Cause", **Daily Herald**, London, 11.11.1932.

kavga belki birçok Batılı kimseyi şaşırtacaktı. Ama "Mustafa Kemal'in gözünde fes, boğa için kırmızı paçavra neyse oydu". Aynı etkiyi yapıyordu. Oysa Mısırlılar, fesi "dünyanın en güzel başlığı" sayıyorlardı. Bu düşünce Denison Ross gibi doğu uzmanlarınca da paylaşılıyordu. Mustafa Kemal Mısır diplomatına fesini çıkarmasını emredince Mısır'da duyulan öfke anlaşılmalıydı. Doğrusu şu Yakındoğulular pek başlık düşkünü insanlardı. En uygun başlığı giymek, orada pek nazik bir sorun oluyordu.¹⁶

Londra gazetelerinde çıkan bu haberlerle "Fes Olayı" açığa çıkmış oldu ve giderek büyütüldü. Aynı 11 Kasım 1932 günü **Reuter** haber ajansı haberi Mısır'a telledi. Olay, Mısır'da ilk kez duyuluyordu. Daha önce Ankara'daki Mısır Elçiliğinden bu konuda herhangi bir bilgi Kahire'ye ulaşmış değildi. Ertesi gün Mısır gazeteleri **Reuter** telgrafını sütunlarına aldılar. Hükümet yanlısı **El-Ahram** gazetesi, "Mustafa Kemal ve Fes-Mısır Elçisine Karşı Ankara'da Çıkarılan Olay" başlığıyla haberi verdi. "Ankara'da yapılan resmi törenlerden birine Mısır Elçisi Abdülmelik Hamza Bey'in fesli olarak katılması üzerine, Elçi töreni terk etmiştir. Sonra Gazi'nin özür dilemesini kabul etmiştir. Böylece kapanacağı sanılan olay Mısır'a yansıyınca kötü etki yaptı," diyordu.¹⁷ Öteki Mısır gazeteleri de Atatürk'ün Mısır Elçisinden "özür dilemiş olduğu" iddiasını vurguladılar.¹⁸

Mısır Gazeteleri

Türkiye'nin Kahire Elçisi Muhittin Paşa uzunca bir zamandır Mısır'da bulunmuyordu. Türkiye Elçiliği işgüder tarafından yönetiliyordu. İşgüder Mehmet Ali Şevki (Alhan) Bey hemen Ankara'ya şu telgrafı çekti:

16) "Fuss Over a Fez", *Evening Standard*, London, 11.11.1932.

17) *El Ahram*, Kahire, 12.11.1932.

18) Örneğin İskenderiye'de çıkan *La Bourse Egyptienne* gazetesi, 12.11.1932.

"Cumhuriyet Bayramında Reisicumhur Hâzretlerinin Mısır Sefirine fesini çıkarmasını teklif, sefirin retle merasimden çekilmeyi tercih ettiğinden hadise çıktığı(nı) Londra'dan gelen telgrafa müsteniden gazeteler yazıyor. Tekzibine müsaade buyrulması müsterhamdır Efendim."¹⁹

yordu. Ama olayın kolay kolay kapanmayacağı anlaşıyordu. Mısır Hükümeti, Ankara Elçiliğinden ivedi bilgi istemişti. Mısır basını olayın üstüne üstüne gidiyordu. Kahire ve İskenderiye gazetelerinde her gün olayla ilgil haberler çıkıyordu. 14 Kasım günlü gazetelerde "Ankara Olayı", "Gazi ile Mısır'ın Ankara Elçisi Arasındaki Olay" başlıklı haberler ve yorumlar vardı. Bunlara göre, Hamza Bey'den Kahire'ye bir gizli rapor gelmişti. Raporun içeriği açıklanmıyordu. Mısır Dışişleri Bakanı Abdel Fetah Yahya Paşa, çarçabuk İskenderiye'den Kahire'ye dönmüştü. Haberler kısaca bunlardı.²¹

Mısır Muhalefeti

Mısır muhalefet Partisi Vefat de olayı ele almıştı. Adamakıllı sömürmek niyetinde görünüyordu. Yine 14 Kasım günü, Vefat'ın yayın organı **El Belag** gazetesi şunları yazıyordu:

"Bundan iki gün önce Ankara'dan gelen telgraflar, Gazi Mustafa Kemal'in resmi bir törene katılan Mısır Elçisine fesini çıkarmasını emrettiğini ve bu yüzden Gazi ile elçi arasında tartışma olduğunu, elçinin törenden ayrıldığını ve olay Mısır'a yansımamış olsaydı, Gazi'nin özür dilemesinin elçi tarafından kabulüyle sorunun çözümlenmiş sayılması gerektiğini bildirmişlerdir.

Olay konusunda şimdiye kadar alınan ayrıntılar bu kadardır. Bu ayrıntılardan Mısır'ın hakarete uğradığı anlaşıyor. Çünkü önce Gazi'nin Mısır Elçisine fesini çıkarmasını emretmesi fesse hakaret anlamı taşıyor. Sonra, Devletler Hukuku kuralları gereğince her zaman, hatta savaşta bile saygı görmesi gereken ayrıcalıklara sahip Mısır Temsilcisine, Mısır üzerinde yetkisi bu-

21) "L'Incident d'Ankara - Un Rapport Secret au Ministère des Affaires Etrangères", **Le Bourse Egyptienne**, Alexandrie; "L'Incident entre le Ghazi et le Ministre d'Egypte à Ankara", **La Réforme**, Alexandrie, 14.11.1932.

lunmayan bir kimse tarafından böyle bir emir verilmiş olması hakarettir. Öyleyse Gazi'nin Mısır Elçisinden özür dilemesinin hakareti temizlemeye yetip yetmediğini, elçinin, Mısır'a yapılan hakareti Hükümetine danışmadan kabul etme hakkı bulunup bulunmadığını, özür dilemenin Ankara'da mı yoksa Mısır'da mı yapılması gerektiğini incelemek gerekir... Olay ister kasıtsız çıkarılmış olsun, isterse Mısır'ın ulusal başlığı horlanarak elçiye hakaret etmek amacından kaynaklanmış bulunsun, her halde sorunu elçi değil, Mısır Hükümeti bir çözüme bağlamak zorundadır. Mısır Hükümeti Gazi Mustafa Kemal'in özür dilemesini ya kabul eder, ya da özür dilemenin başka biçimde yapılmasını kararlaştırır. Abdülmelik Hamza Bey Gazi'nin özür dilemesini gerçekten kabul etmişse yetkisini aşmış demektir...

Ankara olayı hakkında ne yapmak niyetinde olduğunu Mısır Hükümetinden soruyoruz."²²

Mısır muhalefet organı, ölçüyü iyice kaçırmıştı. Hükümeti hırpalamak isterken, Atatürk'ü diline dolamıştı. Bir yabancı devlet başkanının polemiklere böylesine bulaştırılamayacağını akıl edememiş, dikkate almamıştı. Mısır'ın sözümona "ulusal başlığı" çıkartılmakla Mısır'a hakaret edilmiş imiş. Çıkartılan sanki fes değil de Kral Fuad'ın tacı idi. Güya Atatürk Mısır Elçisinden özür dilemiş imiş! Ama bu yetmezmiş. Özür dilemenin nerede, nasıl yapılacağına ve kabul edilip edilmeyeceğine Mısır Hükümeti karar vermeliymiş. Ve Mısır Hükümeti ne yapıyor-muş acaba?

Mısır Hükümeti

Mısır'ın İsmail Sıtkı Paşa Hükümeti de açıkça huzursuz ve sinirliydi. Muhalefetin saldırılarından rahatsız oluyordu. İkincisi

22) "Gazi ile Mısır Elçisi arasında çıkan Olay", *El Beleg*, Kahire, 14. 11. 1932.

de başka bir başarısızlığından dolayı rahatsızdı. Fes olayında Kahire Hükümetinin sinirliliğini Türkiye İşgüderi şöyle açıklamaktaydı:

"Mısır Hükümetinin bu hususta fartı asabiyet göstermesinin başlıca sebebi, Baş. Vezir Hazretleri Avrupa'da bu kerre, takip eylediği mali ve siyasi gayeleri elde edememesiz avdeti Hükümeti şu esnada nazik bir mevkie koymuş olmasındandır. Şu esnada Ankara Sefirinin güya sui muameleye hedef olduğu ve Mısır ananatının istihfafa uğradığı gibi şayiaların intışarı da bu hali ayrıca teşdit edecek mahiyette görüldüğünden, kafi itizarla sui tesirati izale etmek istedikleri anlaşılmaktadır..."²³

Demek ki Mısır Başbakanı Avrupa'dan eli boş dönmüştü. İçerde nazik bir durumda kalmıştı. Buna bir de "Fes Olayı" eklenmişti. Öyleyse Mısır Hükümeti de, olayın üzerine gidecekti ve gitti.

Mısır Dışişleri Bakanı Yahya Paşa, İskenderiye'den Kahire'ye dönünce, 16 Kasım günü Türkiye İşgüderi Şevki (Alhan) Bey ile bir saat kadar süren özel bir görüşme yaptı. "Size pek üzücü bir olayı haber vermek zorundayım," diyerek söze girdi. Mısır görüşüne göre fes olayını anlattı. "Resmi başlığımıza bir saldırı demek olan bu olaydan dolayı pek üzgünüm; bilirsiniz, üniformamızla birlikte fes giymek usuldendir," dedi. Mısır Elçisi bir yanlış anlama olduğu yolunda Türkiye Dışişleri Bakanının görüşünü paylaşamayacaklarını belirtti. "Bizden özür dilenmesi gerektiği kanısındayız," diye vurguladı. Sözlerini şöyle sürdürüp düğümledi: "En büyük arzumuz dostça ilişkilerimizi sürdürmek ve geliştirmektir; ama içinden çıkılması gereken pek güç bir durumda bulunuyoruz. Bunun için ilerde de benzer bir durumun tekrarlanmayacağı yolunda bize güvence vermesini Ankara Hükümetinden rica ediyoruz. Bütün bunlar bir nota

23) DBA, Mısır K. 9, T.C. Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine yazı, Kahire, 16.11.1932, No. 4209/332. Mahrem ve Zata Mahsustur.

ile size bildirilecektir, sanırım."²⁴ Yahya Paşa ayrıca Ankara'daki Mısır Elçisinin geri çekilebileceğini de sezdirmişti. İşgüder, özür dilemeyi gerektirecek bir durum bulunmadığını Mısır Dışişleri Bakanına anlatmaya çalışmıştı. Ama bakan pek yumuşamak niyetinde görünmemişti. Bu konuşmadan sonra Kral ile görüşmek üzere yine İskenderiye'ye gitmişti. Kral Fuad ile birlikte Türkiye'ye verilecek nota konusunun ele alınacağı sanılıyordu.

Yine 16 Kasım günü, bir bölüm Mısır gazeteleri, Anadolu Ajansının olayla ilgili yalanlamasını yayımladılar. Ama Hükümet yanlısı **El Ahram**, Saray organı **El İttihad** ve Başbakan Sıtkı Paşa partisinin sözcüsü **El Şahab** gazeteleri, **Anadolu Ajansı** telgrafını sütunlarına hiç almamışlardı. Anlaşılan oydu ki, **Anadolu Ajansı** aracılığıyla yapılan yalanlama Mısır'da olumlu bir etki yapmamış, Hükümeti ve Sarayı yumuşatmaya yetmemişti.²⁵

Mısır Hükümeti, olayı resmiyete dökmek ve büyütmek niyetinde görünüyordu. 17 ve 18 Kasım günlü Mısır gazeteleri, Hükümet kaynaklarından sızdırılan haberler yayımladılar. Bunlara göre, olay, doğrulanmıştı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, gerçekten, Mısır Elçisinin fesini çıkarmak istemişti. Ama fes, Mısır Elçisinin resmi giysilerindendi. Çıkarılamazdı. Bu bakımdan Türkiye Cumhurbaşkanı güya Mısır Elçisinden özür dilemişti! Gazeteler, Elçi Hamza Bey'in Ankara'dan geri çekilmesi düşüncesini de ortaya atıyorlardı. Yerine bir işgüder bırakılabilirdi. Zaten Kahire'deki Türkiye Elçiliği de bir süredir işgüderlerle yönetiliyordu. Öyleyse Mısır Elçisi geri çekilebilirdi.²⁶

24) Ibid. T.C. Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine yazı, Kahire, 1.12.1932, No. 4244/361. Gayet mahremdir.

25) Ibid. T.C. Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine yazı, 26.11.1932, No. 4256/370.

26) *La Bourse Egyptienne*, 17.11.1932; *La Réforme*, 18.11.1932.

Mısır, Türkiye'ye Nota Veriyor

Mısır Hükümetiyle basını, olayı gittikçe büyütüyorlardı. Bu tutumun arkasında Saray'ın bulunduğu anlaşılıyordu. Kral Fuad, sanki tacına, tahtına dokunulmuş gibi alınmıştı. İşin arkasını bırakmak niyetinde değildi. Mısır Dışişleri Bakanı Yahya Paşa, İskenderiye'ye gidip döndükten sonra, 20 Kasım 1932 günü Türkiye İşgüderi Şevki Bey'e resmen bir nota verdi. Aslı Fransızca olan notanın Türkçesi şuydu:

"Haşmetli Kral Hazretlerinin Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Ulusal Bayramı dolayısıyla verilmiş olan suvare sırasında ortaya çıkan üzücü olayla ilgili olarak Mısır Elçiliğinden ayrıntılı rapor almıştır.

Haşmetli Kral Hazretlerinin Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Beyefendinin Mısır Elçisine bildirmek lütfunda bulunduğu açıklamayı ve üzüntüleri hoşnutlukla karşılamıştır.

Bununla birlikte, yabancı ülkelerdeki Mısır temsilcileri resmi törenlerde ulusal başlığı giymek zorunda olduklarından Haşmetli Kral Hazretlerinin Dışişleri Bakanlığı, iki Hükümet arasındaki dostça ilişkileri sürdürüp geliştirmek arzusuyla, böyle bir olayın ileride tekrarlanmayacağı konusunda güvence almaktan mutlu olacaktır."²⁷

Bu notayla fes işi, resmiyete döküldü. Gazeteleri aştı. Türkiye ile Mısır arasında bir sorun oldu. Mısır Hükümeti, fes işini resmen "üzücü bir olay" sayıyordu. Türkiye Dışişleri Bakanının elçiye açıklamalarını ve üzüntü bildirmiş olmasını hoşnutlukla karşılamıştı. Ama yeterli bulmamıştı. İlerisi için Türkiye'den "güvence" istiyordu. Fes, Mısır'ın "ulusal başlığı" sayılıyordu. Mısır Elçileri bunu giyeceklerdi, giymek zorunda idiler. Bundan

²⁷ DBA, Mısır K. 9, Mısır Dışişleri Bakanlığının 21.11.1932 günlü notası. (Nota 20 Kasım günü verilmişti, ama 21 Kasım 1932 tarihini taşıyordu. B.N.Ş.)

böyle Türkiye'de Mısır Elçisinin fesine dokunulmayacaktı. Türkiye Hükümeti bu konuda Mısır Hükümetine güvence vermeliydi. Mısır notasının anlamı buydu.

Türk İşgüderi

Mısır Dışişleri Bakanı notayı Türkiye İşgüderine elden verdi. İşgüderin olay konusunda yeterince resmi bilgisi yoktu. Bildikleri daha çok gazete haberlerine dayanıyordu. Kendisi bu konuda bir fikir ileri sürebilecek durumda değildi. Yalnız notanın Ankara'daki Mısır Elçiliği aracılığıyla Türk Hükümetine verilmesi gerektiğini düşündü. Ama notayı geri çevirmeyi de uygun bulmadı. Aldı ve bakanın önünde okudu. Türk Hükümetinden güvence istenmesinin pek aşırı bir istek olduğunu söyledi. Bu konuda Yahya Paşa ile kendisi arasında geçen konuşmayı Ankara'ya şöyle rapor etti:

"...Hariciye Veziri Hazretlerine nota zirindeki teminat talebinin müfritane bir talep olduğunu tekrar ve teyitten hali kalmadım. Hariciye Vezirinin ifadesine göre bu işte en ziyade müteessir bulunan bizzat Kral Hazretleri imiş... Teminat meselesinin müşkilat ihdasından başka bir şeye yaramayacağını izah ettim. Hariciye Veziri mesele hal olmadığı takdirde Sefaret Heyetinin geri çağırılmasını intaç edebileceğini, buna ise pek müteessir olacağını söyledi."²⁸

Demek ki, Mısır Hükümeti, fes yüzünden Türkiye ile diplomatik ilişkileri kesmeye kadar gidecekti. Yahya Paşa, basını yayınları yüzünden Mısır Hükümetinin güç durumda kaldığını, soruna bir çözüm bulunmasını beklediklerini eklemişti. Nasıl bir çözüm düşündükleri sorulunca, "Ekselans Tefvik Rüştü Bey pek

28) Ibid.: T. C. Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine şifre tahrirat, 20.11.1932, No. 349.

beceriklidir, bir çözüm yolu bulur," deyip geçmişti. Mısır Dışişleri Bakanı ayrıca, Türkiye'nin ekonomi nedeniyle Kahire'de bir süredir elçi bulundurmayışından yakınmıştı. Aynı ekonomi nedenini Mısır da ileri sürebilir ve Ankara'da bir işgüder bırakabilirdi. Ama Türkiye ile ilişkilerine önem verdiklerinden bu yola gitmiyorlardı.²⁹

Mısır Basınında Yayınlar

Kahire Hükümetinin sertleşmesine paralel olarak Mısır basını da yayınlarını artırdı. Kahire ve İskenderiye gazeteleriyle dergilerinde uzun yorumlar çıkıyordu. Kimi yayın organları çirkin biçimde Atatürk'ü de dillerine doladılar. Kahire'de çıkan **El Latayif-ül Musavvara** adlı mizah dergisi olayla ilgili bir karikatür yayımladı ve şunları yazdı:

"Gazi'ye teşekkürler. Basınımızı, muhaliflerimizi bir süre uğraştıracak gülünç ve hazin bir konu çıkardı..."

Gazi Hazretleri, Türklerin ulusal bayramında, hakkın parlak ışığı gibi kırmızı renkli, kara püsküllü Mısır fesine sataştı. Bu sataşmadan beklenen sonuç alındı.

Fes olayının Mısır'da yarattığı ilk etkiyi azaltmak ve Mısır'ın bu derin yarasına merhem sürmek amacıyla yapılan açıklamada, Gazi'nin Mısır Elçisine sadece bir teklifte bulunduğu bildiriliyor.

Türk kaynağından çıkan bu söylentiye önemsemiyorum. Çünkü Gazi, ister sadece teklifte bulunmuş, isterse gülümseyerek ya da kaşlarını çatarak emir buyurmuş olsun, görevi olmayan bir işe karışmıştır. Mısırlılar özgürdürler, başlarına istediklerini giyerler.

29) İbid.

Görevleri olmayan bir şeye karışanlar, hoşlanmayacakları şeyleri duymaya da katlanırlar. Acaba Hükümetimiz bu konuda Gazi'ye bir şeyler duyurdu mu, duyurmadı mı?... Bağımsız Mısır ulusu, fes olayı konusunda ne yapıldığını haklı olarak bilmek ister."³⁰

Mısır Hükümetinin Türkiye'ye bir nota verdiği henüz basına açıklanmamıştı. Postayla gönderilmiş olan nota daha Ankara'ya ulaşmamıştı ve Türk kamuoyu da bundan habersizdi. Mısır basınında yayınlar sürüp gidiyordu. Hükümet yanlısı **El Ahram** gazetesinde Mahmud Abdülfetah özetle şunları yazıyordu: Gazi Mustafa Kemal ile Mısır Elçisi arasında çıkan olay "pek üzücü" idi. Türkiye-Mısır ilişkilerinde gerginlik yaratmıştı. Gazi'nin davranışı hem kendisi, hem de Türkiye hesabına bir "yanlışlık"tı. Olay kasten çıkarılmış olsaydı bunun sonucu "pek vahim" olurdu. Ama Gazi'nin kasıtlı olarak Mısır Elçisini ve Mısır'ı küçük düşürmek istemiş olduğu söylenemezdi. Yine de olay hoşgörülüp geçirilemezdi. Ama kamuoyunu fazla kışkırtmamaya da dikkat edilmeliydi.³¹

Yazar, Türkiye'de fesin yüzyıllık tarihini anlattıktan sonra sözlerini şöyle düğümlüyordu:

"Yedi yıl önce Türkiye'de şapka kullanılmaya başlandı. Bu yedi yıllık süre, Türklerin fesi büsbütün unutmaları için yeterli değildir. Çünkü şimdiki kuşak uzun yıllar fes giymiştir. Türkiye'de bir yabancı tarafından giyilmiş olsa bile, fes, Türkler arasında üzüntü, gücenme ve öfke yaratabilir. Bundan sakınmak gerekir. Bu nedenle Türklere bu konuda yardımcı olmalıyız. Türklere karşı dostluğumuz bunu gerektirir."³²

Bu arada 21 Kasım günü Türkiye İşgüderi Şevki Bey, Mısır Başbakanı İsmail Sıtkı Paşa ile bir görüşme yaptı. Görüşmenin

30) "Fes Olayı ve Gazi", *El Latayif-ül Musavvara*, Kahire, 21.11.1932.

31) Mahmut Abdülfetah, "Türkiye ve Fes", *El Ahram*, Kahire, 22.11.1932.

32) *Ibid.*

"mülayimane dostane bir tarzda cereyan etmiş olduğunu" Ankara'ya bildirdi.³³ Mısır basını, Türkiye İşgüderinin fes konusunda Başbakan Sıtkı Paşa ile bir görüşme yaptığını okuyucularına duyurdu.³⁴ Bir hafta kadar sonra, 30 Kasım'da, Mısır basını ilk kez, fes olayıyla ilgili olarak Türkiye'ye bir nota verildiğini kamuoyuna duyurdu.³⁵ Ama notanın içeriği yine açıklanmamıştı.

Dışışleri Soruna Eğiliyor

Mısır notası üzerine Türkiye Dışışleri Bakanlığı, sorunun üzerine önemle eğilmek gereğini duydu. Kahire Elçiliğine hemen 1000 liralık ek haberleşme ödeneği yollandı ve Mısır gazete telerinde çıkan yazıların günü gününe Ankara'ya iletilmesi istendi. Londra Büyükelçiliğine çeşitli sorular yöneltildi: Olay, neden Londra'dan sızmıştı? İngiliz gazetesinin bu haberi yaymaktaki amacı neydi? Haberi İngiliz resmi çevrelerinden mi, yoksa başka bir kaynaktan mı almıştı? Gazetenin kaynağı neydi? Fes olayı üzerine ilk yayın yapan **Daily Herald** gazetesi miydi?³⁶

Londra Büyükelçiliği hemen bir araştırma yaptı. Haberi ilk kez kamuoyuna duyuran **Daily Herald** gazetesi idi. Gazete bu haberi güvenilir bir kaynaktan aldığını söylemişti, ama kaynağı açıklamamıştı. İşçi Partisinin organı olan bu gazetenin, Türkiye ile Mısır arasında bir olay yaratmak amacı güttüğü pek düşünülüyordu; habercilik gayretiyle bu haberi yaymış olabilirdi. Büyükelçilik, "Gazetenin, bir hadise ihdası maksadını istihdaf gibi

33) DBA, Mısır K. 9, T. C. Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine şifre tahrirat, 22.11.1932, No 351.

34) *La Réforme*, 23.11.1932; *Le Bourse Egyptienne*, 23.11.1932.

35) DBA, Mısır K. 9, T. C. Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine şifre tel, 1.12.1932, No. 360.

36) *Ibid.*, T. C. Hariciye Vekâletinden Londra Büyükelçiliğine tel, 27.11.1932.

bir kasd-ı mahsus ile bu haberi neşretmiş olması pek muhtemel görülmemektedir," dedi.³⁷

Türkiye Dışişler Bakanlığı postadan Mısır notasını beklerken konu üzerine eğiliyor, soruşturmalar yapıyor, bilgi topluyordu ve bu arada Mısır basını, yayınlarını aralıksız sürdürüyordu. 1932 Kasım ayı sonunda bir Mısır gazetesi şunları yazıyordu:

"Gazi, Türkiye'yi değiştirip Avrupalı devletler arasına sokmak için yaptığı çeşitli devrimler arasında şapka devrimi de yaptı ve fesi şapkayla değiştirdi... Türkiye'de kullanılan başlıkları birleştirmek için halka zorla şapka giydirdi. Giymemekte direnenleri sert biçimde cezalandırdı... Bugün Türkiye'de fes bütünü kaybolmuştur. Türkiye'yi ziyaret eden Mısırlı, Suriyeli vb. turistler de İstanbul sokaklarında fesle dolaşamazlar, şapka giyerler... Fesle dolaşan her Türkün tutuklanması için zabıtaya emir verilmiştir. Bu nedenle ilk zamanlar fesli Mısırlılar da Türkiye'de yakalanıp karakollara götürülmüşler ve durumlarını kanıtlayıncaya kadar tutuklu kalmışlardır.

Türkiye'de bugün yalnız yabancı elçilere fes giyme hakkı tanınmıştır..."³⁸

Türk Gazetelerinin Tepkisi

Aralık ayı başlarına kadar hep Mısır basını yayın yapmış, Türk basını susmuştu. Mısır'ın nota verdiği Türkiye'de duyulunca Türk basını sert biçimde tepki gösterdi. Hükümet çevreleriyle yakın ilişkisi bulunan gazeteci ve milletvekili Asım (Us), 4 Aralık 1932 günü hatıra defterine şu notu düşmüştü:

37) Ibid., T. C. Londra Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletine yazı, 29.11.1932, No. 10956/176.

38) "Mısır'ın Ankara Elçisinin Fes Olayı Dolayısıyla. Fes ve Şapka. Gazi Mustafa Kemal Fesi Nîçin Türkiye'den kaldırdı?", *El Dünya El Musavvara*, Kahire, 30.11.1932.

"Bazı Mısır gazeteleri Mısır Hükümetinin Ankara'daki Sefiri Abdülmelik Hamza'ya hakaret edildiğinden bahisle nota vermiş olduğunu yazıyorlar ve Türkiye aleyhine ağır tecavüzlerde bulunuyorlar. Bu nota henüz Ankara'ya gelmemiştir. Tabii münderecatı malum değildir. Güya Gazi hazretleri, Cumhuriyet balosunda Mısır Sefirinin fesini çıkarmasında ısrar etmiş, sefir de çıkarmak istemediği için baloyu terk edip gitmiş!..

Kral Fuad, bir kere memleketinde serbest intihabata müstehab meşrutiyet idaresi kurmuştur. Mısır Millet Meclisini toplasın, şayet ortada bir mesele varsa hadiseyi meclise sevk etsin, bu meclis bir mesele olduğuna hükmederse ondan sonra icabına bakılır. İcap ederse Cemiyeti Akvamdaki milletlerarası bir mahkeme huzurunda tetkik edilir. Fakat Mısır Kralı sadece keyfi için bir hadise çıkarmak istiyorsa buna mesele olarak bakamayız. Galiba Kral Fuad taç ve tahtını muhafaza etmek için harici bir mesele çıkararak Mısır efkârı umumiyesini meşgul etmek istiyor. Mısır Sefiri Ankara'da bir mesele yok dedikten sonra, hiç yoktan bir mesele çıkarmaya çalışmak istenildiği anlaşılınca, bu hareketin maksat ve manası ne olabileceğini düşünmek iktiza eder.

Kral Fuad idaresi sistematik surette Türkiye'nin Mısır'daki iktisadi menafiini izrar ediyordu. Tütünlerimize ve elmalarımıza karşı yapılan muameleler malumdur. Bu türlü muamelelerin maksat ve manası şimdi anlaşılıyor."³⁹

Milliyet

5 Aralık günü Türk basınında sert yayınların başladığı görüldü. **Milliyet** gazetesi, iki sütuna şu manşeti atmıştı: "Mısır'da

39) Asım Us, *Hatıra Notları, 1930-1950*, İstanbul, 1966, s. 63-64.

birtakım münafıklar mesele çıkardılar. Asıl ve esası olmayan bir Londra telgrafını ileri sürerek Türkiye aleyhine hücum ve teca-vüzde bulunuluyor. Mısır Hükümeti Ankara'ya bir nota mı gön-derdi?"

Bu başlık altında gazete şunları yazıyordu:

"Birkaç günden beri Mısır gazetelerinin Türkiye hakkında ağır hücumlarda bulunduklarını işitiyorduk. Dün ve bugün bu gazeteler elimize geçti. Hayretle okuduk. Bu gazeteler, Türki-ye'de Mısır Sefirine hakaret olunduğunu, Mısır Hükümetinin Hükümetimize bir nota verdiğini yazarak, ikide bir Mısır'da iki milletin dostluk ve kardeşlik rabıtalарını kırmak, iki milleti birbi-rinden ayırmak isteyen sokak politikacılarının tahrikâtını tekrar etmektedir. Daha ilk tahrikatta bu azgın tahrikâtın sebebi çirkin ve iğrenç bir oyun olduğunu öğrendik..."

Şunu söylemek isteriz ki Mısır'da yerli mi, ecnebi mi ne ol-duğu belirsizlerin kurduğu bir fitne yuvası vardır. Bunlar Mısır milleti efkârı umumiyesini Türkiye milletine karşı düşman et-mek için daima fırsat ararlar.

Bulamadıkları zaman da icat ederler. Uyuşturucu maddele-re karşı en şiddetli tedbirleri almış olan Türkiye Hükümetini, daha geçen sene esrar kaçakçılığı ile ittiham etmeye yeltenen ve bu vesile ile geniş bir tahrikât fırtınası koparmaya çalışanlar da gene bunlardır.

Mısır Hükümetinin notasının posta ile gönderildiği anlaşılı-yor. Henüz Ankara'ya gelmemiş olduğu için Mısır Hükümetinin bu çirkin tahrikât hakkındaki fikrinin ne olduğunu bilmiyoruz. Fakat sokak politikacılarının bu oyununun mahiyetini anlamaya ve Türkiye efkârı umumiyesine anlatmaya çalışacağız.

Muayyen politikacıların oyunu veyahut bazı gazetelerinin satış ve şantaj menfaati her ne sebepten olursa olsun inkılapçı Türkiye'ye müteveccih olan her türlü tecavüze karşı Türk efkârı umumiyesinin yüksek ve derin hassasiyeti unutulmamalıdır.

Türk gazeteleri bu münafıkların mahiyetlerini ve içyüzlerini biz-zat kendi milletlerine teşhir etmekten de aciz değildirler."⁴⁰

El Siyasiye

Türk basınında bu sert yayınlar başlarken, Başbakan İsmet (İnönü) ile Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü (Aras), **El Siyasiye** adlı Mısır gazetesine kısa birer demeç verdiler ve Türkiye-Mısır dostluğu üzerinde durdular. İsmet Paşa şöyle diyordu:

"Bütün milletlere karşı olan siyasetimiz; doğruluk, dostluk ve açıklık temellerine dayanır. Türkiye Cumhuriyeti, Mısır'a ve dost Mısırlılara, hayatın her alanında başarı, ilerleme, refah, mutluluk diler. Ortak ilerleme yolunda omuz omuza ilerleyebil-memiz için entrikacılara (dessaslara), cahillere, kötü niyetlilere karşı uyanık davranmalıyız. Böylece uluslarımızı uygarlık ve yurtseverlik yolunda ileri götürür ve ilişkilerimizi günden güne daha da güçlendiririz."⁴¹

Tefik Rüşdü Bey de aynı yönde konuşuyor ve "Ben, Mısır'ı severim; fırsat düştüğü zaman Mısır'ı ziyaret edeceğimi ümit ederim," diyordu.⁴²

Mısır Notasına Türkiye'nin Cevabı

Türk Hükümeti, Mısır notasına verilecek cevap öncesi gün-lerde havayı yumuşatmaya çalışıyordu. Öte yandan Türkiye'nin Kahire Elçiliği de sorunun dostça bir çözüme bağlanması için

40) *Milliyet*, İstanbul, 5.12.1932.

41) "Türkiye-Mısır İlişkileri. Türkiye Yöneticilerinin İki Önemli Demeç", *El Siyasiye*, Kahire, 4.12.1932.

42) *Ibid.*

Türk notasına, Mısırlıları hoşnut edecek sözler eklenmesini Ankara'ya telkin ediyordu:

"Mısır kıyafeti resmiyesine tarafımızdan bir güne itiraz vaki olmadığı gibi olamayacağı da tabii bulunduğu maalinde cevabi notada bir söz söylenilmesi meselenin dostane bir surette izalesini intaç eyleyeceğini" söylüyordu.⁴³ Mısır'a verilecek cevap Ankara'da kaleme alınıyordu.

Mısır notası, Türk Hükümetini ciddi bir durum karşısında bırakmıştı. Çünkü Mısır, ilerisi için Türkiye'den resmen "güvence" istiyordu. Böyle bir istek yerine getirilemezdi. Bu, Tefrik Rüşdü Bey'in deyimiyle, "gayri mümkünü istemek" demekti. Kahire Hükümeti, bir "çıban başı aramaya çalışıyor" gibiydi. İş nereye kadar götürmek niyetindeydi? Pek kestirilemiyordu.⁴⁴ Yoksa fes yüzünden Türkiye-Mısır ilişkileri kesilecek miydi?

Mısır'a verilecek cevabi nota, böyle kaygılı düşünceler arasında, Ankara'da hazırlandı. Bakanlar Kuruluna ve Cumhuriyet Halk Partisine sunuldu. Oybirliğiyle onaylandı. Atatürk'ün de onayı alındıktan sonra, Mısır Dışişleri Bakanlığına sunulmak üzere, 8 Aralık 1932 günü Kahire Elçiliğine postalandı.⁴⁵

Türkçe Çevirisi

Aslı Fransızca olan notanın zamanında yapılmış çevirisi şudur:

"Türkiye Cumhuriyeti Elçiliği, Hükümeti Kraliye Hariciye Vezaretinin kendisine 21 Teşrinisani 1932 tarihinde tevdi eylemiş olduğu şifahi tahriri Hükümetine irsal etmiştir.

43) DBA, Mısır K. 9, T. C. Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine şifre tel, 4.12.1932, No. 376.

44) Ibid., T. C. Hariciye Vekâletinden Kahire Elçiliğine şifre tel, 8.12.1932, No. 987.

45) Ibid., T. C. Hariciye Vekâletinden Kahire Elçiliğine açık tel, 8.12.1932, No. 136. (8 Aralıkta Ankara'dan Kahire'ye postalanan Türk notası, 18 Aralık 1932 günü Mısır Dışişleri Bakanlığına sunulmuştur. B.N.Ş.)

İşbu elçilik, Hükümetinin emrine tevfikân, atideki hususu Hariciye Vezaretine tebliğ ile şerefyaptır.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Abdel Malek Hamza Beyefendi ile Hariciye Vekili arasında açık ve samimi bir mükâlemeye mevzu teşkil etmiş olan bir vakıanın mezkûr notada yeni bir tarzı tahkiyesini görmekten hisseylediği hayreti ketmedemez. Filvaki, Tevfik Rüştü Beyefendi, Mısır Elçisinin ona yapmış olduğu ziyaret esnasında, müşarûnileyhe Halk Fırkası tarafından verilen suvarenin başlangıcında kendisine tevcih edilmiş olan sözlerin yüksek derecede iltifatkâr ve bariz bir surette dostane olan mahiyetini izah etmişti. Resmi ziyafetin nihayetinde ve bunu müteakip, Fırkanın verdiği suvarenin iptidasında, bütün geçen senelerde olduğu gibi, Mısır Elçisine serpuşunu çıkararak daha fazla rahat etmesi müsaadesi verilmiş olduğunu Vekil Bey müşarûnileyh elçiye hatırlatmıştı. Esasen, bu hareket tarzı, Türklerin elyevm Mısır'da taşınmakta olan serpuşu istimal eyledikleri devirdeki itiyatlarına mutabık bulunmaktadır.

Hamza Bey, kendisine söylenilmiş olan sözlere verilecek bişûphe iltifatkâr ve dostane mana üzerinde Hariciye Vekili Beyefendi ile tamamen mutabık idi ve bu mükâlemeden sonra herhangi bir sui tefehhüme artık mahal kalmamış bulunuyordu. Söylemeye hacet yoktur ki bu Vekalet nazarında, mezkûr suvare esnasında hiçbir hadise vuku bulmadığı cihetle, Tevfik Rüştü Beyefendi'nin 30 Teşrinievvelde Mısır Elçisi ile yaptığı mülakatta bir teessûf beyanı mevzubahs olamazdı.

Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti Hükümetine teessür veren atideki hususu işarete lüzum görmektedir:

Türk ve Mısır kardeş milletlerini birbirlerine bağlayan dostluk rabitaları her gün inkişaf etmekte ve kuvvetlenmekte olduğu esnada, istihdaf ettikleri gayeye nüfuz edilememiş olan vasıfta makrun veya musanna bazı haberler son derece dostane olan

bir fiilin manasını, istismar kastile tağyir ederek bu münasebat-
ta bulutlar yaratmak tehlikesini göstermiştir.

Hükümeti Kraliye Vezaretinin yukarıda işaret edilen nota-
sında zikredilmiş olan milli serpuşun taşınması meselesine ge-
lince, her devletin muvafık bulduğu üniformayı kabulde bittabi
serbest olduğunu ve keza her devletin kendi protokolünü de,
milli veya beynelmilel hayatta mütemadiyen tahakkuk eylemek-
te bulunan tekâmüllerin muktezalarını nazarı dikkate alarak,
tanzim eylemesi tabii olduğunu ilaveye ihtimal lüzum yoktur.

Türkiye'nin Mısır ile münasebetleri yeni esaslar üzerine ku-
rulduğundan beri Cumhuriyet Hükümeti müstakil Mısır milleti-
ne dostluğunun ve itibar hissini müteaddit delillerini ibraz et-
miştir. Müşarünileyh Hükümet bu kadar feyizli bir menbaa kök
salmış olan bu münasebetleri yalnız idame eylemek değil, onla-
rı iki milletin birbiri hakkında besledikleri hisler ile tamamen
ahenkdar olacak mertebeye teşyit ve takviye eylemeyi de dai-
ma arzu eder."⁴⁶

Ankara, "Konu Artık Kapansın," Diyor

Nota buydu. Türk Hükümeti, ortada bir olay bulunmadığını
belirtiyordu. Mısır Elçisine, fesini çıkararak rahat etmesi izni
verilmişti. Bu, pek iltifatkâr ve dostça bir jestti. Böyle olunca
Mısır Elçisine bir üzüntü bildirme de söz konusu olmamıştı.
Çarpıtılmış ya da uydurma haberlerin, gelişmekte olan Türkiye-
Mısır ilişkilerine gölge düşürme tehlikesi yaratmış olması Türk
Hükümetini üzmüştü. Başlık giyme konusuna gelince; her dev-
let kendine uygun üniformayı benimseyebilirdi ve yine her dev-

46) DBA, Mısır K. 9, Türkiye'nin Kahire Elçiliğinden Mısır Dışişleri Bakanlığına nota. (Nota, 8
Aralık 1932 günü Kahire'ye postalanmış ve 18 Aralık günü Mısır Dışişleri Bakanlığına sunul-
muştur. B.N.Ş.)

let kendi protokolünü özgürce düzenleyebilirdi. Bunun anlamı; Mısır kendi üniformasını saptayabilir ve bu üniformanın bir parçası olarak fesi kabul edebilirdi. Ama Türkiye de kendi protokol kurallarını belirlemekte özgüdü. Notada son olarak, Türkiye Mısır'a dostluk elini uzatıyordu. Bakalım Mısır Hükümeti bu dostluk jestine karşılık verecek miydi; yoksa zıtlaşmayı mı yeğleyecekti?

Nota postaya verilirken Kahire İşgüderine bir de kapalı talimat gönderildi. Özetle şunlar bildirildi: Türkiye, konuyu açıkyürekle aydınlatmıştı. Bu dostça açıklama üzerine konu artık kapanmalıydı. Mısır Hükümeti "çocukça" davranışında direnirse, iki ülke ilişkileri bakımından "suçlu" durumuna düşecekti. Türkiye, Mısır'ı kışkırtmamaya özen göstermişti: İlişkileri koparmaktan sakınmıştı. Mısır notası Türk kamuoyunda sert tepkiler yaratmıştı. Türk Hükümeti, bu gergin hava içinde notayı hazırlamıştı. Ve elinden geleni yapmıştı. Nota, Türk Hükümetinin "azami gayretle vardığı azami izah şeklini" yansıtıyordu. Türkiye'den daha fazlası beklenmemeliydi. Bunlar, notanın sunulması sırasında Mısır Dışişleri Bakanlığına açıkça anlatılacaktı. Nazik, dostça ve aynı zamanda "metin ve vakur" bir dil kullanılacaktı.⁴⁷ İşgüdere verilen bu talimat Atatürk'ün onayından geçmişti.

Türk Basını

Yine notanın postaya verildiği 8 Aralık günü Türk basını geniş yayın yapıyordu. **Milliyet** gazetesi birinci sayfasında, üç sütunda, Mısır'a verilecek notanın bir gün önce Halk Partisi grubunda görüşülüp onaylandığını ve o gün Mısır'a verileceğini duyuruyor, şunları yazıyordu:

47) Ibid., T. C. Hariciye Vekâletinden Kahire Elçiliğine şifre tel, 8.12.1932, No. 987.

"Mısır'ın notasına verilecek cevap Fırka grubunun bugünkü (7 Aralık) içtimasında müzakere edilmiş, hazırlanan metin tasvip olunmuştur.

Haber aldığımıza göre grup içtiması çok heyecanlı olmuş, sabık Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) B. parlak beyanatta bulunmuştur. Mahmut Esat Bey nutkunun sonunda Mısır'daki neşriyat arasına Büyük Şefin isminin karıştırılmasına karşı şiddetle hücum etmiş ve onun yüksek adının ve şefliğinin bir vatan ve bir milletin ve yalnız bugünkü nesillerin değil, gelecek nesillerin de malı olduğunu tebarüz ettirmiştir...

Mısır'ın notası ve Mısır matbuatının sistematik neşriyatı Ankara mahafilinde derin bir asabiyet uyandırmıştır.

Mısır entrikacılarının Türkiye hakkındaki tahrikâtının uzun müddetten beri başlamış olduğu, Türk tütünlerinin kasten rekabet sahasından uzaklaştırıldığı, hususi tarifelerle Türk ticaretinin milyonlarca lira düşürülmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Ezcümle Türkiye'den giden meyveler hakkında meyve nümunelerinin nezaret dairelerince evveleminde muayene edilmesi gibi bir usul çıkarılmış ve vapur içinde meyvelerimiz çürüyünceye kadar bekletilmiştir.

Türkiye tarafından yüksek, inkılapçı zihniyetin eseri olarak Mısır'daki kapitülasyonlardan, diğer devletler gibi, istifadeye teşebbüs bile edilmemiştir. Bu âlicenap harekete karşı Mısır'da devam eden sistematik tahrikât politikasının tasfiye edilmesi günü gelmiştir, hatta geçmiştir kanaati umumidir."⁴⁸

Gazete, yine fes olayına dönerek yazısını şöyle sürdürüyordu:

"Ortada hiçbir şey yokken, sırf bir İngiliz ajansının tezviri yüzünden bir fes hikâyesi dolayısıyla, Mısır gazetelerinin böyle bir hadisenin filhal vaki olup olmadığını tahkik etmeden, hissi-

48) "Mısır Hükûmetine cevabî notamız bugün bildirilecektir", *Milliyet*, 8.12.1932.

yatına kapılarak neşriyatta bulundukları buraya akseder etmez herkes hayrette kalmıştır...

Fakat meselenin asıl esef edilecek ciheti, ortada Mısır için hiçbir haysiyet meselesi mevcut olmadığı halde, Mısır Hükümetinin Ankara'ya bir nota göndermiş olmasıdır...

Hariciye Vekâletimizin notaya verdiği cevap pek isabetli ve tahrikâtın ruhu noktasına işaret eden ve bu nevi tahrikâtın müstakbel münasebatımız üzerinde yer bulmamasına ehemmiyet veren bir cevaptır... Mısır Hükümeti mutlaka bir mesele çıkarmak fikrinde değilse, samimi dostluk hislerimizi tekrar ifadeye vesile veren bu hadisenin kapanmış addedilmesi lazımdır.⁴⁹

Kısacası gazete, Mısır basınını ve politikacılarını sert biçimde eleştirdikten sonra, "bu dosya artık kapanmalıdır" diyordu. Öteki Türk gazetelerinin yazıları da bu doğrultuydaydı. Örneğin **Cumhuriyet**'te Yunus Nadi, ortada bir fes sorunu bulunmadığını, Mısır Hükümeti ile basınının, İngiliz gazetelerinin tuzağına düşerek yok yere yaygara koparmış olduklarını belirtiyordu.⁵⁰

Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği, "Türk Hükümetiyle basını, fes olayını hepten inkâr ediyor... İnkâr, amaçlıdır ve açıkça özür dilemeye gerek olmaksızın soruna çözüm yolu bulmayı amaçlamaktadır," diyordu.⁵¹

Mısır Elçisine Açıklama

Türk notasının Kahire'ye gönderilmesi üzerine, Ankara'daki Mısır Elçisi, Türkiye Dışişleri Müsteşarı Numan (Menemcioğlu) Bey'den nota konusunda bilgi istedi. Notada her

49) Ibid.

50) Yunus Nadi, "En Egypte. Un malentendu sur le compte de la Turquie", **La République**, İstanbul, 8.12.1932.

51) F. O. 424/277, p. 37, No. 36. Mr. Morgan to Foreign Office, tel. 9.12.1932, No. 19.

devletin kendi protokolünü düzenlemesinin doğal olduğu yolundaki cümleden ne kastedildiğini sordu. Numan Bey bunu şöyle açıkladı:

"Biz halkımız için adeta bir *provocation* teşkil eden fesin umumi mahallerde görünmesinde inzibati bir mahzur tasavvur eder ve bir dost devlet mümessilinin halk tarafından herhangi bir çirkin muameleye maruz kalmasını men etmek istersek, eyyamı resmiyede ecnebi sefirlerin üniforma ile değil frakla (yani fessiz olarak - B.N.Ş.) kabul edileceklerini bildirmekte bittabi muhtarız. Yani protokolümüzü beynelmilel hayatın umumi protokol esaslarından inhıraf etmemek üzere milli hayatımızın icabatına uydurabiliriz. Esasen ne bunu yapacağımız malumdur ne de öyle bir karar vermişizdir. Ancak atideki vaziyetlere göre serbestii harekâtımızı muhafaza ettiğimizi bildiriyoruz."⁵²

Numan Bey ayrıca, Mısır Hükümeti notasını geri çekerse Türkiye'nin de nota vermekten vazgeçebileceğini elçiye duyurdu. Sonra, Mısır'daki tartışmalara Atatürk'ün adının karıştırılmakta olmasından yakındı:

"Mısır Sefirine, devletlerin asırlardan beri devam eden münasebatında Reisi Devletleri daima ve daima münakaşa harici tutmak gibi bir kaidei esasiye olduğunu ve bir Reisi Devletin mevzubahis olduğu bir işte *rupture* yapıldığı (ilişkilerin kesildiği - B.N.Ş.) asırların tarihinde mukayyet bulunmadığını ve şayet Mısır böyle bir yola giderse cihan efkârı umumiyesi önünde çirkin vaziyete düşen Türkiye olmayacağını anlatarak iki dost ve kardeş milletin atideki münasebatını en samimi esaslar dairesinde inkişaf eder görmek emelimiz ve emelim olduğunu anlattım."⁵³

Böylece Mısır Elçisine yeterli açıklama yapılmıştı. Türkiye'nin Kahire İşgüderine de gereken talimat gönderilmişti. Tür-

52) DBA, Mısır K. 9, Müsteşar Numan Bey'in Mısır Elçisiyle yaptığı görüşme hakkında muhtıra, 10.12.1932.

53) Ibid.

kiye artık söyleyeceğini söylemiş oluyordu. Türk notasının Mısır Hükümetine sunulmasını ve konunun kapanmasını bekliyordu.

Hava Yeniden Gerginleşiyor

Tam bu bekleyiş sırasında hava yeniden kızıştı. Türk notasının Kahire'ye postalandığı gün, İngiliz ve Mısır gazeteleri, sanki yangına körükle gittiler. Sönmeye yüztutmuş ateşi yeniden körüklediler. 8 Aralık günlü birkaç Londra gazetesi, **Reuter** ajansının İstanbul muhabirinin bir telgrafını yayımladılar. Buna göre, güya, Mısır notasında Türkiye'nin özür dilemesi istenmişti. Ama Türkiye Mısır'dan özür dilemeye yanaşmıyordu. Fes olayı uluslararası bir sorun olmuştu. İngiliz gazeteleri "Bir fes yüzünden iki ülke birbirine giriyor" diye başlık atmışlardı.⁵⁴

Bir başka İngiliz gazetesi yine aynı gün "Dikkafalı Kemal" diye başlık koymuştu. Atatürk'ün adını karıştırarak ortalığı bulandırıyor, Mısırlıların damarına basıyordu: "Mustafa Kemal'in Mısır Hükümetinden özür dilemesi ihtimali pek yoktur... Kemal Paşa, bütün ömründe bir kez bile özür dilememiştir... Mısır Elçisinin önünde boyun eğecek bir insan değildir," diyordu.⁵⁵

El Ahram

Mısır notasında, Türkiye'nin özür dilemesi istenmemiştir. Öyle olduğu halde sanki özür dilemesi istenen Türkiye'nin buna yanaşmadığı haberi yayılıyordu. Yine aynı gün kimi Mısır gazeteleri, İstanbul'dan aldıkları haberlere dayanarak, Türk Hükümetinin Mısır'dan özür dilemek istemediğini yazdılar.⁵⁶ Ertesi

54) "Two Nations Quarrel Over a Hat", **The Daily Express**; "Nations Quarrel Over a Hat", **The Morning Post**, 8.12.1932.

55) "Obstinate Kemal", **The Evening Standard**, London, 8.12.1932.

56) **La Bourse Egyptienne**, **La Réforme**, 8.12.1932.

gün **El Ahram** gazetesi, Londra'da yayımlanan haberi "Mustafa Kemal Mısır'dan özür diler mi? Bir İngiliz gazetesi ne diyor?" başlığı altında yayımladı: "Mustafa Kemal Paşa durum sarpa sarınca çekilir, ama boyun eğmez... Kendi görüşüne göre iğrenç olan başlığa itiraz ettiğinden, Mısır Elçisine boyun eğecek bir insan değildir," dedi.⁵⁷

Hükümet yanlısı **El Ahram**, bir başka sütununda da, Mısır'ın o zamanlar tanınmış bir yazarı olan Essavi'nin bir makalesini yayımladı. Makalede yazar Türkiye-Mısır ilişkilerinin kesilmesini istiyor ve şöyle diyordu:

"Fes yanlısı değilim. İnsanın başını ne güneşten, ne de yağmurdan koruyan ve başlarda ya uzun ya da kısa görünen kara püsküllü, kırmızı renkli bu başlığı sevenlerden de değilim. Geçmişin bu ağır yükünden kurtulup pejmürde geçmişle ilgisini kesen Gazi Mustafa Kemal'i bu sütunlarda selamlamıştım. Ama Türkiye Lideri ile Mısır Elçisi arasında bu konuda çıkan anlaşmazlığı duyduğum günden beri, doğrusu, fesi sevmeye başladım. Çünkü fesin onuru, Mısır'ın onurudur, bütün Mısırlıların onurudur...

Elçimizin uğradığı muameleden dolayı Türkiye özür dilemek istemezse, İstanbul'daki konsolosluğumuzla birlikte, Türkiye'deki elçiliğimizi kapatıp elçimizi geri çekmek gerekir kanısındayım.

Biz bu olayda zarar gördük; ya bu zararımız giderilir ya da elçimizi geri çekmek gerekir."⁵⁸

İşgüderin Demeci

Kahire'deki Türkiye İşgüderi Şevki Bey, bu pek gergin havayı biraz olsun yatıştırmak için, **El Belag** adlı Mısır gazetesi

57) **El Ahram**, 9.11.1932.

58) *Ibid.*

muhabirine uzunca bir demeç verdi. Türk Hükümetinin cevabının henüz postada bulunduğunu, Kahire'ye ulaşmadığını söyledikten sonra "Sizi temin edebilirim ki, fes olayını anlatan gazeteler ve hele İngiliz gazeteleri, olayı abartmışlardır," dedi. "Şunu da temin ederim ki, Mısır'ın Ankara Elçisi Abdülmelik Hamza Bey, Türk ulusu ve başta Cumhurbaşkanı Gazi Hazretleri olmak üzere, Türkiye'nin bütün yöneticileri tarafından çok sevilen bir kimsedir..." diye ekledi.⁵⁹ İlgüder Şevki Bey, Ankara'ya da şu kapalı telgrafı çekti:

"İsmet Paşa Hazretleriyle Zatı Devletlerinin (Tevfik Rüştü Bey'in) **Siyaset** gazetesinde neşredilen beyanları güzel tesir hâsıl etmiş ise de akabinde Türkiye gazetelerine atfen Londra'dan **Standard** ve **Express** ve **Ehram** muhabininin buraya gönderdikleri haberler umumen gayet fena tesir yaratmıştır. İş unutulmuş gibi idi. Hükümet, notamızı bekliyordu. Şimdi ise Türkiye matbuatına isnad edilen Mısır aleyhtarlığına dair intişar eden yazılar işi tekrar alevlendirmiştir. **Ehram** gazetesinde Türkiye ile alakanın katedilmesi istenmektedir. Mısır notasında tarziye-den bahsedilmediği halde ecnebi muhabirlerinin İstanbul matbuatından naklen Türkiye cevabi notasında tarziye vermeyi reddettiği havadisi meseleyi burada karıştırmaktadır."⁶⁰

Konu yeniden alevlendirilmişti. Gittikçe kızışıyordu. Mısır basını Türkiye'ye ateş püskürüyordu. Hükümet yanlısı **El Ahram** gazetesi, Türk notasında, her devletin kendi protokolünü düzenleyebileceği yolundaki düşünciyi ele almıştı. Sert biçimde eleştiriyor, Türkiye'ye verip veristiriyordu. Özetle şunları söylüyordu: Siyasal işleri ve protokol sorunlarını öteden beri iyi bilen bir devlet böyle bir cevap veremezdi. Türkiye, Batı ile ilişkilerini güçlendirmek için fesi yasaklamıştı. Ama ondan sonra dün-

59) "Türkiye ile Mısır arasında fes olayı - Türkiye Maslahatgüzarının demeci", **El Beleg**, Kahire, 10.12.1932.

60) **DBA**, Mısır K. 9, Kahire Elçiliğinden Hariciyeye şifre tel, 10.12.1932, No. 391.

yanın her yerinde fese savaş açamazdı. Mısır Elçileri İngiltere sarayına bile fesle kabul ediliyorlardı. Irak Elçisi de İngiltere'de fesle kabul ediliyordu. Yeni Türkiye protokol konularını İngiltere'den daha mı iyi bilecekti? Yeni Türkiye bu konuda "ham bir meyve" gibiydi. Mısır Elçisinin fes giymesini Türkiye nasıl engelleyebilirdi? Mısır Elçisinin giysisi, Türkiye'nin dış ilişkilerini nasıl köstekleyebilirdi? Bu ne garip iddiaydı! Diploması tarihinde böyle bir olay hiç görülmemişti. Türkiye, Mısır, İngiltere, İtalya krallarının elçilerini kabul ediyordu. Yabancı elçiler arasında fesli, şapkalı diye ayırım mı yapacaktı ve şapkalı elçileri kabul edip fesli elçileri geri mi çevirecekti? Ne yönden bakılırsa bakılsın, Türkiye'nin bu davranışında tutar taraf yoktu. Türk gazeteleri, "Mısır Türkiye'ye sataşmaktan vazgeçmelidir," diyorlardı. Bu sözlerle gülümsemek gerekirdi.⁶¹

El Siyasiye

Öteki Mısır gazeteleri de **El Ahram**'ın bu yazdıklarından pek geri kalmıyorlardı. **El Siyasiye** gazetesi, fes olayının nazik bir aşamaya girdiğini belirttikten sonra Türkiye'ye karşı saldırıya geçiyordu. Yazdıklarına, göre, Mısır Elçisi, Türkiye Cumhurbaşkanından emir alamazdı. Fes Mısır'ın ulusal başlığıydı. Başta Kral olmak üzere, bütün Mısır kamu görevlileri fes giiyorlardı. Mısır Hükümeti, Türkiye'nin özür dilemesini istemişti. Haklıydı. Türk Hükümetinin fes olayına vermek istediği renk ne olursa olsun, bu, olayın önemini azaltmazdı. Protokol konusunda Türkiye, Avrupa devletlerinden daha kıdemli olamazdı. İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan protokolleri, Mısır Elçilerinin fes giymelerini yasaklamıyordu. Türk protokolü de yasaklayamazdı. Türk gazeteleri, Türkiye'nin Mısır'daki kapitülasyonlardan yararlan-

61) **El Ahram**, 10.12.1932.

masını istemeye kadar ileri gitmişlerdi. Bu durumda Mısır'ın Türkiye ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmesi gerekecekti. Mısır, Türkiye'ye karşı misillemede bulunabilirdi. Bu gerginlikten Mısır sorumlu tutulamazdı.⁶²

Mısır basını adamakıllı sertleşmişti. Türkiye haberleri, Türk gazetelerinin yazdıkları çarpıtılarak Mısır'a yansıyor, sonra da bu yanlış haberler üzerine yorumlar yapılıyor ve Türkiye'ye verip veritiriliyordu.

Türk Basınında Sert Yayınlar

Mısır'da bu sert yayınlar yapılırken Türk basını henüz sessizdi. Bir bekleyiş içindeydi. Türk notası Mısır'a verildikten sonra ne gibi gelişmeler olacağını düşünüyor gibiydi. 11 Aralık günü **Milliyet** gazetesi kısacık bir haber yayımlamıştı. "Fes ve ondan çıkan Mısır meselesi... bir intizar devresine girmiş addolunabilir. Cevabi notamızın Kahire Hükümetine tevdiini müteakip müstakbel vaziyet ve hattı hareket inkişaf edecektir," diyordu.⁶³

Cumhuriyet

Derken, ertesi gün, Türk basınının havası birdenbire değişiverdi. Mısır'daki yaygara Türkiye'ye ulaşmıştı. Mısırlı yazacak da Türk susacak mıydı? Mısırlı kadar Türk gazetecisinin de eli kalem tutardı! Türk basını 12 Aralık günü yeniden sert yayınlara başladı. **Cumhuriyet** gazetesi "Hüsnüniyetimize rağmen!" diye başlık atmıştı. "Gizli ellerin muharref haberleriyle Mısır efkârının teşvişine devam ediliyor" diyor ve şöyle sürdürüyordu:

62) "Kahire ile Ankara arasında fes olayı", **El Siyasete**, Kahire, 11.12.1932.

63) "Fes Meselesi", **Milliyet**, İstanbul, 11.12.1932.

"Mısır'dan gelen haberlere göre, Türk matbuatının malum mesele etrafındaki neşriyatı, orada Mısır aleyhtarlığıyla tefsir edilerek tekrar velveleli neşriyata başlanılmıştır. Ancak bu defa da dikkate layık olan cihet, Türk matbuatı neşriyatının bilhassa Mısır'a muharref şekilde bir daha gene Londra'dan aksettirilmiş olmasından ibarettir...

Mısır ile Türkiye'nin arasını açmaya azmetmiş olan gizli elerin şimdi, ipliği pazara çıkan eski meseleyi bir tarafa bırakarak, ortaya güya Türk matbuatının Mısır aleyhtarlığı ettiği yolunda tezvirat yaptıklarına şahit oluyoruz. Vaziyeti soğukkanlılıkla mütalaa etmekten başka yapılacak bir şey yoktur...

Ortalığı karıştırmak isteyen nifak ve fesada karşı Türk efkârı kadar Mısır efkârının uyanık ve basiretli olmasına ihtiyaç vardır. Bugün için gördüğümüz hakiki vaziyet budur..."⁶⁴

Vakit

Vakit gazetesi başyazarı Mehmet Asım şunları yazıyordu:

"...Türk gazetelerinin hulasası Mısır'da kasten yanlış neşrolunmuştur. Bu tahrif bilhassa şu suretle olmuştur:

Güya Türk matbuatı 'Mısır Hükümeti fes meselesinden dolayı bizden tarziye istiyor, böyle bir tarziye vermiyoruz,' diyorlarmış ve Mısır aleyhinde şiddetli neşriyat yapıyorlarmış.

Bunun üzerine Mısır gazeteleri mukabil neşriyata başlamış ve bu cümleden olarak **El Ahram** gazetesi Mısır Hükümetinden Türkiye ile münasebatın kesilmesini istemiştir...

Bir taraftan Türk gazetelerindeki neşriyatın tahrif edilerek kasten Mısır aleyhtarı bir şekilde gösterilmesi, diğer taraftan yarı resmi **Anadolu Ajansı** tarafından verilen doğru haberle-

64) "Hüsnüiyetimize rağmen!", *Cumhuriyet*, İstanbul, 12.11.1932.

rin Mısır gazetelerine verilmemesi, yahut bunların neşrine mâni olacak tedbirler alınmış olması, nihayet İstanbul'a ve Ankara'ya ait malumatın doğrudan doğruya Türkiye'den Mısır'a verilmesinde hiçbir mahzur yokken Londra vasıtasile gitmekte olması, bu işin içinde daha ilk günden beri şüphe ettiğimiz kastın vücudunu ispat eden en kuvvetli delil değil midir?

Bu entrika amillerinin takip ettikleri bütün maksat Türkiye ile Mısır'ın arasını açmaktır.

Türkiye, Mısır ile olan münasebatını artırmak için tedbirler alıyordu. Seyrisefainin İskenderiye postası ile İş Bankası'nın Mısır şubesi bu münasebatın gün geçtikçe artacağını gösteriyordu. Bu münasebatın her gün biraz daha artmasını çekemeyen birtakım unsurlar uydurma bir fes meselesile Mısır'ın milli izzeti nefsinin tahrik etmek fırsatını bulmuşlardır..."⁶⁵

Mehmet Asım Bey, Mısır gazetelerine, siyasal entrikalara alet olmamalarını, hiç değilse Türk notasının Mısır'a ulaşmasına kadar beklemelerini öğütüyordu.

Milliyet

Milliyet gazetesi, daha geniş ve daha sert yayın yapıyordu. Üç sütun üzerine şu manşeti atmıştı: "Mısır politikacıları tahrif, tezvîr ve entrika yolunu tuttular! – İnkılapçı Türk milletinin kardeş Mısır milletine karşı gösterdiği hüsnüniyet ancak bu kadar tezvîre alet edilebilir. – Biz, kardeş Mısır milletinin değil, entrikacı ve politikacı müzevirlerin düşmanıyız..." Gazete, Mısır basınının yeniden yaygaraya başladığını belirttikten sonra şunları yazıyordu:

"Esasen musanna bir hadiseyi Türk milletinin ve Türk inkı-

65) Mehmet Asım, "Neşriyatımız Mısır'da tahrif ediliyor", *Vakit*, 12.12.1932.

labının aleyhinde devamlı bir tezvîr ve fesat silahı gibi kullanmak istemeleri pek ziyade dikkate şayandır... Kahire'den aldığımız telgraflar, Mısır'da yerleşen inkılap ve Türk düşmanı politikacıların Türk matbuatının samimi ve Mısır milleti için candan ve iyi niyetlerini tebarüz ettiren neşriyatlarını bile tahrif ettiklerini bildirmektedir...

Bundaki maksat âşikârdır, ilk haberi tasni ve tahrik etmekteki hedefin aynıdır: Mısırlıyı Türke, Türkü Mısırlıya düşman etmek...

Bu bahis üzerinde Türk milletine ve Türk gazetelerine düşen vazife, sadece sokak politikacılığının çirkefi içinden nezh Mısır milletinin yüzüne ve kulaklarına sıçrayan bu fesatçıların hüviyetlerini ortaya koymak ve onların inkılap düşmanlığı ile, iktisadi düşmanlıkla, siyasi ve irticai düşmanlıkla yaptıkları tahrik ve tezvîre karşı kardeş Mısır milletini ikaz etmektir. Ve... pek kuvvetli ümit etmek istiyoruz ki notamızın kendilerine tevdiini müteakip Mısır Hükümeti de bizim hüsnüniyetimizi ve kendi topraklarında barındırdığı fesatçıların tezvîratını birbirinden ayırt edecek ve ebedi Türkiye-Mısır dostluğunun kervanını yürütmesini bilecektir."⁶⁶

Yine **Milliyet** gazetesinde Aka Gündüz, "Nil Çocuğuna Açık Mektup" yayımlıyor ve Mısırlıya şöyle sesleniyordu:

"Ey Nil'in 'dünkü bana' benzeyen bugünkü asil çocuğu!..

Ey sahraların, deltaların, fidanların inkılap çocuğu!

Ey Mısır'da doğan Çankaya çocuğu!

Üç-beş kötü ruhlu kötü gazetenin kötü kötü yazdıklarına ne bakıyorsun?

Sen bana bak! Kendine bak! Aramızdaki gönül bağındaki sağlam manaya bak!

Bugün Kahire'nin bana hücum eden gazeteleri, bil ki bana

66) "Mısır politikacıları tahrif, tezvîr ve entrika yolunu tuttular!", **Milliyet**, İstanbul, 12.12.1932.

hücum etmiyorlar, sana hücum ediyorlar. Senin kafanın içindeki büyük hedefe, göğsünün altındaki mukaddes aleve, gözbebeklerindeki derin hasrete hücum ediyorlar.

Onlar zaten beni sevmezler, zaten bana düşmandırlar. Bilirler ki şu kürenin üstünde bir inkılap Ankarası ve bir inkılapçı Türk bulundukça zulme, geriliğe, kavuklu ve silindirli taassuba, esirliğe bitim, ölüm mukadderdir.

Ve bilirler ki sen; benim maneviliğimin içinde henüz maddeleşmemiş bir cephesin. Seni şimdiden yıkmak lazımdır ve seni şimdiden yıkmak için de ilkönce, aramızdaki sevgi ve mefkûre bağını koparmak lazımdır. Bu bağ kopunca sen yalnız kalacaksın, yalnız kalınca da bir kere daha ve daha derinden ellerine düşeceksin. Dedim ya, seni ölesiye ezmek için bana hücum ediyorlar...

Nil çocuğu! İçi yanan mefkûre çocuğu! Benim kardeşim!

Dava, kara püsküllü kırmızı feste değildir.

Dava büyüktür, milletlerin kurtuluşu davasıdır ve en büyük davacı sensin. Bu büyük davada benden başka sevenin, dostun, kardeşin yoktur. Gönlünü bana daya, göreceksin ki dünyanın en devrilmez adamı sen olacaksın.

Çankaya seni seviyor bağı yaralı çocuk! Çankayanın birisini veya bir şeyi sevmesi ne demektir? Bunu tarif edemem, tarihe ve dehre sor!.."67

Ankara, İngiltere'den Kuşkulaniyor

Fes olayının böyle yeniden körüklenip alevlendirilmiş olması Türk Hükümetini kuşkulandırdı. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, yeniden araştırma yaptırarak, kışkırtmalara, doğru bir teşhis

67) Aka Gündüz, "Nil Çocuğuna Açık Mektup", *Milliyet*, 12.12.1932.

koyamak gereğini duydu ve Londra Büyükelçiliğine şunları yazdı:

"Notamızın Kahire'ye vusulünden ve Hükümete tevdiinden evvel efkârı umumiyeyi heyecana düşürmeyi istihdaf eden bazı şeyler yapılmakta olduğunu hissediyor gibi oluyoruz... Haberin Mısır'a evvelce Londra'dan verilmiş olduğuna ve bu defa aynı mahreçten giden telgrafların halkı Türkiye aleyhine tahrike sebep olduklarına bakınca hadiseye hususi bir mahiyet atfetmek lazım olduğu neticesine varılıyor... Avrupa'nın muhtelif büyük şehirlerinden ve ajanslarından bu meseleye dair herhangi bir haber verilmemekte iken İstanbul'da çıkan gazetelerin yazılarına atfen ve onların manasını ve ifade şeklini tağyir ederek ta Londra'dan verilmekte olan müteakip havadisın ne gibi emelleri takip ve kimler tarafından tertip ve idare edildiğini bilerek resmi mahafilin bununla alakaları derecesini yakından öğrenip tespit ederek ona göre vaziyete bir teşhis koymak lazım gelir. Bu noktalar hakkında derin ve etraflı bir surette tahkikat yapılarak mütalaanızla beraber bildirilmesi..."⁶⁸

Türk Hükümeti, geniş bir tertipten kaygılanmış ve bunun arkasında İngiltere'nin bulunabileceği kuşkusuna düşer gibi olmuştu. Londra Büyükelçisi Münir (Ertegün) Bey, Ankara'nın kuşkularını ve kaygılarını giderdi; "İngiltere'yi memleketimize karşı dostane bulmaktayım," dedi. Büyükelçi, Türkiye'nin barış ve uygarlık yolundaki dürüst politikasının İngiltere'de anlaşılma-ya başladığını umuyordu. İngiliz resmi çevrelerince bir kışkırtma beklemiyordu. Belki kışkırtma, Türkiye-İngiltere dostluğunu bozmak isteyen çevrelerin başının altından çıkıyordu.⁶⁹

Kahire İşgüderi Şevki Bey'in telgrafları Ankara'yı daha da rahatlatmıştı. Şevki Bey, işin içinde bir İngiliz kışkırtması bulunma-

68) DBA, Mısır K. 9, Hariciye Vekâletinden Londra Büyükelçiliğine tel, 11.12.1932, No. 174 ve LBA, K. 648/2.

69) İbid., Londra Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletine tel, Londra, 13.12.1932, No. 278.

dığını, tersine, İngiltere'nin Mısır'ı yatıştırmaya çalıştığını bildiriyor ve şunları yazıyordu: "Mısır Hükümetinin bu meselede itti-haz ettiği meslek başlıca yalnız izzeti nefis meselesidir. Aynı zamanda 'Veft' matbuatına karşı mevkilerinin düşmemesi arzusu da vardır. Burada İngiliz teşviki mahsus değildir. Bilakis teskin maksadile vesayada bulunduklarını biliyorum. Binaenaleyh hadise mahalli mahiyetten başka ehemmiyete haiz değildir. Mısır Hükümetinin hafi maksatla hareket etmediğine kaniim. İlk tesir ile burada meseleye lüzumsuz ehemmiyet vererek vaziyetin iş-kâl edildiğinin anlaşıldığı fikrindeyim..."⁷⁰

Kuşkular Azalıyor

Kahire'nin bu telgrafı Ankara'da kaygıları ve kuşkuları epeyce giderdi. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Bey, Kahire İşgüderine şu telgrafı gönderdi:

"Mesele hakkında koyduğunuz teşhis bizi tatmin etmiştir, teşekkür ederim. Mısır Hükümetinin verdiği nota malumunuz olduğu üzere şiddetlidir. Ancak bu notayı hakiki vaziyeti bilmeden yazdıklarına kanaat getirdiğimiz cihetle memlekette Büyük Reisimizin mevzubahis olması dolayısıyla hâsıl olan infiali durdurmaya ve efkârı teskine çalıştık. Bu sert notaya verdiğimiz cevabı göreceksiniz... Notamız size vasil olunca götürüp Hariciye Vezirine tevdi ediniz. Çünkü notalarına bir cevap verilmemesi nezaketsizlik teşkil eder. Notayı tevdi ederken maailinden mülhem olarak müsait bir lisanla bunu teşrih ve dostluk hissiyatımızı teyid ediniz. Koymuş olduğunuz teşhise göre bu izahatınızla meselenin tamamen halledilmiş addedileceğine kanaatim vardır..."

Mesele bu suretle ortadan kalkacak olursa, Mısır'a karşı beslediğimiz dostluğun yeni bir eseri olmak üzere Kahire'ye der-

70) DBA, Mısır K. 9, Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine şifre tel, 13.12.1932, No. 400.

hal bir sefir tayinine hazır olduğumuzu ve bu meselenin bidaye-
tinden beri göstermiş olduğunuz dirayet ve liyakat dolayisile ve
Mısır'da ihrazına muvaffak olduğunuz mevkii düşünerek mevcut
dostluğu bir kat daha teyit için zatiâlinizi oraya Orta Elçi tayin
etmek istediğimizi Hariciye Nazırına söyleyiniz.⁷¹

Tevfik Rüştü Bey, Ankara'daki Mısır Elçisinin terbiyeli ve
sempatik bir kimse olduğunu, ancak meslekteki tecrübesizliği
yüzünden Hükümetini fena bir yola sevk etmeye neden olduğu-
nu, yoksa Kahire Hükümetinin Türkiye'ye o notayı vermeyeceğ-
ini söylüyor ve sonra şunları ekliyordu:

"Türk gazeteleri şimdiye kadar bu işi daima dostane bir şe-
kilde tahlil etmiş ve sui tefehhümü tebarüz ettirmeye çalışmış-
tır. Mahaza mesele etrafındaki dedikoduya mâni olarak dostane
bir hal şekline vüsul imkânını teshil etmek üzere bütün nüfuzu-
mu kullanarak gazeteci arkadaşlarımla artık neşriyatı durdurma-
larını temin edebileceğimi kuvvetle zannediyorum. Mısır'da da
aynı tarzda hareket edilirse muvafık olur kanaatındayım.

Büyük Reisimizin böyle bir dedikodu mevzuuna karıştırıl-
mış olmasından Ankara mahafilinde ve bütün memlekette ciddi
bir teessür hâsıl olduğunu husulü malumatınız için ilave etmek
isterim."⁷²

Türkiye Dışişleri Bakanı, fes yüzünden Türkiye ile Mısır
arasında ortaya çıkmış gerginliği bir an önce gidermek için
elinden geleni yapıyordu. Mısır'ı hoşnut edecek jestlerde bulu-
nuyordu. Bu bunalım atlatılır atlatılmaz Kahire'ye bir Orta Elçi
atanacaktı ve bu görev için İşgüder Şevki (Alhan) Bey düşünülü-
yordu. Bakan, Türk gazetelerinde olayla ilgili yayınlara son ver-
mek için de elinden geleni yapacaktı. Bundan böyle Mısırlıların
yakınmalarına bir neden kalmayacağını umuyordu. Ve haklı
olarak Mısır'dan da aynı karşılığı görmeyi bekliyordu.

71) Ibid., Hariciye Vekâletinden Kahire Elçiliğine şifre tel, Ankara, 14.12.1932, No. 1001.

72) Ibid.

Mısır'da Hava Hâlâ Gergindi

Ama Türkiye'nin beklentileri boşa çıkıyordu. Mısır'da hava hâlâ gergindi ve gerginlik gittikçe artıyor gibiydi. Mısır gazeteleri daha da sertleşmişlerdi ve bir gazete Türkiye ile Mısır arasında bir "savaşın" söz etmişti. Mısır mebuslarından biri fes olayını Meclise götürmüştü. İşgüder Şevki Bey, 15 Aralık günü Ankara'ya şunları telledi:

"Muhalefete mensup **Siyaset** gazetesinde dün çıktığını bildirdiğim makalenin bugünkü uzun devamında berveçhl ati maruz mütaleat yürütülmektedir: 'Türkiye Hükümeti haricin kabul edeceği kavanin ve adatı harice kabul ettirmek istiyor. Türkiye'nin takip ettiği siyaset makyavelizmdir... Türkiye'nin cevabı matbuat ve resmi devairin umutları hilafına çıkar ise Mısır Hükümeti meseleyi ağırbaşla hal etmeli ve Türkiye'yi makyavelizm siyaseti takipte hür bırakmalıdır. Mısır tabiatıyla harp istemez, fakat haysiyetinin muhafazası için harpten çekinmez, münakala buna mâni ise harbin başka şekilleri vardır.' Muhalefete mensup olan mezkûr gazetenin Türk aleyhtarlığından ziyade Hükümeti müşkül mevkie koymak üzere efkârı umumiyeyi zehirlemekte olduğu müstahberdir...

Hazelefi fırkasına mensup meb'uslardan Abdülhamid Said, Mısır Meclisi Mebusanına bir tahrir vererek Hariciye Nazırına hulasası atıye dercolunan suali tevcih etmiştir: 'Türkiye Reisi-cumhuru ile Mısır Sefiri arasında vuku bulduğu bildirilen hadisenin, Mısır Sefirinin haysiyetine tecavüz edildiğinin aslı var mı? Mısır Sefiri kâfi tarziyeye nail oldu mu? Hükümet bu babta ne yapmayı ve bütün millete şamil olan bu hakarete ne suretle cevap vermeyi düşünmektedir?'⁷³

73) DBA, Mısır K. 9, Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine şifre tel, 15.12.1932, No. 402.

Bu arada, kimi Mısır gazetelerinde, gerginliği yatıştırıcı yönde yazılar çıktığı da görölüyordu. **El Ahram** gazetesinde, Mısır'ın tanınmış yazarlarından Abdullah Hüseyin, Mısırlıların fes konusunda bu kadar duyarlı olmalarının anlamsızlığına parmak basıyordu. Fesin Mısır'da Osmanlılar zamanından kalma olduğunu, yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladığını belirtiyordu. "Fes, İslamın mirası, Firavunların eseri ya da Mısırlıların ulusal bir geleneği değildir ki ona sarılalım," diyordu. Sağlık bakımından da fesin Mısırlılara uygun bir başlık olmadığını ve yeni bir başlık kullanmak gerektiğini belirtiyordu.⁷⁴

Bir başka tanınmış yazar ve eski milletvekili olan Abbas' El Akkat da, "fes sorunu Türk ve Mısır Hükümetleri arasında ne yolda çözümlenirse çözümlensin, Türk ve Mısır halkları arasında dostluğun devam etmesi gerektiğini, iki ulusun birbirine dayanmaya muhtaç olduklarını" söylüyor ve İngiliz entrikalarından sakınılması uyarısında bulunuyordu; "Doğulular uzun uykularından uyandılar... Bugün Doğunun her köşesinde sömürgecilerin entrikalarına karşı güçlü tepkiler vardır. İran'da, Irak'ta, Türkiye'de, Arap yarımadasında, Filistin'de, Mısır'da, kısacası bütün Doğu ülkelerinde Avrupalıların ördükleri ağlara karşı güçlü bir uyanış vardır. Bu uyanışın Doğuyu iyi bir sonuca götüreceği kuşkusuzdur... Avrupa ağları derken özellikle İngiliz ağlarını kastediyoruz. Çünkü Doğu ülkelerine en büyük hırs ve açgözlülükle bakan İngilizlerdir... Sömürgeci İngilizlerin, Doğu ulusları arasına fitne, fesat ve hayali anlaşmazlıklar sokarak Doğunun birliğini bozmaya çalışmaları doğaldır. Hatta hiç yoktan anlaşmazlık yaratıp bunu davul zurna ile her tarafa yaymaktan çekinmezler... Biz Doğulular birbirimize yardıma muhtacız... Kendimizi düşmanlara kaptırmamalıyız... Sömürgecilerin aleti olmamalıyız," diyordu.⁷⁵

74) Abdullah Hüseyin, "Türkiye ile Mısır arasında Fes Olayı", **El Ahram**, Kahire, 15.12.1932.

75) Abbas el Akkat, "Mısır ve Doğu Ulusları - Fes Olayı üzerine", **El Cihat**, Kahire, 15.12.1932.

İngiliz Yüksek Komiseri Araya Giriyor

Basında görülmeye başlanan yatıştırıcı yayınlara karşın, hava hâlâ çok gergin görünüyordu. Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Loraine, 16 Aralık günü Londra'ya çektiği telgrafta; "Fes olayının gelişmesi, yazık ki, ciddidir ve Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerin yakında kesilmesi tehlikesi vardır," dedi.⁷⁶

Türkiye'nin Kahire İşgüderi Şevki Bey, özel olarak Yüksek Komiser Loraine ile görüşmüştü. Bu görüşmeden sonra Loraine Londra'ya özetle şunları anlatıyordu: Mısır notasında Türk Hükümetinden ilerisi için güvence istenmiş olması Türkiye'de öfke yaratmıştı. Türk Hükümeti, Gazi'yi desteklemek için fes olayını ulusal bir sorun yapmıştı. Bu bakımdan Mısır'la ilişkileri kesmekten çekinmeyecekti. Türkler, Gazi'nin adını karıştırmaksızın, Mısır'ı hoşnut edecek, ama Mısırlılara boyun eğmiş izlenimi vermeyecek bir formül arıyorlardı. Türkiye İşgüderi, "Hemen bir çözüm bulunamazsa iş işten geçmiş olacak," demişti.⁷⁷

İngiliz Yüksek Komiseri, Türkiye İşgüderiyle görüştüktan sonra aynı günün akşamı Mısır Başbakanı Sıtkı Paşa'yı gördü. Sıtkı Paşa, Türkiye ile kavga etmeyi hiç istemediğini söyledi. Ama, Mısır'ın hakarete uğramış olduğunu ve tatmin edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Türkiye ile ilişkilerin kesilmesinin Mısır çıkarlarına zarar vermeyeceğine inandığını da ekledi. Türk notası gelince bunu dikkatle inceleyeceğini, onurlu bir çözüm yolu arayacağını ve Sir Percy Loraine ile yine görüşeceğini söyledi.⁷⁸

Yüksek Komiser, Türk İşgüderini ve Mısır Başbakanını ayrı

76) F. O. 371/16095/E.6709 ve F. O. 424/277, p. 39, No. 38, Sir P. Loraine to Sir J. Simon, tel, Cairo, 16.12.1932, No. 224.

77) Ibid.

78) Ibid.

ayrı dinledikten sonra havanın gerçekten pek gergin olduğu, Türkiye-Mısır ilişkilerinin kesilmesine kadar gidilebileceği kanısına vardı ve Londra'ya danışmadan, kendiliğinden, tarafları yatıştırmaya koyuldu: "Fes için koparılan bu fırtına konusunda her iki taraf da bana geldiğinden, yatıştırıcı yönde kişisel etkinliği kullanmayı uygun buldum, taraflarla kişisel olarak konuştum ve umarım ki bu konuşmalarım onaylanır," dedi.⁷⁹

Üç gün sonra Londra'nın karşılığı geldi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Yüksek Komiserin konuşmalarını onaylamakla kalmıyor, ona ayrıca, anlaşmazlığın "kısa zamanda ve dostça çözüme bağlanması için etkinliğini kullanmayı sürdürmesi" talimatını da veriyordu.⁸⁰

Bundan böyle Sir Percy Loraine, Hükümetinin buyruğuna dayanarak, Mısır Hükümeti üzerinde etkinliğini kullanacaktı ve Londra'nın buyruğu zamanında Kahire'ye ulaşmıştı. Bir gün önce Türk notası Mısır Dışişleri Bakanına sunulmuştu. Ama Mısır'ın cevabı henüz hazırlanmamış bulunuyordu. Tam bu günlerde İngiliz Yüksek Komiseri olumlu ve etkin bir rol oynayabilecekti.

Yayınların Arkası Kesilmiyor

Bu arada Mısır basınında yayınlar sürüp gidiyordu. Haftalık **El Keşkul** gazetesi, "Ulusal Onur Korunmalıdır" başlıklı bir yazı yayımlamıştı. "Mısır'ın resmi fesine karşı yapılan bu saldırı anlaşılmaz, hazmedilmez, mantıksız bir saldırdır... Bunun ince bir bulut gibi geçiştirilmemesi gerekir... Yoksa bu olay, Mısır'ın alnında bir leke olarak kalır ve ileride de yinelenir," diyordu.⁸¹

⁷⁹) Ibid.

⁸⁰) F. O. 424/277, p. 40, No. 39, Sir P. Loraine to Sir J. Simon, tel, 19.12.1932, No. 247.

⁸¹) "Ulusal Onur Korunmalıdır", **El Keşkul**, Kahire, 16.12.1932.

Muhalefet organı **Roza Elyusuf** adlı resimli dergi, fes olayını canlandıran bir karikatür yayımlamıştı. Atatürk'ü de karikatür konusu yapmıştı. Alaylı biçimde şunları yazıyordu: "Birçok kimse, iki devlet arasında bunalım yaratan fesi seyretmek için can atıyor. Ankara Elçimizin fesini sergilemesini Hükümetimize öneriyoruz..."

Gerçek şu ki bu bunalımda fes zulüm görmüştür. Türkiye ile Mısır arasındaki anlaşmazlık ise 'eski 'sevgi'nin bir belirtisidir. Öyle ya sevgi kimi zaman tatsız olur. Öyleyse Gazi'nin fese kızmış, Dışişleri Bakanlığının da fesin püskülünü yakalamış olmasına şaşmamalı..."⁸²

Buna benzer iğneleyici yazıların yanı sıra, ağırbaşlı, hatta Türk görüşüne yakın yazıların da Mısır gazetelerinde görülmeye başlandığı dikkati çekiyordu. **El Mukattam** gazetesi, İstanbul muhabirinden aldığı bir yazıyı yayımlamıştı. Yazıda, Gazi Mustafa Kemal'in Mısır'a karşı beslediği dostluk vurgulanıyor ve sonra şöyle deniyordu:

"Gerçek şudur ki, tören bitmek üzereyken salon pek sıcaktı. Nezaketiyle ün yapmış olan Gazi Hazretleri, konukların resmi elbiselerle kalmayarak rahat etmelerine izin vermişti. Mısır Elçisinin de, öteki elçiler gibi, fesini çıkararak rahat etmesi doğaldı. Sorun bundan başka bir şey değildir."⁸³

Hükümet yanlısı **El Ahram** gazetesi de, İstanbul'da çıkan **Milliyet** gazetesinden aktararak, aynı doğrultuda bir yazı yayımlamıştı. "Eğer fes olayı **Milliyet**'in anlattığı gibiyse, bundan dolayı ulusal onuru korumak için özür dilenmesini istemeye gerek yoktur," diyordu.⁸⁴ Aynı gazete iki gün sonra İstanbul muhabirinin bir mektubunu yayımladı. Şunları yazdı:

82) **Roza-Elyusuf**, Kahire, 19.12.1932.

83) "Fes Olayı. Olayın Aslı. Gazi Hazretlerinin Mısır'a karşı duyguları", **El Mukattam**, 18.12.1932.

84) "Fes Olayı, **El Ahram**, 18.12.1932.

"Olayla ilgili haberlerin abartılmış olduğuna hiç kuşku kalmamıştır. Gazi Hazretlerinin davranışı, Abdülmelik Hamza Bey'e iyilikten başka bir şey değildi. Amacı, çok iyi dans eden Hamza Bey'in, boğucu sıcakta dans ederken başını yakan fesi çıkarmasına izin vermektir. Olay, iki ülke ilişkilerinde gelip geçici bir yaz bulutudur."⁸⁵

Hükümet yanlısı **El Ahram**, ağız değiştirmeye başlamış gibiydi. Bu hava içinde Türk cevabi notası Mısır'a verildi.

Türk Notası Mısır'a Veriliyor

Mısır'a verilecek Türk cevabi notası Ankara'da hazırlanmış ve 8 Aralık günü Kahire'ye postalanmıştı. İstanbul-İskenderiye arasında işleyen Seyrisefain şirketinin "İzmir" vapuru, Türk notasını Mısır'a götürdü. Vapur 16 Aralıkta İskenderiye'ye vardı. 18 Aralık akşamı Türkiye İşgüderi Şevki Bey, notayı Mısır Dışişleri Bakanı Yahya Paşa'ya sundu. İşgüderle bakan arasında iki saat süren bir görüşme de yapıldı. Şevki Bey bu görüşmeyi Ankara'ya şöyle rapor etti:

"Notayı dün akşam Hariciye Vezirine verdim.

'Tafsilata vakıfım,' dedikten sonra okudu ve dedi ki:

'Hamza Bey, denildiği gibi, hadisenin tarzı telakkisi hususunda Hariciye Vekili ile tamamen hemfikir olsa idi bize gönderdiği raporu yazmazdı. Vakıa huzzar ve alelhusus süfera muvacehesinde vuku bulmuştur. Elyevm bütün devletlerin hariciyelerine bu hususta raporlar gittiğini haber almaktayız. Şu halde cevabınızda ifade edildiği gibi hadise yoktur denilebilir mi? Alelhusus sefirimiz derhal salonu terk etmek mecburiyetinde

85) "Fes Olayı, **El Ahram**, 20.12.1932.

kalmıştır. Gerçi bu aleni muameleye karşı yirmi altı süferayı ecnebiye arasında sefirimizi güya tatmine kâfi addedilecek izahat verildiği iddia ediliyordu. Şimdi ise o izahatın bile kıymetini indirecek surette notada beyanatta bulunuluyor. Ben ki verdiği-miz notanın en mutedil bir tarzda yazılmasına rüfekamı ikna için saatlerce Meclisi Vüzerada ısrara mecbur oldum. Şimdi bu derece kati ve noktai nazarımıza muhalif bir nota muvacehesinde vaziyetimin ne kadar müşkül olacağını tasavvur ediniz. Bu notada hiçbir mahreç göremiyorum. Bizim, ecnebi gazetecilerinin neşriyatı üzerine hareket ettiğimiz de nasıl zannolunur? Tarzı hareketimiz mahza sefirimizin raporuna müstenittir."⁸⁶

İşgüder Şevki Bey, uzun açıklamalarda bulunarak Mısır Dışişleri Bakanını yumuşatmaya çalışmıştır. Konuşmasının sonuna doğru "İzahatımıza hüsnü kabul göstermek veyahut göstermek bittabi elinizdedir. Fikir ve nazarınızı tashih için izahat vermekten başka da çaremiz yoktur. Eğer sefirinizin sui muameleye maruz kaldığını tevehhüm etmek istiyor iseniz buna karşı Hükümetiniz, memleketiniz ve Mısırlılar hakkında hürmet ve muhabbet perverde ettiğimizi tekrardan başka bir şey yapamayız," demiştir. İşgüder, Ankara'ya gönderdiği raporunu şöyle düğümlüyordu: .

"Müşarünileyhin hulusu niyetinden ümitvarım. Hal ve lisanından hakikate yanaşmaya mütemayil olduğunu anlıyor isem de yüksek makamat karşısında pek büyük müşkilata maruz olduğuna kaniim. Meselenin alacağı istikamet henüz kestirilememektedir. Şayanı kayıt bir keyfiyet, mevsuk istihbaratıma göre, Baş Vezirin hususi bir mahfelde 'istediğimiz teminatı alamazsak sefirimizi çağıracağım,' suretinde kat'i beyanatıdır."⁸⁷

86) DBA, Mısır K. 9, Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine şifre tel, 19.12.1932, No. 417.

87) Ibid.

Mısır Pek Hoşnut Değil

Demek ki Türk notası Mısır Dışişleri Bakanını pek hoşnut etmemişti. Bakan, Türk görüşüne katılmıyordu. Notada bir çıkış yolu göremiyordu. Gerçi kendisi soruna bir çözüm bulunmasından yana gibi görünüyordu. Ama "yüksek makamlar", yani Başbakan ve Kral karşısında pek güç durumdaydı. Başbakanın sert bir tutum içinde olduğu haber alınmıştı. Mısır'ın istediği güvenceyi alamazsa Ankara'daki elçilerini geri çekeceğini bile söylemişti. Bundan sonra Mısır'ın nasıl bir tutum takınacağı belli değildi. Türkiye söyleyeceğini söylemişti. Söz sırası artık Mısır'daydı. Şimdi meraklı ve kaygılı bir bekleyiş başlıyordu.

Bu bekleyiş günlerinde Mısır basınına bilgi sızmadı. Gerek Mısır Hükümeti, gerek Türkiye Elçiliği tam bir suskunluk içine girdi. Kahire ve İskenderiye gazeteleri, yetkililerin ağzından bir şey alamadı. 19 Aralık günlü Mısır gazeteleri, Dışişleri Bakanı Yahya Paşa ile Başbakan İsmail Sıtkı Paşa'nın fes olayı konusunda uzun uzun görüştüklerini duyurdular.⁸⁸ Ama ne görüştükleri bilinmiyordu. Gazete muhabirleri boş yere Başbakandan ve Dışişleri Bakanından bir şeyler öğrenmeye uğraştılar. Kendilerine yönelttikleri sorular karşılıksız kaldı.

Ertesi gün gazeteler, Mısır Hükümetinin resmen bir açıklama yapmasını, bir bildiriyle kamuoyunu aydınlatmasını istemeye başladılar. Bir gazete, Mısır basınında yalnız Türkiye çıkışlı haberlerin yer aldığını ileri sürdü ve Mısır Hükümetinin resmen bir açıklama yapmak zorunda olduğunu yazdı: "Dışişleri Bakanımız fesini önüne koyup bu konuda bir bildiri yayımlamak gerektiğini düşünmelidir," dedi.⁸⁹ Bir başka gazete, "Söylentilerin önünü almak için Hükümetçe basına bir bildiri yayımlanmasını

88) "Fes Olayı. Türkiye'nin Cevabı", *El Ahram*, 19.12.1932; "Fes Olayı", *El Belag*, 19.12.1932; "Ankara ile Kahire arasında Fes olayı", *El Siyasie*, 19.12.1932.

89) "Türkiye ile Mısır Arasında Fes Güçlüğü", *El Belag*, 20.12.1932.

istiyoruz," diye ekledi.⁹⁰ Ama Mısır Hükümeti suskunluğunu korudu ve basına herhangi bir açıklama yapmadı.

Mebuslardan Muhammed Aziz Abaza Bey, aynı konuda Mısır Başbakanına ve Dışişleri Bakanına bir soru sordu: "Son haftalarda fes olayı adı altında basında birçok haber yayımlandı... Türkiye ile Mısır arasında notalar alınıp verildiği de belirtildi. Acaba, Başbakan ya da Dışişleri Bakanı bu konuda Meclise bir açıklamada bulunabilirler mi?" dedi. İki mebus daha aynı yönde sorular sordu.⁹¹ Ama Mısır Hükümeti Meclise de bir açıklama yapmadı.

Bu arada İstanbul'da çıkan **Cumhuriyet** ve **La République** gazetelerinde Ankara'daki Mısır Elçisinin kısa bir demeci çıkmıştı. Elçi, sözde, "olay artık sona ermiştir" yollu konuşmuştu. Mısır gazeteleri bu haberi hemen yalanladılar. Mısır Elçisinin Türk basınına hiçbir demeç vermemiş olduğunu duyurdular.⁹² Haber, Londra'da çıkan **The Times** gazetesinde de hemen yalanlandı.⁹³

Fes olayının bundan böyle nasıl gelişeceği, artık kapanıp kapanmayacağı bir türlü anlaşılamıyordu. Mısır yetkilileri tam bir gizlilik ya da suskunluk içine gömülmüşlerdi. Türkiye bekleyiş içindeydi.

İkinci Mısır Notasının Hazırlanması

22 Aralık günlü Kahire gazeteleri, Mısır Başbakanıyla Dışişleri Bakanının iki günden beri Türk notasını incelediklerini, Türkiye'ye verilecek cevabın yakında Bakanlar Kurulunda görü-

90) "Türkiye ile Mısır Arasında Fes Olayı", **Kevkebülşark**, 22.12.1932.

91) "Fes Olayı", **El Mukattam**, 23.12.1932.

92) "Mısır'ın Türkiye Elçisine Yakıştırılan Demecin Yalanlanması", **El Ahram**, 21.12.1932.

93) **The Times**, 21.12.1932.

şüleceğini duyurdular.⁹⁴ Kimi gazeteler, Türk notasının hem hoşnutluk, hem de hoşnutsuzluk yaratmış olduğunu yazdılar.⁹⁵ Bunun dışında basına herhangi bir bilgi sızmamıştı.

Aynı gün Türkiye İşgüderi Şevki Bey Ankara'ya çektiği telgrafta; "Başvezirle Hariciye Veziri dün bütün gün notamızı tetkik etmişler ve müzakerenin sonuna doğru İngiliz Fevkalade Komiserliği Umuru Şarkıye Müsteşarı da hazır bulunmuştur," dedi.⁹⁶

Mısır Başbakanı Sıtkı Paşa, notanın bir örneğini Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Loraine'e iletmış ve bu notaya verilecek Mısır cevabi taslağının 22 Aralık günü Bakanlar Kurulunda görüşüleceğini duyurmuştu. Yüksek Komiser bu haberi alır almaz hemen Sıtkı Paşa'ya bir özel mektup yazdı. Sorunun dostça bir çözüme bağlanması uğrunda kişisel nüfuzunu kullanması için Londra'dan talimat almış bulunduğunu bildirdi. Böyle bir dostça çözüme Türk notasının olanak sağlayacağı umudunda olduğunu da belirtti.⁹⁷

Bu mektup üzerine Mısır Başbakanı, Türkiye'ye verilmek için hazırladıkları nota taslağını 22 Aralık günü Yüksek Komiser'e ilettili. Yüksek Komiserin görüşünden yararlanmak düşüncesiyle bu taslağın Bakanlar Kurulunda görüşülmesini ertelediğini bildirdi. Taslakta, Türk notasından üzüntü duyulduğu bildiriliyor ve olay konusunda Mısır görüşünde ısrar ediliyordu. Ayrıca, Mısır diplomatik temsilcilerinin ulusal başlıklarını giyebilmeleri için Türkiye'den güvence isteği tekrarlanıyordu.⁹⁸ Oldukça sert bir nota taslağıydı bu. Yeni tartışmalar yaratabilecek nitelikteydi. Belki Türkiye-Mısır ilişkilerinin kopmasına neden

94) "Fés Olayı", *El Ahram*, *El Siyaasiye*, *Eşşaa*, 22.12.1932.

95) *El Ahram*, 22.12.1932.

96) DBA, Mısır K. 9, Kahire Elçiliğinden Hariciyeye tel, 22.12.1932, No. 419.

97) F. O. 424/277, p. 40, No. 40. Sir P. Loraine to Sir J. Simon, tel, 23.12.1932, No. 229.

98) Ibid.

olabilecekti. En azından Ankara ile Kahire arasında yeni yazışmalara yol açabilecekti.

İngiliz Yüksek Komiseri bu taslağın yumuşatılmasını telkin etti. Kendi görüşünü dikte ediyormuş izlenimi vermekten kaçınarak, Mısır Başbakanına bazı fikirler verdi. Özellikle, tekrar Türkiye'den güvence istemekten kaçınılmasını, Türk notasının ilgili paragrafının senet sayılmasını ve taslağın ona göre düzeltilmesini salık verdi. Böyle bir değişiklik yapılıncaya ikinci Mısır notasına cevap vermek gerekmeyecekti.⁹⁹ Yeni yazışmalara ve tartışmalara yol açılmamış olacaktı. Yani anlaşmazlık sona erdirilebilecekti. Ama dosyanın kapanması Türk Hükümetinin tutumuna da bağlı olacaktı. Sir Percy Loraine, Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliğinin de Türk Hükümetini yatıştırmaya çalışmasının uygun olacağını Londra'ya telkin etti.¹⁰⁰ Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Ankara'daki İngiliz İşgüderi Mr. Morgan'a kısa bir telgraf çekti: "Gayri resmi olarak yatıştırıcı yönde nüfuzunuzu kullanmanız takdirinize bırakılmıştır," dedi.¹⁰¹

Sir Loraine Etkili Oluyor

Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Loraine, Mısır Hükümeti üzerinde gerçekten etkili olmuştu. Mısır nota taslağı, Yüksek Komiserin telkinleri doğrultusunda değiştirilmişti. Yeni bir nota kaleme alınmıştı. Sıtkı Paşa 26 Aralık günü bu taslağı da Sir Percy Loraine'e iletti. Yüksek Komiser pek hoşnut kaldı. Yeni bir değişikliğe artık gerek görmedi. Londra'ya şunları telledi:

"Sıtkı (Paşa), Türk Hükümetine verilecek notanın son met-

⁹⁹) Ibid.

¹⁰⁰) Ibid.

¹⁰¹) F. O. 424/277, p. 41, No. 42, Sir J. Simon to Mr. Morgan, tel. 28.12.1932, No. 35.

nini de özel olarak bana ilettili, ki bu metin pek uygundur. Benim yatıştırıcı telkinlerim umduğumdan da fazla etkili olmuştur. Tartışma konusu olabilecek bütün noktalar notadan çıkarılmıştır. Nota, cevap vermeyi gerektirmiyor. Türk notasında yer alan güvenceleri nazikçe senet sayıyor. Türklerin bunda itiraz edebilecekleri bir şey bulabileceklerini sanmıyorum.

Sıtkı (Paşa) bana şunu da açıkça bildirdi ki, Türkler yine huzursuzluk çıkarırlarsa, Türkiye'deki Mısır diplomatik ve konsolosluk temsilcilerini geri çekecektir.

Eğer Türkler kendilerine uzatılan bu zeytin dalını geri çevirirlerse, bir kavga aradıkları kanısına varacağım."¹⁰²

Sir Percy Loraine, bu telgrafı, Mısır notasının Türkiye İşgüderine verilmesinden bir gün önce çekti. Telgrafın Londra'dan Ankara'ya da iletilmesini diledi. Tezelden Kahire'deki Türkiye İşgüderi Şevki Bey'e de haber uçurdu. Bir haftadır kaygılı bir bekleyiş içinde olan Şevki Bey, aynı gün Ankara'ya sevinçle şunları telledi:

"Pek müşkül safahattan geçtikten ve makus avamil refedildikten sonra mahza muvaffakiyet ve talimatı devletleri eseri olarak ihtilafın izale edildiği, yakında tarafımıza verilecek cevabi notanın matluba muvafık surette tesvîd edilmekte olduğu mevsuk istihbaratıma binaen maruzdur."¹⁰³

İkinci Mısır Notası ve Olayın Kapanması

26 Aralık 1932 günü, Türkiye'nin Kahire İşgüderi Şevki Bey, "Zata Mahsus" kaydıyla Ankara'ya şunları telledi:

102) F. O. 371/16095/E. 6837 ve F. O. 424/277, p. 41, No. 41, Sir P. Loraine to Sir J. Simon, tel, Carlo, 26.12.1932, No. 232, Confidential.

103) DBA, Mısır K. 9, T. C. Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine şifre'tel, 26.12.1932, No. 426.

"Hariciye Vezirinden cevabi notayı bu sabah aldım. Yarın tayyare postasile takdim olunacaktır. Münderecatından da müsteban olacağı ve şifahen de beyan eyledikleri veçhile mesele halledilmiş addedilmekte ve cevaba da intizar edilmemektedir. Notanın metni sefirlerine telgrafla tebliğ edilmiş ve arzu buyurulduğu takdirde hususi surette göstermesi de emredilmiştir. Hariciye Vezirinin bu suret-i halde methali küllisi olduğunu arz etmek vazifemdir."¹⁰⁴

İkinci Mısır notası 27 Aralık 1932 tarihini taşıyordu. İşgüder Şevki Bey, aynı gün notanın önemli paragraflarını Ankara'ya telledi. Tam metnini de postayla yolladı. Notanın başında, 18 Aralık tarihli Türk notasının alındığı bildiriliyordu. Ondan sonra nota şöyle devam ediyordu:

"Mısır Krallığı Dışişleri Bakanlığı, Ekselans Tevfik Rüşti Bey'in, resmi yemek sonunda ve Halk Partisi suvarisi başında geçen olayı, Türklerin bugün Mısır'da giyilen başlığı giydikleri zamanki âdetlerine yaklaştırmaya yönelik olarak Mısır Elçisine yapmış olduğu açıklamaları senet sayar.

Bu açıklamalar ve Türk Hükümetinin notasında bildirmek lütfunda bulunduğu ve Kahire'deki temsilcisi aracılığıyla yinelediği dostluk, saygı güvencesi ve iki ülke ilişkilerini sağlamlaştıran güçlendirme arzusu karşısında, Mısır Hükümeti, olayı kaplanmış saymaya tamamen hazırdır.

Öte yandan Krallık Hükümeti, Cumhuriyet Hükümetinin ulusal başlığın giyilmesine ilişkin beyanını ve her devletin arzu

¹⁰⁴ Ibid., T. C. Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine şifre tel, 26.12.1932, No. 428. (Mısır notası 27 Aralık tarihi taşıdığı halde Elçiliğin bu telgrafı 26 Aralık günlüdür. Aradaki yanlışlığın neden ileri geldiği anlaşılmadı. B.N.Ş.) Şevki Bey, bu sorun çözümlendikten sonra Kahire Orta Elçiliğine atanacağı vaadini almıştı. Bu kez Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Bey'e şöyle teşekkür etti: "Tebliğ ve tepşir buyurulan pek âlî teveccühün tesirâtı maneviyelî netayicînden ve tarafî devletlerinden inzıam eden iltifat ve ırşatı mahsusâ sâmeratından bulunan bu notanın tesellümü ve takdimi vesilesile pek naçiz minnettarlığımın Büyük Gazî'mize ref ve arz buyurulmasını ve ilhamat ve iltifatı devletlerinden mütevellit minnettarlığımın kabulünü istihdam ederim Efendim." (Ibid.)

ettiği üniformayı benimseme hakkını tanınmasını hoşnutlukla değerlendirebilir. Krallık Hükümeti, her devletin ulusal ve uluslararası yaşamın gereklerini gözönünde tutarak kendi protokolünü düzenleme hakkı ile diplomatik temsilcilerin bu çerçevede içindeki haklarının çelişmeyeceğinin kuşkusuz olduğu görüşündedir..."¹⁰⁵

Notanın en önemli pragrafları bunlardı. Bundan başka son bir paragrafı daha vardı. Orada da Mısır Hükümeti, iki ülkeyi birleştiren dostluk bağlarını güçlendirmeye ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetiyle en içten ilişkileri sürdürmeye önem verdiğini vurguluyordu.

Demek ki, Kahire Hükümeti, Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey'in 30 Ekim'de Mısır Elçisine yaptığı açıklamaları senet saymıştı. Ayrıca Türk Hükümetinin, her devletin istediği üniformayı benimseyebileceğini bildirmiş olmasından hoşnut kalmıştı. Türk Hükümeti, bunun yanı sıra, her devletin kendi protokolünü düzenleme hakkı bulunduğunu da Mısır'a bildirmişti. Mısır Hükümeti, Türk protokolü ile Mısır'ın fesli üniformasının çatışmayacağı inancını belirtiyor ve bununla yetiniyordu. Başka türlü söylemek gerekirse, Mısır Hükümeti, "Türkiye kendi protokolünü düzenlesin, ama Mısır Elçileri de Türkiye'de fesli üniformalarını giyebilsinler" demek istiyordu. Böylece olayı artık kapanmış sayıyordu.

Mısır notasının Kahire'den telgrafla bildirilen özeti, 28 Aralık günü Ankara'ya ulaştı. Aynı gün Ankara'daki İngiliz İşgüderi Morgan, Dışişleri Müsteşarı Numan (Menemencioglu) Bey'i ziyaret etti. Özel olarak fes olayını açtı. Türkiye ile Mısır arasındaki bir işe karışmak niyetinde olmadığını, ama bu olayda Türk gazetelerinin İngiltere'yi de Türkiye-Mısır ilişkilerini bozmakla suçladıklarını, oysa İngiltere Hükümetinin anlaşmazlığın

105) DBA, Mısır K. 9, Mısır Dışişleri Bakanlığının 27.12.1932 tarihli notası. Notanın aslı Fransızcadır.

çabuk bir çözüme bağlanması ve Mısır'la Türkiye'nin ahenk içinde olmaları arzusunu beslediğini bildirdi. Son Mısır notasının herhalde yeterli bulunacağını ve sorunun artık kapatılacağını umduğunu da ekledi.¹⁰⁶

Numan Bey, Türk Hükümetinin İngiltere'yi suçlamayı aklından bile geçirmediğini, tersine, anlaşmazlığın giderilmesi için Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiserinin oynadığı olumlu rolü bildiğini söyledi. Mısır notasının henüz telgrafla gönderilmiş bir özetinin Ankara'ya ulaştığını, Kahire'deki Türkiye İşgüderinin notayı olumlu karşıladığını, Türk Hükümetinin ise notanın tam metnini beklediğini ekledi.¹⁰⁷

Ankara Hoşnut

Ertesi gün, yarı resmi **Hâkimiyeti Milliye** gazetesinde kısa bir bildiri çıktı. Bildirde, Mısır notasının telgrafla gelen özeti- nin Ankara'yı hoşnut ettiği, olayın artık kapanmış sayıldığı ve iki kardeş ulus ilişkilerini ansızın karartmış olan bulutların tamamen dağılmış olmasının iki ülke kamuoylarında sevinç yarattığı açıklandı.¹⁰⁸

Fes olayı, tamı tamına iki ay sürmüştü. 29 Ekimde başlamış, çeşitli dalgalanmalar göstermiş, Türkiye-Mısır ilişkilerini neredeyse kopma noktasına getirmiş ve günü gününe iki ay sonra, yılbaşı arifesinde kapanmıştı.

Sonrası

Olayın tam kapandığı günlerde, Ankara'da Kızılay'ın yılbaşı balosu yapılır. Mısır Elçisi Hamza Bey baloya fessiz gelir. O ak-

¹⁰⁶) F. O. 424/278, p. 1, No. 1, Morgan to Sir J. Simon, Angora, 29.12.1932, No. 428.

¹⁰⁷) Ibid.

¹⁰⁸) Ibid.

şam Atatürk de baloyu onurlandırmayı uygun görür. Baloya varınca Mısır Elçisini yanına çağırır. Baloda bulunan İngiltere İşgüderi James Morgan, Atatürk ile Mısır Elçisinin bu karşılaşmalarını Londra'ya rapor eder. İkisi arasında şöyle bir "konuşma" geçmiş:

"Gazi (pek alaycı): 'Niçin fesinizi giymediniz?'

Hamza Bey (şaşıır): ?..

Gazi: 'Beni niçin Hükümetinize rapor ettiniz?'

Hamza Bey (aptallaşır): ?..

Gazi: 'Gelecek 29 Teşrinievvel yemeğinde fesinizi giymezseniz sizi ben Hükümetinize rapor ederim.'

Hamza Bey (büsbütün ezilir): ?.."

İngiliz İşgüderi, "Bu canlı hazırcevaplık karşısında gayrete gelen Gazi, Hamza Bey'e ve Kral Fuad'a karşı beslediği sevgiyi uzun uzun anlatmaya koyuldu," der ve ekler: "Mısır notasının Türkleri hoşnut ettiği ve fes olayına artık kapanmış gözüyle baktığı kesindir."¹⁰⁹

Olayın kapanması üzerine Türk basınında İngiltere'nin hoşuna gidecek yazılar görülür. **Milliyet** gazetesi başyazarı ve Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Bey, 1 Ocak 1933 günü bir başyazı yayımlar. Fes olayının ilk kez basına yansıdığı günlerde Avrupa'da bulunduğunu, orda bazı kimselerin bu olayda İngiliz parmağı bulunduğunu ileri sürdüklerini, kendisinin buna inanmadığını anlatır. Şimdi İngiltere'nin olayı kışkırtmak şöyle dursun yatıştırmış olduğunu anlaşıldığını belirtir. Bundan hoşnut kaldığını söyler.¹¹⁰

9 Ocak günlü **La République** gazetesinde Yunus Nadi Bey'in aynı yönde bir başyazarısı çıkar. Yazar, sağduyunun zaferini alkışlar. İngiltere'nin bu olaydaki yapıcı rolünü över. "İngiliz

109) F. O. 371/16981/E. 265, Morgan to Mr. Rendel, 7.1.1933, Private.

110) Ibid.

resmi çevrelerinin dürüstlüğünden ve her iki tarafa karşı besledikleri dostluktan kuşkulanmaya hiç neden yoktur," der.¹¹¹

Bu yazıların Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey'in telkiniyle yazıldığı anlaşılmaktadır. Bakan bunu İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk'e de açıkça söylemiştir. "Çünkü, Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Loraine'in gerçekten olumlu rol oynadığına, özellikle Kral Fuad ile Mısır Başbakanı Sıtkı Paşa üzerinde etkili olabildiğine inanıyorum," demiştir.¹¹²

Fes olayı konusunda üç Mısır mebusu Başbakana ve Dışişleri Bakanına sorular sormuşlardı ve bu sorular olayın kapanmasına kadar cevapsız bırakılmıştı. Mısır Dışişleri Bakanı Yahya Paşa, 23 Ocak günü Mısır Mebusan Meclisinde sorulara şu karşılığı verdi:

"Cumhuriyet Bayramının yıldönümü dolayısıyla 29 Ekimde, Ankara'da, Halk Partisi tarafından verilen akşam yemeği ziyafetine Mısır'ın Ankara Elçisi de çağırılmıştır. Yemek bittikten sonra elçiye bir işaret verilmiş ve bu işaretin elçinin kişiliğine ya da kisvesine bir saldırı olmadığı, Türkiye'de fes giyildiği zamanlarda âdet olduğu gibi, resmi törenin sona ermesi üzerine arzu ederse fesini çıkarabileceğini elçiye hatırlatmak amacı güttüğü, Türkiye yetkililerince belirtilmiştir.

Mısır Hükümeti, Ankara Elçisinin raporundan olayın ayrıntılarını anladıktan sonra Türkiye Hükümetiyle yazışmaya girişmiş ve amacın ne olduğunu sormuştur. Türkiye Hükümetinden gelen karşılıkta, olayın anlatıldığı biçimde geçtiği, Mısır Kralı temsilcisinin Türkiye'de pek takdir edildiği ve Türklerin Mısırlılara karşı çok içten dostluk duyguları beslediği bildirilmiştir. Türkiye Hükümetinin Mısır Hükümetine karşı iyi niyetini ve iki millet arasındaki dostluk ilişkilerini geliştirmek istediğini ve Mı-

111) F. O. 371/16981/E. 528 ve F. O. 424/278, p. 9, No. 5, Sir G. Clerk to Sir J. Simon, 16.1.1933, No. 18.

112) Ibid.

sır Kralı Hazretlerini takdir ettiğini kanıtlamak üzere, Mısır'daki İşgüderliğini Elçilik düzeyine yükseltmeye karar verdiğinden İşgüder Mehmet Ali Şevki Bey'in Kahire Elçiliğine atanmasına muvafakat etmesi Kral Hazretlerine teklif olunmuştur. Kral Hazretleri, Türkiye Hükümetinin bu teklifini kabul buyurmuşlardır. "113

İlişkiler Düzeliyor

Soru sahibi mebuslardan Dr. Abdülhamit Sait Bey, bakanın bu açıklamasını yetersiz bulmuş, olayın üzücü olduğuna değindikten sonra, Türkiye'nin özür dilemesi gerektiğini ileri sürmüş ama öteki mebuslarca çabucak susturulmuştur. Soru sormuş olan Abdurrahman Elbeyle ve Aziz Abaza adlı öteki iki mebus, Ankara'daki Mısır Elçisinin hakarete uğramadığının anlaşıldığını söylemişler, Türkiye-Mısır dostluğu üzerinde durmuşlar ve dostluğun yaşatılıp güçlendirilmesi dileğinde bulunmuşlardır. 114

Ankara'daki Mısır Elçisi Hamza Bey, 1933 Ocak ayı sonuna doğru, izin geçirmek üzere ülkesine gitmiştir. **El Ahram** gazetesinin bir haberine göre, Tefik Rüştü Bey, Hamza Bey aracılığıyla Mısır Hükümetine teşekkürlerini yollamıştır. Fes olayını dostça çözümlemeye çalışmış olmasından dolayı Mısır Hükümetine hem kendisi, hem Türkiye Hükümeti adına teşekkür etmiştir. Mısır'da Türkiye'ye karşı dostluk beslediği gibi, Türkiye'de de başta Gazi olmak üzere, herkesin Mısır Kralına, soylu Mısır ulusuna ve Hükümetine karşı dostça duygular taşıdığını söylemiştir. 115

113) DBA, Mısır K. 9, Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine yazı, 24.1.1933, No. 66/21.

114) Ibid.

115) "Mısır'ın Türkiye Elçisi", **El Ahram**, 26.1.1933.

Türkiye uzunca bir zamandan beri Kahire'de elçi bulundurmuyordu. Bu durumun Mısırlıları gücendirdiği fes olayı sırasında iyice su yüzüne çıktı ve anlaşıldı. Mısırlıları hoşnut etmek, iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmek için, fes olayı dostça kapandıktan sonra Türkiye'nin Kahire İşgüderi Mehmet Ali Şevki Bey'in elçi olarak atanacağı Mısır Hükümetine duyurulmuştu. Türkiye sözünü tuttu ve 7 Şubat 1933 günü Şevki Bey Türkiye'nin Kahire Orta Elçiliğine atandı.¹¹⁶

26 Mart 1933 akşamı, Kral Fuad'ın doğum yıldönümü dolayısıyla Ankara'daki Mısır Elçiliğinde bir suvare verildi. Atatürk, pek dostça bir jestte bulunarak, gece yarısına doğru, hiç beklenmedik biçimde Mısır Elçiliğindeki suvareyi onurlandırdı ve sabaha kadar Elçilikte kaldı. Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği, Atatürk'ün bu davranışını, "yalnız fes olayını onarmak için yapılmış nazik bir jest değil, aynı zamanda Mısır'a karşı açık bir iyi niyet gösterisi ve Türkiye-Mısır ilişkilerini geliştirmek arzusu" olarak değerlendiriyordu.¹¹⁷

29 Ekim 1933'te, Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıldönümü dolayısıyla Kral Fuad, Atatürk'e kutlama telgrafı gönderdi. Atatürk de Krala "en içten teşekkürlerini" bildirdi.¹¹⁸ Ama Mısır makamlarının Türkiye'ye karşı bir süre daha soğuk davrandıkları anlaşıldı. Yine Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıldönümü dolayısıyla Türkiye'nin Kahire Elçiliğinde verilen suvareye, küçük dereceli bir Mısır görevlisi dışında, Mısırlı bakanlardan ve yüksek devlet görevlilerinden hiç kimse katılmadı. Eşiyle birlikte bu davete gelmiş olan İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Loraine, hiçbir Mısırlı görevliyi orada göremeyince şaşırmıştır. Türkiye Elçisi Şevki Bey, bu "kasıtlı boykottan" duyduğu üzüntüyü Yüksek Komiserden saklamamıştır. Bütün bakanlara ve Dışişleri gö-

116) DBA, Mısır K. 1/14, Mehmet Ali Şevki Bey'in güven mektubu.

117) F. O. 424/278, p. 40, No. 26, Morgan to J. Simon, 30.3.1933, No. 108.

118) DBA, Gazi M. Kemal'den Kral Fuad'a tel, 1.11.1933.

revlilerine davetiyeler gönderdiği halde hiçbirisinin gelmemiş olmasından yakınmıştır. Elçi, "Kralın buyruğu ile suvarenin kasten boykot edilmiş olduğunu" söylemiştir.¹¹⁹

İngiliz Yüksek Komiseri, Mısırlıların bu davranışını, bir yıl önceki fes olayıyla ilgili görmüştür. Ertesi sabah yardımcılarının birini Mısır Başbakanına yollamış, Türkiye'nin bu önemli ulusal gününe Mısırlıların katılmamış olmalarının doğru olmadığını ve Türk Hükümetinin de bundan hoşlanmayacağını duyurmuştur. Bunun üzerine 30 Ekim 1933 akşamı, Elçi Şevki Bey'in koruyuculuğu altında, Kahire'deki Türk Hayırsever Derneğince düzenlenen suvareye, Mısır Maliye, Harbiye ve Vakıflar Bakanlarıyla Kahire Valisi, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı ve Kral adına Saray Mabeyncilerinden biri topluca katılmışlardır. Elçi Şevki Bey, geçten geç suvareye gelmiş, salonun bir köşesinde oturmuş bekleyen Mısırlı Bakanların ellerini sıkmış, ama kendileriyle hiç ilgilenmeden gidip karşı köşedeki bir sandalyeye oturmuştur. İngiliz Yüksek Komiserliği görevlilerinden biri gidip Mısırlı Bakanlarla konuşması için Türk Elçisini boş yere ikna etmeye çalışmıştır. Elçi, bu davetin kendisinin daveti olmadığını, bir akşam önce kendisinin suvaresini Mısırlıların boykot ettiklerini, bu akşam salona girerken bakanların ellerini sıkma ile gereken nezaketi göstermiş olduğunu söylemiş ve yerinden kalkmamıştır. Saray Mabeyncisi, ev sahibi durumundaki Kahire Türk kolonisi başkanına, bu davete Kral adına geldiğini, Türkiye Elçisi gelip yanına oturmazsa güç durumda kalacağını söylemiştir. Bu sözler Türk Elçisine iletilmiş, ama elçi yine yerinden kalkmamıştır. Sonunda, daveti düzenleyenler ustaca bir iş yapmışlardır: Davetlileri yemek masasına çağırırken Türk Elçisiyle Mısırlı Bakanları yan yana getirmeyi başarmışlar ve Şevki Bey

119) F. O. 424/279, Part XXVI, p. 36, No. 39, Sir P. Lorraine to Sir J. Simon, 4.11.1933, No. 962.

masada Saray Mabeyncisi ile uzun bir sohbete dalmıştır. Böylece hava yumuşamıştır.¹²⁰

1934 yılında Mısır Kralı Fuad'ın Türkiye'yi ziyaret edeceği, Atatürk'ün konuğu olacağı yolunda dış basında haberler çıkmış,¹²¹ ama bu ziyaret gerçekleşmemiştir.

1935 yılında, beş yıldan beri Türkiye'de görev yapmakta olan Mısır Elçisi Hamza Bey değiştirildi. Yerine atanan yeni Elçi Mofty El-Gazzaerly 28 Ekim 1935 günü Atatürk'e güven mektubunu sunarak Türkiye'de göreve başladı.¹²²

Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Loraine de 1934 yılında Ankara'ya Büyükelçi olarak atandı ve beş yıl süren bu görevi boyunca Türk-İngiliz dostluğuna hizmet etti.

Kral Fuad'ın Ölümü ve Yeni Dönem

28 Nisan 1936 günü Mısır Kralı Fuad öldü. Kralın ölümü dolayısıyla Atatürk, Mısır'a karşı dostluğunu göstermekten geri kalmadı. Veliaht Faruk'a içten bir başsağlığı ve sempati telgrafı çekti. Ayrıca Kahire'deki Türkiye Elçisine Olağanüstü Elçi sıfatıyla cenaze törenine katılması ve Atatürk adına cenazeye mükellef bir çelenk koymasını emredildi. Kralın tabutuna gönderilen çelenkler arasında, Atatürk adına gönderilen çelenk çok daha gösterişliydi. Bu dostluk jesti Mısırlıları pek duygulandırdı. Elçi Mehmetali Şevki Alhan, Ankara'ya şunları rapor etti:

"Cenaze merasimi 29 Nisana müsadif perşembe sabahı yapılmıştır. Hükümeti Cumhuriyetimiz namına beyanı taziyet edilmesine ve Fevkalade Elçi sıfatıyla merasime iştirak olunmasına ve Reisicumhurumuz Atatürk namına mükellef bir çelenk konulmasına dair olan emri devletleri çarşamba akşamı geç vakit

120) Ibid.

121) "Two Kings Expected to Visit Turkey", *The Evening Standard*, London, 13.2.1934.

122) *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı*, 1964-1965, s. 444.

alınmış ve derhal Hariciye Vezirliğine gidilerek icabeden tebli-gatta bulunulduğu gibi, mükellef bir çelenk dahi yaptırılarak ce-naze günü protokol dairesinin tensibi veçhile lahdın bulunduğu El Rifai camiine gönderilmiştir. Ecnebi Hükümdarlarile Reisi-cumhurları tarafından gönderilen çelenklerden daha mükellef olan mezkûr çelengin Reiscumhurumuz namına vazolunması ve merasime de Fevkalade Elçi sıfatile iştirakimin emir buyurul-ması iki memleket arasındaki dostluğun yeni bir eseri addedile-rek gerek Hükümet ve gerek Kral ailesi nezdinde son derece memnuniyeti mucip olmuştur."¹²³

Mısır Hükümetiyle Krallık ailesi, sözlü ve yazılı teşekkürle-rini Türkiye'ye bildirdiler. Mısır Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Ali Mahir Paşa, 3 Mayıs günlü bir notayla, Mısır Hükümetinin Türk Hükümetine teşekkürlerini ve derin minnettarlık duygula-rını ilettili.¹²⁴ Kraliçe Nazlı da 5 Mayıs günü Başmabeyncisi Zül-fekâr Paşa'yı Türkiye'nin Kahire Elçisine gönderdi ve "Kral Fu-ad'ın cenaze merasiminde Olağanüstü Elçi bulundurmak ve çe-lenk göndermek suretiyle Atatürk'ün göstermiş olduğu cemile-kârlıktan dolayı son derece mütehassis olarak samimi teşekkür-lerinin kendisine sunulmasını rica etti."¹²⁵

Kral Fuad'ın ölümü ve Kral Faruk'un tahta çıkmasıyla Tür-kiye-Mısır ilişkilerinde yeni bir dönem başladı. 7 Nisan 1937 günü Ankara'da Türkiye-Mısır Dostluk Anlaşması ve ayrıca Ta-biiyet Sözleşmesi ile İkamet Anlaşması imzalandı. İki ülke ara-sındaki dostluk ilişkileri giderek güçlendi.

123) DBA, Mısır K. 2/1, Al. al., Kahire Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına rapor, 1.5.1936.

124) Ibid., T. C. Kahire Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına yazı, 4.5.1936, No. 185/127.

125) Ibid., T. C. Kahire Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına yazı, 5.5.1936, No. 189/131.

TIPKIBASIMLAR

DIPLOMATIC STORM A FEZ MAY CAUSE

AN angry quarrel between Mustapha Kemal, the Turkish dictator, and Hansa Bey, the Egyptian Minister at Angora, over a fez, or tarboosh, the traditional Near Eastern head-dress, may embitter diplomatic relations between the two countries.

Mustapha Kemal has banned the fez from Turkey in favour of caps and felt hats of western style.

When he saw one of his own guests at the celebration of the Turkish Republic at Angora wearing the banned headpiece, he abruptly ordered him to remove it.

The man with the tarboosh was the Egyptian Minister, the tarboosh is his traditional wear.

An angry dispute arose. The Egyptian who felt the incident very keenly, left the reception shortly afterwards.

The Turkish President, eager to make amends, ordered that official apologies for the incident should be sent to the Minister.

The Minister accepted the Ghazi's regrets, and all would have been well if news of the incident had not leaked out in Egypt, where it is causing the wildest indignation.

Fuss Over a Fez

THE dispute which is reported to have arisen between Egypt and Turkey over the wearing of a fez by the Egyptian Minister in the presence of the President of the Turkish Republic will probably puzzle most Westerners.

Everyone knows, of course, that a fez to Mustapha Kemal Pasha is as a red rag to a bull. He would throw all such relics of Ottoman times into the Bosphorus.

But to understand the indignation aroused in Egypt by the news that Mustapha Kemal ordered the Egyptian diplomat to remove his fez, one must realise that the Egyptians consider the fez the most handsome headgear in the world—an opinion, by the way, which is shared by such Oriental experts as Sir Denison Ross.

These Near Eastern countries are, in fact, intensely hat-conscious, and the wearing of the correct headgear is a matter of considerable delicacy. I know of one distinguished American, for instance, who always visits the Shah of Persia wearing a Pahlavi hat—the national headgear of modern Persia.

* * *

Note Verbale

Le Ministre des Affaires Étrangères de S.M. le Roi vient de recevoir du Ministre d'Égypte à Angora un rapport circonstancié sur le regrettable incident survenu au cours de la soirée donnée à l'occasion de la fête nationale turque. Le Ministre des Affaires Étrangères de S.M. le Roi a accueilli avec satisfaction les explications et les regrets que S.E. le Ministre des Affaires Étrangères de la République a bien voulu formuler au Ministre d'Égypte.

Néanmoins le port de la coiffure nationale par les représentants de l'Égypte à l'étranger dans les cérémonies officielles étant de rigueur, le Ministre des Affaires Étrangères de S.M. le Roi, ayant à cœur de maintenir et de développer les relations amicales qui existent entre les deux Gouvernements, serait heureux de recevoir les assurances que pareil incident ne se renouvelera pas dans l'avenir .

Le Caire, le 21 Novembre 1932

Mısır'da bir takım münafıklar mesele çıkardılar

**Asıl ve esası olmıyan bir
Londra telgrafını ileri süre-
rek Türkiye aleyhine hücum
ve tecavüzde bulunuluyor**

***Mısır Hükûmeti Ankara'ya
bir nota mı gönderdi?***

***Türkiyede Mısır sefiri
Abdülmelik Hamza Bey***

Birkaç günden beri Mısır gazetelerinin Türkiye hakkında ağır hücumlarda bulunduğunu işidiyorduk. Dün ve bugün bu gazeteler elimize geçti. Hayretle okuduk. Bu gazeteler, Türkiye'de Mısır sefirine hakaret olduğunu Mısır hükûmetinin hükûmetimize nota verdiğini yazarak ikide bir Mısırda iki milletin dostluk ve kardeşlik rabtalarını kırmak, iki milleti birbirinden ayırmak isteyen sokak politikacılarının tahrikatını tekrar etmektedir. Daha ilk tahrikatta bu azgın tahrikâtın sebebi çirkin ve iğrenç bir oyun olduğunu öğrendik. Bekünüz nasıl?

Ankarada Cümhuriyet bayramında bütün sefirler ve maiyetleri Millet Meclisinde Reis-i Cümhar Hazretlerini resmî üslupla formalarile tebrik ederler. Ve

(Devamı 6 ıncı sayıfede)

(8ay 1 inci sahifede)

gündüz resmi geçitte bulunduğ-
tan sonra sefirler akşam Reisi-
cümhur Hazretlerinin bulun-
dukları siyafete gene üniforma
larile iştirak ederler.

Reisicümhur Hazretleri sefir-
leri akşam yemeğini takip eden
süvare için giyim hususunda
serbest bırakmışlardır. Reisi-
cümhur Hazretleri bu seneki
Cumhuriyet bayramı akşam ye-
meğinden sonra Ankara Pala-
sın büyük saloonuna geçerken
Mısır sefirine tesadüf etmişler
ve her zaman olduğu gibi hu-
susî bir muhabbetle konuşurlar
ken ancak kalabalık olan sa-
londa fesini çıkararak istirahat
etmesine müsaade etmişlerdir.
Henüz fes giymemi ve fes ada-
bını unutmayanlar pek iyi bilir-
ler ki baş ancak meclisteki hü-
yüğün müsaadesile açılabilir.

Buraya kadar bu il-
kayının gazeteleri değil
hiç bir kimseyi alaka-
dar edecek bir tarafı yoktur.
Fakat aradan günler geçtikten
sonra kimlerin eseri olduğu bi-
linmeyen bir teyiple Londra
gazetelerinden biri bir telgraf
nagfeder.

Güya Reisicümhur Hazretle-
ri resmi kabulde Mısır sefirine
rastgelmiş ve başından fesini
çıkarmasını ısrar etmiş!..

Bu telgraf bir hakaret hika-
yesi şeklinde ajansa tarafından
Mısır gazetelerine verilmiştir.
Şimdi masamızın üstünde hulu-
nan Mısır gazeteleri işte bu vak-
ayı dillerine dolamışlar, Türki-
yeye karşı tecavüz edip durmak
tedrirlar.

İlci milletin bozuşmasında ve
enlaşmasında menfaat bulan
bu sokak politikacılarının akal-
larını bağlama getirtmek için
ihtarda bulunmuş olmaları yok
değildir.

Gene Mısır gazetelerinden
biri havadım asılsız olduğunu
yazdıktan başka muharrirler-

den birinin şu şahadetini nakle
diyor:

"Geçen sene Türkiyede bulan-
duğum sırada Abdülmelik Hanım
Bayın gerek Gazi Hazretleri, ge-
rek Türkiye Hükümeti nezdindeki
mümtaz meclisi Şeyranm ve Ge-
zinin Abdülmalik Hanım Baya
karşı ecnebi bir devlet mümesail
değil, hakiki bir dost gibi meame-
le yapmağa oldağuna görmüş-
tüm. Gazi Hazretlerinin yaptığı,
bu itibara binen yapılmış olduğı
na şüphesiz yoktur."

Şunu söylemek isterim ki Mı-
sırda yerli mi, ecnebi mi ne ol-
duğu belirsizlerin kurduğu bir
fitne yuvası vardır. Bunlar Mı-
sır milleti efkârı umumiyesini
Türkiye milletine karşı düş-
man etmek için daima fırsat a-
rarlar.

Bulamadıkları zaman da icat
ederler. Uyuşturucu madde-
lere karşı en şiddetli tedbirleri
almış olan Türkiye hükümetini
daha geçen sene esrar kaçakçı-
lığı ile ittiham etmeğe yelbe-
nen ve bu vesile ile geniş bir
tahrikât fırtınası koparmağa
çalışanlar da gene bunlardır.

Mısır hükümetinin notası-
nın posta ile gönderildiği anla-
şılıyor. Henüz Ankara gel-
memiş olduğu için Mısır hükü-
metinin bu çıkış tahrikâtı hak-
kındaki fikri ne olduğunu bil-
miyoruz. Fakat sokak politika-
cılarının bu oyununun mahiye-
tini anlamağa ve Türkiye efkârı
umumiyesine anlatmağa çalış-
acağız.

Muyyen politikacıların oy-
nu veyahut bazı gazetelerinin
satış ve şantaj menfaati her ne
sebepten olursa olsun inkılâpçı
Türkiyeye müteveccih olan her
tür türlü tecavüze karşı Türk efkârı
umumiyesinin yüksek ve de-
rin hassasiyeti ututulmamalıdır.
Türk gazeteleri bu münafik-
ların mahiyetlerini ve işyüzleri-
ni bizzat kendi milletlerine teş-
bir etmekten de âciz değildiler.

TWO NATIONS QUARREL OVER A HAT

ALLEGED SCENE AT RECEPTION

ISTANBUL, Dec. 7.

An alleged angry scene between the Ghazi Mustapha Kemal, the Turkish President, and Hamsa Bey, the Egyptian Minister, over a fez, or tarbush, has assumed the proportions of an international incident. The alleged scene

occurred at the official reception in Angora.

Hamsa Bey, as one of the guests, was wearing his tarbush, which is correct ceremonial dress. As such headgear has been banned in republican Turkey in favour of Western felts, the Ghazi, who failed to recognise the Minister, asked him to remove it.

The Minister demurred, and there is said to have been an angry quarrel, which ended in the Minister withdrawing.

Egypt has now officially protested to Turkey, demanding an apology, and Turkey is to reply explaining that no apology appears to be called for.—Reuter.

Obstinate Kemal

MUSTAPHA KEMAL is extremely unlikely to grant the apology demanded by the Egyptian Government as a sequel to the tarbush incident at a diplomatic reception in Angora.

In all his career Kemal Pasha has never been known to apologise. In difficult situations he has invariably resigned; he has never surrendered.

As a boy of 10 he quarrelled with his schoolmasters in Salonica. He ran away.

As a young army officer of 24 he joined a secret conspiracy against Abdul Hamid. He was arrested and interrogated, but refused to explain his conduct. He went into exile.

During the war he quarrelled with the German generals placed over the Turkish Army, and resigned.

Since he founded the new Turkish Republic and became its first President he has revolutionised Turkish life and customs. Every reform he introduced met with bitter opposition. Kemal never halted in his obstinate advance.

He is not the man to yield to the Egyptian Minister in his objection to the wearing of the hated headress.

NATIONS QUARREL OVER A HAT

FORBIDDEN FEZ AT TURKISH RECEPTION

CONSTANTINOPLE, Dec. 7.

An alleged angry scene between Mustapha Kemal, the Turkish President, and Hamsa Bey, the Egyptian Minister, over a fez or tarbush the Minister was wearing at an official function in Angora has assumed the proportions of an international incident.

With apologies from Mustapha Kemal which were accepted by the Minister at the time, it had been hoped that the matter was over, but the news leaked out, and Egypt has officially protested to Turkey, demanding an apology. Turkey, however, is to reply, explaining that no apology appears to be called for.

The alleged incident occurred at an official reception in Angora when Hamsa Bey, who was not recognised by Mustapha Kemal, was asked to remove his headgear, the fez having been banned in Turkey. The Minister demurred, and there is said to have been an angry quarrel which ended in the Minister leaving the reception.
—Reuter.

Mısır hükûmetine cevabî notamız bugün bildirilecektir

M. Esat Bey Fırkada parlak beganatta bulundu

**Sabık Adliye Vekili Mısırdaki neşriyat arasına
Büyük Şefin isminin
karıştırılmasına şiddetle hücum etmiştir
Mısıra verilecek notamızın esasları**

ANKARA, 7 (Milliyet) — Mısır notamız verilecek cevap Fırka grubuna bu gidişat içinde mısırkara edilmiş, hazine nas-
tın tasvir alınmıştır.
Haber alışıma göre Grup içi-

**Hariciye Vekili
Tevfik Rıfık Bey**

nası çok keyifli olmuştur. Sabık Adliye Vekili Mehmed Esat B. parlak beyanatta bulunmuştur. Mehmed Esat B. notamızın mısırda Mısırdaki neşriyat arasına büyük Şefin isminin karıştırılmasına karşı şiddetle hücum etmiş ve onun püskülünü ve parlatmasını bir rütbe ve bir mülk ve yalın bir gırtlakla asıllarına değil, gırtlakla asıllarına de mal olduğunu tebaruz ettirmiştir.

Cerabi nota

Cerabi notada geçen arada mevzuu bu bir bir bakiye olmuştur. Bu arada mevzuu bu bir bakiye olmuştur. Bu arada mevzuu bu bir bakiye olmuştur.

Ankara'da azabıyet

Mısır notamız ve Mısır notamızın sistematiği neşriyat Ankara mahkemelerinde derin bir azabıyet olmuştur.

Mısır notamızın Mısır notamızın sistematiği neşriyat Ankara mahkemelerinde derin bir azabıyet olmuştur.

Esat Beyin Mısırdaki neşriyat arasına karıştırılmasına şiddetle hücum etmiştir. Esat Beyin Mısırdaki neşriyat arasına karıştırılmasına şiddetle hücum etmiştir.

Hariciye Vekili Dün Fırka Grupunda İzahat Verdi

ANKARA, 7 AA. — C. H. Fırka Grubu bugün öğleden sonra, Akşam meclisi Ali Beyin riyasetinde toplanarak Dahiliye Vahdeti işlerinin mısırkaranasından geçti. Söz olan hatırları ve Dahiliye Vahdeti raporlarını dinledi.

Bu arada yeni Dahiliye raporu görüşülürken arada Hariciye Vahdeti Dr. Tevfik Rıfık Bey mısırkara notamızın mısırkara geldi ve Mısır hükûmetinin notamızın ve hükûmetinin notamızın mısırkara geldi ve Mısır hükûmetinin notamızın ve hükûmetinin notamızın mısırkara geldi.

Mehmed Esat Bey'in arada mevzuu bu bir bakiye olmuştur. Bu arada mevzuu bu bir bakiye olmuştur. Bu arada mevzuu bu bir bakiye olmuştur.

Bu arada mevzuu bu bir bakiye olmuştur. Bu arada mevzuu bu bir bakiye olmuştur. Bu arada mevzuu bu bir bakiye olmuştur.

mevzuu bu bir bakiye olmuştur. Bu arada mevzuu bu bir bakiye olmuştur. Bu arada mevzuu bu bir bakiye olmuştur.

Türkiye tarafında püskül, mülk ve yalın bir gırtlakla asıllarına değil, gırtlakla asıllarına de mal olduğunu tebaruz ettirmiştir.

Cesep bugün verilmiştir. ANKARA, 7 (Milliyet) — Cesep notamızın Kabiné mahkemelerinde derin bir azabıyet olmuştur.

Milliyet

**Ahmet Haşim Beyin
yazılarını neşrediyor**

Gazide ve basında Türk edebiyatı Ahmet Haşim Beyin yazıları için bir mısırkara ve bir mısırkara gittiği temsilleri karlıklarına bulmuş vurmıştır. Başın da içinde iyiliğini ve yazılarının başlıklarını mısırkara bulmuştur.

Özet Haşim notamız ve notamızın sistematiği neşriyat Ankara mahkemelerinde derin bir azabıyet olmuştur.

**Ahmet Haşim
Beyin ilk yazısını görün
neşredceğiz.**

Tıpkıbasım 8

Milliyet gazetesinin yayını, 8.12.1932.

Mahkemelerinde derin bir azabıyet olmuştur. Bu arada mevzuu bu bir bakiye olmuştur. Bu arada mevzuu bu bir bakiye olmuştur.

**HÂDİSE nasıl başladı,
ne oldu?**

ANKARA, 7 (Telefon) — Örtünde bir bir bir, arif bir İngiliz ajanının tekeri yalın dan çıkardın bir ten bakiye de-
layında Mısır gazetelerinin, bakiye

**Mısır Başpöhlisi
İsmail Sıtkı Paşa**

bir bakiye filhal vahi olup ol-
madığını tahmin etmeden bakiye-
ta kapılarak meşriyatı bulmuş-
ları bakiye alacak olmasın bakiye
bakiye bakiye. Bu arada mevzuu bu bir bakiye olmuştur.

(Devamı 5 inci sahitede)

Mısırlılara Cevabımız

(Başı birinci sahifede)

cak bir ercufeden ibaret olduğu vohleten anlaşılan böyle bir tezvi- re Mısır matbuatının nasıl kapıldığı hayreti artırmıştır.

Nihayet meselenin ne olduğu, gazetelerde yazıldığı gibi, temamile anlaşılmıca, en basit bir neza ket jestinin garzlık ellerde ne kalıba sokulabileceği de ayrıca hayreti mucip oldu.

Fakat meselenin asıl esef edile cek ciheti, ortada Mısır için hiç bir haysiyet meselesi mevcut olma dığı hattâ Mısır sefiri Abdülmelik Hamza B. tarafından hükûmetine hiç bir iş'arda bulunulmadığı hal- de, Mısır hükûretinin Ankaraya bir nota göndermiş olmasıdır.

Sefir'in cevabına rağmen...

Anlaşıldığına göre, Mısır gaze- telerinin bu yoldaki neşriyatı üze rine, Mısır hükûmeti buradaki se- firinden malûmat istemiştir. Sefir de vaziyeti bildirerek, kendisince bir mesele olmadığı cevabını ver- miştir.

Hayret edilecek nokta

Fakat Mısır hükûmeti, sefirin- nin bu iş'arına rağmen gazetele- rin tesiri altında kalarak, hükû- metimize bir nota göndermiş, no- tasında tarziye istemekle beraber, ileride mûmasil hâdiselerin teker- rür etmeyeceğini (?) dair temin- nat ta talep etmiştir. Ve en ziya- de şayanı hayret olan taraf ta ortada hiç bir mesele olmadığı halde tarziyeden ve mûmasil harekâtın babsedilmiş olmasıdır.

Yalnız bir hakikat varsa, o da Mısır hükûmetinin menfi tesirlere kapılmış olması ve bir İngiliz ajan şım da iki dost millet arasında nifak sokmak için, zaman zaman bu neviden gösterdiği gayretkeş- liktir. Hem ne gariptir ki Dayly Herald'ın Ankara muhabiri olma- dığı halde ona atfen neşrettiği tel- grafta, Ankarada yapılan resmi ihtifallerden birinde mevcut bulu-

nan Mısır sefiri Abdülmelik Ham- za Beyin feali olarak bulunmasın- na Gazi tarafından itiraz edilme- si üzerine sefirin ihtifal mahallini terkettiği bildirilmiş. Aynı telgra- fa nazaran Gazinin bu bapta vu- ku bulan itirazı sefir tarafından kabul edilerek mesele nihayet bul- muş.

Tezvir şebekesi çalışıyor!

Reuter ajansının Londra'dan Kahireye çektiği telgraf mealen budur. Ajansa ayrıca ilâveten de hâdisenin Kahireye aksederek ora ofkârda fona tesir bıraktığını da haber almış, onu da tekrar Kahireye bildirmiş..

Bu telgraftaki garz ve tahri- kin ne kadar aşikâr görüldüğünü söylemeğe bile lüzum yok.

Hamza Beyi istemiyenler

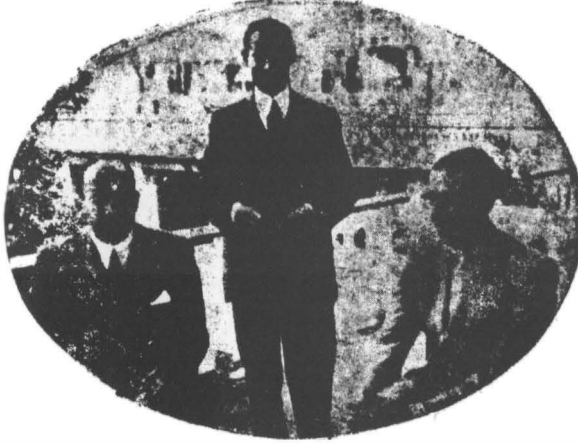
Diğer taraftan, Mısrda hükû- mete muhalif bazı gazetelerin, o hükûmeti Ankarada temsil eden Hamza Beyin şahsını da isteme- dikleri için, tasni edilmiş te olsa, bu kabil haberleri fırsat bilerek siyasi tahrikâtı yaptıkları da bura- ca malûmdur.

Bütün bu vaziyetler karşısında Hariciye Vekâletimizin notaya verdiği cevap pek isabetli ve tah- rikâtın ruh noktasına işaret eden ve bu nevi tahrikâtın müstakbel münasebatımız üzerinde yer bul- mamasına ehemmiyet veren bir cevaptır. Cevapta, ziyafetten son ra sefire fesini çıkarabileceği ifa- desinin Mısır için hiç bir suretle haysiyet meselesi olamayacağı, bi- naenaleyh ne tarziyeye, ne de is- tikbale ait mülâhazı mevzuu bah- setmeğe mahal olmayacağı söylen mekle beraber Mısır hükûmeti mutlaka bir mesele çıkarmak fik- rinde değilse, samimi dostluk his- lerimizi tekrar ifadeye vesile ve- ren bu hâdisenin kapanmış adde- dilmesi lâzım geleceğini ifade et- mektedir; ki böyle bir tasfiye ve tavzihe de hakikaten ihtiyacı oldu ğu Mısr'daki tahribâtın ve ona piştarlık eden notadan anlaşılı- yor.

Mısır politikacıları tahrif, tezvîr ve entrika yolunu tuttular!

Inkılâpçı Türk milletinin kardeş Mısır milletine karşı gösterdiği hüsnüniyet ancak bu kadar tezvîre alet edilebilir

Biz, kardeş Mısır milletinin değil, entrikacı ve politikacı müzevirlerin düşmanıyız...

Mısır Sefiri Abdülmelik Hamza B. refikleriyle beraber

Hariciye Vekâletinin Mısır Hükûmetine tevdi edilmek üzere hazırladığı cevabi nota dün İstanbul'da gelmiştir. Yarın İskenderiye'ye gidecek olan İzmir vaparındaki posta ile Kahire'ye gönderilecek, Mısır Maslahatgüzarımız Mehmet Ali Şevki Paşa tarafından önmümüzdeki hafta içinde Hariciye Nazırına verilecektir. Fakat, her iki kardeş milletin hükûmetleri arasında bu muhabere cereyan ederken bazı Mısır gazetelerinin tahriklerine tekrar başla-

maları, ocaan mısırda bir hâdiseyi Türk milletinin ve Türk inkılâbının aleyhinde devamlı bir tezvîr ve fesat alâhi gibi kullanmak istemeleri pek ziyade dikkate şayandır. Son defa Kahire'den aldığımız telgraf lar ve matbuat hüûsanları, ki bunları bugün neşrediyoruz, Mısırda yerleşen inkılâp ve Türk düşmanı politikacıların Türk matbuatının samimi ve Mısır milletini için candan ve iyi niyetlerini tebarüz ettiren neşriyatlarını bile tahrif et-

tiklerini bildirmektedir. Deyli Heraldim uydurma haberlerinin Mısır gazetelerinde yer bulmasını müteakip Havas Ajansının Mısır efkârı umumiyesinde hasıl olması muhtemel yanlışlıkları ve tereddütleri tashih için yaptığı teklîplere bile kasten yer vermeyen Vefî çî ve entrikacı gazeteler bu defa da Türk matbuatının neşriyatını değiştirmekle kendilerine yeni bir tezvîr ve fesat yolu açmış oluyolar.

Tahrifçilerin bu yeni silkinişleri, Türk matbuatını kardeş Mısır milletinin düşmanı gibi göstermek ve İstanbul gazetelerinin Mısır efkârı umumiyesine ve ricaline karşı tezyifkâr yazılarıyla dolu olduğu nu söylemek ve uydurmaktır. Bun daki maksat âşikârdır, ilk haberi tam ve tahrik etmekteki hedefin ayındır: Mısırlı, Türke, Türkü Mısırlıya düşman etmek.

İki dost millet arasında ki uzur ve kuvvetli kardeşlik vüsanbet lerini yalan ve dolanla bozabilmeye nin ne dereceye kadar güç oldu ğundan gafil bulunan bu fesat usurların ellerinde tervir, tahrif ve entrika denilen şeylerin ne derecelere kadar götürülebildiğine de bu misallerle şaşırmamak kabîl değildir. Bu bahis üssüfde Türk milletine ve Türk gazetelerine düşen vazife sadece sokak politikacılığının çirkefi içinden neşih Mısır milletinin yüzüne ve kulak larına acırtıyan bu sesatçıların hüviyetlerini ortaya koymak ve on-
(Devamı 8 nci sahifede)

Mısırdaki Tahrikât

(Başı birinci sahifede)

ların inkılâp düşmanlığı ile, iktisadî düşmanlıkla, siyasi ve irticai düşmanlıkla yaptıkları tahrik ve tezvire karşı kardeş Mısır milletini ikaz etmektir. Ve... pek kuvvetle ümit etmek istiyoruz ki notamızın kendilerine tevdiini müteakıp Mısır Hükûmeti de bizim hüsnüniyetimizi ve kendi topraklarında barındırdığı fesatçıların tezviratını birbirinden ayırt edecek ve ebedi Türkiye - Mısır dostluğunun kervanını yürütmesini bilecektir.

Nasıl tahrifat yapıyorlar?

ANKARA, . 11 (A.A.) —

Bugünlerde Mısır gazeteleri bazı ecnebi muhabirlerinin verdikleri havadis e atfen, Mısır notasında tarziyeden bahsedilmediği halde Türk Matbuatının gûya cevabî notamızda tarziye vermediği reddettiğimizi yazdıklarını mevzuu bahsetmekte ve bu haberi asabiyetle karşılamakta.

Türkiye Matbuatında böyle bir şey neşredilmemiş olduğuna göre, Türk ve Mısır gazetelerinin diğer memlekete vürüdünden evvel efkârı umumiyeleleri tabrik etmekte menfaat bulanlar olduğu anlaşılmakta ve tahrikât nazarı dükkati calip görülmektedir.

Neşriyatımız

Mısırdaki tahrif ediliyor

**Türkiyeye ait malûmatın
Kahireye Londra vasıta-
sıyla gütmesindeki mana
nedir ?**

Ankara, 11 (Bağmuharriri-
mizden, telefonla) — Alınan
haberlere göre (Standard Eks-
pres) ve (Elebram) gazetelerinin
Londra muhabiri Türk gaze-
telerinin Mısır meselesi hak-
kındaki neşriyatını tahrif ede-
rek vermiş ve Türk gazetele-
rinin hülasası Mısırdaki kasten
yanlış neşrolunmuştur. Bu
tahrif bilhassa şu suretle ol-
muştur :

Güya Türk matbuatı "Mısır
hükûmeti fes meselesinden
dolayı bizden tarziye istiyor,
böyle bir tarziye veremeyiz"
diyorlarmış ve Mısır aleyhin-
de şiddetli neşriyat yapıyor-
larmış.

Bunun üzerine Mısır gaze-
teleri mukabil neşriyata bağ-
lanmış ve bu cümleden olarak
(Elebram) gazetesi Mısır hükû-
metinden Türkiye ile münase-
batın kesilmesini istemiştir.

Mısır matbuatında hiç yok-
tar bir fes meselesi çıkaran
ilk haberin gene Londradan
verilmiş bir telgraf olduğu ha-
tıra getirilirse Türk gazeteleri
tarafından Mısır'a karşı yapı-
lan son derece itilâfperverane

Mahmet Asım

(... tarafı 2inci sayıfada)

Neşriyatımız

Mısırdaki tahrif ediliyor

[Baş tarafı 1 inci sayımızda]

ve dostane neşriyatın bir Londra telgrafı ile tahrif edilerek Mısır gazetelerine verilmesindeki mananın ehemmiyeti takdir edilir. İlâve edelim ki Anadolu Ajansı tarafından şimdiye kadar Türk gazetelerinin neşriyatı hakkında Mısır'a verilmiş olan telgrafların da ora gazetelerinde neşredilmediği anlaşılmaktadır.

Şu halde bir taraftan Türk gazetelerindeki neşriyatın tahrif edilerek kaaten Mısır aleyhtar bir şekilde gösterilmesi, diğer taraftan yarı resmî Anadolu Ajansı tarafından verilen doğru haberlerin Mısır gazetelerine verilmemesi, yahut bunların neşrine mâni olacak tedbirlerin alınmış olması, nihayet İstanbul'a ve Ankaraya ait malûmatın doğrudan doğruya Türkiyeden Mısır'a verilmesinde hiçbir mahzur yokken Londra vasıtasıyla gitmekte olması bu işin içinde daha ilk günden beri şüphe ettiğimiz kaadenin vücudunu ispat eden en kuvvetli bir delil değil midir?

Bu entrika âmillerinin takip ettikleri bütün maksat

Türkiye ile Mısırın arasını açmaktır.

Türkiye Mısır ile olan münasebatını arttırmak için tedbirler alıyordu. Seyrişefalinin İskenderiye postası ile İş Bankasının Mısır şubesi bu münasebatın gün geçtikçe artacağını gösteriyordu. Bu münasebatın her gün biraz daha artmasını çekemeyen bir takım unsurlar uydurma bir fes meşalesiyle Mısırın millî izzetini nefsinin tahrik etmek fırsatını bulmuşlardır. Şimdi bu fırsatı istifade edebilmek için en çirkin vasıtalarla bile müraaat etmekten çekinmiyorlar demektir.

Bununla beraber kanaatımız şudur ki bu işte hakikat geç bile olsa meydana çıkacaktır. Nihayet bu entrikalara kapılanlar zarar görecektir. Yalnız burada Mısır matbuatının dikkatini celbedecek bir nokta vardır. (Elehram) gibi Türkiye ve Mısır münasebatının kesilmesini isteyen Mısır gazetelerinin entrikalara kapılması lüzumudur. Eğer bu gazeteler hakikaten bilerek siyasi entrikalara alet olmıyorlarsa son sözlerini söylemek için hiç olmazsa Türk notasının Mısır'a varmasını ve münderecatının iyi anlaşılmasını beklemeleri lazımdır. X

Mehmet Asım

Hüsnüniyetimize rağmen!

Gizli ellerin muharref haberlerle Mısır efkârının teşvişine devam ediliyor

Türk gazetelerinin samimi neşriyatı Londra'dan Mısır'a; aleyhtarane imiş gibi aksettiriliyor

Mısır'dan gelen haberlere göre Türk matbuatının malûm mes'ele etrafındaki neşriyatı orada Mısır aleyhtarlığı ile tefsir edilerek tekrar velveleli neşriyata başlanılmıştır. Ancak bu defa da dikkate lâyık olan cihet, Türk matbuatı neşriyatının bilhassa Mısır'a muharref şekillerle bir daha gene Londra'dan aksettirilmiş olmasından ibarettir. Filhakike Standard Ekspres ile El'ehram'ın Londra muhabiri ta-

rafından gönderilen telgrafnamelerde Türk matbuatının gûya Mısır aleyhimdeki neşriyatı, bu neşriyata gûya Mısır aleyhtarları bir şekil verilerek Mısır'a bildirilmiş, Mısır matbuatının son fevranı bundan ileri gelmiştir.

Resmî İngiltere hükûmetinin dürüstlüğüne inanmakla beraber Mısır efkârını mahsus surette yanlışlığa sevk etmek, ve Mısır ile Türkiye'nin arasını

(Mabadi 6 ncı sahtede)

Hüsnü niyetimize Rağmen

Mısır efkârının teşvişine devam ediliyor

(Birinci sahtifeden mabatt)

açmak istiyen haberlerin evvelce ol -
duğu gibi bu defa dahi Londra'dan
aksetmekte bulunmasına şaşmamak ta
elimizden gelmiyor. Evvelce tahrif e -
dilmiş bir teşrifat mes'elesiydi. Şimdi
de Türk matbuatının güya Mısır aley -
hindeki neşriyatı.

Başta «Cumhuriyet» olarak Türk
matbuatının neşriyatı meydandadır,
bunda kardeşliği bütün samimiyeti ile
tekrar olunan Mısır halkına karşı mu -
habbet ibrazından başka bir şey ya -
pılmamış olduğu meydandadır.

Biz her hangi bir vaziyeti bütün bir
dürüstlük ve mantıkla münakaşa et -
mekten kaçır insanlar değiliz. Evvelki
mes'elede münakaşa ettiğimiz mevzu,
muharref şekli gene Londra'dan Mı -
sır'a aksettirilmiş, tamamiye musanna
bir teşrifat mes'elesi idi.

Mısır ile Türkiye'nin arasını açma -
ğa aksetmiş olan gizli ellerin şimdi
ipliği pazara çıkan eski mes'eleyi bir
tarafa bırakarak ortaya güya Türk
matbuatının Mısır aleyhtarlığı ettiği
yolunda tezvirat yaptıklarına şahit o -
luyoruz. Vaziyeti soğuk kanlılıkla mü -
talen etmekten başka yapılacak bir
şey yoktur.

Biz haklarında samimi muhabbet
hislerinden başka bir hisle mütehasis
olmadığımız muhterem Mısır halkını
iğfal etmek istiyen musanna bir haberi
tahlil ederek Mısır efkârını batadan
sıyanet etmek istedik. Şimdi bu efkâr -
nın yeni şekillerde tağlitine çalışıldığı
anlaşıyor. Ortalıkı karıştırmak isti -
yen nifak ve fesada karşı Türk efkâr -
ı kadar Mısır efkârının uyanık ve
basiretli olmasına ihtiyaç vardır. Bu -
gün için gördüğümüz hakiki vaziyet
budur.

Ankara !! (A.A.) — Rıgünlerde
Mısır gazeteleri bazı ecnebi muhabir -
lerinin verdikleri havadisde atfen, Mısır
notasında tarzıyeden bahsedilmediği hal -
de Türk matbuatına güya cevabi no -
tasında tarzıye vermeği reddettiğimizi
yazdıklarını mevzuu bahsetmekte ve
bu haberi asabiyetle karşılamaktadır.

Türkiye matbuatında böyle bir şey
neşredilmemiş olduğuna göre, Türk ve
Mısır gazetelerinin diğer memlekete
vürudünden evvel efkârı umumiyeleri
tahrif etmekte menfaat bulanlar oldu -
ğu anlaşılmakta ve bu tahrikât nazari
dikkati calip görülmektedir.

NİL ÇOCUĞUNA AÇIK MEKTUP

**Ey Ni!in "dünkü bana" ben-
ziden bugünkü asil çocuğu!**

**Ey benim gibi kanağlamışların
yüreği kan köpüren çocuğu!**

**Ey sahraların, deltaların, fi-
danların inkılâp çocuğu!**

**Ey Mısırda doğan Çankaya
çocuğu!**

**Uç beş kötü ruhlu kötü gaze-
tenin kötü kötü yazdıklarına ne
bakıyorsun?**

**Sen bana bak! Kendine bak!
Aramızdaki gönülbağındaki sağ-
lam mânâya bak!**

**Bugün Kahirenin bana hücum
eden gazeteleri, bil ki bana hü-
cum etmiyorlar, sana hücum edi-
yorlar. Senin kafanın içindeki bü-
yük hedefe, göğsünün altındaki
mahaddes aleve, gözbebeklerin-
deki derin hasrete hücum ediyor-
lar.**

**Onlar zaten beni sevmesler,
zaten bana düşmandırlar. Bilirler
ki şu kürenin üstünde bir inkılâp
Ankarası ve bir inkılâpçı Türk bu-
lundukça zulme, geriliğe, kavak-
la ve silindirli taassuba, esirliğe
bitim, ölüm mahadderdur.**

**Ve bilirler ki sen; benim manevî-
liğimin içinde hanûz maddelene-
miş bir cephesin. Seni şimdiden
yıkamak lâzumdur; ve seni şimdi-
den yıkmak için de ilk önce ara-
mızdaki sevgi ve mefkûre bağını
koparmak lâzumdur. Bu bağ ko-
panca sen yalnız kalacaksın, yal-
nız kalınca bir kere daha ve da-
ha derinden ellerine düşeceksin.
Dedim ya, seni ölesiye ezmek için
bana hücum ediyorlar.**

**Fakat aramızdaki mânâsebat
sadece klâsik formallâ hükümet-
ler dostluğu değildir. Inkılâp
kardeşliği, karın kardeşliğinden**

**çok üstündür. Biz işte böyleyizdir.
Onun için kim ne derse desin, sen
yalnız bana inan, benim sevgime
dayan ve benim peyimi bırakın!
Onların yolu seni kırk kat zincir-
re; benim oylum ise seni kırk kat-
lı kurtuluşa götürür.**

**Benim dostum senin de dos-
tun, benim düşmanım senin de
düşmanıdır. Bu noktaya mim
koy!**

**Nil çocuğu! İçti yanan mefkûre
çocuğu! Benim kardeşim!**

**Dâvâ, kara püsküllü kırmızı
feste değildir.**

**Dava büyüktür, milletlerin
kurtuluşu davasıdır ve en büyük
davacı sensin. Bu büyük davada
benden başka sevenin, dostun,
kardeşin yoktur. Gölünü bana
daya, göreceksin ki dünyanın en
devrilmez adamı sen olacaksın.**

**Çankaya seni seviyor bağı ya-
ralı çocuk! Çankayanın birisini
veya bir şeyi sevmesi ne demek-
tir. Bunu tarif edemem, tarihe ve
dehşet sor!**

**Şarabını da haber vereyim ki
bana inanmaz da, gider, smokinli
sarıklılara, melonlu cübbelilere
ve ne idüğü belirsizlere veya bili-
nenlere inanırsan, saç bende ol-
maz. Çünkü kendi düşen ağla-
maz.**

**Ben yolunda devam ediyorum,
senin de ne fikirde olduğuna bil-
mek isterim. Sakarya çocuğu, Nil
çocuğuna başka ne söyleyebilir?
İnanan inanır, inanmayan kumda
oynar. Bana göre en furtunallı ha-
va bile baştır. Haydi artık, seni
kafamla ve kalbimle karşı karşıya
bıraktıyorum.**

Aka GÜNDÜZ.

İcra Şube

Bilgiliklere tamir

23853
161

Melûna Âlileri olduğu üzere Cümhuriyet bayramlarında Vekâletimiz memleketimizdeki siyasi mümessillere resmî bir ziyafet vermektedir. Bu ziyafeti umumiyetle Halk Fırkasının Devlet rical ve ekâbiri ile ecnebi Sefaretler erkânının iştirak ettikleri süvaresi takip edilmektedir. Gerek resmî ziyafeti gerek süvareyi Reisicümhurumuz Hazretleri de yüksek huzurlarile şereflendirmektedirler.

Ankara Palasta verilmiş olan bu seneki süvare de yine Cümhuriyet Halk Fırkasınca tertib edilmiş ve davetnameler Fırka tarafından gönderilmişti. Ziyafette hazır bulunan siyasi mümessillere iltifat ve hatırnüvazlık esarı ibrazını, zemin ve zamanın muktezasına göre kâh şu ve kâh bu Sefire karşı tatyipkâr ve iltifatkâr bazı beyanatı mahsusada bulunmağı itiyat buyurmuş olan Reisicümhur Hazretleri bu seneki bayramımızda da gündüz tebrik için Büyük Millet Meclisinde kendilerini büyük üniformalarile ziyaret etmiş ve akşamki resmî ziyafete de keza aynı kıyafette davet edilmiş olan bilumum siyasi mümessiller meyanında kısır Sefirine venekten sonra yanından geçerken teveccühkâr bazı ifadatta bulunmuşlar ve fesini çıkarak rahat edebilmesine müsaade buyurdıklarını söylemişler idi. Sefir bir an için tereddüt ettikten sonra fesini bizzat çıkarmış bunun üzerine Reisicümhur Hazretleri kendisini yüzünden öpmüşlerdir Millî bayramımızı takip eden gün meğarâniyleh Sefirle konuşurken bir akşam evvel Reisicümhur Hazretlerinin hahâriadaki iltifatkâr tezahuratını tebarüz ettirdikten sonra bu halin kendisine karşı Ankara'ya vusulünden beri Lubecol Devlet Reisimizce beslenmekte olan muhabbetin yeni bir şifanesi olduğunu söylemiş idim. Bunun üzerine Sefir pek mütehasşis ./.

-II-

olduğunu, şahsını tatyip eylediğini beyan ve bana teşekkür etmiş-
tir. Bundan onbir gün sonra Kahire Maslahatgüzarlığımızdan aldığımız
bir telgrafta Londra'da münteşir "Daily Herald"ın Kahire'ye
verdiği bir havadis(+) atfen Mısır gazetelerinin Cumhuriyet bay-
ramı gecesi Mısır Sefirine Sozî Hazretleri tarafından fesini
gökarmasının arz edilmiş olduğunu ve bundan bir hadise çıktığını *
ve Sefirinin salıonu terk ile gittiğini yazdıkları Vekâletimize
haber verildi. Bu aynı havadisi alan Anadolu ajansı keyfiyeti
tezkip için Mısır'daki muhabirine işbu uydurma haberin Türkiye
ile Mısır'ın çok dostane ve yakın münasebetlerindeki inkışafı
memnuniyetle müşahade etmeyen bazı menfaattar mahafil tarafından
icap edilmiş olduğu ve esasen telgrafın doğrudan doğruya Mısır'a
gonderilmesi de işin bu mahiyetini gösterdiği mealinde bir tav-
zihname yollanmıştı. Maslahatgüzarımızdan aldığımız malûmata
nazararı bu tezkip şimdiki Mısır Hükûmetinin taraftarı El Ehram
Serayın gazetesi El İttihat, ve Başvezir Sıtkı Paşa fırkasının
mürevvici efkârı Egşaaş gazeteleri müstemma olmak üzere Kahire
ve İskenderiye'de intişar eden gazetelerin hepsinde yer bulmuştur.

İmdi, gerek Mısır Sefiri Abdülmelek Hamza Beyin benim-
iş vaki ve yukarda bertafsil arz edilmiş olan mülâkatında beraber-
ce varoluşumuz neticeye, gerek uydurma şayiaların tezkibi için
Anadolu Ajansının yaptığı tegebbüse rağmen Mısır Hükûmeti mesele-
de eğer suiniyyet yoksa bariz bir acemilik ve soğukluk eseri gös-
termiş ve Hariciye Veziri Maslahatgüzarımızla yaptığı mülâkatta
acemî memleketlerdeki Mısır mümessillerinin üniformalarının lâbis
bulundukları zaman fes giymeleri icap ettiğini ve Cumhuriyet

(+) "Daily Herald"ın bu makalesinin fransızca sureti bu tamime
merbuttur.(No.I.)

bayramın gecesini verilen süvare esnasında Mısır Sefirine karşı
çok şayanı esef bir esnâsle yapıldığını ve Türkiye Hariciye
Vekâletinin Sefirle görüşürken bu işi Sefirin bir hadise manasını
vermesinden dolayı içtari teessüf ettiğini ve meseleyi sui
tafehüm şeklinde tasvir eylediğini söyledikten sonra vaziyetin
esnasında tanziri icap ettiğine ve Mısır Hükûmetine tarziye ver-
mek lâzımda bulunduğuna işaret etmiş ve sizin bu itizarı kıyafe-
ti romayenizle yapmanızı istiyor değil fakat herhalde içinde
bulunduğumuz çok müşkil vaziyetten memnun ve mutmain çıkmaalı-
ğının icap eder. Bunun için Ankara Hükûmetinden ileride böyle
bir hadisenin tekrarı etmeyeceğine dair bize teminat vermesini
de ~~istiyor~~ rica ederiz demektir.

Yukarıda da söylendiği gibi süvarede herhangi bir
hadise vakubulmuş olmayıp Reisicümhur Hazretleri tarafından
Mısır Sefirine yapılan teklif sırf bir teveccüh nişanesi teşkil
eylenekte olduğuna nazaran Abdülmelek Hamza Beyin benimle yap-
tığı mülâkâzede kendisine herhangi bir teessür veya teessüf
neyanına mahal görülmez değildir.

Mısır Hükûmetince girdi müessif bir haidese şeklinde
tasvir edilmekte olan fes çıkarılması teklifi bizim nazarımızda
böyle bir mahiyeti asle haiz bulunmamış olan bir keyfiyettir.
O kadar ki hadisenin vücudu malûmumuz olmadığı için bundan
bittabi haricteki mesailiklerimize ve hatta Kahire Maslahat-
güzarlığımıza malûmat vermek lüzumunu bile hissetmiş değildik.

Vekâlete yolladığı rapora cevap olarak Kahire Elçiliği-
mize gönderdiğimiz telgrafta bu cihet tasrih edilerek işin mahiye-
ti izah olunmuştur.

-IV-

Mısır Hariciye Veziri Meslahatguzarımızla mülâkâtını
muteskip Elçiliğimize sureti ilâhik olan notayı tevdi eylemiş-
tir. (No.2)

İşbu Notaya Hükûmetimiz millî şerefimizin muktezasına
ve hakikatın icaplarından telkinine mutabık bulunan keza sureti
ilâhik (No.3.) cevabı hazırlayacak Mısır Hariciye Vezaretine
verilmek üzere Kahire Elçiliğimize göndermiştir.

Türk ve Mısır Milletleri arasında mevcut bulunan sıkı
ve çok samimî dostluk ve hatta kardeşlik hislerinin tesirinden
ilham alınmamış ve iki memleket arasında mevcut münasebatın
devam ve inkişafı arzusu tarafımızdan beslenmemiş olsaydı cevabî
notamıza Mısır'ın notasıyla hemahenk olmak için şüphesiz daha
dürüst bir tahrir şekli verilmesi icap edecekti.

Şöve tahmin ve ümidimiz veçhile Mısır Hükûmeti mantikî
hareket eder de meselemin körh ve mahiyeti hakkında belagannabe-
ler iz hatı muhtevî bulunan notamız üzerine işi kapamış addeder-
se Türk ve Mısır Milletleri arasında mevcut bulunan ve genişleyip
kuvvetlenmesi birke çok iltizam edilmekte olan münasebatın ida-
mesi kabil olacak ve bu hal siyasetimizi her memleketle azamî
dostluk ve samimiyet havası içinde yürütmek arzusunda bulunan
bizleri bîhbabı memnun edecektir. Aksi takdirde, yani Kahire
kabinesi şimdi esasını göstermekte olduğu tıflâne ve acemice
siyasette ısrar gösterdiği takdirde, bundan hasıl olabilecek
vaziyeti soguk kanlılıkla telâkki etmeğe de şimdiden karar ver-
miş bulunmaktayız.

Notamız üzerine Mısır Hükûmetinin alacağı tavru
hareket hakkında bilâhare mütemmin malûmat verilecektir Efendim.

Hariciye Vekili

Dr. Tefvik Rûştü

La Légation de la République Turque a transmis à son
Gouvernement la Note Verbale que le Ministère^{Royal}/des Affaires Etran-
gères lui a renvoyée en date du 21 Novembre 1932.

D'ordon de son Gouvernement, cette Légation a l'hon-
neur de communiquer au Ministère Royal ce qui suit:

Le Ministère des Affaires Etrangères de la République
Turque ne peut cacher l'étonnement qu'il a ressenti en trouvant
dans ladite Note la relation nouvelle d'un fait qui avait déjà
fait l'objet d'une conversation franche et amicale entre Son
Excellence Abdul Mâlek Hamza Bey et le Ministre des Affaires
Etrangères.

Tevfik Rüştü Bey avait, en effet, expliqué à Monsieur
le Ministre d'Egypte, au cours de la visite que celui-ci lui avait
faite, le caractère hautement bienveillant et franchement sym-
pathique des paroles qui lui avaient été adressées au début de
la soirée du Parti du Peuple. Il lui avait rappelé qu'à la fin
du dîner officiel et au commencement de la soirée que ce Parti
donnait ensuite, le Ministre d'Egypte avait été autorisé, comme
toutes les années précédentes, à se mettre plus à l'aise en en-
levant sa coiffure. Cette façon de faire est, d'ailleurs, confor-
me à l'usage qu'avaient les Turcs à l'époque où leur coiffure
était celle qui se porte aujourd'hui en Egypte.

Son Excellence Hamza Bey était entièrement d'accord
avec le Ministre des Affaires Etrangères sur la signification in-
dubitablement bienveillante et amicale à donner aux paroles qui
lui avaient été adressées et à la suite de cette conversation il
ne restait plus place à un malentendu quelconque.

-/-

Aucun incident n'ayant eu lieu, aux yeux de ce Ministre pendant cette soirée, il va sans dire que, dans l'entretien que Tevfik Rüşdî Bey a eu le 30 Octobre avec le Ministre d'Egypte, il ne pouvait être question de l'expression d'un regret.

D'autre part, le Ministère des Affaires Étrangères de la République Turque estime devoir relever le fait suivant qui a peiné son Gouvernement:

Pendant que les relations d'amitié qui unissent les deux Peuples frères turc et égyptien allaient en se développant et se fortifiant tous les jours, des nouvelles tendancieuses ou inventées, dont on n'a pas réussi à pénétrer le but, ont pu menacer de orier des nuages dans ces relations en dénaturant, en vue de l'exploiter, la signification d'un acte éminent amical.

Quant à la question du port de la coiffure nationale dont la note susindiquée du Ministère Royal faisait mention, il ne serait peut être pas nécessaire d'ajouter que chaque Etat est évidemment libre d'adopter l'uniforme qui lui plaît, comme il est aussi naturel que chaque Etat règle son protocole en prenant en considération les exigences de la vie nationale et internationale.

Depuis que les relations de la Turquie avec l'Egypte ont été établies sur de nouvelles bases le Gouvernement de la République a donné à la nation égyptienne indépendante maintes preuves de son amitié et de son estime. Il tient toujours à cœur non seulement de maintenir ces relations qui trament leurs racines dans une source aussi féconde, mais de raffermir et de consolider celles-ci jusqu'à les rendre en parfaite harmonie avec les sentiments que ressentent les deux peuples l'un pour l'autre.

MINISTÈRE
DES
AFFAIRES ÉTRANGÈRES.

CABINET DU MINISTRE.

NOTE VERBALE

Le Ministre des Affaires Étrangères du Royaume d'Égypte a l'honneur d'accuser réception de la Note remise le 18 décembre 1932 par Monsieur le Chargé d'Affaires de Turquie de la part du Gouvernement de la République. Il prend acte des explications que Son Excellence Tewfik Ruchdy Bey a données au Ministre d'Égypte tendant à rapprocher le fait qui s'est produit à la fin du dîner officiel et ~~de~~ déchu de la soirée du Parti du Peuple, des usages qu'avaient les Turcs à l'époque où leur coiffure était celle qui se porte aujourd'hui en Égypte.

En présence de ces explications, des protestations d'amitié, d'estime et du désir de consolider et de raffermir les relations qui unissent les deux Pays, telles que le Gouvernement Turc a bien voulu les exprimer dans sa Note et réitérer par l'organe de son Représentant au Caire, le Gouvernement Égyptien est tout disposé à considérer l'incident comme clos.

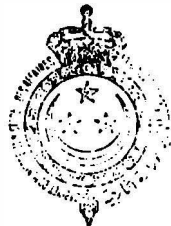
D'autre part le Gouvernement Royal relève avec

satisfaction

satisfaction la déclaration du Gouvernement de la République ayant trait au port de la coiffure nationale et reconnaissant le droit de chaque Etat d'adopter l'uniforme qui lui plaît. Il ne doute pas qu'à ses yeux, le droit de chaque Etat de régler son protocole en tenant compte des exigences de sa vie nationale et internationale ne saurait entrer en conflit avec les droits des représentants diplomatiques dans le présent ordre d'idées.

Le Gouvernement Egyptien ne croit pas devoir en insister sur l'importance qu'il attache à maintenir les relations les plus cordiales avec le Gouvernement de la République et à resserrer les liens d'amitié qui unissent les deux Pays jusqu'à les rendre en parfaite harmonie avec les sentiments que ressentent les deux Peuples l'un pour l'autre.

Le Caire, le 27 décembre 1932.

17 DEC 1932

Decypher. Sir P. Loraine. (Cairo).
December 16th. 1932.

D. 1.25.p.m. December 16th. 1932.

R. 1.15.p.m. December 16th. 1932.

No. 224.

-----000-----

466

Confidential.

Sir G. Clerk's despatch No. 356.

I fear developments of Tarboosh incident are serious and that danger of a rupture between Turkey and Egypt is disagreeably close.

I recently received visit from Turkish Chargé d'Affaires who spoke quite personally and unofficially, what came out is that Egyptian request for assurance for the future has aroused indignation in Turkey. That Turkish Government are making it a national issue to back up the Ghazi and cover up his blunder; and will therefore not take much trouble to avoid a rupture. He had not yet received text of Turkish note to be handed to Egyptian Government but understood that besides probably unpalatable portions it would contain passages of which Egyptian Government could take act in such manner as to score a satisfaction. What Turkey really want is to find a formula which without giving Ghazi away can be regarded by Egyptians as a satisfaction but cannot be construed as a Turkish surrender. This to be coupled with a withdrawal of notes. He insisted that unless a solution were found soon it would be too late to get one.

Chargé d'Affaires also said impression existed at

Angora/

Tıpkıbasım 16
İngiltere'nin Kahire Yüksek Komiserliğinden
İngiltere Dışişleri Bakanlığına 16.12.1932 günü,
224 sayılı şifre telgraf.

Levent Şahverdi Arşivi

Angora that England and especially London press had written up the incident in order to drive a wedge between Turkey and Egypt.

As regards this point I said if such childish nonsense was believed by Turkish Government I had nothing whatever to say. He said there was no such responsibility suggested against His Majesty's Government or against myself.

I then said that in my opinion as a private individual the Ghazi had been in the wrong and that some satisfaction was due to Egypt. I saw no reason why Turkish Government should not at least assure Egyptian Government that their national costume enjoyed every respect. As we were always desirous that Egypt should be on harmonious terms with her neighbours I would discuss the matter with Sidky but on a purely personal basis.

Later in the same evening I saw Sidky and told him gist of what Turkish Chargé d'Affaires had said. Sidky said he certainly desired no quarrel with Turkey. Idea of withdrawing Egyptian note was however repugnant to him; and he could not help resenting apparent attempt of Turkey to brow-beat Egypt who was the offended party and entitled to satisfaction. He did not believe Egyptian interests would suffer by a withdrawal of Egyptian diplomatic and consular missions and knew he could rely on British help to watch over them as in the past.

He had not received Turkish note but he promised to look at it carefully in search for a method of honourable solution and said he would consult me personally again before doing anything.

I trust you will approve my language. On each occasion I spoke only in a personal capacity. As both parties had come to me about this storm in a hat I judged it advisable to exert personal influence in a calming sense.

Addressed to Foreign Office No. 224; repeated to Angora.

I think Mr Morgan can be left
to use his discretion.

Sy: desp. tel. to Cairo.

C. F. Warner
17/12.

Lo E. Del.

See by Sir R. Vanstone.
EJL 17/12

V

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNÜN DIŞ DÜNYADA YANKILARI

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNÜN DIŞ DÜNYADA YANKILARI*

Atatürk'ün ölümünün dış dünyadaki yankıları üzerine arşivlerde ve kitaplıklarda binlerce belge bulunduğunu saptadım. Bu belgeler henüz sistematik olarak derlenip yayımlanmış değildir. Şimdiye kadar arşivlerde kapalı veya dağınık kalmış bütün bu belgelerin derlenip yayımlanması pek yerinde olacaktır. O zaman Atatürk kitaplığı bir kat daha zenginleşecek, Atatürk'ün dış dünyada nasıl algılandığı ve nasıl sevilip sayıldığı belgelenmiş ve Atatürk'ün evrensel büyüklüğü daha açık seçik gözler önüne serilmiş olacaktır, kanısındayım. Üzerinden elli yıl geçince arşivler açılır. Atatürk tam elli yıl önce bu dünyadan ayrıldığına göre, O'nun ölümünün yabancı ülkelerde yankılarıyla ilgili arşiv belgeleri de artık derlenip yayımlanabilir. Herhalde bu konuda arşivlere inmek için artık ambargo, yasak ve engel kalmamıştır.

Ben kendi kendime Türk ve yabancı arşivlerde saklanan Atatürk'ün ölümüyle ilgili belgelerin bir bölümünü derleme fırsatı bulabildim. Epeyce belge topladım. Bunları henüz topluca yayımlayabilmiş değilim. Yayımlanınca bir-iki cilt tutacak bu belgelerden küçük bir demeti, Atatürk'ün ölümünün elliinci yılı dolayısıyla burada dikkatlere sunuyorum. Binlerce belge içinden çarçabuk seçilmiş ve topu topu 75 belgeden oluşan küçük

*) Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu, 31 Ekim - 1 Kasım 1988, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989, s. 71-161.

bir demet. Bu belgelerin Türkçe olanları Türkiye Dışışleri Bakanlığı arşivlerinden derlenmiştir ve ilk defa yayımlanmaktadır. İngilizce belgeler ise daha önce "Atatürk'e Saygı" başlığıyla Pakistan'da yayımlanmış olan bir kitabımda yer almıştı.¹ Burada bu belgelerin ilk defa Türkçe çevirileri de verilmektedir.

Örneklerini sunduğum bu 75 belge, otuz kadar ülkede Atatürk'ün ölümünün nasıl yankı yapmış olduğu hakkında bir fikir vermektedir. Belgeler, ülkelere göre ve kronolojik olarak sıralanmışlardır. Ülkeler Afganistan, Almanya, ABD vs. diye alfabe sırasına göre sıralanmış ve her ülke hakkında bir-iki belge sunulmuştur. Yalnız, o tarihte henüz Büyük Britanya İmparatorluğu sınırları içinde yer alan Hindistan Yarım Kıtasıyla ilgili belgeler sona alınmıştır. O bölümde Pakistan, Hindistan, Bangladeş ve Birmanya'da Atatürk'ün ölümünün nasıl hissedildiği görülecektir. (Bkz. Belge No. 38-75)

BATIDA

Belgelere inince görülen odur ki, Atatürk'ün zamansız ölümü hemen bütün dünyada büyük üzüntü yaratmıştır. O Büyük Adamın tarih sahnesine çıkışı gibi bu dünyadan göçüp gidişı de büyük bir olay olmuş ve dünyanın dört bucağında derin yankılar yapmıştır. Benzetme yanlış olmazsa denilebilir ki, sanki yer küresi, merkezi Türkiye'de olan bir depremle baştan başa sarsılmış ve sarsıntının etkileri dalga dalga pek uzak yerlerde bile duyulmuştur. İnsanlık Atatürk için saygıyla yas tutmuştur.

Burada metinleri sunulan belgelerle sınırlı kalmayarak, çeşitli ülkelere Atatürk'ün ölümünün nasıl yankılandığına kısaca değinmek yerinde olur.

1) Bilâl N. Şimşir, *Homage to Mustafa Kemal Atatürk, Hero of the East*, Institute of Islamic History, Culture and Civilization, Islamic University, Islamabad/Pakistan: 1401/1981.

İngiltere'de

Eski düşman İngiltere, Atatürk'ün ölümünü asil bir dostun göçüp gitmesi olarak üzüntüyle karşılamıştır. İngiliz Kralı, ölüm haberini alır almaz Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi aracılığıyla, yeni Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir sempati mesajı iletmış, "Atatürk'ün ölümünü büyük bir üzüntü ile öğrendiğini ve Türk milletinin uğradığı bu kaybı derinden duyduğunu" belirtmiştir. İngiltere Hükümeti de Türk Hükümetine "en derin sempatilerini ve en samimi başsağlığı dileklerini" sunmuştur.² İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Lancelot Oliphant da Atatürk'ün ölümüyle "Türkiye'nin büyük bir şef, cihanın harikulate beynelmilel bir sima, İngiltere'nin de bir dost gaip ettiğini" vurgulayarak son derece üzgün olduklarını ve Türkiye'nin kederini bütün kalpleriyle paylaştıklarını söylemiştir.³

İngiltere Hükümeti, o yaşlı günlerde Türk Hükümetine çok yakınlık göstermeye özellikle dikkat etmiştir. İngiltere'nin bu yakınlığı Atatürk'e yapılan cenaze töreninde daha açık, daha somut biçimde görülmüştür. Atatürk'ün naaşının Dolmabahçe Sarayından alınıp deniz yoluyla İzmit'e getirilmesi sırasında yapılan törene İngiltere, 31.000 tonluk "Malaya" kruvazörüyle katılmıştır. 1922 Kasımında son Osmanlı Padişahı Vahdettin'i İstanbul'dan alıp Malta'ya kaçırmış olan "Malaya" kruvazörü bu defa, Marmara Denizi'nde Atatürk'ün tabutunu taşıyan "Yavuz" zırhlısına Dolmabahçe'den İzmit'e kadar eşlik etmiştir. Ankara'da yapılan cenaze törenine de İngiltere 248 kişilik bir askeri birlikle ve Kralın özel temsilcisiyle katılmıştır. Özel temsilci olarak da vaktiyle Çanakkale'de Atatürk'le savaşmış olan Mareşal William Riddel Birdwood gönderilmişti.

2) Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Hastalığı, Atatürk'ün Ölümünün İngiltere'de Yankıları", *Belleken*, Cilt. III, S. 204, Ankara, Kasım 1988, s. 1372-1373.

3) *Ibid.*, s. 1374.

İngiltere, azami ölçüde Atatürk'e son saygıyı gösterirken aynı zamanda Türkiye ile dostluğu iyice güçlendirmeyi de amaçlamıştır, denilebilir. Atatürk'ün ölümü dolayısıyla Türk-İngiliz dostluğunun gerçekten pekiştirildiği ve Türkiye ile İngiltere'nin bir kat daha birbirlerine yaklaştıkları görülmüştür. İngiltere'nin bu dostluk jestleri, Türk yetkililerini pek duygulandırmıştır. İngiltere Kralının sempati ve başsağlığı mesajı nedeniyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 13 Kasım 1938 günü Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine'i kabul etmiş ve kendisine "Türk-İngiliz dostluğuna bağlılığını ve iki ülkenin karşılıklı yararları için bu dostluğu daha da ilerletip geliştirme azminde olduğunu" bildirmiştir.⁴

Atatürk'ün ölümünün İngiltere'de gerçekten yaygın ve içten bir üzüntü yarattığı anlaşılmaktadır. Yalnız resmi düzeyde değil, halk arasında, kamuoyunda da üzüntü doğduğu görülmektedir. Bir hafta boyunca Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğine, durmadan başsağlığı mesajları gelmiştir. Mesajların her birinde Büyük Adamın ölümüne duyulan üzüntüler dile getirilmiştir. Londra Büyükelçiliğimize ilk ulaşan başsağlığı telgrafı da emekli General Harington imzasını taşıyordu. Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkomutanlığını yapmış olan General Sir Charles Harington, Türkiye Büyükelçisi Fethi Okyar'a çektiği telgrafta, "Kendisine büyük saygı beslediğim Büyük Lider ve Devlet Adamının kaybı dolayısıyla size ve Hükümetinize içten sempatilerimi sunarım," diyordu.⁵

İngiltere'nin Kent şehrinden Miss M.D. Burnett adlı bir İngiliz kızı, 11 Kasım 1938 günü Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğine gönderdiği mektupta, yürekten üzüntülerini bildiriyor ve şöyle diyordu: "Gerçekten şunu söyleyebilirim ki, modern tarihte, milletlerarası sorunlarda Kemal Atatürk kadar akıldan ve ze-

4) Ibid., s. 1377.

5) Ibid., s. 1383.

kâdan yana olan bir başka sima tanımadım. Diktatörlerin kabadayılık ve sertlikle başardıkları veya başaramadıkları işleri, O, parlak zekâsını kullanarak başardı... O'nun alaycı mizah duygusu da pek hoşuma gidiyordu: Hemen hemen hiç üniformasız görünmeyen o onbaşılar, çavuşlar (Hitler, Mussolini) ile acı acı alay etmek istercesine Atatürk, parlak bir general olduğu halde, törenlerde sivil giyiniyordu. Bir gün Avrupa 'kanlarıyla düşünen' o kimseler tarafından yutulursa, o zaman, düşünecek organın beyin olduğunu bilen o güçlü yöneticiyi arayarak hatırlayacağız."⁶

Londra'dan Prof. M. Grothwohl, Türkiye Büyükelçiliğine gönderdiği 11 Kasım 1938 günlü başsağlığı mektubunda, "Atatürk'ün şahsında dünya, yalnız büyük bir adam kaybetmiş değil, aynı zamanda en güçlü terakki ve barış faktörünü de kaybetmiştir," diye yazıyordu.⁷

Kadın hakları savunucusu Mr. Bayard Simmons da şöyle diyordu:

"Kadınlara oy hakkı kampanyasını savunmuş olduğum için kendi memleketimde hapse girmiş ilk İngiliz olarak Türkiye Cumhurbaşkanının ölümü üzerine derin üzüntülerimi sunabilir miyim? O'nun kendi ülkesinin kadınları için yaptıkları bütün dünyanın feministlerince ebediyyen minnetle anılacaktır. Yaşasın Kemal Atatürk'ün ülkülerine dayanan Türkiye Cumhuriyeti!"⁸

The Times gazetesi Başyazarı Mr. Philip Graves, Fethi Okyar'a gönderdiği 16 Kasım 1938 tarihli mektubunda, "Atatürk'ün ölümüyle dünya pek müstesna bir sima kaybetti," diyordu.⁹ **The Times** gazetesinin 11 Kasım 1938 günlü sayısında

6) Ibid., s. 1390.

7) Ibid., s. 1391.

8) Ibid., s. 1393.

9) Ibid., s. 1399.

"Cumhurbaşkanı Atatürk" başlıklı bir başyazı yayımlanmıştı. Yazı şöyle son buluyordu: "Türkler şununla (belki) teselli olabilirler ki, eski hasımları, şimdiki dostları İngiltere, yaman bir düşman olarak hayranlık beslediği o pek ünlü adamın (Atatürk'ün) ölümüyle, Avrupa'nın ve Türkiye'nin uğradığı kayba derinden üzülmektedir."¹⁰

"2/4 th Queen's Old Comrades" adlı İngiliz eski muharip-ler derneği, Croydon'da genel bir toplantı yaparak Atatürk'ün ölümü üzerine aşağıdaki kararı kabul etmişti:

"Sevgili liderleri Kemal Atatürk'ün acı kaybı dolayısıyla Türk Milletine en derin sempatilerini bildiren bir mektup gönderilmesi.

Gelibolu'da (Çanakkale'de) ve Filistin'de kendisine karşı savaşmış olan bizler, O'nu büyük bir asker, asil bir düşman olarak ve savaştan sonraki yakın yıllarda Türk Milletinin barış ve refahı yolunda gelişmesi için harcadığı büyük çabalarla ebediyen hatırlayacağız."¹¹

Dünkü düşmanlar, Büyük Ölü'nün hatırası önünde saygıyla eğilmek yüceliğini gösteriyorlardı. İngiltere, Atatürk'ün ölümüne gerçekten üzülmüştü. Londra Büyükelçiliğimize gönderilmiş olan sayısız başsağlığı mesajları bunu gösteriyor.

Fransa'da

Atatürk'ün ölümü Fransa'da da benzer yankılar yaptı. Türk Kurtuluş savaşı yıllarında albay rütbesiyle Ankara'da bulunmuş ve Atatürk'ü yakından tanımış olan General Mougin, ölüm haberini duyar duymaz, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Da-

10) *The Times*, 11.11.1938.

11) Şimşir, "Atatürk'ün Hastalığı..." *Belleken*, 204, s. 1402.

vaz'a bir telgraf çekti ve "Güzel Türkiye'nizin muazzam kaybını duydum. Büyük dostumun göçüşü bana pek büyük ızdırıp verdi. Hararetili sempatimi ve içten başsağlığı dileklerimi sunarım," dedi.¹²

Marcelin Emile-Henri adlı bir Fransız vatandaşı, Paris Büyükelçiliğimize gönderdiği 12 Kasım günlü mektupta duygularını şöyle dile getiriyordu:

"Herkes gibi ben de uzaktan uzağa o Büyük Adamı, o Asil Kemal Atatürk'ü düşünceleriyle, duygularıyla, eserleriyle takdir edenlerden biriydim...

Herkes O'na ağlıyor. Ben de.

O gitti ama hâlâ oradadır, eseri ayaktaadır.

Hüzünlü düşüncelerle saygılarımı sunarım."¹³

A. Carteau adlı bir Fransız doktoru, Paris Büyükelçiliğimize gönderdiği mektubunda, kendisi ve ailesi adına başsağlığı dileklerini sunuyor ve sonra; "Ünlü Cumhurbaşkanınızın ölümü, Sevgili Vatanınız için muazzam bir kayıp olduğu gibi, biz Fransızlar ve Türkiye'nin bütün dostları için de fecidir. Bu yaşlı günde bütün kalbimizle sizin yanınızdayız," diyordu.¹⁴

Madame de Jouvenel adlı bir Fransız hanımı da 12 Kasım günü Paris Büyükelçimiz Suat Davaz'a şunları yazmıştı:

"Cumhurbaşkanınızın kaybını bütün Fransızlar da yürekten duydular.

O'nun mükemmel aksiyonunu başından beri izlemiş, O'nun durmadan yücelen düşüncesini, yüreğinin cömertliğini, ruhunun liberalizmini tanımış olanlar, büyük bir dünya vatandaşının göçüp gittiğini anlamaktadırlar..."¹⁵

Fransa Cumhurbaşkanı M. Albert Lebrun, 10 Kasım 1938

12) Ibid., s. 1294.

13) Ibid., s. 1302.

14) Ibid., s. 1303.

15) Ibid., s. 1303.

günü Türkiye Cumhurbaşkanı Vekili Abdülhalik Renda'ya çektiği başsağlığı telgrafında şöyle demişti:

"Hayatını, yurdunu yeniden şerefle diriltmeye hasretmiş olan hararetli yurtseverin ve Büyük Devlet Adamının göçtüğü şu anda, derin bir heyecanla Türkiye'nin yasına katılırım. O'nun akılcı ve barışçı yollarla gerçekleştirilen eseri, milletler tarihinde seçkin bir yer tutacaktır. Türk milletine samimi dostlukla bağlı olan Fransız milleti, Türkiye Cumhuriyetinin bugün uğradığı kaybı elim bir sempatiyle duymaktadır."¹⁶

Fransa Başbakanı M. Daladier de Türkiye Başbakanı Celâl Bayar'a çektiği telgrafta, Atatürk'ün ölümü dolayısıyla Fransa Hükümetinin "heyecanlı başsağlığı dileklerini" sunuyor ve "Fransa, bunca dostluğunu gördüğü o insanın canlı hatırasını daima hafızasında muhafaza edecektir," diyordu.¹⁷

Fransa Hükümeti, Atatürk'e son saygıyı göstermekte de kusur etmedi. Atatürk'ün cenaze törenine Fransa'dan "Emil Bertin" adlı kruvazör ve 190 kişilik bir askeri birlik gönderildi. Cenaze töreninde Fransa heyetine İçişleri Bakanı M. Albert Sarraut başkanlık etti. Daha önceki yıllarda Türkiye'de Fransa Büyükelçisi olarak görev yapmış ve Atatürk'ü yakından tanımış olan Albert Sarraut'nun 11 Kasım 1938 günlü **Paris-Soir** gazetesinde "Atatürk" başlıklı bir yazısı çıkmıştı. Şöyle diyordu:

"Başkan Atatürk'ün ölümü, o güzelim Türkiye için muazzam bir kayıptır; O'nun kahramanlığı ve dehasıdır ki, Türkiye'yi bağımsızlığa kavuşturmuş ve kalkınma yoluna koymuştur. Onun ölümü Fransa için de son derece acı bir kayıptır; çünkü Atatürk, Fransa'nın sadık ve içten bir dostuydu. Ölüm, barış davası bakımından da üzücü bir kayıptır; çünkü O, Devlet Başkanı ola-

16) Ibid., s. 1307.

17) Ibid., s. 1336.

rak, yüksek bir vicdanla, yorulmadan barışı korumak için çaba harcıyordu.

O'nun ölümü şahsen bana pek büyük bir elem verdi..."¹⁸

M. Sarraut, Atatürk'ün öldüğünü duyunca Paris Büyükelçimiz Suat Davaz'a giderek başsağlığı dileklerini sunmuştu. Davaz, bu konuda şunları yazıyordu:

"M. Albert Sarraut'nun bizzat gelerek taziyede bulunduğunu arzetmiştim. Bu elim münasebetle nezdimde bulunduğu esnada çok derin teessüre kapılan mumailerh kendisini zaptedemeyerek hakiki bir dosta layık çok samimi heyecanını izhar ettiğini ve karşılıklı çok ağlaştığımızı ve Sefarettten gözyaşları içinde ayrıldığını arzederim."¹⁹

M. Albert Sarraut Atatürk'e ağlıyordu. Fransa üzgündü. Genel olarak Avrupa üzgündü. Büyük bir adam zamansız ölmüştü. Büyük bir dost kaybedilmişti. Dahası, Atatürk'ün ölümlüyle bir "barış faktörü" siyaset sahnesinden çekilmiş oluyordu. İkinci Dünya Savaşının yaklaşmakta olduğu bir dönemde Atatürk'ün ölmesi Avrupalıları daha da fazla üzmüştü.

BALKANLARDA

Yunanistan'da

Atatürk'ün ölümü Balkanlarda da büyük üzüntü yaratmıştır. Balkan milletleri, genellikle, güvenilir ve barışçı bir büyük dostu zamansız kaybetmiş olmaktan dolayı üzüntü duymuşlardır. Yunan Kralı, Londra'da misafir bulunduğu bir sırada ölüm haberini aldı. Hemen İngiliz Saray Teşrifat Nazırı ile Yunan Büyükel-

18) Ibid., s. 1336.

19) Ibid., s. 1336.

çisini Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğine gönderdi. Onlar aracılığıyla, Atatürk'ün ölümünden duyduğu acıyı duyurdu ve "Yunanistan'ın, müttefik Türkiye'nin kederine bütün samimiyetiyle iştirak eylediğini" bildirdi.²⁰

Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Ruşen Eşref Ünaydın, Atatürk'ün ölümünün Yunanistan'daki yankılarını 12 Kasım günü şöyle özetlemişti:

"Reisicumhur Büyük Atatürk'ün ufulü ile uğranılan en derin milli keder haberini alır almaz taziyetlerini ifade etmek üzere Kral Naibi namına Saray Nazırı ziyaretime gelmiştir. Ayrıca Saray erkânı da Elçilikte defteri mahsusu imza etmek ve bizzat kart bırakmak suretiyle taziyetlerini bildirmişlerdir. Muhterem Yunan Başvekili, Yaveri ve Hususi Kalem Müdürü ile birlikte Elçiliğe gelmiş, defteri imzalamıştır. Nazırların ekserisi de defteri imzalamıştır. Hariciye Müsteşarı bizzat gelerek Hariciye namına derin taziyetini ifade etmiştir. Bütün hariciye erkânı da defteri imzalamıştır. Elçiler, Sefaretleri erkânı ile birlikte gelerek taziyette bulunmuşlardır. Bütün Elçilikler ve resmi müesseseler bayrakları yarıya indirmişlerdir. Askeri ve mülki erkân ve rüesa ve sabık nazır ve mebusların ekserisi daha ilk acı gününde Elçiliğe gelmişlerdir. Gerek her türlü müessese ve teşekkül namına, gerek şahsen her tabakaya mensup pek çok insan aleddevam Elçiliğe uğrayarak teessürlerini beyan etmektedir. Yunanistan'ın her tarafından pek çok telgraf ve mektup alınmaktadır. Milli kederimizi müşterek matem telakki ettiğini yazan Yunan matbuatı büyük Türk Şefinin ulu şahsiyeti ve eseri etrafında çok samimi emsalsiz dostluk ve hayranlık neşriyatı yapmaktadır. Konsolosluklarımızdan alınan telgraflarda da kendi havzalarındaki bilcümle resmi makamlar, ecnebi konsolosluklar, milli ve içtimai teşekküller ve pek çok eşhas tarafından

20) Ibid., s. 1388-1389.

aynı surette mateme iştirak edildiği bildiriliyor. Büyük Atatürk'ün ufulünden dost ve müttefik Yunanistan umumi, derin ve samimi bir matem içindedir."²¹

Atatürk'ün doğduğu şehir olan Selanik de Büyük Ölü'ye ağlamış, yas tutmuştu. Türkiye'nin Selanik Konsolosu İdris Çora bu yaşlı havayı şöyle rapor ediyordu:

"Ata'mızın ölümü bilâistisna Selanik'in her muhitinde haki ki bir elem ve ye'is doğurmuş ve herkes bu Aziz Şefin elim ziyaından teessür duymuştur. Mübadillerin Selanik'te kurdukları kulüplerden Küçük Asyalılar Kulübünde 11.XI.1938 gecesı Atatürk'ün büyüklüğü ve meziyetleri hakkında söylenen sözler umumi bir konferans şeklini almıştır. 11.XI.1938 günü öğleden evvel Makedonya Umum Valisi, Vilayet Ecnebi İşler Direktörü, Üçüncü Ordu Kumandanı ve Erkânı Harbiye Reisi, Belediye Reisi ve Muavini, Polis Müdürü, Selanik Metropolitidi, Türk-Yunan Cemiyeti azaları, Selanik Üniversitesi Rektörü, Konso-lolar, Selanik Yahudileri namına bir zat, Türk vatandaşları, yerli ve ecnebi bazı zevat Konsolosluğa gelerek kendileri adına, memleketleri ve mensup oldukları teşkilat namına taziyetlerini bildirmişler, gelemeyenler mektup yazmak ve kart göndermek suretiyle beyanı taziyet etmişler, Konsolosluklar bayraklarını yarıya çekmişlerdir..."²²

Türk-Yunan Dostluk Derneği Başkanıyla Sekreteri Selanik'ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a çektikleri telgrafta Atatürk'ün ölümünden dolayı duydukları derin üzüntüyü dile getirmişlerdi. "Yunan-Türk Dostluk Derneği, Yeni Türkiye'nin Büyük Şefi ve seçkin reformcusunun ölümü dolayısıyla Ekse-lanslarına en derin başsağlığı dileklerini sunmakla onur kazanır. Yunan-Türk Derneği, Yunan-Türk dostluğunu ve Balkan barışı

21) Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Ölümünün Selanik'te Yankılan", *Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, TTK Yayını, Ankara, 1985, s. 99-100.

22) *Ibid.*, s. 97.

ülküsünü temsil eden Büyük Adamın ölümünden duyduğu derin üzüntüyü bildirir," diyorlardı.²³

Filip Nikolaidi adlı bir mübadil Rum da Selanik'ten Türkiye Büyükelçisi Ünaydın'a Türkçe olarak şunları yazıyordu:

"Yeni Türkiye'nin müessisi, Balkan ittifadının mucidi, tarihte bin senede bir defa meydana gelen dâhilerden Kemal Atatürk hazretlerinin zıyaı ebedileri, değil yalnız Türkiye'yi, fakat bütün Avrupa'yı ve hususile Balkanları kara matemlere gark etmiştir..."²⁴

Yunan basını da Atatürk'ün ölümüne pek geniş yer vermişti. 11 Kasım 1938 günlü **Elefteron Vima** gazetesi, "Türk-Yunan anlaşmasını O istemiş ve bu anlaşma için hararetle bir imanla çalışan O olmuştu. O'nun adı, dünya tarihinin kahramanları arasında silinmez bir biçimde kalacaktır," diyordu. **Katimerini** gazetesi, "Atatürk, herkesin özlediği, dostların ve düşmanların hayran olduğu bir adamdı. O'nun ölümü yalnız Türkiye için değil, bütün uygarlık ve dünya için de bir kayıptır... Türkiye Büyük Kurucusunu kaybediyorsa, Yunanistan da büyük ve emin bir dostunu kaybediyor. Yunan milleti, dost ve müttefik Türk milletinin yasına bütün kalbiyle katılır," diye yazıyordu.

Ethnos gazetesi, Atatürk'ün ölümünün "Elenler için de büyük bir kayıp" olduğunu belirtiyor ve "Elen milleti, Büyük Ölü'nün önünde heyecan ve büyük saygıyla eğilir," diyordu. **Kronos** gazetesi, "Türk-Yunan dostluğunu ve işbirliğini O'na borçluyuz. Elen milleti, Türk milletiyle birlikte yas tutmaktadır," diye ekliyordu.

Yunanistan, Atatürk'ün cenaze törenine "Hydra" adlı destroyer ve 104 kişilik bir askeri birlikle katıldı. Törende Yunanis-

23) Ibid., s. 96.

24) Ibid., s. 97.

tan'ı Başbakan General Metaxas temsil etti. Yani Yunanistan, Atatürk'e son saygıyı göstermekte de kusur etmedi.

Bu hava içinde Selanik Belediye Meclisi, Atatürk'ün doğduğu evin bulunduğu sokağa "Kemal Atatürk Sokağı" adı verilmesini kararlaştırdı. Selanik Belediye Başkanı K. Merkurii, 15.12.1938 tarihli ve Prot. No. 73705 sayılı bir yazıyla Türkiye'nin Selanik Konsolosu Idris Çora'ya resmen duyurdu. Yazı şöyleydi:

"Dost ve Müttefik Türkiye Cumhuriyetinin Reisi ve Selanik'in Büyük Çocuğu Kemal Atatürk'ün vefatı münasebetiyle Selanik Belediye binasında toplanan Belediyemizin Idare Meclisi tarafından ittihaz olunan mukarrerat meyanında Merhumun doğduğu Apostolu Pavlu Sokağı adının Aya Dimitri Caddesi köşesinden itibaren Kallitheas Meydanlığına kadar Kemal Atatürk Sokağı olarak tebdiline karar verildiğini tebliğ eylemekle kasbi şeref eylerim."^{24a}

Yani eski adı "İslahane Caddesi" olan Apostolu Pavlu Sokağının bir bölümünün adı "Kemal Atatürk Sokağı" olarak değiştirilecekti. Değiştirilecek bölüm topu topu 160 metre uzunluğundaydı. Eski adı "Mithat Paşa Caddesi" olan Aya Dimitri Caddesi köşesinden, eski adı "Gölcük Mahallesi" olan Kallitheas Meydanına kadarki bölüme Atatürk'ün adı verilecekti. Belediye meclisinden karar çıkmıştı. Ama Yunan makamları sonradan fikir değiştirmiş olacaklar ki bu kadarını bile Atatürk'e çok gördüler. Atatürk'ün ölümünün üzerinden yarım yüzyıl geçtiği halde bugün hâlâ Selanik'te bir "Kemal Atatürk Sokağı" yoktur, bir Atatürk büstü, bir Atatürk heykeli de yoktur. Oysa Atatürk'ün doğduğu kente O'nun heykelinin dikilmesi, doğduğu evin sokağına "Kemal Atatürk" adı verilmesi, Selanik kentine ve komşu Yunanistan'a olsa olsa onur kazandırırdı.

24a) Ibid., tıpkıbasım 7.

Yugoslavya'da

Atatürk'ün ölümü öteki Balkan ülkelerinde de büyük üzüntü yarattı. Yugoslavya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Stoyadinoviç, Atatürk'ün toprağa verildiği gün basına şu demeci verdi:

"Yeni Türkiye'nin kurucusu büyük dostumuz Atatürk'ün cenaze merasiminin yapıldığı şu anda, Krallık Hükümeti ve bütün Yugoslav milleti namına dost ve müttefik Türk milletine maruz kaldığı acı için en derin sempatilerimizi arz etmek isterim. Atatürk, devrimizin en büyük adamlarından biridir. Şahsında en yüksek şövalye ve büyük adam meziyetlerini taşıyordu...

Modern Türkiye Cumhuriyeti dünyanın terakkiperver devletleri arasında bugün mühim bir amil teşkil etmektedir. Atatürk, memleketimize karşı emin ve kıymetli dostluk hisleri besledi. Yugoslav milleti de yeni Türkiye'nin Ata'sına ve onun kahraman milletine karşı daima aynı hislerle mütehassis olmuştur. Büyük ölünün katafalkı önünde fikren büyük bir acı ile eğilerek, Türkiye Cumhuriyeti İnönü ve bütün Türk milletine derin sempati ve dostluk hislerimizi ve Atatürk eserinin gelecekte bütün insanlığın nefine olarak yayılması temennisini arz ederiz."²⁵

Romanya'da

Romanya da Türkiye'nin yasına katılmıştır. Atatürk'ün cenaze töreninin yapıldığı gün bütün Romanya'da resmi ve hususi binalara yarım bayrak çekilmiştir. Türkiye'ye karşı dostluk, kardeşlik jesti olarak Romen bayraklarıyla birlikte Türk bayrakları da binalara çekilmiştir. Hükümetin emriyle Romanya'da okullar derslere ara vermişler, öğretmenler ders yapmayarak öğrencilere

25) Aynı tarihli, *İlave sayı, Atatürk'ün Vefatları*, Ankara, II. Teşrin 1938, No. 60 Mükerrer, s. 75.

rine Atatürk'ü anlatmışlardır. Romanya radyosu Atatürk hakkında uzun konferanslar yayımlamıştır. Romen basını sütunlarını Atatürk'le ilgili duygulu yazılarla doldurmuştur. Gazeteler, Ankara'da yapılan cenaze töreniyle ilgili ayrıntılı haberler de yayımlamışlardır.²⁶

Bulgaristan'da

Atatürk'ün cenaze töreni dolayısıyla Sofya'da Kral Sarayındaki bayrak da yarıya indirilmiştir. Bulgar ajansının Sofya'dan bildirdiğine göre, o gün, Türk-Bulgar Derneği Sofya'da büyük bir toplantı yapmış, Türkiye Elçisi'nin de hazır bulunduğu bu yaslı toplantıda Atatürk hakkında çeşitli konferanslar verilmiştir. Türk-Bulgar Derneği Başkanı Mebus Petko Stoyanof, toplantıyı açış konuşmasında, komşu ve dost Türkiye'nin büyük yasına Bulgaristan'ın katıldığını belirtmiş ve arkasından Atatürk için saygı duruşunda bulunulmuştur. Bulgaristan'ın eski Ankara Elçisi Todor Pavlov ve diğer konuşmacılar, Atatürk'ü çeşitli yönleriyle toplantıda hazır bulunanlara tanıtmışlardır. Derneğin İkinci Başkanı Popaldof, Atatürk'ün "şimdiye kadar dünyanın tanımış olduğu ıslahatçıların ön safında yer aldığını" belirtmiş, Pavlov ise "Atatürk öldü, ama onun eseri ebedi olacaktır," demiştir.²⁷

Bulgaristan'daki Türk azınlığı, Atatürk için gözyaşı dökmüş, fakat duygularını tam olarak açıklama imkânı bulamamıştır. Bulgarlar bu yaslı günde dahi Türklere baskı yapmaktan geri kalmamışlardır. Filibe Konsolosumuz Fevzi Kortan bu konuda şöyle yazıyor:

"Bulgaristan Türkleri bu elim haberden pek müteessir ol-

26) Ibid., s. 76.

27) Ibid., s. 76.

muşlardır. Sofya gazetelerinden aynen iktibas suretiyle elim zıya haberini neşreden Filibe gazetelerini, Bulgar Polis makamının takib ve tazyikine duçar olmamak için, binbir güçlüklerle gizlice tedarik ettikleri ve bizler kadar kalpleri yanarak gözyaşı döktükleri ayrıca öğrenilmiştir.²⁸

Aynı raporunda Konsolos Fevzi Kortan şu bilgileri de veriyor:

"Mahalli Bulgar resmi makamları ise Büyük Önderin vefatının Türkiye'de bir irtica hareketi ve bir karışıklık doğuracağını zannetmişler ve hâlâ da etmekte bulunmuşlardır. Böyle bir hadise zuhuru, Bulgarlar tarafından Edirne hakkında beslenen emellerin tahakkukunu kolaylaştırmaya yarayacağından dolayı, bu resmi mahafilde sabırsızlıkla beklenilmiştir. Evvelki gün talebelerin ağızlarından 'Edirne'yi alacağız' tarzında sözler işitilmiştir. Bu husus, Bulgar hocalarının, Büyük Önderimizin şahsında duçar olduğumuz bu elim zıyadan dolayı Türkiye'nin zaafa düştüğü ve binaenaleyh Trakya üzerindeki Bulgar emellerinin tahakkukunun yakın bulunduğu hakkında, talebeleri arasında propaganda yaptıklarını pek aşikâr bir surette göstermektedir.

Saniyen, bundan iki gün evvel Muavin Konsolos Zekâi Çaka'nın evinin karşısındaki evin duvarına ve dün de Konsolosluk Kâtibinin evinin karşısındaki duvara kalın harflerle 'Trakya'yı veriniz' tarzında yazılar yazılmış ve Türk dostluğu besleyen bazı Bulgarlar tarafından Hükümet nezdinde yapılan teşebbüsler üzerine bunlar dün akşam sildirilmiştir..."²⁹

Anlaşılan, Atatürk'ün ölümü üzerine, dar kafalı Bulgar komitacılarının yayılmacı iştahları kabarmıştır. Dünya Atatürk'ün ölümüne yas tutarken Bulgar komitacıları önlerine yeni bir fırsat çıkacağı hayaline kapılmışlar, Türkiye'nin ulusal yasına adeta sevinmişlerdir!

28) DBA, T.1-A.1-f.1, Filibe Konsolosluğundan Sofya Elçiliğine şifre, 3.12.1938, N. 133.

29) Ibidem.

Ancak Bulgar Hükümeti, Türkiye'nin yasını paylaşmakta ve Atatürk'e son saygıyı göstermekte kusur etmemiştir. Bulgaristan, Atatürk'ün cenaze törenine Saray Nazırı General Panov başkanlığında üç generalden ve 83 askerden oluşan bir heyetle katılmıştır. Bulgar Kralının ve Sofya Hükümetinin bu dostluk jesti Ankara Hükümetini duygulandırmıştır.

Cenaze törenine Romanya Hükümeti "Regina Maria" adlı destroyer ve 63 asker göndermiştir. Törene katılan 6 kişilik Romen heyetine Hava ve Harbiye Nazırı General Paul başkanlık etmiştir. Yugoslavya, Harbiye ve Bahriye Nazırı General Milutin Nediç başkanlığında altı kişilik bir heyetle Atatürk'ün cenaze törenine katılmış ve ayrıca 88 kişilik bir askeri birlik göndermiştir. Arnavutluk, Adliye Nazırı Faik Shatkou başkanlığında dört kişilik bir heyetle ve dört askerle cenaze töreninde temsil edilmiştir.

Kısacası, Balkan ülkeleri, Balkanlarda barış faktörü ve güvenilir büyük bir dost saydıkları Atatürk'ün ölümünde Türkiye'nin yanında yer almışlar, Türk ulusunun yasını paylaşmaya özen göstermişlerdir.

DOĞUDA

Cezayir'de

Atatürk'ün ölüm haberi, Asya ve Afrika ülkelerini de derinden sarsmıştır. Henüz bağımsızlığına kavuşmamış olan bu ülkeler, çeşitli yollarla duygularını Türkiye'ye duyurmaya çalışmışlardır. 11 Kasım 1938 sabahı, Cezayir'in Tlemcen şehriden Türkiye'nin Paris Büyükelçiliğine çekilen telgrafta, "Atatürk'ün

amansız kaybını şaşkınlıkla öğrendik. Kardeş milletin büyük acısını paylaşır, Tlemcen gençliği adına hüznü taziyetler sunarız," deniyordu.³⁰

Cezayir'in Sidi-bel-Abbes Şehri Müslüman Gençliği imzasıyla Paris Büyükelçiliğimize çekilen başsağlığı telgrafı da şöyle kaleme alınmıştı:

"Atatürk'ün amansız ölümünü şaşkınlıkla öğrendik. Kardeş Türk milletine hüznü taziyetler sunarız. Bel-Abbes Müslüman Gençliği."³¹

Bunun gibi Cezayir'in çeşitli yörelerinden Türkiye'nin Paris Büyükelçiliğine pek çok başsağlığı telgrafı çekilmiştir. Oran şehrinden gelen telgrafta, "Oran halkı olarak milli yasınıza katılır, üzgün taziyetlerimizi sunarız," deniyordu.³² Başkent Cezayir şehri belediye meclisi üyelerinden Türkiye'nin Paris Büyükelçiliğine gönderilen telgraf şöyleydi:

"Cezayir Şehir Meclisi Müslüman üyeleri, Atatürk'ün şahsında Türk milletinin uğradığı feci kayıp dolayısıyla size derin sempatilerini gönderirler. O'nun sosyal yenilik ve kuruculuk eseri, gelecek kuşaklar için eğitici bir örnek olacaktır."³³

Cezayir Halk Partisi adıyla çekilen telgrafta bütün Cezayir halkının duyguları dile getiriliyor ve şöyle deniyordu:

"Büyük Başkan Kemal Atatürk'ün kaybına derinden sarsılan Cezayir Müslüman halkı, en muzaffer evladını kaybetmiş olan kardeş milletin yasını içtenlikle paylaşır. Cezayir Halk Partisi."³⁴

A. Merad adında, Fransızlaşmış bir Cezayirli öğretmen ise

30) BİLAL N. ŞİMLİR, "Atatürk'ün Hastalığı. Atatürk'ün Ölümü: Fransa'da Yankılar", *Belleken*, Sayı 204, s. 1297.

31) *Ibid.*, s. 1297.

32) *Ibid.*, s. 1298.

33) *Ibid.*, s. 1340.

34) *Ibid.*, s. 1298.

Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a, 12 Kasım 1938 günü şu duygulu mektubu göndermiştir:

"Sayın Büyükelçi,

Ben basit bir kişiyim ve belki Ekselanslarına yazmaya hakkım yoktur. İyice Fransızlaşmış bir Cezayirli aileden doğdum. Bununla birlikte, bizde babadan oğula değişmeden geçen geleneği asla unutmadım. Bu geleneğe göre bizler, Fransızların işgalinden önce Cezayir'e yerleşmiş olan o Türk soyundan gelmekteyiz. Doğum şehrimiz Tlemcen'de bize Kourgoules lakabı verilir. Araplar ve Avrupalılar bizden aynı şekilde nefret ediyorlarsa bu, ecdadımızın hatırasından ve bizim asil gurur duygusu taşımamızdandır.

Günümüzde bizim gözlerimiz bir tek adama çevrilmişti. Kader o adamı bir milleti kurtarmak ve hakir görülmeekten korumak için seçmişti. Fetih topraklarına, Libya'ya, Tunus'a, Cezayir'e serpilmiş aynı milletin bazı çocukları, ne yazık ki hakir görülmeekten kurtulamadılar. Evet bizler artık geri dönmemek üzere Fransızlaşmış bulunuyoruz. Ama ecdadımıza taparcasına saygı .beslemeyi hiç kimse bize yasaklayamaz. Şu halde Ekselans, şunu söylememe müsaade buyurunuz ki, Türkiye sınırları dışında, burada Fransa'da da kendi kendini (Türklüğünü) hatırlayan yürekler vardır. Kemal Atatürk öldü ve sizler gibi bizler de ağlaşıyoruz. Medenileşmek için milliyetini değiştirmiş olan bizler, o büyük yenilikçi adama, o Mustafa Kemal'e (Mustapha le Parfait) sizlerin neler borçlu olduğunuzu biliriz.

Bu saygının biçimini hoşgörünüz Ekselans. İnanınız ki son derece içtenlikle kaleme alınmıştır."³⁵

Bu içten mektup insanı duygulandırıyor ve düşündürüyor. Adeta yeniden bir millet yaratan Atatürk, "Ne mutlu Türküm diyene!" diye haykırırken, yalnız Türkiye'ye ve Türkiye civarında

35) Ibid., s. 1299.

yaşayan soydaşlarımıza değil, ta uzaklarda ve derinlerde gömülü yüreklere de Türklük bilinci, Türklük gururu vermiş demektir. Öyle ki o yıllarda Asya ve Afrika ülkelerinde doğan erkek çocuklara "Mustafa Kemal" adı verildiği görülmüştür.³⁶

Madagaskar'da

Atatürk'ün ölümü Afrika'da yalnız Cezayir'de değil, kıtanın hemen hemen her köşesinde derin yankılar yapmıştır. Tunus'ta, Libya'da, Mısır'da aynı etkiler görülür. O kadarla da kalmamıştır. Matem havası Cezayir'den Madagaskar'a, oradan ta Güney Afrika'ya kadar her tarafı sarmıştır. Madagaskar adasının doğu kıyısındaki Tamatave (Toamasina) şehrinde Türkiye'nin Paris Büyükelçiliğine çekilen 12 Kasım 1938 günlü bir telgraf şöyle kaleme alınmıştır:

"Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in ölümünü, Tamatave Müslüman topluluğu büyük bir üzüntüyle öğrenmiştir. Büyük Millet Meclisine sempatilerinin iletilmesini diler ve İslam davasının muzaffer kahramanı için Allaha dua ederiz."³⁷

Bunun gibi Güney Afrika'nın çeşitli bölgelerinden birçok başsağlığı telgrafları alınmıştır. Oralarda da Atatürk'ün zamansız ölümüne gözyaşları dökülmüştür. (Bkz. Belge No. 18-22)

ASYA'DA

Koca Asya kıtasına gelince; Atatürk'ün ölümü üzerine hemen hemen bütün Asya halkları derinden sarsılmışlardır. Ölüm

36) 1988 yılında Cezayir'in Pekin'deki Askeri Ataşesi de "Mustafa Kemal" adını taşımaktadır. Tlemcen şehrinde olan ataşenin kız kardeşi de Sabiha Gökçen adını taşıyormuş. (B.N.Ş.)
37) Şimşir, "Atatürk'ün Hastalığı...", *Belleken*, sayı 204, s. 1298.

haberini duyunca Türk meslektaşına başsağlığına koşan Paris'teki İran Elçisi, "Türkiye'nin uğradığı amansız matem İran'da da şiddetle hissedilecektir," der.³⁸ O sırada Paris'te bulunan Suriye Başbakanı Cemil Mardam'la Suriye'nin Ankara Temsilcisi birlikte Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz'ı ziyaret ederler ve "Atatürk'ün yalnız Türkiye için değil, bütün yakın şark akvamı (ulusları) için de büyük bir önder olduğunu" belirterek başsağlığı dileklerini sunarlar.³⁹

Azerbaycan'da

Paris'teki Azerbaycan Milli Delegasyonu Başbakanı Dr. Mir Yakub, beş arkadaşıyla birlikte 12 Kasım 1938 günü Türkiye Büyükelçisine aşağıdaki duygulu mektubu göndermiştir:

"Büyük Dâhi Atatürk'ün, tarihi şeref dolu asil milletin yetiştirdiği ve Türk ırkına has bütün büyüklük ve cesareti kendi benliğinde birleştiren, bütün Türk halklarının manevi önderi olan Büyük Şefin ölümü dolayısıyla, en heyecanlı ve kardeşçe tazimlerimiz Türkiye Hükümetine ve Türk halkına ulaştırılmasını bütün Azerbaycanlılar adına rica ederiz. O'nun şerefli ve ölümsüz hatırası bütün Türklerin kalbinde ebediyen yaşayacaktır ve kaybına yalnız Türkiye'de değil, bütün Azeri Türklerince de acı acı gözyaşı dökülmektedir.

O'nun verdiği örnek, çizdiği yol hiçbir zaman unutulmayacaktır. Biz şu inançtayız ki, Atatürk'ün büyük zekâsının tasarladığı ve giriştiği muazzam eser hiç duraklamadan devam edecek ve tamamen gerçekleşecektir.

Bugün yabancı boyunduruğunda, hürriyetinden mahrum olan Azeri halkının, bu büyük mateme istediği gibi katılamayışı-

38) Ibid., s. 1305.

39) Ibidem.

nı; duyduğu muazzam acıyı ve şaşkınlığı bütün ölçüleriyle açıklamak imkânlarından mahrum bulunmasını derin bir üzüntüyle karşılıyoruz. Ama, Büyük Şefin ölümü üzerine damarlarında Türk kanı taşıyan bütün insanların döktükleri gözyaşlarını, duydukları büyük acıyı Azeri Türkleri de yürekten paylaşırlar."⁴⁰

HİNT YARIM KITASINDA

Azerbaycan'dan Doğuya gidince, özellikle Hindistan'da büyük bir dalgalanma görülür. Hint yarım kıtası, Kurtuluş Savaşımızda bizi desteklemişti; Cumhuriyet döneminde de yeni Türkiye'yi yakından izlemiştir. Bugün Pakistan, Hindistan ve Bangladeş devletlerini oluşturan Hindistan aydınları Atatürk'ün ölümüne gerçekten pek üzülmüşler, bu üzüntülerini dolaylı yollarla Türkiye'ye de duyurmaya çalışmışlardır.

Pakistan'da

"Pakistan Milli Hareketi"nin Londra Şubesi Kurucu Başkanı Rahmet Ali, 10 Kasım 1938 günü Londra Büyükelçiliğimize gönderdiği başsağlığı telgrafında, "O'nun ölümüyle Türkiye yaratıcısını, Asya kahraman milliyetçilik önderini ve dünya en büyük devlet adamlarından birini kaybetti," der ve yaslı başsağlığı dileklerini sunar. (Bkz. Belge No.50)

Pakistan Devletinin kurucusu ve milli kahramanı Cinnah, o zaman başkanı bulunduğu İslam Ligi (Muslim League) örgütüne hemen çağrıda bulunur ve 18 Kasım 1938 gününün bütün Hin-

40) Ibid., s. 1305-1306.

distan'da "Kemal Günü" olarak anılmasını ister. "İslamın en büyük evladından biri" diye vasıflandırdığı Atatürk'ün kaybından dolayı Hindistan Müslümanlarının en derin üzüntülerinin dile getirilmesi için toplantılar düzenlenmesi çağrısında bulunur. (Bkz. Belge No. 51) Liderin bu çağrısına bütün Hindistan yarım kıtasında uyulmuştur.

Cambridge Üniversitesinde okuyan Pakistanlılardan Muhammed Yusuf Han, Londra Büyükelçiliğimize gönderdiği mektubunda şunları söyler:

"Çağımızın en büyük kahramanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü dolayısıyla, halen Cambridge Üniversitesinde bulunan Pakistan Müslümanları adına, ülkemizin temsilcisi olarak size yürekten üzüntümüzü ve derin kayıp duygumuzu sunarım.

Türkiye'nin uğradığı onarılmaz kaybın tamamen bilincine ermiş olarak, Türk Milletinin en büyük milli yasına yürekten katılırız."⁴¹

Büyük Britanya Müslümanları Derneği üyeleri, Londra'daki merkezlerinde bir toplantı yapar ve Atatürk'ün ruhu için dua eder. Dernek başkanı, yalnız Türkiye'nin değil, bütün dünyanın büyük bir adam kaybetmiş olduğunu belirterek Türkiye Büyükelçiliğine başsağlığı dileklerini sunar.⁴²

Haydarabad Başbakanı Sir Akbar Haydari, Londra Büyükelçimiz Fethi Okyar'a çektiği telgrafta, "Müthiş kaybı dolayısıyla Türk milletine en derin sempatilerimi (sunarım)," der.⁴³ Türkiye'nin Kalküta Fahri Konsolosu Mausell, çektiği başsağlığı telgrafında, Atatürk'ün ölümü üzerine orada adeta "şok geçirmiş" olduklarını belirtir.⁴⁴

41) Ibid., s. 1430.

42) Ibid., s. 1431.

43) Ibid., s. 1433.

44) Ibid., s. 1434.

Karar Örnekleri

Hint yarım kıtası Afganistan sınırından Doğu Bengal'e kadar baştan başa adeta sarsılmış gibiydi. Her tarafta belediyeler, okullar, dernekler, çeşitli kuruluşlar Atatürk'ün ölümünden duydukları derin üzüntüyü dile getirmeye çalışmışlar, üzüntülerini kayda geçiren kararlar almışlar ve bunları çeşitli yollarla Türkiye'ye de duyurmak istemişlerdir. Bu belgelerden birkaç örnek aşağıda sunulmaktadır.

Haydarabad Belediye Meclisinin başsağlığı kararı şöyle kelleme alınmıştı:

"Belediye Meclisi, Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'nın ölümünden dolayı duyduğu büyük üzüntüyü kaydetmek ister. Kemal Atatürk, dünyaca tanınmış kale gibi bir şahsiyetti. O'nun ölümü bütün dünya için bir kayıptır. Belediye Meclisi, bu acı anlarında Türk milletine sempatisini sunar ve bu karar örneğini Türkiye Büyük Millet Meclisine iletmesini Belediye Başkanından rica eder."⁴⁵

Delhi Belediye Meclisinin karar örneği şudur:

"Delhi Belediye Meclisinin bu toplantısı, Kemal Atatürk'ün ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü ve acıyı kaydeder. O, yalnız modern Türkiye'nin kurtarıcısı ve yaratacısı değil, aynı zamanda bütün Doğunun iftihar kaynağıydı.

Belediye Meclisi, uğradığı kayıptan dolayı Türk Milletine sempatisini bildirir ve bu karar örneğinin normal yolla (Türk Milletine) sunulmasına karar verir."⁴⁶

Pencap Eyaletine bağlı Lyallpur Belediye Meclisinin oybirliğiyle ayakta aldığı kararda şöyle deniyordu:

"Başkanın teklifiyle Belediye Meclisi, Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün acı ve zamansız ölümü do-

45) Ibid., s. 1437.

46) Ibid., s. 1441.

layısıyla yürek dolusu üzüntüyü kaydeder. O, general olarak büyüktü, diplomat olarak büyüktü, sosyal reformcu olarak büyüktü. Devlet adamı olarak büyüktü, kurucu olarak büyüktü ve ülke milliyetçiliğinin gerçek ruhu olarak büyüktü. Bu karar örneğinin basına ve Türk milletine iletilmesi de ayrıca önerildi."⁴⁷

Hinduların Yası

Karar örnekleri sürüp gidiyor. Türkiye'nin Kalküta Fahri Konsolosu L. C. Mausell, bu karar örneklerinden 63 tanesini 29 Kasım 1938 günlü bir yazıyla Londra Büyükelçiliğimize ilet-ti. Ayrıca, 18 Kasım Cuma günü, Cinnah'ın çağrısına uyularak, bütün Hindistan'da "Kemal Günü" olarak anılmış olduğunu du-yurdu. Şunları yazdı:

"18 Kasım günü, bütün Hindistan'da 'Kemal Günü' olarak anıldı. Bütün Müslüman dükkânları, okulları ve kamu kuruluşla-rı, rahmetli Cumhurbaşkanı'na ve Türk halkına saygı gösterisi olarak kapatıldı. Yalnız Müslüman halk değil, Hinduların da bü-yük çoğunluğu aşırı sempati gösterdiler."⁴⁸

Hindistan'da Atatürk'ün ölümüne en çok Müslümanlar üzülmüş gibi görünüyordu. Ama Fahri Konsolosun da belirttiği gibi, Hindular da Müslümanlara katılmışlar, onlar da Türkiye'nin ya-sını paylaşmışlardı. Londra'daki Hindistan Sosyal Kulübü Baş-kanı P.V. Subba Row, 23 Kasım 1938 günü Türkiye Büyükelçi-si Fethi Okyar'a şunları yazmıştı:

"Şanlı liderleri Mustafa Kemal Paşa Atatürk'ün ölümü üze-rine uğradıkları büyük kayıp dolayısıyla, Ekselanslarının Hükü-metine ve Türk milletine Londra Hint topluluğunun en derin

47) Ibid., s. 1441-1442.

48) Ibid., s. 1435.

sempatisini Ekselanslarına iletmek, Hindistan Sosyal Kulübü üyelerince benden rica edildi. Londra'daki Hintlilerin kanaatince, Kemal Paşa yalnız Türkiye'ye değil, fakat bütün Asya halklarına da büyük hizmetlerde bulunmuştur. O, kendi ülkesinde yaptığı reformlarla öteki Asyalılara da ilerleme ve özgürlük yolunu göstermiştir. Hatırası sonsuza değin yaşasın.

Hindistan Sosyal Kulübünün Pazar günü (20.11.1938), Buckingham Gate, St. James Court'ta yaptığı toplantıda, Hint topluluğu ayakta sessiz saygı duruşunda bulunarak Cumhurbaşkanını Mustafa Kemal Paşa Atatürk'ün anısına saygısını belirtmiştir.

Ekselansları bu mesajımızı Hükümetinize iletirlerse minnettar kalınız."⁴⁹

Görülüyor ki, Hintliler de Atatürk'ü önder olarak bilmişlerdi. Atatürk'ün izinde yürüyerek bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşabileceklerinin bilincine varmışlardı. Hint topluluğu da kendiliğinden Atatürk'e son saygıda hiç kusur etmiyordu.

Bengal'de

Atatürk'ün ölümüyle en fazla sarsılan bölgelerden biri Bengal olmuştur. Bugünkü Bangladeş'i de kapsayan Doğu ve Batı Bengal'de Atatürk'ün kaybı çok yoğun biçimde hissedilmiş, yaşanmıştır. Belki Müslüman nüfus yoğunluğunun fazla oluştundan, belki başka nedenlerden, Bengal halkı Türk milletinin yasını içten paylaşmış, Atatürk'ün ölümüne yürekten üzülmüştür. Bu üzüntü köylere kadar yayılmıştır.

Doğu Bengal'in Chittagong Belediye Meclisi 28 Kasım günü şu kararı kabul etmiştir:

49) Ibid., s. 1432.

"Chittagong Belediye Meclisinin bu toplantısında, Türkiye Cumhurbaşkanı, modern Türkiye'nin kurucusu, dünyanın şimdiye kadar tanıdığı en büyük adamlardan biri olan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın zamansız ölümü dolayısıyla duyulan derin üzüntü ve kayıp duygusunun kaydedilmesi kararlaştırıldı.

Bu karar örneğinin mahalli basına, Kalküta'daki Türk Konsolosluluğuna, Basın Birliğine ve bütün Kalküta gazetelerine gönderilmesine de karar verildi.

Şanlı Ölünün anısına bir saygı belirtisi olarak, 7 Aralık 1938 Çarşamba günü akşam saat 5.30'a kadar toplantıya ara verilmiştir.

Başkan tarafından teklif edildi.

Toptan ayağa kalkılarak kabul edildi."⁵⁰

Demek ki Chittagong Belediye Meclisi, toplantılarına on gün süreyle ara vermişti. On gün boyunca yas tutacaktı. Atatürk'ün ölümü Bengalliler için de bir kayıp olarak görülüyordu.

Bengal'de belediye meclisleri gibi, dernekler, okullar da Türkiye'nin yasını paylaşmışlardı. Bengal'in Gautai Hukuk Kolejinin 29 Kasım günü kabul ettiği kararda şöyle deniyordu:

"Earle Hukuk Koleji görevlileri ve öğrencileri, bu toplantıda, modern Türkiye'nin yaratıcısı ve dünyanın en büyük reformcularından biri olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün erken ölümünden duydukları yürek dolusu üzüntüyü belirtirler ve O'nun ebedi istirahatı için Ulu Tanrıya dua ederler."⁵¹

Bengal bölgesi Hughly ilçesine bağlı Konnagar köyü Gençlik Derneği, "En Büyük Milli Kahraman ve Modern Türkiye'nin Yaratıcısı" diye nitelendirdiği Atatürk'ün ani ve acı ölümü dolayısıyla Türkiye'deki kardeşlerine en içten başsağlığı dileklerini sunuyordu.⁵²

50) Ibid., s. 1432-1444.

51) Ibid., s. 1445.

52) Ibid., s. 1447.

SONUÇ

Burada bir sonuca varmak gerekirse şunlar söylenebilir:

Atatürk'ün ölümü, hem Batıda, hem Doğuda büyük yankılar yapmıştır. Ölümü dolayısıyla Atatürk, dünyanın hemen her tarafında saygıyla anılmış ve haklı olarak yüceltilmiştir.

Batıda ve Balkanlarda Atatürk'ün ölümü, bir "barış faktörü"nün, dostluğuna güvenilen bir büyük liderin dünya siyaset sahnesinden çekilişi olarak görülmüş ve üzüntüyle karşılanmıştır. Atatürk'ün tam İkinci Dünya Savaşı öncesindeki dönemde, dünyanın yeni bir savaşa sürüklenmekte olduğu bir sırada göçüp gitmiş olması, üzüntüleri daha da artırmış ve ayrıca kaygılar yaratmıştır.

Asya ve Afrika'nın ezilen halkları arasında Atatürk'ün ölümü daha değişik, daha derin yankılar yapmıştır. 1938 yılında henüz bağımsızlığına kavuşmamış olan Doğunun o "mazlum milletleri"nin Atatürk'ü nasıl kavramış, nasıl algılamış oldukları buradaki belgelerde açıkça görülür. Belgeler üzerinde yaptığım hızlı bir tarama, Asya ve Afrika halkalarının Atatürk hakkında 73 çeşit sıfat kullanmış olduklarını gösterdi. (Bkz. Belge No. 75) Bu sayı daha da artırılabilir.

Asya ve Afrika halkları Atatürk'ün yalnız Türkiye'nin lideri olarak değil, aynı zamanda "Doğunun Kahramanı" olarak da benimsemişler, bağırklarına basmışlardır. O'nu kendi liderleri gibi görmüşlerdir. Doğunun İslam kitlelerinin gözünde Atatürk, "İslamın Kahramanı", "İslam Dünyasının Ümidi" idi. İslam olsun, olmasın, Asya ve Afrika ülkeleri O'nu genel olarak bütün "Doğunun Kahramanı" olarak sevip sayıyorlardı. Atatürk, bir meşaleydi, bir ışıktı, yol göstericiydi, önderdi, liderdi, liderlerin lideriydi.

Denilebilir ki Atatürk, bugün "Üçüncü Dünya" denen ülkelerin hepsinin lideri durumundaydı. Zamansız ölmüştü, ama Do-

ğunun kurtuluşunu, özgürlüğünü hazırlayarak gözlerini kapamıştı. Ölümü dolayısıyla Atatürk, Doğuda bir kere daha yoğun biçimde hatırlanmış ve yaşanmıştı. Ölümüyle dahi Atatürk, "mazlum milletler" dediği Doğu halklarının kurtuluş ümitlerini kamçılarmıştı. O'nun ölümünden kısa bir zaman sonra sömürge imparatorlukları hızla çökmüş ve ezilen kitleler birer birer bağımsızlığa, özgürlüğe kavuşmuşlardı. Asya ve Afrika ülkelerinde coşkuyla dalgalandırılan her bağımsızlık bayrağında Atatürk rüzgârı, Atatürk esintisi, Atatürk ülküsü vardı. Atatürk, Doğuda bağımsızlık ve özgürlük çıkışı açan, yeni bir çağ başlatan büyük önderdi.

Ama, yazıktır, Türkiye olarak biz, Atatürk'ün bu evrensel büyüklüğünü zamanında yeterince kavrayıp değerlendiremedik. Doğunun ezilen halkları Atatürk'ten esinlenerek özgürlük savaşı verirlerken biz onlara yeterince yakın, yeterince sıcak olamadık. İkinci Dünya Savaşı ve arkasından Soğuk Savaş dönemlerini yaşadık. Kendi derdimize düştük, kendi içimize kapandık ve büyük Atatürk'ü de adeta kendi sınırlarımıza hapsettik. Atatürk'ü yalnız Türkiye'nin lideri olarak değil, aynı zamanda Doğunun Kahramanı gibi gören ve kendi liderleri gibi benimseyen Doğu halklarına dikkatimizi pek çeviremedik. Çok zaman kaybettik. Bu zaman içinde köprülerin altından çok sular aktı. Doğuda, Atatürk'ü önder tanıyan birinci kuşak liderler göçüp gitti. Yerlerine ikinci, üçüncü kuşak liderler geldi ve oralarda Atatürk adeta unutuldu.

Ve şimdi yeniden tarih araştırmaları yapmak, Atatürk'ün Doğudaki etkinliğini belgelemek, evrensel büyüklüğünü su üstüne çıkarmak ve bunu hakkıyla değerlendirmek gerekiyor. Atatürk, yeni yeni araştırmacılar bekliyor.

BELGELER :
BASŖAĞLIĐI MESAJLARI

No: 1
T.C. KÂBİL BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN DIŞİŞLERİ
BAKANLIĞINA

Yazı
No. 4762/129

Kâbil, 13 İkinci Teşrin 1938
(Alınışı 28.11.1938)

Atatürk'ün rahatsızlıkları ve vefatları haberi Afganlılar ve Hindistan Müslümanları arasında derin teessür uyandırmış, yeni Cumhurbaşkanımızın iş başına gelmeleri de emniyet ve sevinç ile karşılanmıştır.

Afgan Kral hanedanından olan Sadrazam, Harbiye Veziri, Saray Veziri, Maarif Veziri, bütün diğer vezirler, Âyan ve Mebusan Reisleri ile bu iki Meclis azalarından on beşer kişilik birer heyet, bütün vezirliklerin ve müstakil müdüriyetlerin Müsteşar ve Umum Müdür ve Müdürleri, Kralın Başyaveri ve Başkâtibi, burada bulunan Afgan generalleri, Harbiye Vezirliği Şube Şefleri, Harbiye Mektebi Kumandan ve zabitleri, Edebi Encümen ve Ulema heyeti azaları Büyükelçiliğimize kadar gelerek taziyet etmiş ve teessürlerini bildirmişlerdir.

Şimdiye kadar başkalarına gösterilmemiş olan bu saygı dolayısıyla oradaki Afgan Büyükelçisine hoşnutluk bildirilmesi muvafık olur sanırım.

Aldığımız haberlere göre, Hindistan Müslümanları camilerde toplanarak Atatürk'ün sağlığına dualarda bulunmuşlardır. Ölüm haberi üzerine büyük şehirlerde dükkânlarını kapamaları

için Müslim-lig adındaki teşekkülün Başkanı Avukat İsmail Cin-nah beyanat yapmış ve büyük şehirlerde dükkânlar kapanmıştır.

Bugün Bombay Konsolosluğundan aldığımız telgrafta defin günü sorulmasına bakılırsa yine dükkânlar kapanacaktır.

Royter ajansının da Hindistan'da çok muvafık neşriyat yaptığı dinlenilmiştir.

Büyükelçi
(İmza) ESENDAL

Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA)-T.1-A.1-f.1

No: 2
T.C. BERLİN BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN DIŞİŞLERİ
BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 551

Berlin, 10.11.1938
(Alınışı 11.11.1938)

Atatürk'ün irtihali burada duyulur duyulmaz elyevm Berlin'de bulunmayan Führer ve Hariciye Nazırının telefonla vaki emirleri üzerine Devlet Nazırı Dr. Maysner, Führer namına, ve Hariciye Kâtibi Umumisi Baron Veyseger Hariciye Nazırı namına Büyükelçiliğe bizzat gelerek taziyede bulunmuş ve sade Türkiye'nin değil, bütün Avrupa'nın ve bu meyanda Türkiye'ye karşı dostluk hisleri ile mütehassis olan Almanya'nın büyük bir şahsı kaybetmiş olduğunu ilave eylemişlerdir. Müşarünileyhi müteakip sefirler bizzat taziyeye gelmektedirler.

Arzederim.

Hamdi ARPAÇ

DBA-T.1.-A.1-f.1

No: 3
T.C. BERLİN BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN DIŞİŞLERİ
BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 552

Berlin, 11.11.1938
(Alınışı 11.11.1938)

Büyük Önderin ufulü Almanya'da derin teessürler doğurmuştur. Berlin radyosu Atatürk'ün millet ve yurda yaptığı sayısız ve kıymet biçilmez hizmetlerinden bahsettikten sonra, gayelerine erişmiş olarak gözlerini kapadığını büyük bir huşu içerisinde ifade eylemiştir.

Alman matbuatının hemen kâffesi Türkiye'ye hasrettikleri başmakalelerinde Atatürk'ün yüce varlığını büyük bir saygı ile yâdetmişler, bilhassa "Berliner Tagblatt" bu vesile ile Führer'in bir Türk politikacısına, "Kemalist Türkiye'nin muvaffak olan istiklal mücadelesinin kendisine Umumi Harbi takib eden ilk senelerin karanlığı içinde parlayan bir yıldız gibi bir ümid-i necat bahşettiğini" söylediğini zikretmiştir. Bu makalelerin metinleri ve tercümeleri peyderpey takdim kılınacaktır.

Hamdi ARPAĞ

DBA-T.1-A.1-f.1

No: 4
T.C. BERLİN BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN DIŞİŞLERİ
BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 553

Berlin, 12.11.1938
(Alınışı 13.11.1938)

Büyük Önder Atatürk'ün ufulü münasebetiyle Reisicumhur Sarayı, Başvekâlet binası, Reichtag ve Hariciyede iki gün yarım bayrak çekilmesi Almanya Hükümetince kararlaştırılmış ve tatbik olunmuştur.

Arz olunur.

Rıfkı PASİN

DBA-T.1-A.1-f.1

No: 5
T.C. VAŞINGTON BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN DIŞİŞLERİ
BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 46

Vaşington, 10.11.1938
(Alınışı 11.11.1938)

1- Amerika Hariciye Nazırı Mister Cordel Hull öğleyin Büyükelçiliğe gelerek Reisicumhurumuzun irtihallerinden Amerika Hükümetinin fevkalade müteessir olduğunu ve bu zıya'ın yalnız Türk milletine ve hudutlarına inhisar etmeyerek sahası çok vasi bulunduğunu ifade ile Hükümetimize taziyetlerinin iblağını rica eylemiştir.

2- Yakın Şark Şef Vekili Reisicumhurun New-York'ta olduğundan dolayı taziyet için Elçiliğe bizzat gelemediğini söyleyerek kartını tevdi etmiş olduğu maruzdur.

ERTEGÜN

DBA

No: 6
T.C. CİDDE ELÇİLİĞİNDEN DIŞİŞLERİ
BAKANLIĞINA

Yazı

Cidde, 20 İkinci Teşrin 1938

Pek kıymetli Büyük Önderimiz Atatürk'ün elim zıyayı haberi burada dahi radyo ile şayi olur olmaz bütün Hicaz ahalisi fevkalade müteessir olmuştur.

Vekâleti Celilelerinden telakki olunan iş'ar üzerine gerek Hariciye Vezaretine ve gerek bütün Sefaretlere resmen keyfiyeti tebliğ ettim. Derhal Sefaretler bayraklarını yarıya indirmek suretiyle yeisimize iştirak ettikleri gibi mahalli hükümet dahi –kendi âdetleri mucibince bayrakları üzerinde "Allah" ismi yazılı olmak hasebiyle yarıya indirmeyip– bayrak çekmemek ve cuma münasebetiyle çekilmiş olan bayraklarını da büsbütün kaldırmak suretiyle matemimize iştirak etmiştir.

Mekke'den, Medine'den taziyet telgrafları gelmekle beraber ecnebi mümessiller ve Cidde'de mukim her sınıf halk üç gün mütemadiyen grup grup Elçiliğe gelerek arzı taziyette bulunmuşlardır. Müslümanlar bu zıyayı yalnız Türkiye'ye ait olmayıp bütün Şarka şümülü olduğunu söyledikleri gibi Sefirlerden bazıları da gerek şifahen, gerek yazdıkları taziyet mektuplarından

bu Büyük Şefin vukuu vefatı bütün dünya için bir zıyandır diyerek teessürlerini izhar etmişlerdir. Bu meyanda İngiliz Sefareti taziyet mektubunda, "Je m'empresse de vous exprimer l'émotion pénible que m'inspire la cruelle perte qu'a subi, non pas la Turquie seulement, mais le monde entier, et je jous prie d'agréer mes plus vives condoléances," cümlesini kullanmıştır.*

İtalya Sefiri de, "Dünyada üç büyük şahsiyet vardı: Atatürk, Mussolini ve Hitler. Bunlardan birinin ufulü bütün âlem için cidden bir zıya'dır," demiştir.

Derin saygı ve bütün teessürlerimle arzı keyfiyet eylerim.

Maslahatgüzar

DBA

*) Türkçesi: Türkiye'nin ve bütün dünyanın uğradığı acı kayıptan dolayı derin üzüntü duyudum. En derin taziyetlerimin kabulünü rica ederim.

No: 7
T.C. TİRAN ELÇİLİĞİNDEN DIŞİŞLERİ
BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 286

Tiran, 12.11.1938
(Alınışı 13.11.1938)

Atatürk'ün vefatından münbais matemimize bura mahafili ve halkı büyük hassasiyetle iştirak etmiş, Kral namına seryaveri, Hükümet erkânı, eşrafı memleket ve memleketimize muhib olan pek çok kimseler Elçiliğe gelerek bizzat teessürlerini beyan etmişlerdir. Elçiliğe takriben 200 ziyaretçi gelmiş, birçok

kimseler de mektupla ve telgrafla taziyet etmişlerdir. Bu meyanda Belediye Reisleri halkın teessürlerini telgraf ile bildirmişlerdir.

Arzolunur.

TUGAY

DBA-T.1-A.1-f.1

No: 8

**T.C. VİYANA BAŞKONSOLOSLUĞUNDAN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA**

No. 273/80

Viyana, 12.11.1938

Büyük Şefimiz Atatürk'ün irtihali burada vatandaşlarımız ve Viyana muhitinde derin keder ve tesir bırakmıştır. Radyoda Atatürk'ün irtihali haberi verilirken tercemei hali ve eserleri takdîrkâr bir lisanla zikredilmiş ve matbuatta bu hususta birçok makaleler intişar etmiş ve etmekte bulunmuştur. Bunların mektupları ayrı bir tahriratla sunulmaktadır.

Corps Consulaire doyenî İngiliz Başkonsolosu bir mektupla taziyede bulunarak İngiliz Konsoloshanesi bayrağının matem alameti olarak yarıya çekildiğini bildirmiş ve dost devletler Konsolosları telefonla veya bizzat Konsoloshaneye gelerek bu münasebetle açılan defteri imza suretiyle taziyede bulunmuşlardır.

Atatürk'ün konsültasyonu için İstanbul'a gitmiş ve hastalığı esnasında sık sık Konsolosluğa gelerek sıhhatlerini istifsar etmiş olan Prof. Eppinger ve Avusturya'nın sabık Ankara Elçisi Kral* Başkonsolosluğa gelerek taziyede bulunmuşlar ve teessürlerini Yüksek Makamlarına arzını bilhassa rica etmişlerdir.

Cumhuriyet Bayramında Viyana'da teşkil edilmiş olan Türk

Talebe Birliği Atatürk'ün cenaze merasimi için buradan Riyaseticumhur Umumi Kâtipliğine bir çelenk göndermişlerdir. Cenaze merasimi günü buradaki talebe ve yurttaşlarımız ayrıca bir ihtifal yapacaklardır.

Keyfiyeti arzeylerim.

Başkonsolos

DBA-Atatürk'ün ölümü.

*) Augst von Kral, 1924-1933 yılları arasında Türkiye'de Avusturya Büyükelçisi olarak bulunmuş, 1935 yılında Das Land Kemal Atatürks (Atatürk'ün Ülkesi) adlı bir kitap yayımlamıştı. 1937 yılında ikinci baskısı yapılan kitap başka dillere de çevrilmişti.

Avusturya, 19 Mart 1938'de Almanya'ya katıldığından bağımsız devlet olmaktan çıkmış, Viyana'daki Türk Elçiliğinin yerinde bir Türk Başkonsolosluğu kalmıştı.

No: 9

**T.C. BRÜKSEL ELÇİLİĞİNDEN DIŞİŞLERİ
BAKANLIĞINA**

Şifre tel.

No. 287

Brüksel, 16.11.1938

(Alınışı 17.11.1938)

1- Dün Meclisi Âyan, bugün Meclisi Mebusan Reisleri celseyi açtıktan sonra bütün aza ayakta olduğu halde büyük Şefimiz Atatürk'ün eserlerini ve hatıralarını sitayişlerle zikretmiş ve Meclislerin duyduğu teessürlerin ve taziyetlerinin Türkiye Hükümeti ve Büyük Millet Meclisine bildirmesini teklif etmiştir. Teklifin müttefikan kabulünden sonra Başvekil, Reislerin beyanat ve Meclislerin teessürlerine iştirak ettiğini ve kendisinin bizzat Elçiliğe giderek Hükümeti namına taziyette bulunduğunu, Meclislerin bu arzularını da Türkiye makamlarına iblâğ edeceğini söylemiştir. Reislerin beyanatını posta ile takdim edeceğim.

2- Meclisi Âyan ve Mebusan Reisleri, Kraliçenin Başmabeyincisi, Brüksel Belediye Reisi, hemen bütün şimdiki ve eski Nazırlar, Meclisi Âyan, Meclisi Mebusan azası, Belçika mali, iktisadi teşekküller müdürleri, Vandervelt ve sair diğer zevat bizat gelerek Elçilikteki defteri imza etmişlerdir.

3- Matbuatı dahiliye günlerden beri umumiyetle hakikaten bize sıyanet eden yazılar yazmaktadır.

4- Brüksel Radyosu perşembe günü saat 11'de felaketli haberi verdikten sonra hürmetle ve bir dakika tatil yapmıştır. O akşam ilaveten vereceği haberlerden sonra birkaç kelime söylememi rica etti. En elemli günüm olduğu halde radyonun bu ricasını kabul etmeyi muvafık buldum. Sözlerimden sonra radyo, İstiklal Marşını çalmıştır. Söylediklerimi posta ile takdim ediyorum.

5- Meclis Reisinin çok güzel nutkunu açık telgrafla gönderiyorum.

Arz olunur.

TARAY

DBA

No: 10
T.C. SOFYA ELÇİLİĞİNDEN DIŞİŞLERİ
BAKANLIĞINA

Şifre tel.

No. 429

Sofya, 11.11.1938

(Alınışı 11.11.1938)

Ebediyette kendilerine kavuşuncaya kadar kalbimizde yaşayacak olan sevgili Atatürkümüzün zıyaı elimi münasebetiyle Sa-

ray Nazırı, Sobranya Meclisi Reisi, Başvekil dün Elçiliğe gelecek taziyet ve teessürlerini beyan etmişlerdir.

Arzolunur.

Şevki BERKER

DBA

No: 11
T.C. SOFYA ELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 430

Sofya, 11.11.1938
(Alınışı 11.11.1938)

Sobranya Hariciye Encümeni Reisi M. Govedaroff, Atatürk'ün zıyaı elimi dolayısıyle en derin ve hürmetkâr taziyelerinin Cumhuriyet Hükümetine arzı ve Büyük Atatürk'ün layemut ve yapıcı inkılap eseri önünde duyduğu samimi ve tazimkâr hayranlık hislerine mert ve dost Türk milleti nezdinde tercüman olunması hususlarında Elçiliğin tavassutunu rica ettiği maruzdur.

Şevki BERKER

DBA

No: 12
T.C. PRAG ELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 935

Prag, 12.11.1938
(Alınışı 13.11.1938)

Atatürk'ün vefatı haberi bura matbuatı tarafından umumi bir teessür ile karşılanmıştır. Evvelki günden itibaren hemen bütün gazeteler Büyük Ölüye dair sitayişkâr yazılar neşretmekte, Beneş partisinin nâşiri efkârı olan gazete Atatürk namının Çeklerde bir nevi gıpta uyandırdığını ve içinde bulundukları perişan vaziyetten ancak böyle bir Şef'e malik olsalardı kurtulabileceklerini ifade etmektedir. Bu neşriyatın tercümeleri emirnamei devletleri veçhile derdesti takdimdir. Hariciye Nazırı namına taziyette bulunmak için Riyaseticumhur Protokol Şefi dün Elçiliğe gelmiş, bana vazifesini şifahen tebliğ etmiştir. Sair ecnebi devlet mümessillerinin ve hususi şahısların taziyetleri için bir defteri mahsus açtık. Ve bunlar arasında beni şahsen görmek isteyenlere de yanıma girmek imkânı verdim. İngiltere Elçiliği erkânı bütün ataşeler de dahil olmak üzere gelmiştir. İtalya Elçiliği de bu yolda hareket etmiştir. Matemimize hususi bir alaka gösteren bu iki Elçilikten başka Macar, Leh, Japonya, Brezilya, Belçika ve Vatikan Sefirlerinin samimi tezahüratını kaydedebilirim. Balkanlı dostlarımıza gelince, Romanya Sefiri yalnız defteri imza etmekle kalmış, Yugoslavya Sefiri rahatsız olduğunu söyleyerek mektupla taziyette bulunmuştur. Bulgar Sefiri de geç vakit kısa bir ziyarette bulunmuştur. Yu-

nan Sefiri ise şimdiye kadar ne şifahi, ne tahriri hiçbir dostluk nişanesi göstermedi.

Malumatları için arz olunur.

KARAOSMANOĞLU

DBA

No: 13
TÜRKİYE'DE BULUNAN ÇİNLİLERDEN
TBMM BAŞKANLIĞINA

Ankara, 15 Teşrinisani 1938

Büyük Kahraman Kemal Atatürk'ün ölümü Türkiye'de bulunan Çinlileri pek derin kederlere gark etmiştir. Türk milletini büyük felaketlerden kurtaran Atatürk biz Çinlilerin kalbinde de Şarkın Halaskârı olarak yer tutmuştu. Kendisinin ölümü bizim için de, asil Türk milleti için olduğu gibi, büyük bir matemdir.

(İmzalar) M. D. Hikmet, Ma Sadi Yang, Osmanlin İsmet, Ma Aikong, Y. C. Wang, Mehmet Nuriman Sabit, Musabey Halide Nusabey, Sumisan Nilüfer M. Musabey Fikret (İmza) (İmza) (İmza) (İmza) (İmza) (İmza)*

DBA

*) Beş imza okunamadı. Yazının altında "H. D. Nimetullah Ma elile Çin Orta Elçiliği-Ankara" kaydı vardır. Yazının hangi yolla Dışişleri Bakanlığına iletilmiş olduğu anlaşılamıyor. Türkiye'deki Çinlilerin bu yazıyı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına iletilmek üzere Ankara'daki Çin Elçiliğine vermiş ve oradan da yazının Dışişleri Bakanlığına gönderilmiş olduğu sanılmaktadır.(B.N.Ş.)

No: 14
ESTONYA'NIN BAŞKENTİ TALLINN'DEKİ T.C.
ELÇİLİĞİNDEN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

No. 1740/295

Tallinn, 23 İkinci Teşrin 1938

Atatürk'ün elim vefatı haberi telgraf ajanslarının Paris ve Londra'dan telefonla vaki işarları üzerine iki saat içinde bütün Baltık memleketlerinde bilinmiş ve büyük teessürle karşılanmıştır. Daha öğleden evvel Estonya Cumhurreisi Bay Pats namına Başyaveri, Hariciye Bakanı Bay Salters namına Protokol Şefi ve Ordu Başkumandanı General Laidoner ve Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı namına yaverleri Elçiliğe gelerek açılan defteri imzaladıkları gibi ecnebi elçiler ve diplomasi heyeti azası ve Hariciye Bakanlığı erkân ve memurini ve memleketimizin ve Elçiliğin muhibleri bizzat defteri imzalamak veya carte de visite tevdi etmek suretiyle taziyet ve teessürlerini ifa etmişlerdir.

Aynı zamanda Estonya, Lettonya ve Lithuanyâ mülhakatından birçok zevat taziyet telgraf ve mektupları göndermişlerdir ki bu meyanda Riga'daki Belçika ve Amerika Sefirleri, Tartu Darülfünunu profesörleri, muharrir ve gazeteci gibi kimseler bulunmaktadır.

Elim haberin alınmasından bir müddet evvel resmi bir iş için Riga'ya giderek orada bulunmuş olduğumdan Lettonya Reisicumhurunun teessüratı bildirmekle beraber doğruca telgraf çekmek arzusunda bulunduğundan vaki olan müracaat üzerine Riyaseticumhur niyabetinin adresi verilmiş ve Hariciye Nazırı Bay Munters'le bütün Hariciye erkânı ve ecnebi elçiler tarafından taziyet kartları gönderilmiş, bunlardan bazıları da bizzat taziyet ziyaretinde bulunmuşlardır.

Bütün Baltık matbuatı Türkiye'nin ve medeniyet âleminin

uğradığı bu zıya dolayısıyla pek teessürlü ve heyecanlı makaleler neşretmişlerdir. Bunların asıl ve tercümeleri ayrı bir tahriratla huzuru devletlerine takdim kılındı.

Cenaze merasimine tesadüf eden bu ayın 21'inci günü Estonya Cumhurreisi bayrağını yarım çektiği gibi Mebusan meclisile bütün resmi müessesat ve ecnebi elçilikler bayraklarını yarıya kadar indirerek matemimize iştirak etmişlerdir.

Estonya Hükümeti memleketimize karşı samimiyet ve merbutiyetini göstermek üzere bizzat Hariciye Nazırını cenaze merasimine iştirake memur etmek istemiş ise de mumâileyhin daha evvel Lettonya'nın 20'nci seneyi devriyesi merasiminde bulunmak üzere Riga'ya gideceğini Lettonya Hükümetine bildirmiş olması cihetile yerine büyük rütbede ve Reisicumhur hassa kumandanı olan General Johnson'un izamına karar verildiği mahsus surette Elçiliğe bildirmiştir.

Arz ve yüksek saygı duygularımın teminatının kabul buyrulmasını rica ederim.

Elçi
(İmza) Nuri BATU

DBA-T.1-A.1-f.1

No: 15
T.C. KUDÜS BAŞKONSOLOSLUĞUNDAN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

No. 846/242

Kudüs, 14 Son Teşrin 1938

Ulu Önderimiz Atatürk'ün vefat haberi 10 Son Teşrin öğle zamanı Ankara radyo istasyonunun neşriyatı ile öğrenilmişti. Ta-

rifi kabil olmayan bir ye's ve acı uyandıran bu elim hadise üzerine Başkonsolosluk bayrağı yarım çekilmiş ve Âli Komiserliğe ve diğer ecnebi konsolosluklara tahriren ve acı içinde keyfiyet tebliğ olunmuştu. Aynı ve ertesi gün Konsolosluklar yarım şekilde bayraklarını çekmek suretiyle en büyük matemimize iştirak etmişlerdir. Bilhassa İran, Irak, Mısır, Yugoslavya, Romanya ve Yunan Başkonsolos ve Konsolosları, Kudüs mıntıkası İngiliz Komiseri (Valisi), Kudüs Belediye Reisi, Filistin Cemiyeti İslamiye reis ve azaları, Kudüs Arab Ticaret Odası erkânı, Yahudi Ajansı erkânı, Süryani Kadim Patrik vekili, Arap Münevver Gençliği mümessilleri ve daha birçok muteber kimseler bizzat Başkonsolosluğa gelerek duydukları acı teessürü beyan ve taziyetlerini arz ettiler. Filistin'in her tarafından, vatandaşlardan ve yerlilerden cins ve mezhep farkı olmaksızın yüzlerce taziyet telgraf ve mektupları alınmaktadır. Bu meyanda Yahudi Ajansı doğruca B. Millet Meclisi Riyasetine bir telgraf çektiği gibi Filistin Cemaati İslamiyesi de memuriyetim vasıtası ile samimi teessür ve taziyetlerini Hükümetime arzetmekliğimi telgrafla rica etmişlerdir. Telgraf ve mektup ve ziyaretle taziyetler devam etmektedir.

Âli Komiser şahsi bir mektupla Filistin Hükümeti namına duydukları teessürün ve taziyetlerinin Hükümetime iblağını rica etmiştir. Kâtibi Umumilikten de aynı mealde bir mektup aldım. Şahsıma ve memuriyetime müteveccih olan taziyetlere münasip şekillerde cevap vermekteyim. Hükümet namına yapılan taziyetlere de onun namına teşekkür etmek üzere emir ve talimatlarını beklemekteyim. Keyfiyeti naçiz taziyetlerimle arza müsaaraat eylerim.

Kudüs Başkonsolosu
(İmza) C. KARASAPAN

No: 16
T.C. PARİS BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Açık tel

Paris, 10.11.1938

Bu sabah bir taraftan ajansların ve diğer taraftan radyoların verdiği elim haber her Türkün kalbini dondurduğu ve durdurduğu gibi bizim de kalplerimizi parçaladı. Teessürümüze hudut tasavvur etmek imkânı yoktur. Yegâne tesellimiz onun layemut oluşudur. O kalplerimizde daima yaşayacaktır. Bu zıyâ elimi haber alan Reisicumhur Mösyö Albert Lebrun askeri maiyetinden kolonel Chaudessaulle'u göndererek ve birçok nazırlar ve sefirler de bizzat sefarete gelerek taziyette bulunmuşlardır. Bütün sefaretler bayraklarını Atatürk'ün elim ufulü dolayısıyla yarıya çekerek Türk milletinin matemine iştirak etmişlerdir. Re- isicumhur bu elim zıyânı Fransa için de bir matem teşkil ettiğini ifade etmiştir. İngiliz Sefiri bütün İngiliz milletinin çok takdir ettiği ve sevdiği Atatürk'ün ufulünden dolayı son derece teessür içinde bulunduğunu söyleyerek muhabbet ve tazim hislerini izhar etmiştir. Matbuat hemen denecek şekilde teessürle dolu yazılar yazmaktadır. Dahiliye Nazırı Albert Sarraut'nun Akşam gazetesine vaki beyanatında Atatürk'ün ufulünün Türkiye için azim bir zıya olduğu gibi Fransa ve sulh için de sonsuz ve acı bir zıya teşkil ettiğini bildirerek alenen ve resmen taziyede bulunmaktadır. Maruzdur.

DAVAZ

DBA/PBA

No: 17
T.C. PARİS BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 170

Paris, 14.11.1938
(Alınışı 15.11.1938)

Büyükelçiliğe gerek bizzat gelerek, gerek telgraf ve mektup göndererek taziye de bulunan pek çok zevat ve heyetler meyanında Cezayir ve Tunuslu genç Müslümanlar ve Araplar cemiyeti namına ve Madagaskar adasından Cause Islame namına telgraflar ve mektuplar alındığı gibi burada Gürcü mültecisi olarak bulunan eski Gürcistan Hükümeti erkânı da vardır.

Azerbaycan Milli Delegasyonu namına reisleri Mir Yakub, azaları ve kâtipleri imzasıyla pek müessir lisanla yazılmış mektuplar alınmıştır.

Arzı keyfiyet ederim.

DAVAZ

DBA-T.1-A.1-f.1

No: 18
GÜNEY AFRİKA'NIN DURBAN KENTİNDE
MAHOMED H. İ. İHAVERİ'DEN
TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞBAKANI CELAL BAYAR'A*

11.11.1938

Muhterem Başvekil,
Türkiye.

Bütün efradı ailem ve ben, Türkiye'nin en büyük vatanper-

ver diktatörü Kemal Atatürk'ün ufulü hazinini biraz evvel çok büyük teessürle öğrendik.

Bugün, en çok sevilen ve en kahraman diktatörü kaybettik. Onun parlak ve lekesiz hayatının, müstakbel hayatlarında bütün Müslümanlar için mukaddes bir örnek olacağına itimadım vardır.

Onun zıyayı elimi yalnız Türkiye'de değil, bütün İslam dünyasında hissedilecektir.

Ulu Tanrının onun ruhuna mağfiret bahşetmesini ve hiçbir hakidani kuvvetin bizden geri alamayacağı o kutsi teselliye bize vermesini dilerim.

Sadık bendeniz
Mahomed H. I. İHAVERİ
(Cenubi Afrika'nın Durban şehrinde mukim)

DBA-T.1-A-1-f.1

*) Bu mektubun aslı DBA'da bulunamadı. Bu çevirisi zamanında yapılmış ve arşivde saklanmış.(B.N.Ş.)

No: 19

**MUSLIM COMMUNITY, SCHWEIZER RENEKE,
SOUTH AFRICA, TO THE PRIME
MINISTER OF TURKEY, ANKARA**

Tel. Schweizer Reneke, 11.11.1938 via radio.

Our deepest sympathy to Turkish nation irreparable loss through death Atatürk.

Muslim Community
Schweizer Reneke, South Africa

GÜNEY AFRIKA'NIN
SCHWEIZER RENEKE KENTİ
İSLAM CEMAATİNDEN
TÜRKİYE BAŞBAKANINA

Tel. Schweizer Reneke, 11.11.1938 Radyo

Atatürk'ün ölümüyle uğradığı onarılmaz kayıptan dolayı
Türk milletine sempatilerimizi sunarız.

İslam Cemaati
Schweizer Reneke, Güney Afrika

DBA

No: 20
MOSLEM CLUB, PRETORIA,
TO THE PRIME MINISTER OF TURKEY, ANKARA

Tel. Pretoria, 11.11.1938 via radio

Accept and convey to relatives of deceased profound
sympathy of Pretoria Moslem Club at the great loss of Great
Moslem Leader.

MOOSA

**GÜNEY AFRİKA'NIN PRETORIA KENTİ
İSLAM KULÜBÜNDEN TÜRKİYE BAŞBAKANINA**

Tel.

Pretoria, 11.11.1938 Radyo ile

Pretoria İslam Kulübü, Büyük İslam Liderinin büyük kaybından dolayı derin sempatilerimizi kabul buyurmanızı ve rahmetlinin yakınlarına iletmenizi rica eder.

MOOSA

DBA

No: 21

**MUSLIM ASSISTANT LEAGUE, SPRINGS, TRANSVAAL,
TO THE PRIME MINISTER OF TURKEY**

Tel.

Springs, Transvaal,
11.11.1938, via radio

Deeply regret sad bereavement of Kemal Atatürk accept our sincerest sympathy from Muslim Assistant League, Springs, Transvaal.

TRANSVAAL'IN SPRINGS KENTİ
YARDIMCI İSLAM LİĞİNDEN
TÜRKİYE BAŞBAKANINA

Tel. Springs, Transvaal, 11.11.1938 Radyo ile

Kemal Atatürk'ün acı ölümüne pek üzüldük. Samimi sempatilerimizi kabul buyurmanızı rica ederiz.

Yardımcı İslam Ligi, Springs, Transvaal

DBA

No: 22
MUSLIM COMMUNITY, PIETERSBURG,
TRANSVAAL, TO THE SECRETARY OF
THE TURKISH GRAND
NATIONAL ASSEMBLY

Tel. Pietersburg, Transvaal, 12.11.1938

Muslim Community extreamely regretting death of beloved son of İslam Atatürk. Deeply sympathising greatest national loss.

YOUNG MUSLIM SOCIETY

**TRANSVAAL'IN PIETERSBURG KENTİ
İSLAM CEMAATİNDEN
TBMM SEKRETERYASINA**

Tel.

Pietersburg, Transvaal, 12.11.1938

(Pietersburg) İslam Cemaati, İslamın sevgili evladı Atatürk'ün ölümüne pek üzülmüştür. Bu en büyük kayıp dolayısıyla derin sempati duygularımızı sunarız.

GENÇ İSLAM DERNEĞİ

DBA

**No: 23
HATAY DEVLET BAŞKANI TAYFUR SÖKMEN'DEN
TÜRKİYE CUMHURBAŞKANI VEKİLİ
ABDÜLHALİK RENDA'YA**

Tel.

Antakya, 11.11.1938

Türk âleminin ve bütün Şarkın Ulu Atasının ebedi zıyaı Hatay'ı sonsuz teessürlere gark etmiştir. Büyük Önderin, rejimini ve aydınlattığı izleri takip edecek olan Türk milletinin ve Türk varlığının izleri üzerinde, bütün varlığımızla yürüyeceğimizi ağlayarak arz ederim.

**Hatay Devlet Reisi
Tayfur SÖKMEN**

DBA

No: 24
HATAY MİLLET MECLİSİ BAŞKANI
ABDÜLGANİ TÜRKMEN'DEN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET
MECLİSİ BAŞKANI ABDÜLHALİK RENDA'YA

Tel.

11.11.1938

Türk Milletinin Ulu Şefi, insaniyetin en büyük evladı Atatürk'ün ebedi zıyanını içimiz kanayarak öğrendik. Hatay Meclisi, asil milletin acılarına iştirak eder ve en derin taziyetlerini sunar.

Hatay Millet Meclisi Reisi
Abdülganî TÜRKMEN

DBA-T.1.-A.1-f.1

No: 25
T.C. LONDRA BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Açık Tel.

Londra, 10.11.1938

Madde 1- Saray Teşrifat Nazırı şimdi Büyükelçiliğe geldi. Majeste Kralın, Atatürk'ün vefatı ile düçar olduğumuz büyük milli felaketten mütehassil kederimize bütün kalbi ile iştirak eylediğini bendenize tebliğe memur edildiğini bildirdi.

Madde 2- Hariciye Teşrifat Müdürü Umumisi de ayrıca gelecek Hükümetin ve Hariciye Nazırının pek samimi teessür ve taziyetlerini bildirdiği maruzdur.

Kadri RİZAN

LBA – DBA

No: 26
T.C. LONDRA BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 881/441

Londra, 11.11.1938

Madde 1- Büyük felaket haberini resmen bildirmek üzere dün akşam Hariciye Nezaretine gittim. Nazır Mecliste meşgul olduğu cihetle Müsteşar ile görüşüm. Son derece müteallim ve müteessir olduklarını, kederimize bütün kalpleri ile iştirak ettiklerini bizi cidden mütehassis edecek bir lisan ile ifade etti. Türkiye'nin büyük bir Şef, cihanın harikulade beynelmilel bir sima, İngiltere'nin büyük bir dost gaip ettiğini söyledi.

Madde 2- Cenaze merasimine ecnebi Hükümet mümessillerinin iştiraki takarrür ettiği takdirde, İngiltere Hükümeti Mareşal Birdwood'u göndermeye karar vermiştir. Hükümetimizce itihaz buyurulacak kararı beklemektedirler.

Kadri RİZAN

DBA-T.1-A.1-f.1
LBA-K. 732/2

No: 27
T.C. BAĞDAD ELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Açık tel.
No. 354

Bağdad, 11.11.1938
(Alınışı 12.11.1938)

Atatürk'ün vefatı faciası burada her sınıf halk arasında çok

elim bir tesir hâsıl etmiştir stop resmi ve gayri resmi dairelerin bayrakları yarıya indirilmiş ve bütün matbuat şarkın gaibi olarak telakki etmiş ve o yolda makaleler yazmışlardır stop Saray Teşrifat Reisi Elçiliğe gelip Kral Hazretleri namına ve Hariciye Veziri dahi nezdime gelerek Hükümet namına beyanı taziye eylemişlerdir stop bütün ecnebi sefirlerle memleket ricalinden birçokları ve Gildani Patriği Elçiliğe gelip hüznün ve teessürlerini izhar etmişlerdir stop derin saygılarımla arz ederim.

TOKAY

DBA

No: 28
T.C. BAĞDAD ELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Açık tel.

Bağdad, 11.11.1938

356 sayılı tele ektir.

Irak Mebusan Meclisi Reisi dün Elçiliğe gelip taziyetlerini beyanla Meclisin Atatürk'ün vefatı dolayısıyla hüznün ve kederini izhar için celsesini beş dakika tatil ettiğini ve Türkiye Büyük Millet Meclisine taziye telgrafı çektiğini ve Hariciye Vezirinin bu münasebetle irad etmiş olduğu nutku haber verdi. Vezir nutkunda Atatürk'ün vefatı faciasının Irak'ta hâsıl ettiği elim tesirin asıl Türk milletinin düşer olduğu eleminden daha az olmadığını, Atatürk'ün vefatı ile hâsıl olan zıyanın bütün Şarka aid olduğunu ifade ile kardeş Türk milletine beyanı taziye etmiş ve Atatürk'ün Türk

milletinin öteden beri sevgisine nail olmuş olan halefine muvafakıyet dilemiştir.

Derin saygılarımla arzederim.

TOKAY

DBA

No: 29
T.C. BAĞDAD ELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

No. 870/364

Alınışı 28.XI.1938*

354 sayılı telgrafnameye ekdir.

Atatürk'ün vefatı burada her tabakadan halk muhitinde çok derin hüzün ve teessüre sebep olmuştur. Elçiliğe bizzat gelip taziyelerini beyan edenler meyanında bütün vezirler, mebusan ve âyan meclisleri reisleri ve birçok azaları bulunduğu gibi memleketin ileri gelenleri ve Nakibüleşraf ile Gildani Patriği ve Hahambaşı da mevcut idi.

Irak'ın vilayetlerinde yaşayanlardan birçokları da mektup ve telgraflarla Elçiliğe taziyetlerini beyan ve Atatürk'ü kaybetmekten duydukları acıyı ifade eylemişlerdir.

En büyük ıstırapı duyanlar Kerkük ve civarındaki Türk muhitidir. Kerkük Türkleri gönderdikleri üç kişilik bir heyetle bütün Kerkük Türk halkının taziyetlerini ve matemde olduklarını bildirmişler ve kendi duygularını tasvir eden bir yazıyı Elçiliğe tevdi eylemişlerdir. Büyük Millet Meclisine hitaben yazılmış bu

yazı ile Kerkük şairi Hicri Dede'nin manzumesi ilişik olarak takdim edilmiştir.

Kerkük mülhakatından Kifri kasabası Türklerinden bir grubun Elçiliğe çekmiş oldukları telgrafname dahi gönderilmiştir.

Taziye mektupları arasında Türk olmayan, fakat Türklüğe ve Atatürk'e karşı pek büyük sempati ve takdir gösterenler tarafından yazılmış mektuplar dahi vardır. Bahreyn adasında ikamet eden Minasyan adında bir Ermeninin ve Bağdad'da İngiliz Hava Karargâhında istihdam edilen bir Asurînin ve Bağdad'da bir kadın cemiyetinin mensuplarından bir Hristiyan kızın mektupları bu kabildendir.

Bu mektupların da tercümelerinin ilişik olarak sunulduğunu derin saygılarımla arzederim.

Bağdad Elçisi
(İmza) T. Lütfi TOKAY

DBA

*) Yazının tarihi yok. Ankara'ya geliş tarihi konu. (B.N.Ş.)

No: 29'a Ek. 1
KERKÜK TÜRKLERİNDEN
TBM KAMUTAYI GENEL SEKRETERLİĞİNE

Bir cihan harap oldu... Genel tarih en yüksek simasını; aslan Türk ulusu Ulu Atasını; mukaddes Türk vatanı en asil ve aziz evladını kaybetmek felaketine uğradı...

Dehanın, kahramanlığın; şeref ve feragatin dünya üzerinde en müstesna nümunesi olduğuna yine bütün dünyanın inandığı Ulu Atamız fanilikten ayrılmış, ebediyete mal olmuştur.

Yalnız asil Türk milleti, mukaddes Türk vatani değil; bütün bir dünya baştan başa bu derin boşluktan hissettiği elemelerin matemiyile karalara bürünmüş, kanlı gözyaşları akıtmaktadır...

Bütün dünyayı yerinden oynatan bu muazzam musibeti telafi edecek kuvvet mevcut değildir.

Öz Atasını kaybeden ve onun matemiyile harap olan biz, biliyoruz ki tabiat yeni bir cihan yapsa bile, ikinci bir Atatürk yaratamayacak...

"Kan ağlıyoruz..."

Cihan yanıyor ve ağlıyor... Bizim ve kara bahtlı Kerkük'ümüzün daha çok yanmaya, daha çok ağlamaya hakkı var... Bizim biki ruhumuz her Türkten ziyade Ulu Atasının yetimidir...

Biz, uzun yıllardan beri anavatandan ve şimdi artık hatırasını ebediyetlere kadar taşıyacağımız Mustafa Kemal'den, Büyük Kurtarıcıdan, Atatürk'ümüzden uzaklarda yaşadık ve ondan yana kaldık...

Yana kaldık;
Tutuştuk yana kaldık
Gerdi ölüm perdesini,
Ata'dan yana kaldık...

Yirmi yıldan beri çevresini düşman ağları ören bedbaht yurdumuz sefil ihtirasların bazıcei şenatidir... Bu uzun hasret yıllarının ıstıraptan ıstıraba, felaketten felakete, ölümünden ölüme sürüklediği ve bu acıların, ıstırapların elemelerinden, ölümlerinden artakalan kansız ve cılız Kerküklüler; şimdi sefil talihin en makûs ve en kâhir darbesiyle karşılaştılar... Atatürk öldü ve heyhat, artık son emelleri de mahvolacak mı?

Bu suale cevap verecek, bedbaht Kerküklülerin yaralarını saracak, emellerini iade edecek yalnız bir adam var: İnönü kahramanı... Orada "yalnız düşmanı değil, Türk milletinin makûs

talihini" de yenen, kahraman Kerkük'ün istikbaline yeni ufuklar açabilir...

Her şeysiz yaşadık; yokluğun, madumiyetin ve sefaletin en harap edici ve yıkıcı ıstıraplarına göğüs gerdik; emelden başka her şeyimizi kaybetmiştik... Yalnız ve yalnız bir emelimiz vardı: ATATÜRK...

Büyük halaskâr, sefalet ve mahrumiyetin derinliklerinde inleyen bedbaht Kerkük'ü bir gün mutlaka kurtaracaktı... Mes'ut Hatay'a çevirdiği nurlu yüzünü bir gün bize de döndürecek ve bizim artık fersiz kalan gözlerimizi kamaştıracak ve uzun yılların hasretini bir anda unutturacak ve kurtaracaktı...

Şimdi artık serap olan o büyük emel için de ağlıyoruz.

Ağlıyoruz... Üvey annesinin hırçın ve ıstırap verici iğtisafı altında ağlayan bir yetim gibi, gözyaşlarımızı kalbimize akıtıyor ve sessizce ağlıyoruz.

İkinci teşrinin onunda Ankara radyosunun verdiği kara haber bu bedbaht ve mehcür Türk diyarını da yakıcı ıstıraplarla harap etti. Her Kerküklünün kalbinde ebediyetlere kadar silinmeyen acı izler bıraktı. Kerkük Büyük Atasının yasını kalbinde mukaddes bir vedia gibi daima ve daima yaşatacaktır.

Büyük Atanın mehcür ve bedbaht yetimini yalnız ve yalnız bir şey teselli edebilir: İnönü kahramanının yakın müstakbelde ona karşı alacağı koruyucu vaziyet... Ve bizim gözyaşlarımızı dindirecek olan bu koruma vaziyeti de büyük ve mukaddes ölünün ruhunu şad edecek...

Şad olsun...

Büyük ve azimkâr Türklük payidar olsun...

15 İkinci Teşrin 1938
Bütün Kerkük...

No: 29'a Ek. 2
KİFRİ TÜRKLERİNDEN T.C. BAĞDAD ELÇİSİ
TAHIR LÜTFİ TOKAY'A

Tel.

11.11.1938

Ufkumuzun parlak bir güneşi olan aziz Atamızın gurubu daimisi haberi bir saika gibi beynimizde paralandı. Derin bir sahai yeis ve zulmette kalan öksüz evlatlarını nurları ile ziyalandıran sevgili Atamızın tab şuaına nispeten ziyayı şemsimiz sönüktür.

Asil Türk milletinin şu umulmaz ve unutulmaz felaketine kanlı gözyaşlarımızla iştirak eyleriz.

Kifri

Mustafa Remzi, Mehmed Rıza, Mehmed İbrahim, Mustafa
Rıza, Midhat Hacı, Reşid Sadullah, Mehmet Hüseyin

DBA

No: 30
T.C. TAHRAN BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Şifre tel.

Tahrان, 10.11.1938

No. 133

(Alınışı 11.11.1938)

1- Reisicumhurumuz Atatürk'ün hayatı terk ettiği bugün Ankara radyosu ile neşredilmesi üzerine bu elim haberi Harici-

ye Nazırına bildirdim. Müşarünileyh bir çeyrek sonra Büyükelçiliğe gelerek bu çok acıklı haberi seyahatte olan Şehinşah Hazretlerine telefonla bildirdiğini ve çok müteessir olan Şehinşah Hazretlerinin kendisine ağlamaklı bir sesle derhal Büyükelçiliğe giderek taziyetlerini beyan etmesini ve keza doğrudan doğruya taziyetlerini Ankara'ya ıblag eylesmesini emrettiğini söyledi.

2- Haberin şayi olmasını müteakip hemen taziyete gelen İtalya Sefiri 11 Teşrinisaniye müsadif Kralın veladet günü verilmesi mutad suvareyi Atatürk'ün vefatı müellimi hadisesi dolayısıyla tehir ettiğini bildirdi. Kendisine teşekkür ile bu dostane hareketini Zatı Devletlerine bildireceğimi söyledim.

AKAYGEN

DBA

No: 31

**T.C. TAHRAN BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA**

Şifre tel.

Tahrان, 11.11.1938

No. 134

(Alınışı 12.11.1938)

Reisicumhur Atatürk'ün ebedi ufulü dolayısıyla Saray-ı Şehinşahi ve Hükümet bir ay resmi matem ilan etmiştir. Şehinşah Hazretleri tedfin merasiminin sonuna kadar İran'da askeri ve resmi diğer emakin üzerine ve ecnebi memleketlerdeki İran müesseselerinde bayrağın yarıya çekilmesini emir buyurmuştur. Bu irade-i Şehinşahi bugün bütün gazetelerle ilan edilmiştir.

AKAYGEN

DBA

No: 32
T.C. TAHRAN BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Açık tel.

Tahran, 14.11.1938
(Alınışı 15.11.1938)

Atatürk'ün terk-i hayat ettiği günün ferdasına isabet eden cuma günü keyfiyet evvelce gazetelerle ilan edilerek Büyükelçilikte taziyet için geleceklerin imzasına bir defter açılmıştı. Acizleri Büyükelçilik Heyetile beraber ziyaretçileri salona kabul ettim. Başvekil bilcümle hükümet erkânı ile müçtemian geldiler. Müşarünileyh İran Hükümeti namına beyan-ı taziyet ederken Atatürk'ün yalnız Türkiye'ye değil bütün Şarka büyük hizmetlerde bulunduğunu ve Türk milletinin azim kaybının bütün Şark milletleri için aynı derecede bir zıya olduğunu ve Türk milletinin mateminin bütün Şarklılar için müşterek olduğunu ilave etti. İmza için gelenler meyanında Meclis Reisi, birçok mebuslar, Vezaretlerin müdürlere kadar yüksek rütbeli memurları, Tahran Valisi, Polis Müdürü, Adliye erkânı, Maarif erkânı, Kordiplomatik, Banka direktörleri, eşrafı belde ve Tahran'da mukim vatandaşlarımızla Yunan tebaası bulunmaktadır.

Malumat için arz olunur.

AKAYGEN

DBA

No: 33
T.C. TOKYO BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

No. 3881/236
Özel

Tokyo, 18.11.1938

I- Büyük Şefimiz sevgili Atatürk'ümüzün hazin vefat haberini alır almaz, 11.11.1938 sabahı usulen Hariciye Nazırına ve ecnebi şef dö misyonlarına imzalı nota ile ihbar yapılmış ve araya giren hafta tatili düşünülerek, resmi taziyet ziyaretlerinin pazartesi günü öğleden evvel resmi ikametgâhımda kabul olunacağı bildirilmiştir.

II- Vefat haberi daha ajanslarla malum olur olmaz, S.M. Japon İmparatoru, sefir rütbesinde bir şambellanı resmi ikametgâhıma göndererek derin ve samimi taziyetlerini bildirmişler, bunu müteakiben kardeşleri S.A. Prens Takamatsu hususi kâtipleriyle kartlarını göndererek samimi taziyetlerini ve teesürlerini Türk milletine karşı izhar buyurmuşlar, bir telgrafla Büyük Millet Meclisi Riyasetine arzı taziyet eylediklerini ve cenaze merasiminde namlarına bir çelenk konmasını sefaretlerine emir buyurduklarını bildirmişlerdir.

Yemen Kralı İmam Yahya'nın oğlu Prens Seyfülislâm da aynı günü sabahı Sefarete gelerek babasının ve Yemen halkı namına beyanı taziyet etmiş, yakın Şarkın salah ve selameti için Türkiye'nin Atatürk'ün çizdiği yolda yürümesi temennisini izhar etmiştir.

III- Keza Sefaretin aynı günde yetiştirilen resmi notasını beklemeden İngiliz Ambasadörü Sir Craigie, Hollanda Sefiri General Papst, Alman Ambasadörü General Ott şahsen uğradıkları gibi, Tokyo haricinde bulunan Amerikan Ambasadörü

Mr. Grew tel ile taziye ve sempatilerini izhar etmiş ve ayrıca müsteşarını nezdime göndererek Sefaretinin taziyetlerini bildirmiştir. Bu meyanda Belçika Ambasadörü Baron Beesompierre, Fransa Ambasadörü Arsène-Henry ve Romanya Sefiri Mr. Stoicesco, Ulu Önderimize olan bağlılığım hasebiyle hususi birer mektupla, samimi teessürlerini ifade etmişler ve ayın on dördüncü pazartesi günü Sefarete yapılan resmi taziyet kabulüne bütün Kordiplomatik meyanında tekrar Sefaret heyetleriyle iştirak etmişlerdir. Ajanslardan malumat alan ve eskiden tanışmış olduğum Milli İspanya Sefiri de Sefarete bizzat uğrayarak kart bırakmıştır.

IV- Bu resmi kabule Başvekil Prens Konoe Kalemi Mahsus Müdürü, Hariciye Nazırı Arita ve Hariciye Vice-Ministre'i Sava-da, Saray Nazırı sabık Londra Ambasadörü Matsudaira ve Türk Japon Cemiyeti Reisi ve eski Ankara Ambasadörü Tokugava bizzat gelmişlerdir. İmparator Sarayının yüksek teşrifat memurları, Bahriye, Harbiye Nazırlarıyla Erkânı Harbiye Reisi namına yaverleri, Bahriye Nezareti Türkiye Şubesi Şefi, Bahriye erkânı, Harbiye mektebi muallimleri ve Tokya'da bulunan muhacir Türk Tatarları gelmişler, ufak salonun bir köşesinde defne dallarıyla süslenmiş, ihtiram mevkiinde asılan Büyük Ölünün fotoğrafı önünde tazim ile eğilerek taziyetlerini ifade etmişlerdir.

V- Kobe, Hoten, Harbin, Keijo ve Şanghai İdil Ural Türk Tatar Heyeti Gençler Cemiyetlerinden, Oshima kazasından, Osaka Türk-Japon Ticaret Cemiyetinden ve Osaka Yakın Şark Ticaret Cemiyetinden taziyet telgrafları alınmıştır.

VI- Tokyo'da devletimizin bir Sefaret binasına sahip olmadığını ve oturduğumuz evin bu ismi taşımaktan çok ırak olduğunu ve bu binanın ufaklığı, darlığı ve kötülüğü sebebiyle üç sene dir şahsen, aileten çektiğimiz sıkıntıyı müteaddit vesilelerle arzetmiş ve devletin Tokyo'da şan ve şerefile mütenasip asgari

şeraitle bir Sefaret binasına sahip olmaya radikal bir karar alınması lüzumunu bildirmiştim. İşte malum ve maruz bu kötü şerait yüzünden Milli Kahraman Büyük Ölümüz sevgili Atatürk'ümüze karşı medyun ve vazifeten mecbur olduğum vazifemi ifa ederken duyduğum acıyı, devletin, milletin yüksek şerefi namına çektiğim azabı burada bilvesile zikretmek isterim. Büyük bir talih eseri hava güneşli ve yağmursuz geçtiğinden yüzlerce insanın yaptığı bu ziyaret cereyanının intizamını temine yardım ettiğini, çok şükür mahcup olmadığımızı, bilakis Kemal Atatürk'ün hazin ve yüce hatırasına Tokyo'nun ve ecnebi mehafilinin samimi saygı ve teessürünü resmen ifadesine şahit olmakla engin kıvanç ve büyük teselli duyduğumuzu arzederim.

Büyükelçi
(İmza) R. Hüsrev GEREDE

DBA-T.1-A.1-f.1

No: 34
T.C. BEYRUT BAŞKONSOLOSLUĞUNDAN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

No. 1466/592

Beyrut, 12 Sontışrin 1938

Bugünkü tarihli ve 1464/590 numaralı telgrafname zeylidir.

Büyük Atatürk'ün ufulü haberini, 10.11.1938 günü, Ankara radyosu saat 14 buçukta vermiş ve derhal şehirde yayılan bu haber bilaistisna bütün mahafilde derin bir teessür ve hüzün

uyandırmıştır. Yerli gazeteler hemen ilaveler neşrederek keyfiyeti halka ilan etmişlerdir.

Beyrut halkının muhtelif tabakalarına mensup eşhas, Başkonsolosluğa akın halinde gelerek bu malumatın doğruluğunu öğrenmek istemişler ve derin teessürlerini izhar etmişlerdir.

Aynı akşam saat 17'de Kont dö Martel namına Diplomatik Büro Müdürü Başkonsolosluğa gelerek Âli Komiserin derin teessür ve taziyetlerini bildirmiştir. Onu takiben Lübnan Reiscumhuru namına Teşrifat Müdürü nezdime gelmiş ve Reisi Devletin ve Lübnan milletinin büyük matemimize samimiyetle iştirak ettiklerini, taziyetleriyle birlikte bildirmiştir.

Bilahare Lübnan Meclisi Mebusan Reisi M. Petro Trad, Müftü ve Cemaati İslamiye, ulema, Konsoloslar kâmilin, Hahambaşı, Rum Metropolidi, Beyrut Valisi ve Polis Müdürü, Beyrut'un eşraf ve mütehayyizanı nezdime gelerek taziyetkâr hislerini ifade etmişlerdir.

Bu sabah Lübnan Başvekili Abdullah Yafi, refakatinde Nazırlar olduğu halde, Başkonsolosluğa gelerek Lübnan Hükümetinin teessürat ve taziyetlerini ve büyük matemimize iştirak eylediğini ifade eylemiştir.

Taziyete gelenlerin mühim bir kısmı, Atatürk'ün yalnız Türkiye'nin büyük kurtarıcısı değil, fakat bütün Şarkın ve Müslüman memleketlerin büyük hamisi ve başlıca ışığı bulunmuş olduğunu, binaenaleyh matemimizin aynı zamanda bütün Şark milletlerinin de matemî olduğunu söylemişlerdir.

Beyrut'un bütün müessesatı resmîyesi ve Konsoloshaneler, büyük matemimiz dolayısıyla bayraklarını yarıya indirmişlerdir.

Dün Beyrut camilerinde Atatürk'ün ölümünün verdiği hüznün yüzünden dua edenler tarafından ağlaşmalar yapıldığı ve Mecidiye ismindeki camide meczubun birinin "Atatürk, iyi Müslüman değildir" demesi üzerine oradaki hazirun tarafından şid-

detle dövölerek camiden çıkarıldığı ve camide Atatürk'ün ruhu için dualar edildiği haber alınmaktadır.

Beyrut'un Arapça ve Fransızca bütün gazeteleri Atatürk'ün büyük kıtada resimlerini koyarak hayatı, yarattığı yeni Türkiye ve inkılabatı hakkında çok sitayişkârane ve uzun yazılar neşretmektedirler. Bu yazıları havi başlıca kupürleri leffen takdim ediyorum.

Derin saygılarımla sunarım.

Başkonsolos
(İmza) F. Z. AKDUR

DBA-T.1-A.1-f.1

No: 35
T.C. BEYRUT BAŞKONSOLOSLUĞUNDAN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

No. 1634/663

Berut, 22 İlkkânun 1938

10 İlkkânun 1938 tarih ve 1584/643 sayılı yazıya ektir.

Beyrut Ulema Meclisi Lübnan Başmüftüsü Şeh Tevfik Kalid'in riyaseti altında geçenlerde akdettiği bir içtimada Beyrut Müslüman halkının büyük ATATÜRK'e ve Türkiye'ye olan derin alakasını kaydederek ebedi ATATÜRK'ün ufulünün 40'ıncı gününe müsadif 20 İlkkânun 1938 tarihinde Beyrut'un en büyük camii olan Omari camiinde mevlud kıraatına karar vermişti.

Bu karara tevfikân mezkûr tarihte yapılan mevlud merasimine Beyrut'un âyan ve eşrafı, başmüftü ile birlikte bütün ule-

ma meclisi, esnaf tabakaları ve binlerce halk iştirak etmiştir.

Nezdime gelen bir heyeti mahsusa marifetiyle davet edilmiş olduğum bu merasimde hazır bulundum. İran, Mısır ve Irak Başkonsolosları da merasime iştirak etmişlerdir.

Camide akşam saat 17'den 18'e kadar bir saat süren mevlud esnasında Beyrut'un maruf hocaları tarafından ayetler ve dualar okunmuş ve ATATÜRK bu dualarda bütün Şark âleminin en büyük müdafisi olarak tezkâr ve tavsif edilmiştir. Dua esnasında halkın büyük ekseriyetinin bazen hıçkırarak ağladığı görülmekte idi.

Mevlud merasiminden çıkarken otomobilimi saran binlerce halk "Yaşasın Türkiye, yaşasın ATATÜRK'ün büyük evladı İSMET İNÖNÜ" nidalarıyla Türkiye mümessilini candan alkışlamıştır.

Derin saygılarımla arzederim.

Başkonsolos
(İmza) F. Z. AKDUR

DBA-T.1-A.1-f.1

No: 36
T.C. BUDAPEŞTE ELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 35

Budapeşte, 13.11.1938
(Alınışı 14.11.1938)

Macaristan Meclisi Mebusan ve Meclisi Âyan Reisleri dün-

kü içtimalarının başlangıcında Atatürk'ün vefatı münasebetiyle birer nutuk söylemişler ve Macar milletinin matemimize iştirakını ifade eylemişlerdir. Tafsilat-ı mukteziye posta ile arz edilmiştir.

ERKİN

DBA

No: 37
T.C. BUDAPEŞTE ELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 37

Peşte, 22.11.1938
(Alınışı 23.11.1938)

Dün Peşte'de emsali görülmemiş bir matem vardı. Saraydan şehrin en uzak köşesine kadar bütün müessesat ve evlerde matem bayrağı çekilmişti. Hariciye Nezaretine, Hükümete teşekkür ettim. Meclis'teki nutuklarından dolayı Meclis-i Âyan ve Mebusan Reislerine, matbuatın neşriyatından dolayı matbuata ve şehrin mateminden dolayı Belediye Reisine Hükümet namına teşekkür etmekliğime müsaadelerini rica ederim.

ERKİN

DBA-T.1-A.1-f.1

No: 38

**MR. DAVOOD ABDULRAHMAN,
PRESIDENT JUMMA MUSJID, PORT LOUIS,
MAURITIUS, À S. E. MINISTRE DES AFFAIRES
ETRANGÉRES DE TURQUIE, ANKARA**

Tel. Port Louis, Mauritius, 11.11.1938 via radio

**Profondément émus grande parte monde musulman par la
mort Président Atatürk les Musulmans de Maurice réunis Jum-
ma Musjid présentant vive sympathie nation turque.**

**Davood ABDULRAHMAN,
President Jumma Musjid**

**MAURICE ADASI PORT LOUIS ŞEHRI
CUMA CAMİ BAŞKANI DAVUD ABDURRAHMAN'DAN
TÜRKİYE DIŞİŞLERİ BAKANINA**

Tel. Port Louis, Maurice, 11.11.1938, Radyo ile

**Atatürk'ün ölümüyle İslam dünyasının uğradığı büyük kay-
ba pek üzülmüş olan Maurice adası Müslümanları Cuma camii-
ne toplanmışlar ve Türk milletine hararetili sempatilerini sun-
maktadırlar.**

**Davud ABDURRAHMAN
Cuma Camii Başkanı**

DBA

No: 39
PRESIDENT BOHRA SHIA COMMUNITY,
PORT LOUIS, MAURITIOUS,
TO H. E. FOREIGN MINISTER OF TURKEY, ANKARA

Tel. Port Louis, Mauritius, 11.11.1938, via radio

Respectfully offer heartfelt condolence great loss suffered
by Islam in sad demise of our beloved leader.

Jeewanjee CURRIMJEE
President Bohra Shia Community

MAURICE ADASI PORT LOUIS KENTİ
BOHRA Şİİ CEMAATİNDEN
TÜRKİYE DIŞİŞLERİ BAKANINA

Tel. Port Louis, Maurice, 11.11.1938, Radyo ile

Sevgili liderimizin ölümü ile İslamın uğradığı büyük kayıptan dolayı samimi başsağlığı dileklerimizi saygıyla arz ederim.

Jeewanjee CURRIMJEE
Bohra Şii Cemaati Başkanı

DBA

. No: 40
T.C. KAHİRE ELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Açık tel.
No. 365

Kahire, 12.11.1938
(Alınışı 13.11.1938)

Atatürk'ün vefatı, kendisini saygı ile seven bütün Mısır'da büyük acı uyandırdı. Matbuat, yazılarında onun yarattığı ölmez eserlerden bahsederek milletimize derin taziyetlerini sunuyorlar. Sureti mahsusada İskenderiye'den gelen Başmabeynci Majeste Kralın, Meclis Reisi Parlamentonun taziyetlerini, Hariciye Nazırı ile Müsteşarı ayrı ayrı gelerek Hükümetin teessürlerini tebliğ ettiler. Diğer taraftan Kral ailesine mensup Prens, Prensesler ile pek çok dost Mısırlılar acılarını bildirmek üzere âcizlerini ziyaret ettiler. Hükümetin kararıyla cenaze merasiminin sonuna kadar Parlamento, resmi devair bayraklarını yanya indireceği maruzdur.

ALHAN

DBA

No: 41
T.C. KAHİRE ELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 21

Kahire, 13.11.1938
(Alınışı 14.11.1938)

Memleketimiz hakkındaki dostane hissiyatını Atatürk'ün vefatı münasebetiyle dahi ibraz için Kralın 11 Teşrinisaniden

itibaren bir hafta sarayda matem tutulmasını emreylediği Hari-
ciye Nezaretinden bildirildiği maruzdur.

ALHAN

DBA

No: 42
T.C. KAHİRE ELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 28

Kahire, 19.11.1938
(Alınışı 20.11.1938)

Kral bugün Parlamentonun küşadı münasebetiyle irad ettiği
nutukta memleketimizden ayrıca bahs ederek "Şanlı Reiscum-
hur Atatürk'ün vefatından Türkiye Hükümeti ve milletinin duy-
duğu derin acılara iştirak ederim ve halefinin riyasetinde Türki-
ye'nin Tanrının himayesine mazhar olmasını halisane temenni
ederim," dediği maruzdur.

ALHAN

DBA-T.1-A.1-f.1

No: 43

**GÜNEY HİNT OKYANUSU REUNION ADASI
MÜSLÜMAN CEMAATİ BAŞKANI İSMAİL AKHOUN'DAN
TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANİ
DR. TEVFIK RÜŞTÜ ARAS'A**

Tel.

Saint Denis, Reunion, 11.11.1938

Colonie Musulmane île Reunion profondément attristée
décès Président Atatürk stop Prions Votre Excellence vouloir
bien agréer nos respectueuses condoléances.

**Ismail AKHOUN
President**

(Çeviri)

Açık tel.

Saint Denis, Reunion, 11.11.1938

Reunion adası Müslüman kolonisi Cumhurbaşkanı Ata-
türk'ün ölümüne pek üzülmüştür stop saygılı başsağlığı dilekleri-
mizi kabul buyurmalarını Ekselanslarından rica ediyoruz.

**Ismail AKHOUN
Başkan**

DBA

No: 44
REUNION ADASI MÜSLÜMANLARINDAN
TÜRKİYE DIŞİŞLERİ BAKANINA

Tel. Saint Denis, Reunion, 11.11.1938

Eprooven mort Atatürk. Sincères condoléances.

MUSULMANS

(Çeviri)

Tel. Saint Denis, Reunion, 11.11.1938

Atatürk'ün ölümüne üzüldük. İçten başsağlığı dileklerimizi sunarız.

MÜSLÜMANLAR

DBA-T.1-A.1-f.1

No: 45
T.C. BÜKREŞ ELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 199

Bükreş, 10.11.1938
(Alınışı 10.11.1938)

Reisicumhurun vefatı haberi burada çok derin teessür uyandırmıştır. Telgrafın buraya gelmesinden hemen sonra Baş-

mabeynci Kral namına ve Hariciye Nazırı Hükümet namına Elçiliğe gelerek taziyetlerini bildirmişlerdir. Başmabeynci Türk milletinin uğradığı kayıptan duyduğu çok derin ve samimi teessürü Türk Millet ve Hükümetinin bilmesini Kralın bilhassa arzu ettiğini, Hariciye Nazırı da Romanya Hükümeti (namına) cihan tarihinde o kadar büyük ve asil rol oynamış bir simanın kaybı ile kendilerinin de çok kıymetli bir dost kaybettiklerini acı bir surette duyduklarını beyan etmişlerdir. Resmi dairelerde bayraklar matem alameti olarak yarıya indirilmiştir. Gazeteler hususi nüshalar çıkararak halkı haberdar eylediler ve yarın da merhumun eserini tanıtmak üzere fevkalade nüshalar çıkarcaklar. Elçilikte açılmış olan defteri mahsusa Hükümet erkânı, ecnebi sefirler, sabık nazırlar, maruf birçok zevat imza etmekte, taziyetlerini bizzat ifade etmektedirler.

TANRIÖVER

DBA

No: 46
T.C. BÜKREŞ ELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 203

Bükreş, 21.11.1938
(Alınış 22.11.1938)

Dün ve bugün bütün Rumen matbuatı Atatürk'ün cenazesi için İstanbul'da ve Ankara'da yapılan merasim ve Atatürk'ün hayatı, eseri, yüksek şahsiyeti hakkında uzun makaleler, muhtelif

yazılar, mufassal telgraf haberleri neşretmişler ve derin kederimize Rumen milletinin çok samimi surette iştirak eylediğini tekrar beyan etmişlerdir. Bugün cenaze merasimi münasebetiyle devlet daireleri, mektepler, kışlalar, donanma ve ordunun bayrakları yarıya indirilmiştir. Garnizonda askere merhumun meziyetleri ve eseri hakkında nutuklar irad edilmiş, ayrıca münevverler tarafından konferanslar tertip olunmuştur. Bu akşam saat yirmi buçukta Milli Müdafaa Nazırı General Cioperca radyoda halka hitaben Atatürk'e dair bir konferans verecektir.

TANRIÖVER

DBA-T.1-A.1-f.1

No: 47
T.C. MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Açık tel.
No. 7

Moskova, 10.11.1938
(Alınışı 11.11.1938)

1. Radyolar Atatürk'ü kaybettiğimize dair olan felaket haberini getirdiler. Berlin Sefirimiz de Saraydan aldığı malumat üzerine bu haberi teyit etti stop Cumhuriyet Hükümetine derin taziyetlerimi arz ederim. Büyük kurtarıcının şüphesiz Türk milletinin kalbindeki hayatı ebedidir. Binaenaleyh tesellimizi ancak büyük milletimize sağlık dilemekte bulmaktayız.

2. Sefaret bayrağı yarıya çekildi ise de resmi tebliğ olmadığından Komiserlikle Doyenliğe bildirilemedi.

3. Son ihtiram vazifesini yapmak için cenaze merasimine yetişmekliğime imkân bulunduğu takdirde emrinizi dilerim.

APAYDIN

DBA

No: 48
T.C. MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Şifre tel.
No. 252

Moskova, 10.11.1938
(Alınışı 11.11.1938)

Mösyö Litvinof bu akşam saat 9'da Sefarete geldi. Sovyet Hükümeti namına taziyetlerini ifade ve Türk milletinin büyük acısına Sovyet milletleriyle Hükümetinin kalben iştirak ettiğini beyan etti. Cenaze merasiminin ne zaman yapılacağı hakkında malumat olup olmadığını, dost memleketlerden cenaze merasimi için heyetler gelip gelmeyeceğini sordu. Henüz malumatım olmadığını söyledim. Kendilerinin de bir heyet göndermek tasavvurunda olduklarını tahmin etmekteyim. Hörmetle arz ederim.

APAYDIN

DBA

No: 49
T.C. MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİĞİNDEN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

Açık tel.

Moskova, 11.11.1938

1. Bugün bütün diplomatlar Sefarethanemize gelerek taziyetlerini sunmuşlar ve Sefaretlerinde bayraklarını yarıya çekmişlerdir.

2. Sovyet matbuatı büyük acımızdan dolayı Şefler arasında teati olunan telgrafları ve ATATÜRK'ün deha eserleriyle dolu biyografisini yazmışlardır. Bunlar posta ile gönderilecektir.

Arzederim.

Z. APAYDIN

DBA-T.1-A.1-f.1

No: 50
MR. RAHMAT ALİ, PRESIDENT OF THE LONDON
BRANCH OF THE PAKİSTAN NATIONAL MOVEMENT,
TO THE TURKISH AMBASSADOR IN LONDON

Telegraphic

London, November 10, 1938

On behalf of the London Branch of the Pakistan National Movement representing Punjab, Frontier Province, Kashmir, Sind and Baluchistan I beg your Excellency to accept and convey to the Turkish Millet our heartfelt condolences on the sad

demise of His Excelency the President Kemal Atatürk in whom Turkey has lost its maker, Asia its heroic Apostle of Nationalism and the world one of its greatest statesmen while mourning the loss of the great President we pray for the glory of the Turkish Millet.

C. RAHMAT ALI,
Founder President,
23th Loning, London, NW 9

PAKİSTAN ULUSAL HAREKETİ
LONDRA ŞUBESİ BAŞKANI RAHMAT ALİ'DEN
TÜRKİYE'NİN LONDRA BÜYÜKELÇİSİ
ALİ FETHİ OKYAR'A

Tel.

Londra, 10 Kasım 1938

Pencab'ı, Sınır Eyaleti'ni, Keşmir'i, Sind'i ve Belucistan'ı temsil eden Pakistan Ulusal Hareketi Londra Şubesi adına, Cumhurbaşkanı Ekselans Kemal Atatürk'ün acı ölümü üzerine samimi başsağlığı dileklerimizin kabulünü ve Türk milletine ulaştırılmasını Ekselanslarından rica ederim. Atatürk'ün ölümüyle Türkiye yaratıcısını, Asya kahraman milliyetçilik önderini ve dünya en büyük devlet adamlarından birini kaybetmiştir. Büyük Başkanın ölümüne yas tutarken Türk milletinin şan ve şerefi için de dua etmekteyiz.

C. RAHMAT ALI
Kurucu Başkan
23th Loning, London NW 9

LBA (T. C. Londra Büyükelçiliği Arşivi)

No: 51

**DIRECTIVE ISSUED BY MR. M.A. JINNAH,
PRESIDENT, ALL INDIA MUSLIM LEAGUE ON
11.11.1938 TO ALL ITS BRANCHES FOR
OBSERVING FRIDAY THE 18th NOVEMBER
AS "KEMAL DAY"**

Mr. M. A. Jinnah issued the following statement:

I request Provincial, District and Primary Muslim Laegues all over India to observe Friday the 18th of November as Kemal Day and hold public meetings to express deepest feeling of sorrow and sympathy of Musulmans of India in the irreparable loss that the Turkish Nation has suffered in the passing away of one of the greatest sons of Islam and a world figure and the saviour and maker of Modern Turkey-Ghazi Kemal Atatürk.

Dt. 11.11.1938

Quaid-i-Azam Papers, National Archives of Pakistan.

**BÜTÜN HİNDİSTAN İSLAM LİĞİ BAŞKANI
M. A. CİNNAH'IN 18 KASIM (1938) GÜNÜNÜN
"KEMAL GÜNÜ" OLARAK ANILMASI HAKKINDA
İSLAM LİĞİ'NİN BÜTÜN TEŞKİLATINA GÖNDERDİĞİ
11 KASIM 1938 GÜNLÜ DİREKTİF**

M. A. Cinnah aşağıdaki duyuruyu yayımlamıştır:

18 Kasım (1938) Cuma gününün Kemal Günü olarak anılmasını ve Modern Türkiye'nin kurtarıcısı ve yaratıcısı, İslamın

en büyük evladından biri ve dünyaca ünlü bir sima olan Kemal Atatürk'ün ölümü ile Türk milletinin uğradığı onarılmaz kayıptan dolayı Hindistan Müslümanlarının en derin üzüntü ve sempati duygularının açıklanması amacıyla açık toplantılar düzenlenmesini bütün Hindistan İslam Ligi'nin il, ilçe ve köy teşkilatından rica ederim.

Tarih 11.11.938

Pakistan Milli Arşivi, Kaid-i Azam Evrakı.

No: 52

**PRESS INTERVIEW OF MR. M.A. JINNAH,
PRESIDENT, ALL INDIA MUSLIM LEAGUE ON
THE SAD DEMISE OF GHAZI MUSTAFA KEMAL ATATÜRK**

He was the greatest Musalman in the modern Islamic World and I am sure that the entire Musalman world will deeply mourn his passing away.

It is imposible to express adequately in a press interview one's appreciation of his remarkable and varied services, as the builder and the maker of Modern Turkey and an example to the rest of the world, especially to the Musalman States in the Far East. The remarkable way in which he rescued and built up his people against all odds, has no parallel in the history of the world.

He must have derived the greatest sense of satisfaction that he fully accomplished his mission during his life-time and

left his people and his country consolidated, united and a powerful nation. In him, not only the Musalmans but the whole world have lost one of the greatest men that ever lived.

Qaid-i-Azam Papers, National Archives of Pakistan.

**ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜ ÜZERİNE BÜTÜN
HİNDİSTAN İSLAM LİĞİ BAŞKANI M. A. CİNNAH'IN
BASINA VERDİĞİ DEMEÇ (11.11.1938)**

O (Atatürk) Çağdaş İslam dünyasında en büyük Müslüman idi ve eminim ki bütün İslam dünyası O'nun ölümüne derin yas tutacaktır.

Bütün dünyaya ve özellikle Uzakdoğu İslam Devletlerine örnek olan modern Türkiye'nin kurucusu ve yaratıcısı olarak O'nun yapmış olduğu olağanüstü ve çeşitli hizmetler hakkındaki takdir duygularını insanın bir basın toplantısında dile getirebilmesi imkânsızdır. Bütün zorluklara rağmen O'nun kendi halkını kurtuluşunun ve yüceltişinin bir benzeri dünya tarihinde görülmemiştir.

Atatürk, hayatta iken misyonunu tam olarak yerine getirmiş ve arkasında güçlü bir halk, güçlü bir ülke ve birlik içinde, sapaşğlam bir devlet bırakarak bu dünyadan göçüp giderken görevini yapmış bir insanın en büyük mutluluğunu duymuş olmalıdır. Onun ölümüyle yalnız Müslümanlar değil, fakat aynı zamanda bütün dünya, gelmiş geçmiş en büyük adamlarından birini kaybetmiştir.

Pakistan Millî Arşivi, Kaid-i-Azam evrakı.

No: 53
PROCEEDINGS OF AN ORDINARY
GENERAL MEETING OF THE RAWALPINDI MUNICIPAL
COMMITTEE HELD ON THE 12th NOVEMBER 1938
AT 8.30 A.M. IN THE MUNICIPAL HALL

B. Prithmi Chand Chanda proposed that this meeting of the Municipal Committee, Rawalpindi, places on record its sense of profound sorrow and deep grief and the untimely death of Mustafa Gazi Kemal Pasha, President of the Turkish Republic, the Father of Nationalism in the Country and the Great Patriot of his times. The meeting further appreciates the services rendered by him in the struggle for the emancipation of his country.

It is further resolved that the Municipal Offices and Schools be closed as a mark of respect to the deceased-meeting adjourned.

Chaudhri Wassawa Singh seconded and the resolution was unanimously adopted all standing.

All prayed while standing for five minutes for the deceased.

RAWALPINDI BELEDİYE MECLİSİNİN
12 KASIM 1938 GÜNÜ SAAT 8.30'DA
BELEDİYE KONAĞINDA YAPMIŞ OLDUĞU
TOPLANTI TUTANAĞI

B. Prithmi Chand Chanda, Türkiye Cumhurbaşkanı, ülkesinde Milliyetçiliğin babası ve çağının büyük vatanseveri Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın zamansız ölümü dolayısıyla Rawalpindi Belediye Meclisinin duyduğu üzüntü ve derin acının kayda geçirilmesini teklif etti. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ülkesinin kur-

tuluşu uğrunda yaptığı hizmetler toplantıda takdirle anıldı. Ayrıca rahmetliye saygı için Belediye dairelerinin ve okulların tatil edilmesine karar verildi ve toplantı ertelendi.

Chaudhri Wassawa Singh'in desteklediği teklif oybirliğiyle kabul edildi.

Herkes ayakta müteveffanın ruhu için beş dakika dua etti.

LBA – DBA

No: 54
FROM THE SECRETARY, THE NAWADAH
BAR ASSOCIATION TO THE PREMIER OF
TURKISH GOVERNMENT

Dated Nawadah,
November 12, 1938

Sir,

In pursuance of Resolution No. 2 passed today by my association I beg to forward the following resolution to you.

1. This meeting of the members and associates of Nawadah Bar Association deeply mourns irreparable loss to Asia in the death of Mustafa Kemal Ataturk the Great Nationalist and marker of Modern Turkey.

I have the honour to be,
Sir,
Your most obedient servant,
(Signed)
Secretary
Mokhtars' Bar Association,
Nawadah.

**NAWADAH BARO BİRLİĞİ SEKRETERİNDEN
TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞBAKANINA**

Nawadah, 12 Kasım 1938

Sir,

Birliğimizin bugünkü 2 sayılı kararı uyarınca aşağıdaki karar örneğini bilginize sunuyorum.

"Nawadah Baro Birliği üyeleri ve ortaklarının işbu toplantısı, Modern Türkiye'nin yaratıcısı Büyük Milliyetçi-Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü ile Asya'nın uğradığı onarılmaz kayıptan dolayı derin yas tutar."

Saygılarımla arzederim.

**Sekreter
Mokhtar Baro Birliği
Nawadah**

LBA – DBA

**No: 55
THE BOMBAY ARMS AND AMMUNITION DEALERS
ASSOCIATION, TO THE PRIME MINISTER
OF THE TURKISH REPUBLIC**

**Abdul Rehman St.,
Bombay,
November 11th, 1938**

Sir,

The Bombay Arms and Ammunition Dealers Association at an extraordinary meeting held today passed the following

resolution moved by the President Mr. Ghulamhusein Essoufally unanimously, all standing in solemn silence.

"This meeting of the Bombay Arms and Ammunition Dealers Association to hereby records its deepest sorrow for the sad demise of the great Muslim Leader Ghazi Mustafa Kemal Ata Turk."(sic)

I have the honour to be, Sir,
Yours faithfully,
(Signed) Saleh A. BAU...
Secretary.

**BOMBAY SİLAH VE MÜHİMMAT TACİRLERİ DERNEĞİNDEN
TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞBAKANINA**

Abdul Rahman Sok.
Bombay, 11 Kasım 1938

Sayın Başbakan,

Bombay Silah ve Mühimmat Tacirleri Derneği bugün yaptığı olağanüstü bir toplantıda, Başkan Gulam Hüseyin Essoufally'nin teklifi üzerine, ayakta ve ağır bir sessizlik içinde oybirliğiyle aşağıdaki kararı kabul etmiştir:

"Bombay Silah ve Mühimmat Tacirlerinin bu toplantısı, Büyük İslam lideri Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün acı ölümünden duyduğu pek derin üzüntüyü kayda geçirir."

Derin saygılarımla.

(İmza) Salih A. BAU
Sekreter

DBA

No: 56

**AHMAD KHAN, SECRETARY OF THE RED CRESCENT
BOYS SCOUT ASSOCIATION, TO THE TURKISH CONSUL,
MERCANTILE BUILDINGS, CALCUTTA**

Allahabad

November 11, 1938

Sir,

We have learnt with profound sorrow the untimely death of the ex-President Kemal Ata-Türk, the founder of Modern Turkey. Not only the Turkish people but all the Muslim world is deeply mourning this loss. God has snatched from us an ablest brain. We have a full share in this sad grievement.

Please convey our condolence message to your Government and oblige.

Yours respectfully,

(Signed) M. Ahmed KHAN

Secretary,

R.C.B.S. Association.

**ALLAHABAD KIZILAY İZCİLERİ SEKRETERİ
AHMED KHAN'DAN TÜRKİYE'NİN
KALKÜTA KONSOLOSLUĞUNA**

Allahabad, 11.11.1938

Sir,

Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün zamansız ölümünü derin bir üzüntü ile öğrendik. Onun kaybından dolayı yalnız Türk halkı değil, bütün İslam dünyası da derin yas tutmaktadır. Allah bir

dehayı bizden koparıp aldı. Bu acı yasınızı tam olarak biz de paylaşıyoruz.

Başsağlığı mesajımızı Hükümetinize iletmenizi rica eder, saygılarımızı sunarız.

(İmza) M. Ahmed KHAN
R.C.B.S. Derneği Sekreteri

LBA

No: 57
RESOLUTION OF THE BEHAR PROVINCIAL
MUSLIM STUDENTS FEDERATION, CHAPRA

11.11.1938

The Chapra Muslim Studenst Federation was shocked to hear the sad news of the death of Kemal Ataturk as broadcast last night and a special condolence meeting of the Federation was held at once under the Presidentship of Alhaj Moulvi Syed Saleh Hussain, a Zamindar of the town and the following resolution was passed all standing:

"That the Chapra Muslim Students Federation expresses its deep and heartfelt sorrow at the unexpected and sudden demise of Kamal Ataturk-Hero of Islam-at a time when the situation in Europe is alarming and prays to God that this soul may rest in peace and also give his bereaved family and the nation strength enough to bear the irreparable loss."

(Signed) M. S. ZOHA
Vice-President
Behar Provincial Muslim Students
Federation, Chapra.

**HİNDİSTAN'IN BEHAR EYALETİ
CHAPRA MÜSLÜMAN ÖĞRENCİLER
FEDERASYONU BAŞSAĞLIĞI KARARI**

11.11.1938

Chapra Müslüman Öğrencileri Federasyonu, dün akşam radyodan yayımlanan Kemal Atatürk'ün ölüm haberiyle derinden sarsıldı ve Federasyon kasaba ileri gelenlerinden Hacı Seyid Salih Hüseyin'in başkanlığında hemen toplanarak aşağıdaki başsağlığı kararını ayakta kabul etti:

"Chapra Müslüman Öğrenciler Federasyonu, Avrupa'daki durumun kaygı verici olduğu şu sırada İslamiyetin kahramanı Kemal Atatürk'ün beklenmedik ölümünden duyduğu derin ve içten üzüntüyü dile getirir. Federasyon ayrıca rahmetlinin ruhunun huzur içinde olması ve onun yası ailesi ile milletine bu onarılmaz kayba tahammül gücü vermesi için Allaha dua etmektedir."

(İmza) M. S. ZOHA
Başkan Yardımcısı
Behar Eyaleti Müslüman Öğrenciler
Federasyonu, Chapra.

No: 58
ASSAM ARABIC STUDENTS' ASSOCIATION,
CALCUTTA, TO THE PRIME MINISTER OF
THE TURKISH REPUBLIC, ANKARA

No.1203

38, Wellesley Street,
Calcutta,
12th November, 1938

Your Excellency,

I have been directed by the Executive Committee of my Association to inform you that at an emergent meeting of the Executive Committee of our Association held on the 11th November, 1938, a resolution was unanimously passed condoling the untimely death of Gazi Mustafa Kemal Ataturk, the great soldier, leader, reformer and patriot, the saviour of Turkey, the hope and pride of Muslim world and the defender of Asia, the greatest statesman of his time, and sympathising with the Turkish nation at their irreparable loss. Prayers were offered for the repose of the departed soul in Jannat-ul-Ferdaus.

May Allah guide you and lead your nation to the zenith of prosperity and peace! May He save Turkey from the evil designs of the European Powers!!

LONG LIVE ATA-TURK!!!

With the best of regards,

Sharing your and your nation's sorrows,

I remain,
Your Excellency's
Brother-in-faith,
(Signed) M. S. ALI,
President
Assam Arabic Students' Association,
(Calcutta).

KALKÜTA'DA ASSAM ARAPÇA
ÖĞRENCİLERİ DERNEĞİNDEN
TÜRKİYE BAŞBAKANINA

No. 1203

Wellesley Sok. 38
Kalküta, 12 Kasım 1938

Ekselans,

Derneğimiz Yönetim Kurulunun talimatıyla aşağıdaki hususları bilginize arz ediyorum:

Yönetim Kurulumuz 11 Kasım 1938 günü olağanüstü bir toplantı yaparak, büyük asker, lider, reformcu ve vatansever, Türkiye'nin kurtarıcısı, İslam dünyasının ümidi ve ıftihar kaynağı ve Asya'nın savunucusu, çağımızın en büyük Devlet Adamı Gazi Mustafa Kemal'in zamansız ölümü üzerine, yeri doldurulmaz kaybindan dolayı Türk milletine başsağlığı dileyen ve sempatilerini sunan bir karar tasarısını oybirliğiyle kabul etmiştir. Rahmetlinin ruhunun Cennet-i Firdevs-i Alâda huzur ve sükûna kavuşması için dua edilmiştir.

Allah yardımcınız olsun ve milletinizi refah ve barışın doruğuna ulaştırsın. Avrupa Devletlerinin iblişçe entrikalarından Allah Türkiye'yi korusun.

YAŞASIN ATATÜRK!!!

Sizin ve milletinizin acılarınızı paylaşır ve en derin saygılarımı sunarım.

İman kardeşiniz
(İmza) M. S. ALİ
Başkan
Assam Arapça Öğrencileri Derneği
Kalküta.

DBA

No: 59
SECRETARY OF THE BAR ASSOCIATION,
GAYA, TO MR. L.C. MOUSELL,
TURKISH CONSUL, CALCUTTA

Gaya,
14th November, 1938

Sir,

I have the honour to forward herewith a copy of the resolution of a Special Meeting held today and request you to send it to the President of the Turkish Republic.

RESOLUTION

This Special General Meeting of the Gaya Bar Association expresses its heartfelt sorrow at the sad demise of Kemal Atatürk, a great General, Statesman, Administrator and one of the greatest Nation builders and social Reformers of the world and one of the greatest Asiatics of the century and places on record the sence of irreparable loss which the world and specially Turkey has sustained by his sad demise.

I have the honour to be,
Sir,

Your most obedient servant,
(Signed)
Secretary.

**GAYA BAROLAR BİRLİĞİ SEKRETERİNDEN
TÜRKİYE'NİN KALKÜTA FAHRİ KONSOLosu
L.C. MOUSELL'E**

Gaya, 14 Kasım 1938

Sir,

Birliğimizin bugünkü özel toplantısında alınan karar örneğini ilişikte bilginize sunuyorum. Bu metnin Türkiye Cumhuriyet başkanına iletilmesini saygıyla rica ederim.

KARAR

Gaya Baro Birliğinin bu özel toplantısı, büyük general, devlet adamı, yönetici ve dünyanın en büyük devlet kurucularından ve sosyal reformcularından biri ve yüzyılın en büyük Asyalısı Kemal Atatürk'ün ölümünden duyduğu derin acıyı dile getirir ve Atatürk'ün ölümü ile dünyanın ve özellikle Türkiye'nin uğradığı onarılmaz kayıp duygusunu kayda geçirir.

En derin saygılarımı sunarım.

İmza
Sekreter

No: 60

**COPY OF RESOLUTION PASSED IN
THE EXTRAORDINARY MEETING OF
THE KASUR MUNICIPAL COMMITTEE HELD ON
THE 14th NOVEMBER 1938, AT 4 P.M.**

We the members namely Dr. Muhammad Bashir, Haji Rab Niwaz Khan, Haji Abdul Qadir, Mian Muhammad Sardar and Khan Muhammad Umer Khan drew the attention of the President to the sad and untimely demise of Ghazi Mustafa Kemal Pasha and request him to call an extraordinary meeting of the Committee to express the grief of the Committee at the misfortune. Under orders of the acting President the Municipal office and schools were closed on the day as a mark of respect to the memory of the Illustrious deceased.

Remarks of the President that the matter be placed before the General Committee.

Resolved: We the members of the Committee express our sincere and heartfelt sence of sorrow and sympathy on the sudden and untimely demise of the able Leader Ghazi Mustafa Kemal Pasha, the worthy son of Asia, the outstanding politician of the modern age, the best General and the Liberator of Turkey and Asiatic Races.

This resolution was passed standing.

Copies of resolution be sent to the Press.

Higher authorities be requested to forward a copy of the resolution to the President of the Turkish Republic.

Sd:(Illegible.)
Executive Officer,
Municipal Committee, Kasur.

KASUR BELEDİYE MECLİSİNİN
14 KASIM 1938 GÜNÜ SAAT 16.00'DA
YAPILAN OLAĞANÜSTÜ TOPLANTIDA
ALINAN KARAR ÖRNEĞİ

Belediye Meclisi üyeleri bizler, yani Dr. Muhammad Bas-hir, Haji Rab Niwaz Khan, Haji Abdul Qadir, Mian Muhammad Sardar ve Khan Muhammad Umer, Gazi Mustafa Kemal Pa-şa'nın zamansız acı ölümüne başkanın dikkatini çektik ve bu fe-laketten duyduğu üzüntüyü belirtmek üzere Meclisi olağanüstü toplantıya çağırmasını istedik. Şanlı ölünün hatırasına saygı göstermek üzere, Başkan Vekilinin emirleriyle Belediye Dairesi ve okullar aynı gün kapatıldı.

Başkan, konunun Belediye Meclisi toplantısına sunulmasını önerdi.

Karar: Belediye Meclisi üyeleri bizler, büyük lider, Asya'nın değerli evladı, modern çağın seçkin politikacısı, en iyi general ve Türkiye'nin ve Asya ırklarının kurtarıcısı olan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ani ve zamansız ölümünden duyduğumuz içten acıyı ve sempatiyi dile getiririz.

İşbu karar ayakta kabul edilmiştir.

Kararın örnekleri basına gönderilecektir.

İşbu kararı Türkiye Cumhurbaşkanına sunmaları yüksek makamlara arzedecektir.

İmza: (Okunamıyor)
Belediye Meclisi, Kasur.

No: 61

**PRESIDENT OF THE CRIMINAL BAR ASSOCIATION,
NOAKHALI, BENGAL, TO THE TURKISH
CONSUL IN CALCUTTA**

**Criminal Bar, Noakhali,
15.11.1938**

Sir,

The members of the Noakhali Criminal Bar Association assembled at an extraordinary general meeting record their sincere condolence at the sudden demise of Gazi Mustafa Kemal Pasha, the Hero of the East and the maker of the modern Turkey and the liberator of his country and also convey their deepest sympathy with the bereaved family and his countrymen.

(Signed)

President of the Meeting.

**BENGAL'IN NOAKHALİ CEZA HÂKİMLERİ
DERNEĞİ BAŞKANINDAN KALKÜTA'DA
TÜRKİYE KONSOLOSUNA**

**Ceza Mahkemesi, Noakhali,
15.11.1938**

Sir,

Noakhali Ceza Hâkimleri Derneği üyeleri olağanüstü bir toplantı yaparak, Doğunun Kahramanı ve modern Türkiye'nin yaratıcısı ve ülkesinin kurtarıcısı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın

ani ölümünden duyduğu içten üzüntüyü kayda geçirmişler ve ayrıca yaşlı aileye ve müteveffanın hemşerilerine en derin sempatilerini sunmaktadırlar.

(İmza).....
Toplantı Başkanı

DBA

No: 62
"GHAZI KEMAL ATATURK DAY" AT JORHAT,
ASSAM, 18.11.1938

A condolence meeting was held by the Moslem League, Jorhat Branch, at the Bistwan Town Hall, Presided by Khan Sahib Maulvi Ruknuddin B. A., B. L., M. L. C., on the 18th November, 1938, to observe Ghazi Kemal Atatürk Day. The house was fully packed up with audiences and great enthusiasm prevailed.

Dr. Abdul Hakim, the Secretary of the Moslem League, explained the object of the meeting.

The following gentlemen delivered speeches about the life history of Ghazi Kemal especially the reformations which were adopted by him to form the modern Turkey, viz:

Honorable Mr. H.P. Barna, M. A., B.L. President M.L.C.

Mr. Nilmony Abukan, B. A.

Maulvi Ebadullah, B. A. Pleader.

Dr. Abdul Hakim.

All members present in the meeting stood up when prayer

was offered for the eternal bliss of the departed soul of Ghazi Kemal Atatürk.

Resolved that a copy of this be sent to the Consul General of Turkey in Calcutta and press.

The President delivered a neat speech about the life of Ghazi Kemal.

After this the meeting came to an end with a vote of thanks to the Chair.

Abdul HAKİM,
Secretary, Moslem League,
Jorhat Branch

Dated, Jorhat
the 22nd November, 1938

ASSAM'IN JORHAT KENTİNDE 18.11.1938 GÜNÜ DÜZENLENEN "GAZİ KEMAL ATATÜRK GÜNÜ"

Gazi Kemal Atatürk Gününü düzenlemek üzere, 18 Kasım 1938 günü, İslam Ligi Jorhat Şubesinde Sayın Maulvi Rukniddin Han Başkanlığında Bistwan Belediyesi salonunda bir baş-sağlığı toplantısı yapıldı. Salon tıklım tıklım doluydu ve toplantıya katılanlar pek heyecanlı ve duyguluydular.

İslam Ligi Sekreteri Dr. Abdül Hakim, toplantının amacını açıkladı.

Gazi Kemal'in hayatı ve özellikle modern Türkiye'yi kurmak için yaptığı reformlar hakkında şu kimseler birer konuşma yaptılar:

İslam Ligi Komitesi Başkanı Sayın H. P. Barna.
Sayın Nilmony Abukan,

Sayın Maulvi Abadullah

Dr. Abdul Hakim.

Gazi Kemal Atatürk'ün ruhunun ebedi istirahatı için dua edilirken herkes ayağa kalktı.

Bu karar örneğinin Kalküta'daki Türkiye Başkonsolosuna ve basına gönderilmesine karar verildi.

Toplantı başkanı Gazi Kemal'in hayatı hakkında güzel bir konuşma yaptı.

Bundan sonra Başkanlık divanına teşekkür edilmesi oylanarak toplantı sona erdi.

Abdul HAKİM
İslam Ligi Jorhat Şubesi Sekreteri

Jorhat, 22 Kasım 1938

LBA – DBA

No: 63

**RESOLUTION PASSED AT A MASS MEETING ORGANIZED
IN THE MAIDAN BY THE ANJUMAN ISLAMIA, SILIGURI,
ON THE 18th NOVEMBER, 1938**

"Resolved unanimously that this meeting expresses its deep and heartfelt sorrow at the untimely death of Ghazi Kemal Atatürk, the life and soul, the maker and founder of New Turkey, the Greatest man and statesman of the age, and conveys the fullest sympathy on behalf of the Mussulmans of Siliguri to the Turkish nation for the irreparable loss it has suffered by this death.

Resolved further, that a copy of this be forwarded to the

Moslem Newspapers and also to the new Turkish President through the Consul General of Turkey in Calcutta."

Copy forwarded to the Turkish Consul General, for favour of sending the same to the New Turkish President, Ismet Pasha.

(Signed).....
Secretary, Anjuman Islamia,
SILIGURI, Dist. Darjeeling.

**DARJEELING EYALETİ SİLİGURİ İSLAM ENCÜMENİ
TARAFINDAN 18 KASIM 1938 GÜNÜ
ŞEHİR MEYDANINDA DÜZENLENEN MİTINGİN
ALMIŞ OLDUĞU KARAR ÖRNEĞİ**

"Toplantı, yeni Türkiye'nin yaratıcısı ve kurucusu, hayatı ve ruhu olan çağının en büyük devlet adamı Gazi Kemal Atatürk'ün zamansız ölümünden duyulan derin ve yürek dolusu üzüntüyü dile getirmeye ve Atatürk'ün ölümüyle uğradığı onarılmaz kayıptan dolayı Türk milletine Siliguri Müslümanlarının sempatilerini bildirmeye karar verdi.

Ayrıca bu kararın bir örneğinin, Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanına iletilmesi için Türkiye'nin Kalküta Başkonsolosuna ve basına gönderilmesine karar verildi."

Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanı İsmet Paşa'ya iletmesi ricasıyla kararın bir örneği Türk Başkonsolosuna gönderilmiştir.

(İmza)
Darjeeling Eyaleti
Siliguri Encümeni İslam Sekreteri.

No: 64
SECRETARY OF THE MUSLIM LEAGUE, GUNTUR, INDIA,
TO THE TURKISH CONSUL IN CALCUTTA
"KEMAL DAY"

Guntur,
18th November, 1938

A largely attended public meeting of the Muslims of Guntur was held in the Municipal Park at 4.30 p.m. under the auspices of the local Muslim League, to express the deepest feelings of their and sympathy in the irreparable loss, the TURKISH NATION has sustained in the demise of one of the GREATEST SONS OF ISLAM, THE WORLD FIGURE, THE SAVIOUR AND MAKER OF MODERN TURKEY, with Mr. Mastan, Municipal Councillor, presiding.

The meeting commenced with and terminated by prayers.

Messrs. M. Safadar Hussain, M. A. Sattar and the President traced in brief the life of KEMAL ATATURK while drawing the attention of the audience to his chief characteristics which were entirely responsible for carving out from innumerable impossibilities and odds with his magic hands, the Modern Turkey, which is one of the most advanced States of the world.

The following resolution was unanimously adopted: "That this meeting records with profound sorrow the demise of GHAZI MUSTAFA KEMAL ATATURK and expresses its sincere condolences to be conveyed through the Consul for the Turkish Republic at Calcutta, to the Turkish Nation."

Guntur,
19th November, 1938

Yours fraternally,
Secretary
The Muslim League.

**HİNDİSTAN'IN GUNTUR İSLAM LİĞİ SEKRETERİNDEN
KALKÜTA'DA TÜRK KONSOLOSUNA
"KEMAL GÜNÜ"**

Guntur, 18 Kasım 1938

İslamın en büyük evladından biri, dünyaca ünlü sima, Türkiye'nin kurtarıcısı ve kurucusu Atatürk'ün ölümü üzerine duydukları pek derin üzüntüyü dile getirmek ve onarılmaz kayba uğrayan Türk milletine sempatilerini duyurmak amacıyla, Guntur Müslümanları, yerel İslam Ligi'nin önderliğinde 18 Kasım 1938 günü saat 16.30'da Belediye Parkında kalabalık bir miting düzenlediler. Mitinge Belediye Meclisi üyesi Mastan başkanlık etti.

Miting dua ile başladı ve dua ile sona erdi.

Safadar Hüseyin, A. Sattar ve Başkan, Kemal Atatürk'ün hayatını kısaca anlattılar ve bugün dünyanın en ileri ülkelerinden biri olan modern Türkiye'nin onun sihirli elleriyle, binbir imkânsızlık içinde nasıl yoğurulmuş olduğuna mitinge katılanların dikkatini çektiler.

Oybirliğiyle aşağıdaki karar örneği kabul edildi:

"Miting, Gazi Mustafa Kemal'in ölümünden duyduğu derin üzüntüyü kayda geçirir ve T.C. Kalküta Konsolosu aracılığıyla Türk milletine başsağlığı dileklerini sunar."

Guntur,
19 Kasım 1938

Saygılarımla,
İslam Ligi Sekreteri.

No: 65
RESOLUTION PASSED BY
THE MUSLIMS OF VISHNUPUR (BANNURA)
ASSEMBLED AT JUMA PRAYERS ON
18th NOVEMBER 1938

"The congregation places on record its deep sense of grievous loss and profound sorrow at the passing away of Kemal Ataturk, a great patriot, a great general, a great reformer, saviour and maker of modern Turkey, and the congregation further tenders to the Turkish nation on behalf of their Sub-Divison, their condolence on their irreparable loss."

BANNURA EYALETİ VİSHNUPUR
MÜSLÜMAN CEMAATİNİN 18 KASIM 1938 GÜNÜ
CUMA NAMAZINDAN SONRA KABUL ETTİĞİ
KARAR ÖRNEĞİ

"Cemaat, modern Türkiye'nin kurtarıcısı ve yaratıcısı, büyük vatansever, büyük general ve büyük reformcu Kemal Atatürk'ün ölümünden duyduğu derin üzüntüyü kayda geçirir. Cemaat ayrıca, ilçeleri adına Türk milletine başsağlığı dileklerini sunar."

No: 66
"KEMAL DAY" AT SABALSINGHPUR P. O.
NANDANPUR DIST. HOOGLY, BENGAL,
18th NOVEMBER, 1938

18th November, 1938

A general meeting as regards "Kamal Day" is held today the 18th November, 1938, under the Presidency of Moulvi Serajul Huq at 2 p.m. at the Sabalsinghpur Junior Madrassah Premises.

The following resolutions have been passed:

1. This meeting places on record the sincere feeling of sorrow and loss at the sad demise of Mustafa Kemal Atatürk and conveys its warmest sympathy and sincere condolence to the members of his family and that of the Turks.
2. This meeting expresses its feeling of sincere devotion to Mustafa Ghazi Kemal for his patriotism and declares that the whole of the gathering owes him a great debt of gratitude and remember him with great respect and affection and regards him as one of the greatest benefactors of the Muslim Jahan (Zahan).
3. Resolved that the Consul General of Turkey be requested to send the extract of copy of resolution to the Honorable New President of Turkey for condolence.

SERAJUL HUQ
President Sabalsinghpur
P.O. Nandanpur District Hoogly.

**BENGAL'İN HOOGLY EYALETİ,
SABALSINGHPUR KASABASINDA
18 KASIM 1938 GÜNÜ DÜZENLENEN "KEMAL GÜNÜ"**

18 Kasım 1938

"Kemal Günü" konusunda bugün 18 Kasım 1938 saat 14.00'te Mulvi Serajul Huq Başkanlığında, Sabalsinghpur Orta Medresesi binasında bir genel toplantı yapıldı.

Aşağıdaki karar kabul edildi:

1. İşbu toplantı, Mustafa Kemal Atatürk'ün acı ölümünden duyduğu samimi üzüntüyü kayda geçirir ve Türklere ve müteveffanın ailesine içten başsağlığı dileklerini ve sempati-rini sunar.

2. İşbu toplantı, vatanseverliği dolayısıyla Gazi Mustafa Kemal'e bağlılık duygularını dile getirir ve kendisine minnet ve şükran borcu olduğunu belirtir. Gazi Mustafa Kemal derin saygı ve sevgiyle hatırlanacaktır ve işbu toplantı O'nu, Müslüman ci-hanın en büyük velinimetlerinden biri olarak görür.

3. Başsağlığı mesajı olarak işbu karar örneğinin Türki-ye'nin Yeni Cumhurbaşkanına iletilmesi ricasıyla T.C. Başkon-solosuna gönderilmesine karar verildi.

SERAJUL HUQ

Başkan

Sabalsinghpur, P.O. Nandanpur

Hoogly Eyaleti

No: 67
"KEMAL DAY" AT SASARAM,
BIHAR (18.11.1938)

A gloom was cast over the Muslim population of Sasaram when the news of the death of Ghazi Mustafa Kemal spread. The Sasaram Muslim League arranged for Quran Khwani in the mosque of Hasan Shah Sur. A decent gathering of the Muslims turned up to participate in the function. More than four *Khatams* were recited.

Again, on the 18th November, Kemal Day was observed. A huge meeting was held after Jumma prayer in the same mosque under the presidentship of Moulana Ruknuddin Dana. The president of the meeting and Mr. Sultan Alam Khan, President of the Sasaram Muslim League, described the many sided activities and the various qualities of the head and heart of the great departed Hero. Following resolutions were passed:

"This meeting of the Muslims of Sasaram records its deep sense of sorrow at the irreparable loss the Islamic countries in particular and the world in general has suffered at the death of Ghazi Mustafa Kemal, and the Muslims of Sasaram offer their sympathy to their Turkish Brethren in their bereavement.

Resolved that copies of the resolution be sent to the Turkish Consul-General, Calcutta, Provincial Muslim League, Patna, and to the press.

In the end prayer for the peace of the departed soul were made."

HİNDİSTAN'IN BİHAR EYALETİ
SASARAM YÖRESİNDE
"KEMAL GÜNÜ" (18.11.1938)

Mustafa Kemal'in ölüm haberinin yayılması üzerine Sasaram Müslüman halkının üstüne derin bir hüznün çöktü. Sasaram İslam Ligi, Hasan Shah Sur camiinde Kuran-ı Kerim okunmasını sağladı. Camide büyük ve saygılı bir cemaat oluştu. Dörtten fazla hatim indirildi.

Bundan sonra 18 Kasım günü ayrıca Kemal Günü anıldı. Aynı camide cuma namazında Moulana Ruknuddin Dana başkanlığında büyük bir toplantı yapıldı. Toplantı başkanı ile Sasaram İslam Ligi Başkanı Sultan Alam Han, müteveffa Büyük Kahraman'ın çok yönlü çalışmalarını ve çeşitli vasıflarını anlattılar. Şu karar kabul edildi:

"Sasaram Müslümanlarının bu toplantısı, Gazi Mustafa Kemal'in ölümüyle İslam dünyasının ve genel olarak bütün dünyanın uğradığı yeri doldurulmaz kayıptan duyduğu derin üzüntüyü kayda geçirir ve Sasaram Müslümanları yaşlı Türk kardeşlerine sempatilerini sunarlar.

Bu kararın birer örneğinin Türkiye'nin Kalküta Başkonsolosluğuna, İslam Ligi Patna Bölgesi merkezine ve basına gönderilmesi kararlaştırıldı.

Daha sonra rahmetlinin ruhunun huzur ve sükunu için topluca dua edildi."

No: 68

**SHAIKH MUHAMMAD WASID, SECRETARY OF THE
DAULATPUR PUBLA UNION MUSLIM LEAGUE, TO THE
CONSUL FOR THE TURKISH REPUBLIC, CALCUTTA**

18 November, 1938

Sir,

Will you please convey the following resolution to your nation through Ismet Pasha Inueno (sic), the present President of the Republic,

I have the honour to be,

Sir,

Your most obedient

brother in Islam

(Signed) Shaikh Muhammad WASID

Secretary

Daulatpur Publa Union Muslim League,

In order to observe Mustafa Kemal Day a public meeting was held on the 18th November 1938, under the auspices of the Daulatpur Publa Union Muslim League in the Daulatpur Schooll Mosque compound under the presidency of Maulvi S. M. Atiar Rahman, M. A., B.T. Milad and Fateha were performed by Maulvi A. K. M. Abdur Rahman, H. R. the Imam of the Mosque after Jumma prayer for the peace of the departed 'so-ul.

Resolved unanimously that the people of the locality express their heartfelt condolence at the demise of Atatürk Mustafa Kemal Pasha—one of the few greatest personalities of the modern time.

Resolved further that this meeting congratulate Ismet Pasha Inueno (sic) on his being unanimously elected as the President of the Turkish Republic.

Resolved that a copy of these resolutions be sent to the Turkish Consul General in order to convey to the Turkish nation the condolence at the demise of Mustafa Kemal Pasha and the congratulation on the election of Ismet Pasha as President of the Republic.

(Signed) S. M. ATİAR RAHMAN
President

DOĞU BENGAL'İN DAULATPUR PUBLA UNION
İSLAM LİĞİ SEKRETERİ ŞEYH MUHAMMED WASİD'DEN
TÜRKİYE CUMHURİYETİ KALKÜTA KONSOLOSUNA

18 Kasım 1938

Sir,

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü aracılığıyla aşağıdaki karar örneğinin milletinize ulaştırılmasını saygılarımla rica ederim.

İslam kardeşiniz
(İmza) Şeyh Muhammed WASİD
Daulatpur Publa Union İslam Ligi Sekreteri

Mustafa Kemal Gününü anmak üzere, 18 Kasım 1938 günü, Daulatpur Publa Union İslam Ligi'nin önderliğinde, Daulatpur cami okulu binasında M. Atiar Rahman başkanlığında bir toplantı yapıldı. Cuma namazından sonra cami imamı Maulvi

A. K. M. Abdur Rahman tarafından rahmetlinin ruhu için Mevlüd ve Fatiha okundu.

Modern zamanların en büyük birkaç simasından biri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden dolayı yerli halkın içten başsağlığı dileklerinin dile getirilmesine oybirliğiyle karar verildi.

Toplantı ayrıca, Türkiye Cumhurbaşkanlığına seçilmiş olan İsmet İnönü'yü kutlamaya oybirliğiyle karar verdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın ölümü üzerine başsağlığı dileğinin Türk milletine ve Cumhurbaşkanlığına seçilmesinden dolayı tebriklerinin İsmet Paşa'ya iletilmesi için işbu karar örneğinin Türk Konsolosuna gönderilmesine karar verildi.

(İmza) S. M. ATİAR RAHMAN
Başkan

LBA – DBA

No: 69

**THE SECRETARY OF THE DUM DUM MUSLIM LEAGUE,
TO THE TURKISH CONSUL IN CALCUTTA**

No. D. M. L. II

Digla Dum Dum
24 Parganas
19th November, 1938

Sir,

I send herewith a copy of the resolution passed in a condolence meeting, held at Dum Dum on the 18th instant under the auspices of the Dum Dum Muslim League. The Muslim

brethren of the place and the surrounding localities attended the meeting in plentive numbers to give vent to their sincere feelings and condolence at the sad demise of the radiant sun of the Islamic world, Ghazi Mustafa Kamal. The resolution is as follows:

"This mass meeting of the Muslim inhabitants of this locality expresses its sincere and heartfelt condolence to the bereaved family and to the Turkish brethren and decided that a copy of this resolution should be sent to the Turkish Consul General with the request to intimate the bereaved brethren in Turkey of our feelings and sympathy with them."

Yours faithfully and fraternally
Secretary
Dum Dum Muslim League

BENGAL'İN DUM DUM KENTİ
İSLAM LİĞİ SEKRETERİNDEN KALKÜTA'DA
TÜRK KONSOLÖSUNA YAZI

No. D. M. L. II.

Digla Dum Dum
19 Kasım 1938

Dum Dum İslam Ligi öncülüğünde 18 Kasım (1938) günü düzenlenen başsağlığı toplantısında alınan karar örneğini ilişikte sunuyorum. İslam dünyasının parlayan güneşi Gazi Mustafa Kemal'in acı ölümünden duydukları derin üzüntüyü ve başsağlığı dileklerini dile getirmek için bu yerin ve civar yerler Müslüman kardeşlerimizden toplantıya çok sayıda katılan oldu. Karar örneği şudur:

"Bu yerin Müslüman halkının bu mitingi, müteveffanın yası ailesine ve Türk kardeşlerine yürekten başsağlığı dileklerini açıklamış ve duygularının ve sempatilerinin yası Türk kardeşlerine duyurulması dileğiyle bu kararın bir örneğinin Türkiye Başkonsolosuna gönderilmesine karar vermiştir."

Saygılarımla.

Dum Dum Müslüman Ligi Sekreteri

DBA

No: 70

MOULVI MD. ABDUL HASHEM,
THE SECRETARY OF THE SUB-DIVISIONAL
MUSLIM LEAGUE, BHOLA, BENGAL, TO THE CONSUL
GENERAL OF TURKISH REPUBLIC, CALCUTTA

Bhola,
November, 1938

Sir,

I have the honour to send herewith a copy of the resolution passed in a public meeting at Bhola, held on 18.11.1938, to observe "Kemal Day", and request you to be so good as to convey the message of condolence expressed therein, to the President of Turkish Republic and to the members of the bereaved family.

I have the honour to be,
Sir,

Your most obedient servant Secretary
(Abdul HASHEM)

"KEMAL-DAY" AT BHOLA

November 18th, 1938

"Kemal Day" was duly observed here. A public meeting has held for the purpose under the auspices of the Sub-Divisional Muslim League, Bhola. There was a huge attendance. Moulvi Abdul Ghafur presided. Moulvi Abdul Hashem. M. A., B. L., explained the object of the meeting and briefly narrated the life and wonderful achievements of Ghazi Mustafa Kemal whose loss the whole world was mourning. The following resolution was then unanimously passed:

"The meeting of the Bhola public expresses its deepest feelings of sorrow and sympathy at the irreparable loss that the Turkish nation and the Muslim world –nay the whole world– has suffered in the passing away of Ghazi Mustafa Kemal Atatürk, the greatest Muslim, the greatest man, the greatest soldier and diplomat of the present age, and the saviour and maker of Modern Turkey, and conveys its sincerest condolence to the Turkish Nation and the members of the bereaved family and prays for the peace and happiness of the departed soul."

BENGAL BÖLGESİ BHOLA İSLAM LİĞİ SEKRETERİ
MOULVİ ABDÜL HASHEM'DEN
T.C. KALKÜTA BAŞKONSOLOSUNA

Bhola, Kasım 1938

Sir,

"Kemal Günü"nü anmak üzere, 18 Kasım 1938 tarihinde Bhola'da yapılmış olan halka açık toplantının kabul ettiği karar

örneğini ilâşikte sunuyorum. Kararda yer alan başsağlığı mesajının Türkiye Cumhurbaşkanına ve rahmetlinin yaslı ailesine iletilmesini rica eder, saygılarımı sunarım.

Abdul HASHEM
Sekreter

BHOLA'DA "KEMAL GÜNÜ"

18 Kasım 1938

"Kemal Günü" burada gereğı gibi anıldı. Bu amaçla, Bhola Müslüman Liginin koruyuculuğı altında halka açık bir toplantı yapıldı. Toplantıya büyük bir kalabalık katıldı. Moulvi Abdül Ghafur başkanlık etti. Moulvi Abdül Hashem, toplantının amacını açıkladı ve ölümüne bugün bütün dünyanın yas tuttuğı Gazi Mustafa Kemal'in hayatını, harika başarılarını anlattı. Sonra oybirliğiyle aşağıdaki karar örneğı kabul edildi:

"Bhola mitingi, Gazi Mustafa Kemal'in ölümüyle Türk Milletinin ve İslam dünyasının – ve hatta bütün dünyanın – uğradığı yeri doldurulmaz kayıptan dolayı duyduğu pek derin üzüntüyü dile getirir. Atatürk'ün, çağının en büyük adamı, en büyük askeri, en büyük diplomatı ve Türkiye'nin kurtarıcısı ve yaratıcısı olduğunu belirtir, Türk milletine ve rahmetlinin yaslı ailesine en içten başsağlığı dileklerini sunar ve müteveffanın ruhunun huzur ve sükûnu için dua eder."

No: 71

**N. ZAMAN, SECRETARY OF FARIDGUNGE THANA
MUSLIM LEAGUE, RUPSA, DIST. TEPPERA, BENGAL,
TO THE TURKISH CONSUL GENERAL, CALCUTTA**

November, 1938

Dear Sir,

The sad demise of the Great Pasha of the West is no less than a bolt from the blue to us. I asked the authorities of more than 300 (three hundred) mosques within this Thana to observe "Kemal Day" on the 18th instant by recitation of "Mivlad" after Jumma prayer and to hold public meetings to pray for the departed soul of the Glorious Son of Islam.

I have been informed that in all those mosques prayers were offered. The following resolution has been passed in all meetings in those mosques.

"1. This meeting mourns the sad demise of Kemal Ataturk and conveys its sympathy to the Turks in their irreparable loss. May God grant eternal peace to the tired soul in Heaven.

2. Copies of this resolution to be sent to the Secretary, Bengal Provincial League, the Consul General of Turkey, and the Editor of the Ajad (? Azad)."

I beg to add, Sir, that you will be kind enough to send this message, on behalf of thousands of Mohammedans of our locality, to your people at home.

I, on behalf of my committee and thousands of Indian Muslims of this locality, equally share the sad loss with the

Turks and pray for a brighter and more glorious time for the Turks in future.

I have the honour, to be, Sir,

Obediently yours,

N. ZAMAN

Secretary

Faridgunge Thana League, P. O. Rupsa,
District Teppera, Bengal

**BENGAL'IN TEPPERA EYALETİ RUPSA İSLAM BİRLİĞİ SEK-
RETERİ N. ZAMAN'DAN, TÜRKİYE CUMHURİYETİ KALKÜ-
TA BAŞKONSOLOSUNA**

Kasım 1938

Sayın Bay,

Batının Büyük Paşasının acı ölümü bizim için ani bir yıldırım gibi oldu. Bölgemizde bulunan 300'den fazla cami yetkilisine, 18 Kasım gününü "Kemal Günü" olarak anmalarını, o gün Cuma namazından sonra Mevlüd okutmalarını ve açık toplantılar düzenleyerek İslamın Şerefli Çocuğunun ruhu için dua etmelerini rica etmiştim.

Bütün bu camilerde dua edilmiş olduğu bana bildirildi. Aynı camilerde düzenlenen açık toplantılarda aşağıdaki karar örneği kabul edilmiştir:

"1. İşbu toplantı Kemal Atatürk'ün acı ölümüne yas tutar ve onarılmaz kayba uğramış olan Türklere sempatilerini iletir. Allah rahmetlinin yorgun ruhunu Cenneti alâda ebedi huzura kavuştursun.

2. Bu kararın örneklerinin Bengal Bölgesi İslam Ligi Sekreterliğine, Türkiye Başkonsolosuna ve Azad gazetesi Yayın Müdürlüğüne gönderilmesine karar verildi."

Bölgemizdeki binlerce Müslüman adına, bu mesajın ülkenizdeki halka iletilmesini ayrıca rica ederim.

Komitemiz ve binlerce Hindistan Müslümanı adına, Türklerin acısını paylaşır ve Türklere daha parlak ve daha şerefli bir gelecek bahşetmesi için Allaha dua ederim.

Derin saygılarımla,

N. ZAMAN
Bengal'in Teppera Eyaleti
Rupsa İslam Birliği Sekreteri

LBA

No: 72

A. A. KARIM, SECRETARY OF THE YOUNG
MEN'S MEMON ASSOCIATION, RANGOON,
TO THE PRIME MINISTER OF TURKEY

36 Edward street,
Rangoon,
November 11, 1938

Sir,

The President and members of the Young Men's Memon Association express their heartfelt sorrow at the unreparable demise of Ata-Turk Ghazi Mustafa Kemal who was the unparalleled Hero of the Muslim world and the most celebrated Reformer of Turkey, and whose presence was mostly needed in

such an unsettled condition of the world as at present.

Kindly convey our deepest sympathy to the bereaved members of the family.

Yours Humble Brother in Islam,
(Signed) A. A. KARİM,
Joint Secretary
Young Men's Memon Association.

BİRMANYA'NIN BAŞKENTİ RANGOON'DA
MEMON GENÇLİK DERNEĞİ SEKRETERİ
A. A. KERİM'DEN TÜRKİYE BAŞBAKANINA

Edward Sok. 36
Rangoon, 11 Kasım 1938

Sayın Başbakan,

Memon Gençlik Derneği Başkanı ve üyeleri, yeri doldurulmaz Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden dolayı derin üzüntü duymuşlardır. Atatürk, Türkiye'nin ünlü reformcusu ve İslam dünyasının eşsiz kahramanı idi ve dünyanın bugünkü belirsiz durumunda O'nun varlığına pek ihtiyaç vardı.

En derin sempatilerimizi yaşlı ailesine lütfen iletmenizi rica eder, derin saygılarımızı sunarız.

İslam kardeşiniz
(İmza) A. A. KERİM
Sekreter
Memon Gençlik Derneği

No: 73
KASHFISHAH, PRESIDENT SEERAT COMMITTEE,
BURMA, TO H.E. THE PRIME MINISTER
OF TURKEY, ANKARA

Rangoon, 11.11.1938, Via radio

Tel.

Grieved to hear Atatürk expired offer sympathy and condolence for great Islamic loss.

KASHFISHAH
President Seerat Committee, Burma

BİRMANYA SEERAT KOMİTESİ BAŞKANI
KASHFİSHAH'TAN TÜRKİYE BAŞBAKANINA

Tel.

Rangoon, 11.11.1938 Radyo ile

Atatürk'ün ölüm haberine pek üzüldük. Sempati duygularımızı ve İslam dünyasının uğradığı büyük kayıptan dolayı başsağlığı dileklerimizi sunarız.

KASHFISHAH
Birmanya Seerat Komitesi Başkanı

DBA

No: 74
CHULIA MUSLIM ASSOCIATION OF RANGOON,
TO THE PRIME MINISTER OF TURKEY

Rangoon,
14th November 1938

Most respected Brother-in-Islam,
Assalamu-Alaikum.

We the President and Members of the Chulia Moslem Association of Rangoon have heard with great shock horror and dismay the untimely sad demise of the world famous Turkish leader Mustafa Kemal Ataturk. Needless we do say that his loss is a great blow to the Turkish people in particular and Muslim World in general. We on behalf of the Chulia Moslem Community of Burma tender our most sympathetic and heartfelt condolence in your recent bereavement.

An emergency public meeting of our association was held in which the following resolution was unanimously adopted.

"This public meeting of the Chulia Moslem Community of Rangoon deeply deplore the irreparable loss of Kemal Ataturk and conveys it's heartfelt condolence to the Turkish people who had adopted him as their father, and to his family. This meeting prays the Almighty Allah to grant him heaven. May his soul rest in peace."

As per the resolution of meeting we sent you today a condolence telegram to that effect.

I have the Honour to be,
Respected brother,
Your brother in Islam
(Signed) Vice President.

**BİRMANYA'NIN RANGOON ŞEHRİ CHULIA
İSLAM DERNEĞİNDEN
TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞBAKANINA**

Rangoon, 14 Kasım 1938

Pek Sayın İslam Kardeşimiz,
Esselâmü Aleyküm,

Bizler, Rangoon'un Chulia İslam Derneği Başkanı ve üyeleri, dünyaca ünlü Türk lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün zamansız acı ölümünü müthiş bir büyük sarsıntı ve şaşkınlıkla öğrendik. Söylemeye gerek bile yoktur ki, O'nun ölümü özellikle Türk halkına ve genellikle İslam dünyasına büyük bir darbedir. Birmanya'nın Chulia İslam Derneği adına bu yasınız dolayısıyla en içten sempati duygularımızı ve başsağlığı dileklerimizi sunarız.

Derneğimiz olağanüstü umumî bir toplantı yaparak oybirliği ile şu kararı kabul etmiştir:

"Rangoon şehri Chulia İslam Cemaati, Kemal Atatürk'ün onarılmaz kaybından dolayı duyduğu üzüntüyü belirtir ve O'nu Ata olarak kabul etmiş olan Türk halkına ve müteveffanın ailesine içten başsağlığı dileklerini sunar. Bu toplantı, rahmetliye Cenneti bağışlaması için Ulu Allaha dua eder. Ruhu huzur içinde olsun."

Toplantı kararı uyarınca bugün size ayrıca bir başsağlığı telgrafı çekiyoruz.

Derin saygılarımı sunarım, Saygıdeğer kardeşim.

İslam Kardeşiniz
(İmza) Başkan Yardımcısı

No: 75
ASYA VE AFRIKA ÜLKELERİNİN BAŞSAĞLIĞI
MESAJLARINDA ATATÜRK HAKKINDA
KULLANILAN SIFATLAR

I

Türkiye'nin Lideri

1. Türkiye'nin Yaratıcısı (The Maker of Turkey)
2. Türkiye'nin Kurucusu (The Founder of Turkey)
3. Modern Türkiye'nin Yaratıcısı (The Maker of Modern Turkey)
4. Türkiye'nin Kurtarıcısı (The Saviour of Turkey)
5. Bugünkü Türkiye'nin Mimarı (The Builder of Present Day Turkey)
6. Dünyaca Ünlü Türk Lideri (World Famous Turkish Leader)
7. Türkiye'nin Kurtarıcısı (The Liberator of Turkey)
8. Asil Türk Milletinin Büyük Mimarı (The Great Builder of the Noble Turkish Nation)
9. Türkiye'nin Büyük Cumhurbaşkanı ve Sevgili Lideri (The Great President and Beloved Leader of Turkey)
10. Yeni Türkiye'nin Hayatı ve Ruhu (The Life and Soul of New Turkey)
11. Yeni Türkiye'nin Yaratıcısı ve Kurucusu (The Maker and Founder of New Turkey)
12. Modern Türkiye'nin Ustası (The Master of Modern Turkey)
13. Türk Milletinin Milli Kahramanı (The National Hero of the Turkish Nation)
14. Türkiye'nin Ünlü Diktatörü (The Illustrious Dictator of Turkey)

15. Türkiye Cumhurbaşkanı (The President of Turkey)
16. Türkiye'nin En Büyük Milli Kahramanı (The Greatest National Hero of Turkey)

II

İslamın Kahramanı

17. İslamın Kahramanı (The Hero of Islam)
18. İslam Dünyasının Eşsiz Kahramanı (The Imparallel Hero of the Muslim World)
19. Büyük İslam Lideri (The Great Muslim Leader)
20. Müslüman Doğunun En Önde Gelen Siması (The Foremost Figure in the Muslim East)
21. Bizim, Sevgili Liderimiz (Our Beloved Leader) (Maurice Adası Port Louis Şii Cemaati Başkanının Mesajından)
22. İslam Dünyasının Ümidi (The Hope of Muslim World)
23. İslam Dünyasının İftihar Kaynağı (The Pride of Muslim World)
24. İslamın Sevgili Evladı (Beloved Son of Islam)
25. İslamın En Büyük Evladından Biri (One of the Greatest Sons of Islam)
26. İslam Dünyasının En Büyük Velinimetinden Biri (One of the Greatest Benefactors of the Muslim Jahan)
27. Çağımızın En Büyük Müslümanı (The Greatest Muslim of the Present Age)
28. İslamın İftiharı (The Pride of Islam)
29. İslam Dünyasının Parlayan Güneşi (The Radiant Sun of Islamic World)
30. Modern İslam Dünyasının En İyi Evladı (The Best Son of The Modern Muslim World)
31. İslam Şampiyonu (The Champion of Islam)

32. Dünyanın Yetiştirdiği En Asil Müslümanlardan Biri (One of the Noblest Muslims the World Has Produced)
33. İslam Dünyasının En Büyük Ulusal Kahramanı (The Greatest National Hero of the Muslim World)
34. İslamın Şerefli Çocuğu (The Glorious Son of Islam)

III

Doğunun Kahramanı

35. Asya'nın Savunucusu (The Defender of Asia)
36. Yüzyılın En Büyük Asyalılarından Biri (One of the Greatest Asiatics of the Century)
37. Asya'nın Değerli Evladı (The Worthy Son of Asia)
38. Asya Irklarının Kurtarıcısı (The Liberator of Asiatic Races)
39. Doğunun Kahramanı (The Hero of the East)
40. Bütün Doğu Uygarlıklarını Yücelten Adam (The Man Who Uplifted the Whole Eastern Civilizations)
41. Bütün Doğu Uygarlıklarını İnsanlığın Ön Safına Geçiren Adam. (The Man Who Placed the Whole Eastern Civilizations in the Forefront of Humanity)
42. Bütün Doğu Uygarlıklarını Batı Emperyalizminin Pençesinden Kurtaran Adam (The Man Who Freed the Whole Eastern Civilizations from the Clutches of Western Imperialism)
43. Pek Çok Ülkenin Vatanseverlerine İlham Kaynağı Olan Adam (The Man Who Has Been the Source of Inspiration of Many Countries)
44. Büyük Milliyetçi (The Great Nationalist)
45. Milliyetçiliğin Kahraman Önderi (The Heroic Apostle of Nationalism)
46. Milliyetçiliğin Babası (The Father of Nationalism)

47. Gerçek Ülke Milliyetçiliğinin Ruhu (The Spirit of True Territorial Nationalism)

IV

Eurensel Sima

48. Dünyanın En büyük Devlet Adamlarından Biri (One of the Greatest Statesman of the World)
49. Yetenekli Zekâ (Dâhi) (An Ablest Brain)
50. Büyük Asker (The Great Soldier)
51. Büyük Lider (The Great Leader)
52. Çağının En Büyük Devlet Adamı (The Greatest Statesman of His Time)
53. Dünyanın En Büyük Devlet Kurucularından Biri (One of the Greatest Nation Builders of the World)
54. Dünyanın En Büyük Sosyal Reformcularından Biri (One of the Greatest Social Reformers of the World)
55. Modern Çağın En Seçkin Politikacılarından Biri (One of the Outstanding Politicians of Modern Age)
56. Dünyanın En Büyük Simalarından Biri (One of the Greatest Souls of the World)
57. Modern Zamanların En Seçkin Kişilerinden Biri (One of the Outstanding Personalities of Modern Times)
58. Batının Büyük Generali (The Great General of the West)
59. Büyük Vatansever (A Great Patriot)
60. Büyük Reformcu (A Great Reformer)
61. Modern Zamanların En Büyük Birkaç Şahsiyetinden Biri (One of the Few Greatest Personalities of the Modern Times)
62. Çağımızın En Büyük Adamı (The Greatest Man of the Present Age)

63. Çağımızın En Büyük Askeri (The Greatest Soldier of the Present Age)
64. Çağımızın En Büyük Diplomatı (The Greatest Diplomat of the Present Age)
65. Demokratik Hükümetin Yaratıcısı (The Creator of the Democratic Government)
66. Modern Politikanın En Ünlü Lideri (The Most Illustrious Leader of Modern Politics)
67. Hürriyet Şampiyonu (The Champion of Freedom)
68. Çağdaş Dünyanın En Olağanüstü Simalarından Biri (One of the Most Extraordinary Figures of the Modern World)
69. Büyük Bir Devlet Adamı ve Yöneticisi (A Great Statesman and Administrator)
70. Dünyanın Yetiştirdiği En Büyük Adamlardan Biri (One of the Greatest Men That World Has Ever Produced)
71. Sanatın ve Sporun Büyük Koruyucularından Biri (A Great Patron of Art and Sports)
72. Dünyanın Yetiştirdiği En Büyük Reformculardan Biri (One of the Greatest Reformers of the World Has Ever Seen)
73. Bugünkü Politik Dünyanın En Seçkin Simalarından Biri (The Most Outstanding Personality of the Present Day Political World)

VI

DOĞU BENGAL'DE
"ATATÜRK LİSESİ"

DOĞU BENGAL'DE "ATATÜRK LİSESİ"*

Ocak 1939'da, Hindistan'ın Doğu Bengal eyaletinde bir okul açılır. Lise düzeyinde bir okul. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk öleli henüz iki ay olmuştur. Büyük ölünün anısını yaşatmak için yeni okula "Atatürk" adı verilir. "Atatürk High School" denir. Türkiye'den binlerce kilometre uzakta Atatürk'ün adını taşıyan bir okulun açılışı, zamanında Türk kamuoyuna duyurulmuş mudur? Bilmiyoruz. Burada, geçten geç birkaç belge yayımlıyoruz. Türk diplomatik arşivlerinde rastladığımız birkaç belge.

Bengal'de Hava

Okulun hangi koşullarda açıldığını anlamak için Bengal'in o günlerdeki havasını kısaca anımsamak yerinde olur. Bugün büyük bölümü bağımsız Bangladeş Devleti sınırları içinde kalan Bengal, o tarihte İngiliz sömürgesiydi. Türk Kurtuluş Savaşı'nın kahraman lideri Gazi Mustafa Kemal, bütün sömürge halklarının olduğu gibi, Bengal halkının da kurtuluş umudu olmuştur. Kurtuluş için çırpınan, silaha sarılan, savaşan bütün Asya ve Afrika halkları O'nu bir lider olarak benimsemişlerdi. Batı sömürgeciliğine karşı kurtuluş ve bağımsızlık bayrağını açan ulu-

*) Bu inceleme, TTK Bilimsel Dergisi, *Belleken*, Cilt. XLIII, Sayı. 170, Nisan 1979, s. 415-426'da yayımlanmıştır.

sal liderler, Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek almaya, onun izin-
den yürümeye çalışıyorlardı. Batı emperyalizminin yenilmezliği
efsanesini yıkmış olan Mustafa Kemal Atatürk, Asya ve Afrika
halklarının gözünde bir kahramandı. Doğu Bengal'de de çok sa-
yılan, sevilen, yüceltilen büyük bir kişiydi.

Atatürk'ün zamansız ölümü, Asya ve Afrika halklarını, bu
arada Doğu Bengal halkını derinden sarsmıştı. Bengal, sanki
kendi liderini yitirmişti. Türk halkıyla birlikte Atatürk'ün ölümü-
ne içtenlikle gözyaşı dökmüştü. Bu duygusunu Türk halkına du-
yurmaya da çalışmıştı. O yıllarda Türkiye'nin Güneydoğu As-
ya'daki tek temsilciliği olan Kalküta Onursal (Fahri) Konsoloslu-
ğumuza sayısız başsağlığı mesajları yağmıştı. Konsolos L.C.
Mousell, Londra Büyükelçiliğimize sunduğu 29 Kasım 1938
günlü bir yazısında, Atatürk'ün ölümü üzerine bütün Hindis-
tan'da yas tutulduğunu anlatıyor ve şöyle diyordu:

"Cumhurbaşkanı Gazi Kemal Atatürk'ün acı ölümü üzerine,
Hindistan'daki çeşitli kuruluş ve derneklerin bana ilettikleri 63
karar örneğini ilâşikte sunuyorum.

18 Kasım (1938) günü, bütün Hindistan'da 'Kemal Günü'
olarak anıldı. Bütün Müslüman dükkânları, okulları ve kamu ku-
ruluşları kapatıldı. Yalnız Müslüman halk değil, Hinduların da
büyük çoğunluğu aşırı sempati gösterdiler."¹

Onursal Konsolosumuza iletilen başsağlığı dilekleri, Ata-
türk'ün erken ölümünün Bengal'de ne denli derin etkiler yaptı-
ğını gösteren ilginç belgelerdir. Birkaçını analım. Bengal'in
Rupsa bölgesi İslam Birliği Partisi (Muslim League) Sekreteri N.
Zaman şunları yazar:

"Batının Büyük Paşasının acı ölümü bizler için de bir darbe
oldu. İslamın şerefli evladının ruhu için bu ayın 18'inde

1) Atatürk'ün ölümünün Hind yarım kıtasındaki yankılarıyla ilgili kimi belgeleri daha önce ya-
yımlamıştık. Bkz. Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Ölümü ve Asya Halkları", Cumhuriyet, İstan-
bul, 10-18 Kasım 1975.

(18.11.1938) cuma namazından sonra mevlüt okunarak, toplantılar yapılarak ve dua edilerek 'Kemal Günü' düzenlenmesi için bu eyaletin 300'ün üzerindeki cami yetkililerine çağrıda bulunmuştum. Bütün bu camilerin hepsinde dua edildiği bildirildi. Yine bu camilerde şu karar kabul edilmiştir:

1- Bu toplantı Kemal Atatürk'ün acı ölümüne yas tutar ve onarılmaz kayba uğrayan Türklere sempatilerini sunar.

2- Bu kararın örnekleri İslam Birliği Partisi Bengal Eyaleti Sekreterine, Türkiye Başkonsolosuna ve **Azad** gazetesi genel yayının müdürüne gönderilecektir."

Mektup sahibi, kendisinin ve bölge halkının Türk ulusunun büyük yasını içtenlikle paylaştığını ekler ve bu duygularının Türk ulusuna iletilmesini Konsolostan diler.

Atatürk İçin Yas Tutuluyor

Dünkü Bengal, bugünkü Bangladeş halkı, Atatürk için gerçekten topluca yas tutmuştur. Yüzlerce camide Büyük Ölünün ruhu için yakarılmış, açık havalarda yası kitle toplantıları yapılmış, öğretmenler, öğrenciler ağlayarak söylevler vermişlerdir. O'nun ruhuna gösterilecek gerçek saygının O'nun izinde yürümek olacağı da vurgulanmıştır. Doğu Bengal'in Bhairab bölgesinin halkının başsağlığı kararında şunlar söylenir:

"Türkiye Cumhurbaşkanı rahmetli Kemal Atatürk'ün ruhu için Bhairab Müslümanları bugün (18.11.1938) saat 14.00'te sokaklarda yası bir yürüyüş, saat 16.00'da da bir açık hava toplantısı yaptı. Yerli öğretmen ve öğrencilerinin katıldığı bu toplantıyı, İslam Birliği Partisi Sekreteri Abdurrahman düzenledi. Toplantıya Okul Müdürü Raiddin Ahmet başkanlık etti.

Okul Müdürü, Müdür Yardımcısı ve öteki öğretmenler, Kemal Atatürk'ün parlak yaşamını dile getiren konuşmalar yaptı-

lar. Dr. K. Hafizuddin Ahmet, yapılan konuşmaları özetleyerek, rahmetlinin ruhuna gösterilecek gerçek saygının O'nun izinde yürümek olacağını belirtti.

Başkanın konuşması da bitince toplantıya katılanlar, rahmetlinin ruhuna saygı için ayağa kalktılar ve yaslı ulusa başsağlığı dileklerini ileten bir karar kabul ettiler..."

Kararda Bhairab halkının duyduğu derin üzüntü dile getiriliyor ve bunun Türkiye Cumhurbaşkanına duyurulması isteniyordu.

Bengal'de büyük bir kaynaşma göze çarpar. Toplantılar, mitingler, yürüyüşler, konuşmalar, kararlar birbirini izler. Türk ulusunun büyük yası bütün bölgede paylaşılmaktadır. Bengal'in Ghughudanga Okulu Müdürü Abdül Baki, 19 Kasım 1938 günlü mektubunda, Atatürk için "muazzam bir miting" düzenlediklerini Onursal Konsolosa duyurur. Miting kararında Atatürk, "Çağdaş İslam dünyasının en büyük çocuğu, Türklerin kurtarıcısı, demokratik hükümetin yaratıcısı ve modern politikanın en ünlü lideri" diye anılır. Türk halkına başsağlığı dileği iletilir. Bengal edebiyatçıları, Türk ulusunun yasını paylaşırken Atatürk'ün anısının yaşatılması için de çağrıda bulunurlar. 18 Kasım 1938 akşamı yaptıkları toplantıda şu kararı alırlar:

"Bengal Müslüman Edebiyatçılar Birliğinin bu toplantısı, Türkiye'nin büyük yaratıcısı ve İslam dünyasının yetiştirdiği en büyük ve en asil kişilerinden biri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden duyduğu üzüntüyü belirtir. Onarılmaz kaybindan dolayı büyük Türk halkına sempatisini sunar.

Bu toplantı, kamu yararına uygun bir hizmetle Büyük Ölü'nün anısını sonsuza dek yaşatılması için Bengal halkına çağrıda bulunur."

Bengal aydınları, Atatürk için gözyaşı dökerken içlerini de dökerler. Sömürge yönetiminin elverdiği ölçüde. Bengal'in Berhampore Kenti Belediye Meclisinin karar defterine, 19 Kasım 1938 günü şunlar yazılır:

"Berhampore Belediye Meclisi Üyeleri, bir toplantı yaparak, modern Türkiye'nin yaratıcısı ve yalnız kendi ülkesine ve ulusuna hizmet etmekle kalmamış, fakat aynı zamanda bütün Doğu uygarlıklarını da yüceltmış ve bu uygarlıkları Batı emperyalizminin pençesinden kurtararak insanlığın ön safına geçirmiş olan Kemal Atatürk'ün birdenbire ölümü üzerine duydukları derin acıyı kayda geçirmişlerdir."

Yerel yöneticiler, ölçülü bir dille, Mustafa Kemal Atatürk'ün "Doğuyu Batı emperyalizminin pençesinden kurtarmış bir kişi" olduğunu belirtirler. Gençler bu konuda daha açık seçik konuşurlar. Kalküta'daki Assam Arapça Öğrencileri Derneği doğrudan Türkiye Başbakanına şu başsağlığı mektubunu yollar:

"Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Başbakanına

No. 1203

Kalküta, 12 Kasım 1938

Derneğimizin yönetim kurulunca şunları Ekselanslarına bildirmekle görevlendirildim:

11 Kasım 1938 günü Derneğimizin Yönetim Kurulu olağanüstü bir toplantı yapmış; büyük asker, lider, reformcu ve yurtsever; Türkiye'nin kurtarıcısı, İslam dünyasının umudu ve övünç kaynağı; Asya'nın savunucusu, çağının en büyük devlet adamı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün zamansız ölümü üzerine başsağlığı dileklerini ve Türk ulusunun onarılmaz kaybına sempatiilerini belirten bir karar örneğini oybirliğiyle kabul etmiştir. Rahmetlinin ruhunun Cennet-i Firdevs-i Alâda ebedi istirahatı için dua edilmiştir.

Allah, sizi ve ulusunuzu refah ve barışın doruğuna erdirdi! Allah, Avrupa Devletlerinin iblisçe emellerinden Türkiye'yi korusun!

YAŞASIN ATATÜRK!

Ülusunuzun yasını paylaşarak en derin saygılarımı sunarım.

Ekselanslarının din kardeşi

(İmza) M. S. Ali

Başkan

Assam Arapça Öğrencileri Derneği

(Kalküta)"

Gauhati Kenti İngiliz-Bengal Yüksek Okulu öğrencileri, Atatürk'ün ölümüyle "Asya büyük bir devlet adamını ve yöneticisini kaybetmiştir" diye yas tutuyorlardı. Türk Ülusunun büyük yasına Bengal kadınları da katılmışlardı. "Bütün Hindistan Müslüman Kadınları Konferansı"nın Bengal Şubesi Temsilcisi Bayan Sahabuddin, "Kemal Atatürk'ün ölümünü öğrenmekle derinden sarsılmış" olduklarını bildiriyor ve Türk kadınlarına başsağlığı dileklerini sunuyordu.

Atatürk'ün ölüm haberi üzerine Bengal'de görülen kaynaşmalar 1938 yılının Kasım ayından Aralık ayına da taşar. Kentlerden köylere kadar uzanır. Kitleleri kapsar. 6 Aralık 1938 günü, Bengal'in Hughly ilçesine bağlı Konnagar köyü "Gençlik Derneği" Sekreteri imzasıyla Türkiye'nin Kalküta Onursal Konsolosluğuna şu mektup gönderilmiştir:

"Bengal bölgesi Hughly ilçesine bağlı Konnagar köyünde, 4 Aralık 1938 günü saat 19.00'da yapılan büyük toplantıda alınan karar örneğini aşağıda sunuyorum:

'Konnagar Gençlik Derneğinin önderliğinde, Konnagar halkının yaptığı bu toplantı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün birdenbire ve acı ölümünden duyduğu en derin ve yürekler dolusu acıyı ve üzüntüyü kaydeder. Bu onarılmaz kaybı dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan erkek ve kız kardeşlerine en içten başsağlığı dileklerini sunar. Toplantı ayrıca, En Büyük Ulu-

sal Kahraman ve Çağdaş Türkiye'nin Yaratıcısı Rahmetlinin anısına yürekten saygılarını gösterir.'

Yaslı yüreğimle derin saygılarımı sunarım, Efendim."

Bengal'de Atatürk'e gösterilen son saygı gerçekten çok derindir, yaygındır. Protokol gereği çekilen başsağlığı telgraflarından çok daha anlamlı bir yas göze çarpar. Kitleleri kavrayan, köylere kadar uzanan derin bir yas.

Bengal aydınları Atatürk için yas tutmakla yetinmek de istemezler. Ulu Ölüye gösterilecek gerçek saygının "O'nun izinde yürümek" olacağını söylerler. Bengal edebiyatçıları, Mustafa Kemal Atatürk'ün anısını "sonsuzda dek yaşatmak" için bir şey yapılması çağrısında bulunurlar. Bir öğrenci topluluğu, Atatürk'ün ölümü üzerine, "Yaşasın Atatürk!" diye haykırır...

Daganbhuiya Okuluna "Atatürk" Adı

İşte bu hava içinde Doğu Bengal'in Noakhali iline bağlı Daganbhuiya kasabasında açılan bir okula "Atatürk" adı verilir. Daganbhuiya oldukça yoksul bir bölgenin merkezidir. Bölge nüfusunun çoğunluğu Müslümandır ve tarımla geçinir. Yeni okul bölgenin en yüksek okuludur. Üniversiteye, özellikle Kalküta Üniversitesine öğrenci yetiştirmeyi amaçlar. Doğrudan doğruya bölge halkının kendi girişimleriyle açılmıştır. Halk kendi arasında para toplamış, yeni okulun açılması için hazırlıklar yapmıştır. Tam okulun açılacağı sırada Atatürk'ün ölümü duyulur. Büyük Ölü'nün adını yaşatmak için yeni okula "Atatürk" adı verilmesi kararlaştırılır. Karar, Daganbhuiya halkının içinden gelmiştir. Türkiye'nin ve Kalküta'daki Türkiye Onursal Konsolosluğunun bu konuda hiçbir etkisi olmamıştır.

Okulun resmen açılışından önce Okul Müdürü Mızanur Rahman, Kalküta'ya gelmiş, Türkiye Onursal Konsolosu L.C.

Mousell ile görüşmüş, kararlarını kendisine bildirmiştir. 6 Ocak 1939 günü okulun açılış töreni yapılmıştır. Konsolos, okul yöneticilerine bir kutlama telgrafı çekmiştir. Okul Müdürü Mizanur Rahman, 7 Ocak 1939 günlü uzun bir mektupla Konsolosa teşekkür etmiş, okulun açıldığını duyurmuş ve okul konusunda bilgi vermiştir.²

Mektupta bildirdiğine göre, açılış törenine 2000'in üzerinde kişi katılmıştır. Türkiye Konsolosunun telgrafı törene katılanları duyulandırmış, sevindirmiştir. Okul Müdürü, Türkiye Onursal Konsolosuna ve onun aracılığıyla Türk ulusuna teşekkürlerini ve minnet duygularını sunuyordu. Aynı zamanda Konsolosun kendisine uygun düşecek bir zamanda Daganbhuiya'ya gelerek okula onur vermesini diliyordu.

Okul geçici bir binada açılmıştı. Ama asıl okul binasının yapımı hazırlıkları da sürdürülüyordu. Yeni bina için en az 10.000 रुपये, ayrıca fakir öğrencilere yardım etmek için de bir o kadar para daha toplanması kararlaştırılmıştı. Yeni okul binasının "Atatürk'ün adına yaraşacak" biçimde olması amaçlanıyordu. Gereken paralar halktan toplanıyordu ve halk gönüllü katkıda bulunuyordu. Okul Müdürü bunları bildirirken, dolaylı biçimde bile Türkiye'den yardım istemiyordu. Bu konuya hiç değinmiyordu.

Mektupta, Atatürk'ün ölümü dolayısıyla Türk ulusuna başsağlığı dileğinde de bulunuyordu. "Türkiye'yi kurtaran, yenileştiren, İslam dünyasının en büyük ulusal kahramanı ve günümüz politika dünyasının en seçkin kişisi Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü üzerine Türk halkının uğradığı büyük kayıptan dolayı, okul öğrencilerinin, öğretmenlerinin, yöneticilerinin ve bütün halkın en içten başsağlığı dileklerinin Kalküta Türk Konsolosluğu aracılığıyla Türk halkına sunulmasına karar verildi," deniyordu.

2) DBA, İngiltere, A. 2, d. I-6/13, Hindistan'da Atatürk Okulu.

Müdürün Açıklaması

Okul Müdürü Mizanur Rahman, "Rahmetli Atatürk'ün yalnız Türkiye'ye değil, aynı zamanda bütün İslam dünyasına yaptığı değer biçilmez hizmetleri minnetle anmak için okula 'Atatürk Lisesi' (Atatürk High School) adı verildiğini" bildiriyor ve şunları ekliyordu: Nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Doğu Bengal'in Daganbhuiya kasabası önemli bir İslam merkeziydi. Günden güne gelişmekteydi. Bu bölge insanlarının çoğu fakirdi. Ama "okulu, sonsuza kadar yaşatmak istedikleri büyük anıya yaraşır bir duruma getirmek için ellerinden gelen yardımı yapıyorlardı". Okul, yörenin en yüksek okuluydu. Daganbhuiya halkı, böyle bir okula kavuştukları ve buna Atatürk adını vermek için Hindistan'ın öteki bölgelerinden daha önce davrandıkları için seviniyorlar, kıvanç duyuyorlardı.

Okul, yörenin gereksinmelerini karşılamak üzere açılıyordu. Öncelikle yörenin yoksul çocuklarını yetiştirmeyi amaçlıyordu. Yine bölge halkının çiftçilikle geçindiği gözönünde tutularak öğrencilere genel eğitimin yanı sıra tarım eğitimi ve teknik eğitim de verilecekti. Daha önce bölgede bir İngiliz ortaokulu bulunmaktaydı. Şimdi yüksek düzeyde, lise düzeyinde eğitime geçiliyordu. Okula ilk çırpıda 125 öğrenci kaydolmuştu. "Atatürk" adı pek ilgi çekici olmuş ve okulun açıldığı gün 100 öğrenci daha kaydolmuştu. Yeni okul binası 300 öğrenciyi barındıracak biçimde planlanmıştı. Arsası alınmış, planı yapılmıştı. Çağdaş bir okul olacaktı. Atatürk'ün adına yaraşır biçimde örnek bir okul olacaktı. Kurucularının emeli buydu.

Okul yönetimi, 10 Kasım gününün özel tatil günü olması- nı kararlaştırmıştı. Her yıl 10 Kasım'da "Kemal Atatürk'ün anısını, başarılarını ve ideallerini canlı tutmak için" törenler yapılacaktı.

Yazışmalar

Kalküta Onursal Konsolosu 11 Ocak 1939 günlü bir yazıyla Daganbhuiya kasabasında "Atatürk Lisesi"nin açıldığını Londra Büyükelçiliğine ve Dışişleri Bakanlığına bildirdi. Okul Müdürlüğünden aldığı mektubun örneğini sundu.³ Londra'daki Türkiye İşgüderi Kadri Rizan, bu yazıları Dışişleri Bakanlığına iletirken şunları yazıyordu:

"Atatürk'ün adını ve eserini Hindistan'daki Müslüman kitleleri arasında yaşatmak gayesiyle yapılan bu teşebbüsten dolayı, Türk olmak sıfatı ile memnun olmamak ve iftihar etmemek kabil değil.

Tensip buyurulursa ve siyasi bir mahzur görülüyorsa, konsolosumuz vasıtasıyla müteşebbislere teşekkür edilmesi ve dostane birkaç sözle bu teşebbüs hakkında da matbuatımızda neşriyatta bulunulmasının temin buyurulması yüksek rey ve kararlarına bağlıdır."⁴

Doğu Bengal'de "Atatürk" adını taşıyan bir okulun açılışı Türk basınına duyurulmuş mudur? Belli değildir. Bu konuda bir ize rastlamadık. Dışişleri Bakanlığı, okulun açılışını Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine ve Milli Eğitim Bakanlığına duyurmakla yetinmiştir. Milli Eğitim Bakanlığına duyurmadan önce Kalküta Konsolosluğundan ek bilgiler istemiştir.⁵ Gelen tamamlayıcı bilgileri ve belgeleri Milli Eğitim Bakanlığına iletirken şunları yazmıştır:

"Londra Büyükelçiliğimizden alınan bir tahriratta, Hindistan'ın Müslümanlarla meskûn bulunan Şarki Bengal Eyaleti dahilindeki Daganbhuiya şehrinde, bu şehir sakinlerinden bir grup

3) Ibid., Kalküta Onursal Konsolosluğundan Londra Büyükelçiliğine yazı, Kalküta, 11.1.1939, No. TCF, 4/39.

4) Ibid., Londra Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına yazı, Londra, 23.1.1939, No. 81/45.

5) Ibid., Dışişleri Bakanlığından Kalküta Onursal Konsolosluğuna yazı, Ankara, 3.6.1939, No. 39782/5.

tarafından, Ebedi Şefimiz namına izafeten bir Atatürk mektebi tesis edildiği ve mektebin resmi küşad günü olan 6 Kanunusani 1939 tarihinde Kalküta Fahri Konsolosumuz tarafından bir tebrik telgrafı çekildiği ve resmi küşad merasiminde şehir sakinlerinden takriben 2000 kişinin hazır bulunduğu bildirilmiş idi.

İşbu mekteb hakkında vaki istifsar üzerine bu kerre Kalküta Fahri Konsolosluğumuzdan alınıp İngilizce asılları ile leffen takdim olunan vesaik meyanında Mektep Müdürünün mektebin teşkilat ve gayeleri hakkında mütemmim malumatı havi bulunan mektubunda ezcümle:

1- Kast ve sınıf tefriki yapılmadan bütün erkek çocuklara açık olan bu mektebin Kalküta Üniversitesi ve diğer üniversitelere talebe yetiştirmekten başka talebeye zirai ve sinai tahsil vermek gayesinde bulunduğu,

2- Ekserisi Müslüman olmak üzere fakir zürra ve zanaat sahipleri ile meskûn bulunan bu mıntıka ahalisi çocuklarının tahsilini temin etmek üzere yeni teşkil olunmuş bu mektebin, bu mıntıka için mühim bir miktar teşkil eden 300 talebesi mevcut olduğu,

3- Maarif makamâtının vazettiği nizamata göre ahali arasından seçilmiş mümessiller tarafından idare edilmekte olan bu müessesenin şimdiye kadar halkın ianesi ile idame edildiği,

4- Yeni Türkiye'nin kurtarıcısı ve yapıcısının faaliyet ve muvaffakiyetleri sahasından binlerce kilometre uzakta, Daganhuiya gibi fakir bir mıntıkada teşkil olunabilecek en büyük tahsil müessesesini tesis edenlerin, maddi imkânları dairesinde, bu mektebin taşıdığı isme layık bir hale getirmek azminde oldukları ve Atatürk'ün hatırasını tebcilen ideali ve eseri yad edilmek üzere vefatına müsadif olan 10 Teşrinisani gününün mektep için bir tatil günü addedilmesine esasen karar verilmiş olduğu,

5- Planı ilişik olan asıl mektep binasının inşası için ilk hazırlıkların ikmal edilmiş olduğu,

6- Halen mektep muallimler heyetinin ehliyetli kimselerden ibaret olduğu ve ileride asıl mektep binasının ikmalinden sonra, teknik ve mesleki tahsil kısımlarının tevsi ile asri ziraat ve san'at usullerini öğretecek kısımlar ihdas ederek yetişecek talebenin cemiyete faideli şahıslar olmasının temini düşünöldüğü, kaydedilmektedir."⁶

Bu yazıyla birlikte, okul konusunda alınan ek belgelerin asılları Milli Eğitim Bakanlığına gönderilmiş, örnekleri Dışışleri arşivinde saklanmamıştır. Bu arada okulun planı da Milli Eğitim Bakanlığına gönderildiğinden Dışışleri arşivinde bulunamamıştır. Belki Milli Eğitim Bakanlığı arşivinde biraz daha ayrıntılı bilgi vardır.

Dışışleri Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine de şu yazıyı göndermiştir:

"Kalküta Konsolosumuzdan gelen bir yazıda Atatürk'ün tezkârı namı için Daganbhuiya'da 6 Kânunusanide açılan bir liseye 'Atatürk Lisesi' ismi verildiğı yazılmaktadır. Konsolosumuzun açılış günü için çektiğı tebrik telgrafına mezkûr Lise Sekreterinden gönderilen cevabın bir sureti ilişik olarak saygılarımla sunuldu."⁷

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinden gelen karşılıkta;

"Zikri geçen yazı ile ilişkilerinin muhtevaları Reisicumhur İsmet İnönü'ye arzedildi. Memnun oldular. Teşekkürlerinin Kalküta Konsolosumuz vasıtasıyla Daganbhuiya Atatürk Lisesi Müdüüne iletilmesini emir buyurdular," deniyordu."⁸

Bunun üzerine Dışışleri Bakanlığı Kalküta Onursal Konsolosuna durumu bildirmiş ve "Reisicumhurun teşekkürlerinin Ata-

6) Ibid., Dışışleri Bakanlığından Milli Eğitim Bakanlığına yazı, 25.8.1939, No. 46680/341.

7) Ibid., Dışışleri Bakanlığından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine yazı, 27.2.1939., No. 31574/96.

8) Ibid., Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinden Dışışleri Bakanlığına yazı, 18.3.1939, No. 4/379.

türk Lisesi Müdürüne bildirilmesine delalet buyurmanızı rica ederim," demiştir.⁹

*
*
*

Doğu Bengal'in Daganbhuiya kentinde açılan "Atatürk Lisesi" konusunda Türk arşivlerinde rastlayabildiğimiz belgeler bu kadardır.

Altmış yıl önce Daganbhuiya'da açılan "Atatürk Lisesi"nin bugün de eğitim-öğretim çalışmalarını başarıyla sürdürdüğü ve Bangladeş'te "Atatürk" adını yaşattığı anlaşılmaktadır.

Ek

DAGANBHUIYA'DA ATATÜRK LİSESİ MÜDÜRÜNDEN KALKÜTA TÜRK KONSOLOSUNA

No. 25
(Çeviri)*

DAGANBHUIYA, 7 Ocak 1939

Atatürk Lisesinin resmi küşadı arifesinde tebrik ve halisane temennilerinizi iblağ etmek üzere irsal buyurulan 6 Kânunusani 1939 tarihli telgrafnamei âlilerinin vüsulünü tekid ile şerefya-bım.

Telgraf mektebin resmen açılışının ilanından biraz evvel alınmış ve ittifakı âra ile kabul edilen berveçhi ati mukarrerat-tan anlaşılaçağı veçhile merasimde hazır bulunan iki bini müte-caviz şahıs tarafından çok takdir edilmiş idi:

9) Ibid., Dışişleri Bakanlığından Kalküta Onursal Konsolosluğuna yazı, 17.5.1939, No. 38474/706.

*) Çeviri, zamanında, Dışişleri Bakanlığında yapılmıştır. Dili epeyce eskidir. Değiştirilmedi. (B.N.Ş.)

I. Türk Konsolosundan biraz evvel alınan lütufkâr ve samimi tebrik telgrafından dolayı mekteb müessislerinin teşekkür ve minnettarlık hislerinin Kalküta Türk Konsolosuna ve onun delaletile Türk milletine iblâğ edilmesi,

II. Mektebin hedef ve maksadları hakkında Türk Konsolosuna mektub yazılması ve münasib bir vakitte huzurile mektebi şerefleştirmesini Konsolosdan rica etmek üzere müdüre selahiyet verilmesi,

III. Tebcil edilmek istenilen büyük hatıraya mektebi layık kılmak için, on bin rupyeden daha az olmayan bir para ile tuğla binanın inşaatını ikmal etmek üzere teşebbüse geçilmesi ve keza çocukları cemiyetin faideli, milliyetperver ve itimadı nefis sahibi uzuvları yapmak, aynı zamanda mektebin fakir fakat ümid verici çocuklarına tahsillerini idame hususunda yardım etmek üzere umumi tedrisata ilaveten zirai ve sair mesleki tedrisat için ayrıca on bin rupye tedarik edilmesi,

IV. Türkiye'nin halaskârı ve muhyisi, âlemi İslamın en büyük milli kahramanı ve bugünkü siyaset dünyasının en güzide şahsiyeti bulunan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı yüzünden Türklerin maruz kaldığı büyük ziya münasebetile, mekteb talebesinin, muallimlerinin ve bütün halkın en samimi taziyetlerinin Kalküta Türk Konsolosu vasıtasıyla Türk milletine iblâğ edilmesi tahtı karara alınmıştır.

Yukarıdaki mukarrerat açık ve izahattan müstağnidir. Yalnız şurasını ilave edeyim ki mekteb, merhum Atatürk tarafından yalnız Türkiye'ye değil fakat bütün âlemi İslama ifa edilen baha biçilmez hizmetlerinin şükranla takdiri dolayısıyla "Atatürk Lisesi" tesmiye edilmiştir. Atatürk'ün vefatı mektebin açılması için yapılan istihzarat ortasında vuku bulmuştur. Mektebin kain olduğu Daganbhuiya gittikçe büyüyen mühim bir İslam merkezidir. Bu mıntika halkı umumiyetle fakir fakat dindar Müslümanlardır ve mektebi, ebedileştirilmek istenilen büyük hatıraya layık

bir hale getirmek için ellerinden gelen yardımı memnuniyetle yapıyorlar. Bu mahalde mukim fakir halkın bulabileceği en yüksek tahsil müessesesi lisedir ve Büyük Atatürk'ün asla unutulmayacak hatırasını taziz etmek üzere, bütün Hindistan'da en evvel harekete geçerek, ellerinden geleni yaptıkları için gurur duymaktadırlar. Bu mıntika halkı mektebi değerli ve faideli esasat dairesinde inkişaf ettirmek için mümkün olan en büyük fedakârlığı yapmaya azm etmişlerdir. Bununla beraber içinde bulundukları mali vesair kifayetsizlikleri de müdridirler.

Mekteb, daha ziyade, bütün sunufu içtimaiyenin ve cemaatların nisbeten fakir olan çocuklarını yetiştirmek için tesis edilmiş olup çocukları hem umumi ve hem de teknik bilgi ile techiz maksadını istihdaf eder. Bu havalı için acil bir ihtiyaç teşkil eden bu mektebin, güzel bir bina inşasına değin, muvakkaten tavanları demir safihalardan mamul evlerde açılmasına mecburiyet hâsıl olmuştur. Binanın planı son sistemdir ve mali vaziyetinin müsaadesine göre, mektebi, iftiharla taşıdığı büyük unvana layık bir model haline getirmek müessislerin en aziz emeli ve kararıdır.

Bina üç yüz çocuğu alabilecek şekilde planlanmıştır. Son elli seneden beri o havalide mevcut İngiliz Orta Mektebi Atatürk Lisesi unvanı altında lise seviyesine yükseltilince, mektebin füsunkâr ismi eskiden mevcut 125 talebeye zamimeten 100 yeni talebe daha çekmiştir.

Mektebin kain olduğu Noakhali mıntıkası (Şarki Bengal) bütün vilayet dahilindeki İslami hars ve irfanın merkezi olub İslamiyet meş'alesini yüksekde tutan Mevlevilerin ve Mevlanaların büyük bir kısmını ihtiva etmektedir.

Türkiye'nin, merhum Atatürk'ün ve bilhassa İsmet İnönü de dahil olmak üzere diğer Türk Liderlerinin mukaddes hatırası, vilayetin bu kısmında tasavvuru mümkün en büyük bir hürmetle taziz ediliyor ve bunu söylemekle bahtıyırım.

Sözüme hatime verirken, mekteb müessislerinin arzusuna tevfikane, sevgili Cümhur Reisleri General İsmet İnönü vasıtasile Türkiye'deki din kardeşlerimize samimi selamlarımızı gönderir ve işbu mektubun sür'atı mümküni ile General İsmet İnönü'ye iblâgını dileriz.

Sadık bendeniz olmakla mübahi
(İmza) M. RAHMAN
Atatürk Lisesi Müdürü

DBA- İngiltere. A.2-d. I-6/13

✱

TIPKIBASIMLAR

CONSULATE FOR THE TURKISH REPUBLIC.
MERCANTILE BUILDINGS,
CALCUTTA

TELEPHONES
CALCUTTA 2666 & 2667

CABLE ADDRESS
"DIOJINES" CALCUTTA

P. O. BOX 2164

COPIES:
A. B. C. 5TH EDITION.
ACME
BENTLEY &
MOORE

REF. NO. TCF/253

11th. January, 1939.

The Secretary
to the Foreign Office
of the Turkish Republic,
ANKARA.

Sir,

I have the honour to enclose herewith original letter I have received from the Secretary of the ATATÜRK HIGH SCHOOL at Daganbhuiya. This School was opened on the 6th. of January, and in commemoration of the Late President of the Republic, it was given the name of "ATATÜRK HIGH SCHOOL". The President, Mr. Misanur Rahman, called on me personally and discussed the School with me and I sent a telegram of congratulation on the opening day. The enclosed letter speaks for itself.

I have the honour to be,

Sir,

Your most obedient servant,

(L. G. Mousoll)

Consul for the Turkish Republic.

Encl:

Tıpkıbasım 1

Türkiye Cumhuriyeti Kalküta Onursal Konsolosu
"Atatürk Lisesi"nin açılışını Dışişleri Bakanlığına duyuruyor.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATURK HIGH SCHOOL, DAGANBHUIYA.

(Incorporating General, Agricultural & Vocational Education.)

President

MR. MIZANUR RAHMAN, M. A.,
(Sub-Divisional Officer, Fed.)

Vice-President

MR. AMBICA CHARAN RAKSHIT, M. A.,
(Principal, Feni College.)

General Secretary

MR. AREFUR RAHMAN CHOUDHURY
(Ex-Inspector of Police.)

Secretary, Technical Section

MR. MOSTAFIZUR RAHMAN CHOUDHURY
(President U. B. & Member Dist. School Board.)

Joint Secretary

SUB-REGISTRAR, DAGANBHUIYA

Head Master & Asst. Secretary

MR. JALAL-UD-DIN AHMAD, B. A., B. T.,

P. O. Daganbhuiya, Dt. Noakhali.

No. 25

Dated, the 7th January, 1939.

To

The Consul of Turkey, ~~xxxxxxx~~
Mercantile Buildings, Calcutta.

Sir,

I have the honour to acknowledge with thanks the receipt of your telegram dated the 6th January, 1939, offering congratulations and - good wishes to the "ATATURK HIGH SCHOOL" on the eve of its formal opening on the said date, and to state that the telegram was received just before the School was formally declared open and was greatly appreciated by the over 2000 people present on the occasion, as will appear from the following resolutions unanimously passed, viz:-

(i) Resolved that the grateful thanks of the Organizers of the School be conveyed to the Turkish Consul in Calcutta and through him to the Turkish people, for the very kind and cordial message conveyed through his congratulatory telegram just received.

(ii) Resolved that the President of the School be authorised to address the Turkish Consul regarding the aims and ideals of the School and request him to grace the School with his august presence on a suitable date.

(iii) Resolved that steps be taken to complete the construction of the brick-built building at a cost of not less than Rs 10,000/-

Tıpkıbasım 2

Daganbhuiya "Atatürk Lisesi" Müdürü M. Rahman,
okul konusunda Türkiye Konsolosuna ayrıntılı bilgi veriyor.

(2)

ATATURK HIGH SCHOOL, DAGANBHUIYA.

(Incorporating General, Agricultural & Vocational Education.)

President

1. MIZANUR RAHMAN, M. A.
(Sub-Divisional Officer, Feni.)

Vice-Presidents

MBICA CHARAN RAKSHIT, M. A.
(Principal, Feni College.)

General Secretary

REFUR RAHMAN CHOUDHURY
(Ex-Inspector of Police.)

Secretary, Technical Section

MR. MOSTAFIUR RAHMAN CHOUDHURY
(President U. B. & Member Dist. School Board.)

Joint Secretary

SUB-REGISTRAR, DAGANBHUIYA

Head Master & Asst. Secretary

MR. JALALUDDIN AHMAD, B. A., B. T.,

P. O. Daganbhuiya, Dt. Noakhali.

No.

Dated 1939.

so as to make it worthy of the great memory which the School seeks to consecrate, and that a further sum of Rs 10,000/- be arranged for with a view to make suitable provision for agricultural and other vocational training to the boys in addition to general education so as to make them useful, patriotic and self-reliant members of society, and also for helping poor but promising boys of the School in prosecuting their studies.

(iv) Resolved that sincerest condolence of the students, teachers and guardians of the School, and also of the public at large, ^(be conveyed) to the Turkish people, through the Turkish Consul, in Calcutta, on their great loss by the demise of the ~~Uhazi~~ Mostafa Kemal Atatürk, Saviour, Rejuvenator and President of Turkey, and the greatest national Hero of the Muslim World and the most outstanding personality of the ~~meda~~ present-day political world.

(v) Resolved that the 10th of November be declared a special holiday for the School to be solemnized ~~xxxxxx~~ ^{by the School} in a befitting manner with a view ~~of~~ to keep alive the memory, exploits and ideals of Kamal Atatürk who left this mortal world for the life beyond on the said date.

ATATURK HIGH SCHOOL, DAGANBHUIYA.

(Incorporating General, Agricultural & Vocational Education.)

President

MR. MIZANUR RAHMAN, M.A..
(Sub-Divisional Officer, Feni.)

Vice-President

MR. AMBICA CHARAN RAKSHIT, M. A.,
(Principal, Feni College.)

General Secretary

MR. AREFUR RAHMAN CHOUDHURY
(Exchange Officer of Police.)

Secretary, Technical Section

MR. MOSTAFIZUR RAHMAN CHOUDHURY
(President U. B. & Member Dist. School Board.)

Joint Secretary

SUB-REGISTRAR, DAGANBHUIYA

Head Master & Asst. Secretary

MR. JALAL-UD-DIN AHMAD, B.A. & T.,

P.O. Daganbhuiya, Dt. Noakhali

No.

Dated 1939.

2. The resolutions above will speak for themselves. I need only add that the School has been named as "ATATURK HIGH SCHOOL" in grateful appreciation of the inestimable services rendered by the late ATATURK not only to Turkey but also to the whole Islamic world, Atatürk's demise taking place in the midst of preparations for starting the - School at Daganbhuiya which is an important and growing Muslim centre under Feni Sub-Division of Noakhali district in East Bengal predominantly populated by the followers of Islam. The local people are not only pious Muslims and are enthusiastically contributing their mite to make the School worthy of the great memory which it seeks to perpetuate. A high school is the highest institution which the poor people of the locality can found, and they feel proud of having done their best, and that first of all in India, in cherishing the ever-to-be-forgotten memory of the great Kemal Atatürk. They are determined to make the highest possible sacrifices for developing the school on worthy and useful lines, though they are conscious of their limitations, financial and otherwise, under which they labour.

(4)

ATATURK HIGH SCHOOL, DAGANBHUIYA.

(Incorporating General, Agricultural & Vocational Education.)

President

HIZANUR RAHMAN, M. A.,
(District Officer, Feni)

Vice-President

HCA CHARAN RAKSHIT, M. A.,
(Principal, Feni College)

General Secretary

EFUR RAHMAN CHOUDHURY
(Ex-Inspector of Police.)

Secretary, Technical Section

MR. MOSTAFIZUR RAHMAN CHOUDHURY
(President U. B. & Member Dist. School Board.)

Joint Secretary

SUB-REGISTRAR, DAGANBHUIYA

Head Master & Asst. Secretary

MR. JALAL-UD-DIN AHMAD, B. A., B. T.

P. O. Daganbhuiya, Dt. Noakhali

No.

Dated.....1939.

3. The School has been established for training up, mostly, the poorer boys of all classes and communities. It is designed to impart both general and technical education to the boys. The school is a crying need of the locality and has had to be opened post-haste in temporary ~~xxxxx~~ corrugated iron-roofed houses pending construction of the pucca building for which three acres of land have already been purchased and other preliminaries have been initiated. The building is designed ~~xxxxxxx~~ on the most up-to-date plan, and finance permitting, it is the fondest dream, ambition and determination of the Organizers to make the School a model one eminently worthy of the great ~~xxxxx~~ name which it proudly bears. The building is designed to accommodate at least 300 boys and I am happy to say that the magnetic name of the School has, on the very first day of opening, drawn about 100 ~~ba~~ new boys in addition to about 125 boys already prosecuting - their studies in the Middle English School existing over there for ~~xxx~~ the last fifty years and which is now being elevated to the rank of a High School under the name of ATATURK HIGH SCHOOL.

ATATURK HIGH SCHOOL, DAGANBHUIYA.

(Incorporating General, Agricultural & Vocational Education.)

President

MR. MIZANUR RAHMAN, M. A.
(Sub-Divisional Officer, Feni.)

Vice-President

MR. AMERICA CHARAN RAKSHIT, M. A.
(Principal, Feni College.)

General Secretary

MR. AREFUR RAHMAN CHAUDHURY
(Extra-magistrate of Police.)

Secretary, Technical Section

MR. MOSTAFIKUR RAHMAN CHAUDHURY
(President U. D. & Member Dist. School Board.)

Joint Secretary

SUB-REGISTRAR, DAGANBHUIYA

Head Master & Asst. Secretary

MR. JALALUDDIN AHMAD, B. A., B. T.

P. O. Daganbhuiya, Dt. Noakhali.

No.

Dated 1939.

4. The district of Noakhali in East Bengal, where the School stands, is the nerve-centre of Islamic education and culture in the whole Province and contains the largest number of Maulvies and Maulanas holding aloft the torch of Islam far and wide. And I am happy to say that the hallowed memory of Turkey and the late ATATURK and other Leaders of Turkey, General Ismet Ineunu ^{in particular,} ~~and others~~, is cherished and honoured in this part of the Province with the fondest veneration - imaginable.

5. In conclusion, I am desired by the Organizers of the ~~Sek~~ School to convey our most cordial and fraternal greetings and salutations to our Brethren of Turkey through their beloved President, General Ismet Ineunu, to whom this letter may kindly be communicated at the earliest possible date.

I have the honour to be,

Sir,

Your most obedient servant,

M. Rahman
President,

ATATURK HIGH SCHOOL,

P. O. DAGANBHUIYA, Dt. Noakhali.

Tipkibasim 2'nin devamı.

No. 81-45-

Lef.1 Takım.

Hariciye Vekâletine

Hindistanın müslümanlarla maskûn bulunan şarkî Bengal eyaleti merkezlerinden biri olan (Dagbhuia) şehrinde, şehir sakinlerinden bir grup tarafından (Atatürk) adlı bir mektep tesis edildiğine dair Calcutta fahrî Konsolosluğundan alınan mektubu, merbutu ile birlikte, takdim ediyorum.

Mulâsa :

Hindistanda Atatürk namına tesis edilen bir mektep

Mektubun mütaleasından müsteban olacağı vechile, Hindistanın nisbeten fakir olan bu köşesinde büyük şefimizin namını her an yaşatmak maksadile, bir (Atatürk) mektebi tesis edilmiş ve resmî kışad günü konsolosumuz tarafından mektep idaresine bir tebrik telgrafı çekilmiştir.

Mektebin kışadı münasebetile şehir sakinlerinden takriben iki bin kişinin hazır bulunduğu bir ictimada atideki mukarrerat ittihaz edilmiştir :

A - Gönderdiği tebrik telgrafından dolayı teşekkürlerinin konsolosumuza ve mumaileyh vasatasile Türk milletine iblagına,

B - Mektep reisinin mektebin takip eylediği gayeleri Türkiye konsolosuna izah aylomasına ve konsolosun münasip bir zamanda mektebe davet olunmasına,

Tıpkıbasım 3

T.C. Londra İşgüderi Daganbhuia "Atatürk Lisesi" konusunda Dışişleri Bakanlığına bilgi veriyor.

C - Mektep için Atatürk adı ile mütenasip bir bina inşası için 10 bin ruype ve fakir çocukların mektepde tahsilleri için ayrıca 10 bin ruype toplanmasına,

D - Cumhuriyet Türkiyesinin yapıcısı ve (Müslüman âleminin en büyük millî kahramanı) olan Atatürkün vefatı münasebetile Türk milletine konsolos vasıtasile arzı taziyet edilmesine,

E - Atatürkün vefatına münadif olan 10 Teşrinisani gününün mektep için bir tatil günü ad edilmesine ve o gün zarfında (Atatürk)ün hatırasını tebciilen, eserleri, ideallerinin yad olunmasına, karar verilmiştir.

Mektup da, ayrıca, heyeti tertibiyeinin Reisiscumhur İsmet İnönü vasıtasile Türkiyedeki kardeşlerine kalbî selâm ve muhabbetlerinin iblağı konsolosumuzdan rica edilmiştir.

Bu mektubun, yüksek Vekâletlerine tekdîm edildiğini, cevaben, konsolosumuza bildirdim.

Atatürkün adını ve eserini Hindistandaki müslüman kütleleri arasında yaşatmak gayesile, yapılan bu teğebbüsten dolay, Türk olmak sıfatile memnun olmamak, ve iftihar etmemek, kabil değil.

Tensip buyurulursa, ve siyasi bir mahzur görülmeyorsa, konsolosumuz vasıtasile müteğabbialere teğekkik edilmesi, ve dostane bir kaç sözle bu teğebbüs hakkında da matbuatımızda negriyatda bulunulmasının temin buyurulması yüksek rey ve kararlarına bağlıdır.

Bu vesile ile derin hürmetlerimin kabulünü rica ederim.

Londra Maslahatgüzarı

110-16	28-1-1928
45	

Kaydettim

Hariciye Vekâleti

D.1-Ş.2

Müdürlüğü

Erakın muvafık numarası

39 782

Erakın insani numarası

5

Erakın tarihi

3 Mart 1939

Hulâsa

Monsieur L.C.Kousell

Consul de Turquie à Calcutta

Mercantile Buildings

Monsieur le Consul,

L'ambassade de Turquie à Londres n'avait pas manqué de transmettre ~~à~~ au Ministère des Affaires Étrangères la copie de votre lettre du 11 Janvier 1939 Ref.T.C.F. 4/39 ainsi que de ses annexes et relative à l'inauguration de l'Ecole Supérieure Atatürk à Daganbhuiya.

Le Département qui désire se rendre compte ~~de~~ du fonctionnement et l'activité ^à actuelle de cette institution vous serait reconnaissant de vouloir bien le renseigner à ce sujet.

Recevez, Monsieur le Consul, les assurances de ma parfaite considération.

Pour le Ministre
Le Chef du Premier Département

Tıpkıbasım 4

Dışişleri Bakanlığı, Daganbhuiya "Atatürk Lisesi"
konusunda Kalküta Konsolosundan ek bilgi istiyor.

Ankara: 18.III.1939.

4/379

Hariciye Vekâletine

27.II.1939 tarih ve 31574/96 sayılı yazı karşılığıdır:

Zikri geçen yazı ile ilişkilerinin muhtevelleri Reisicümhur İsmet İnönü'ne arz edildi. Memnun oldular. Teşekkürlerinin Balküte Konsolosluğumuz vasıtasile Daganbhuiy Atatürk Lisesi Müdürüne iletilmesini emir buyurdular.

Derin saygılarımla arz ederim.

Umumî Kâtip

K. Gedik

397

24.3.1939

Atatürk Lisesi Reisi Daganbhuiy

Rus. Fakültesi - Z. S. R.

M. H. H. H.

Hariciye Vekâletine	21.3.1939
	Reisic.
	96

G. H. H.

Boşluk

809
139

Tıpkıbasım 5
Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Daganbhuiy
"Atatürk Lisesi" Müdürüne teşekkürlerini yolluyor.

DİZİN

A

Abbas el Akad: 299.
Abdelmecid El-İnahdu: 56.
Abdul Ghafur: 470, 471.
Abdul Hakim: 454-456.
Abdul Hashem: 469-471.
Abdullah, Ürdün Emiri: 6, 152, 155.
Abdullah Harun, Hacı: 44, 210.
Abdullah Hüseyin: 299.
Abdullah, Thiami ben: 55.
Abdullah Yafi: 422.
Abdurrahman: 489.
Abdur Rahman, Maulvi: 465, 466.
Abdurrahman, Davud: 426.
Abdurrahman Elbeyle: 315.
Abdurrahman Saif: 213.
Abdül Baki: 490.
Abdülfettah, Mahmud: 273.
Abdülhamid II, Osmanlı Sultanı: 156, 157.
Abdülhamid Said: 298, 315.
Abdülmecid, Son Halife: 6, 17, 113, 115-117, 123, 124, 135, 136, 139, 140, 143, 154, 158, 163, 164, 166-169, 171-174, 176-180.

Abdül Rahman, Prens: 115.
Adana: 200.
Addis-Abeba: 221, 222.
Adivar, Dr. Adnan: 123, 124.
Afganistan: 44, 45, 113, 116, 161, 169, 180, 202, 203, 208, 213, 224, 225, 228, 356.
Afrika: 8, 13, 15, 19, 22, 23, 29, 41, 50, 53, 56, 57, 82, 150, 169, 191, 193, 197, 199, 202, 209, 218, 219, 221, 222, 226, 234, 237, 238, 242-244, 371, 374, 378, 382, 383, 479, 487, 488.
Afyon (karahisar): 31-33.
Aga Han: 108, 110.
Ahmed Khan: 444, 445.
Ahmet Muhtar Bey, Mollaoğlu: 45, 46.
Ahmet Şefik: 255.
Ahmet Zade: 47, 48, 217.
Aikong Ma: 398.
Ainbeda: 54, 220.
Akçakayalıoğlu, Cihat: 8, 244.
Aka Gündüz: 293.
Akaygen, Enis: 417, 418.
Akdeniz: 33, 34, 60, 62, 99, 155, 198.

Akdur, Faik Zihni: 423, 424.
Akhoun, İsmail: 430.
Akşehir: 30.
Akyüz, Muhittin: 253, 264.
Alaşehir: 38.
Alhan, Mehmet Ali Şevki: 264, 268, 273, 287, 288, 295, 297, 298, 300, 303, 304, 307, 309, 310, 315-318, 428, 429.
Aligar: 201.
Ali, M.S.: 447, 448, 492.
Ali Mahir Paşa: 319.
Aliyef, Hamit: 8, 244.
Allahabad: 12, 444.
Allenby, Lord: 150, 171, 176.
Almanya: 47, 64, 356, 388-390.
Amanullah Han, Afgan Kralı: 44, 116, 161, 169.
Amerika Birleşik Devletleri: 6, 68, 162, 241, 356, 390, 399.
Amir Ali: 139, 182.
Amman: 119.
Amur İli: 46.
Anadolu: 32, 35-40, 42, 43, 45, 47, 48, 50, 56, 61, 70, 71, 73, 82, 83, 86, 89, 90, 92, 97-99, 109, 113, 114, 123, 131, 137, 198, 200, 210-212, 215-220, 241, 242, 245.
Ankara: 7, 9, 10, 22-25, 30, 35, 36, 38-40, 42, 43, 45, 46, 53, 65, 79, 80, 84-87, 99, 100, 103, 113-115, 122, 123, 128, 131, 137, 139, 166, 181, 184, 185, 189, 208, 209, 211, 218, 228, 251, 256-258, 263-269,

271, 272, 274, 276, 277, 279, 281, 284, 288, 292, 294, 295-298, 303-306, 308-312, 314-316, 318, 319, 358, 360, 371, 375, 400, 405, 416, 432.
Ankara Palas: 8, 257, 258.
Antakya: 408, 409.
Antalya: 200.
Apaydın, Zekâi: 434, 435.
Arabistan: 108, 164.
Aras, Tevfik Rüştü: 243, 259-262, 271, 278-280, 288, 296, 297, 310, 311, 314, 315, 430.
Arita, Japon Hariciye Nazırı: 420.
Arnavutluk: 170, 371.
Arpağ, Hamdi: 388, 389.
Arsène-Henry: 420.
Assam: 12, 13, 237, 447, 448, 454, 455, 491, 492.
Asya: 11, 15, 19, 22, 23, 29, 40, 41, 49, 50, 56, 57, 98, 193, 197-199, 202, 209, 218, 226, 228, 232, 234, 236, 238, 242-244, 371, 374, 376, 380, 382, 383, 436, 447, 448, 451, 452, 479, 481, 487, 488, 491.
Atabinen, Reşit Safvet: 72.
Atatürk, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal: 5, 7, 8, 13, 15, 25, 29-35, 40-46, 48-57, 60-62, 64, 65, 67-72, 74-90, 93, 94, 96-98, 100-103, 109, 112, 113, 124, 126-129, 136, 137, 140-144, 152, 157, 160-163, 170, 171, 182, 190-194, 197, 199, 200, 203-207,

209-211, 213-216, 218-223, 225-243, 245-247, 251-254, 256-264, 266-268, 273, 282, 285-287, 302, 313, 316, 318, 319, 355-400, 404-418, 421-426, 428-433, 435-479, 487-502.

Atiar Rahman: 465-467.

Atilla: 69.

Atina: 35.

Atlantik: 67.

Avrupa: 22, 35, 47, 63, 64, 68, 69, 100, 161, 186, 187, 198, 202, 206, 223, 242, 243, 245, 268, 288, 295, 313, 359, 360, 363, 366, 388, 445, 446, 448, 491.

Avustralya: 60.

Avusturya: 393.

Azerbaycan: 11, 42, 45-48, 215-218, 245, 375, 376.

Aziz Abaza: 306, 315.

B

Babminare: 55.

Baden-Baden: 49, 216.

Bağdat: 11, 138, 150, 410, 411.

Bağış, Ali İhsan: 8, 243.

Bakû: 45, 113.

Balkan Antanti: 243.

Balkanlar, Balkan Devletleri: 10, 22, 29, 59-61, 64, 99, 202, 203, 371, 382.

Balli: 211.

Banaz: 34.

Bangladeş: 24, 178, 356, 376, 380, 487, 489.

Bannura: 12, 460.

Bama, H.P.: 454, 455.

Basra: 155.

Batavia: 146.

Batı, Garp: 15, 19, 41, 68, 69, 85, 164, 197-201, 203, 207, 213, 220, 225, 227, 242, 243, 380, 382, 482, 491.

Batı Bengal: 24.

Batu, Nuri: 400.

Bau, Salih A.: 443.

Bayar, Celâl: 362.

Bayur, Yusuf Hikmet: 8, 20, 246.

Bece Saka: 232.

Beesompierre, Bron: 420.

Behar: 12, 237, 445, 446.

Beaty, Lord: 82, 83.

Belçika: 395, 397, 399.

Belgrad: 146, 223.

Belucistan, Baluchistan: 435, 436.

Bengal: 11-13, 179, 211, 237, 246, 380, 381, 461, 462, 470-471, 474, 489, 490, 492, 493.

Berker, Şevki: 396.

Berhampore: 490, 491.

Berlin: 11, 52, 242, 388.

Bern: 135.

Beyrut: 12, 110, 146, 149, 151, 421-423.

Bhairab: 489.

Bhola: 12, 469-471.

Biga: 71, 91, 92.

Bihar: 12, 463, 464.

Bingazi: 160.

Birdwood, Mareşal William Rid-del: 357, 410.

Birmanya, Burma: 13, 237, 356, 475-478.
Boğazlar: 36, 59-65, 68, 69, 74, 76, 78, 80-83, 85, 90, 94, 98, 99.
Bombay: 12, 42, 43, 181, 183, 210, 211, 224, 388, 442, 443.
Bosna: 8, 223.
Bozkurt, Mahmut Esat: 283.
Brezilya: 397.
Britanya İmparatorluğu: 24, 62, 63, 356.
Brock, Amiral B.: 60.
Brüksel: 11, 394, 395.
Budapeşte, Peşte: 12, 424, 425.
Buhara: 46.
Bulgaristan: 10, 232, 369.
Bullard: 146.
Burgiba: 245.
Burnett, M.D.: 358.
Bursa: 59, 70, 111.
Bükreş: 12, 431, 432.

C

Cambridge: 377.
Canterbury: 136.
Cavit Bey, Eski Maliye Nazırı: 127, 128.
Cemil Mardam: 375.
Ceyhun Bey Hacıbeyli (Djeyhun Bey Hadjibeyli): 42, 218.
Cezayir: 11, 23, 54, 58, 146, 156, 157, 237, 371-374, 403.
Chambrun, Kont de: 258, 260.
Chanda, B. Prithmi: 440.

Chapra: 445, 446.
Charmes, Gabriel: 156.
Chartaud, A.: 361.
Chaudessaulle, Albay: 402.
Chirol, Sir V.: 202.
Chittagong: 380, 381.
Chotani, Muhammed: 42, 43, 210.
Cidde: 11, 109, 117, 146, 155, 391.
Cinnah, Jinnah, Muhammed Ali: 12, 193, 194, 236, 245, 376, 379, 388, 437-439.
Cioperca, General: 433.
Clayton, John: 67.
Clerck, Sir George: 257, 258, 314.
Cordoba: 138.
Cox, Sir P.: 208.
Craigie, Sir: 419.
Croydon: 360.
Currimjee, Jeewanje: 427.
Curzon, of Kedleston, Lord: 35, 39, 59, 60, 80-83, 85, 86, 94, 102, 207.

Ç

Çanakkale: 16, 43, 61, 62, 64, 67, 68, 70, 71, 81, 85-87, 89-91, 93-101, 203, 211, 235, 357, 360.
Çaka, Zekâi: 370.
Çankaya: 256, 262, 294.
Çatalca: 135.
Çin: 22, 23, 49, 50, 237.
Çora, İdris: 365, 367.

D

Daganbhuiya: 13, 23, 24, 493,
495, 496, 498-500.

Dakka: 24.

Daladier: 362.

Darjeeling: 457.

Daulatpur: 12, 465, 466.

Davaz, Suat: 361, 363, 373, 375,
402, 403.

Delhi: 43, 44, 210, 211, 237, 378.

Deyrizor: 119.

Dobbs, Sir: 153.

Dodds, Hugh: 221.

Doğu, Şark: 15, 19, 20, 22, 29,
41, 51, 63, 65, 69, 86, 98,
112, 198-203, 209, 213,
220, 226-228, 234-237,
243, 247, 299, 371, 376,
380, 382, 383, 481, 491.

Doğu Bengal: 12, 23, 202, 487,
488, 493, 495, 496, 499,
501.

Doğu Trakya, Şarkî Trakya: 74,
83.

Draç (Durazo): 146.

Dum Dum: 12, 467-469.

Dumesnil, Amiral: 79, 87, 94, 96.

Dumlupınar: 33, 34.

Durban: 202, 404.

Dürrişevvar: 135.

E

Edime: 41, 48, 56, 59, 84, 102,
203, 218, 219, 370.

El-Dardiry: 52.

El-Ezher: 18.

El-Gazzaerly, Mofty: 318.

Emir Haled: 220.

Endonezya: 146, 169.

Endülüs: 191.

Enver Paşa: 203, 242.

Eppinger, Prof.: 393.

Erenköy: 90, 92, 93.

Erkin, Behiç: 425.

Emer, Erdem: 24.

Ertegün, Münir: 295, 391.

Erzurum: 78.

Esendal, Memduh Şevket: 45,
388.

Estonya: 11, 23, 399, 400.

Etyopya: 8, 221.

Evren, Kenan: 24.

Ezine: 92.

F

Fahrettin Paşa (Türkkan): 44, 45.

Faruk, Mısır veliahtı, sonra kral:
318, 319.

Fas: 8, 18, 54, 58, 73, 111, 116,
137, 139, 147, 150, 154,
157, 169, 202, 218.

Faysal, Irak Emiri: 152, 153, 155.

Fevzi Paşa (Çakmak): 30.

Fikri Abaza: 234.

Filibi: 369.

Filipinler: 162.

Filistin: 56-58, 150, 299, 360.

Fleet Street: 6.

Foch, Mareşal Ferdinand: 83.

Franklin Bouillon: 79, 87, 88,
101, 102.

Fransa: 6, 10, 36-38, 46, 47, 52, 53, 58, 61, 63, 64, 66, 68, 71-74, 78, 80-82, 84-88, 94-96, 99-101, 110, 112, 145, 153, 154, 156, 171, 207, 216, 220, 260, 362, 373, 402.

Fuad, Mısır Kralı: 7, 18, 121, 147, 163, 169, 318, 319.

Fuad el Hatib: 159.

Furugi Han: 257.

G

Gandhi, Mahatma: 8, 194, 203, 206, 213, 232-234, 240, 245.

Garnier, Jean-Paul: 100.

Gauhati: 492.

Gaya: 12, 237, 449, 450.

Gediz: 34.

Gelibolu Yarımadası: 67, 77, 81, 89, 90, 360.

Gerede, Rıdvanbeyoğlu Hüsrev: 421.

Ghughudanga: 490.

Govedaroff: 396.

Göztepe (İzmir): 71.

Graham, Sir R.: 159, 160.

Graves, Philip: 359.

Grew, Joseph: 420.

Grey, Sir Edward: 108.

Grosset, Amiral: 83.

Grothwohl, M.: 359.

Guntur: 12, 458, 459.

Güney Afrika, Cenubi Afrika: 11, 50, 51, 60, 61, 202, 374, 403, 404.

H

Hacı Abdul Quadir: 451, 452.

Hacı Kemais ben Arabal: 56.

Hacı Rab Niwaz Khan: 451, 452.

Hafizuddin Ahmet: 236, 490.

Halep: 109, 146, 151.

Halid, Emir: 54.

Hamid Bey: 36, 38, 39, 73, 80, 90, 92.

Hamoun, Caid Hadou ben: 54, 219.

Hamouda ez Hamassi: 56, 219.

Hamza Bey, Abdülmelik, Mısır Elçisi: 8, 21, 255, 256, 258-262, 266, 267, 269, 276, 280, 288, 303, 312, 313, 315, 318.

Harbin: 420.

Hardinge, Lord: 61.

Harington, General Sir Charles: 5, 16, 59, 60, 89-94, 96-101, 245, 358.

Hatay: 11, 408, 409, 415.

Hayber geçidi: 201.

Haydarabad: 136, 168, 169, 180, 237, 377, 378.

Haydari, Sir Akbar: 377.

Hayri Bey: 53.

Heddaya Paşa, Muhammed: 252, 256.

Henderson, Nevile: 115, 116.

Hırvatistan: 8, 223.

Hicaz: 108, 109, 117, 130, 148, 156, 159, 171, 172, 391.

Hikmet, M.D.: 398.

Hindicini: 82.

Hindistan: 7, 12, 24, 42, 43, 50,

58, 59, 62, 63, 65, 66,
114, 130, 136, 137, 139,
140, 145, 146, 150, 155,
164, 178-184, 187, 193,
194, 201-203, 205, 206-
214, 222, 224, 225, 228,
229, 232, 236, 239, 356,
376-380, 387, 438, 439,
446, 458, 459, 488, 492,
495, 496, 501.
Hitler, Adolf: 359, 392.
Hollanda: 16, 156, 241.
Hoogly, Hughly: 12, 381, 461,
462, 492.
Hoten: 420.
Hull, Cordel: 390.
Hüseyn, Mekke Şerifi, daha son-
ra Hicaz Kralı: 5, 6, 18,
107-111, 116-121, 138,
139, 146-154, 155, 157-
160, 162, 163, 169-172,
177, 180.
Hüseyn Rauf Bey (Orbay): 39.
Hüseyn Zade Musa Kazım Paşa:
57.

I, İ

Irak: 63, 120, 150, 152, 153, 203,
208, 299, 401, 411.
İbnissuud: 119.
İdil-Ural: 420.
İhaveri, Muhammed H.I.: 403,
404.
İkbal, Muhammed: 205.
İngiltere, Büyük Britanya: 5, 6, 9,
10, 16, 29, 35, 36, 59-61,
63-68, 80, 89, 91, 94, 99,
108, 110, 112, 117-122,

130, 131, 138, 139, 141,
143, 145, 146, 148, 150,
151, 153, 154, 159, 160,
163, 171, 184, 202, 203,
205, 207, 213, 221, 222,
225, 256, 289, 294, 295,
301, 313, 357, 358, 377.
İnönü, İsmet Paşa: 6, 7, 13, 30,
41, 48, 54, 102, 125-127,
129-133, 135, 140, 162,
166, 168, 181, 184-190,
278, 288, 357, 368, 414,
424, 465-467, 498, 501,
502.
İran: 202, 232, 257, 299, 375,
401.
İskenderiye: 146, 200, 221, 266,
268, 270, 272, 292, 303,
305.
İsmail Bey: 53.
İsmail Sıtkı Paşa, Mısır Başbaka-
nı: 267, 273, 274, 300,
305, 307-309.
İstanbul: 6, 16, 35, 37-39, 41, 43,
48, 51, 59, 60, 67, 68, 70,
72, 73, 76, 78, 79, 84, 85,
89, 90, 92, 93, 95, 97,
101, 109-111, 115, 123,
124, 128, 130-132, 134,
137, 139, 146, 148, 161,
205, 211, 218, 222, 302,
303, 306, 358, 432.
İsviçre: 135, 138, 143, 154, 164,
165, 168.
İtalya: 5, 6, 37, 38, 61, 80, 99,
111, 118, 125, 142, 159,
171, 201, 207, 289, 392,
397.
İzmir: 38, 40, 43-45, 48, 51, 52,
54, 56, 59, 60, 70, 71, 77,
79-81, 84, 87-90, 127-

129, 146, 200, 208, 210,
218, 219, 222, 224.

İzmit: 89, 93, 357.

J

Japonya: 50, 84, 397.

Johannesburg: 50, 202.

Johnson, General: 400.

Jorhat: 454-456.

Jouvenal, Mme de: 361.

K

Kâbil: 11, 44, 116, 387.

Kafkasya, Kafkaslar: 8, 22, 45-
47, 50, 59, 217.

Kahire: 7, 12, 107, 138, 146,
175-177, 253, 256, 264,
265, 268, 269, 272, 274,
279, 282, 284, 285, 287,
288, 293, 296, 297, 300,
303, 305, 308-312, 314,
316-318, 428, 429.

Kalkūta (Calcutta): 13, 24, 233,
237, 377, 444, 447-450,
455, 456, 463-467, 469,
470, 488, 491, 493, 496-
500.

Kanada: 60, 61.

Karaçi: 44, 211.

Karadeniz: 62, 67.

Karal, Enver Ziya: 8, 20, 240,
241.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri:
398.

Karasapan, Celâl Tefvik: 401.

Karim, Kerim: 474, 475.

Kashfishah: 476.

Kasur: 12, 236, 451, 452.

Kazım Karabekir Paşa: 78.

Keijo: 420.

Kent: 358.

Kenya: 51, 222.

Kerkük: 12, 413-415.

Keşmir, Kashmir: 435, 436.

Khan Muhammed Umer: 451,
452.

Kifayetullah: 183.

Kifri: 12, 416.

Kitchener, Lord Horatio Herbert:
107, 108.

Knox, Albay: 120.

Kobe: 420.

Konnagar: 492.

Konoe, Prens: 420.

Konya: 30.

Kortan, Fevzi: 369, 370.

Kral, August von: 393, 394.

Kudūs: 11, 149, 400, 401.

Kurban Ali: 49.

Kürkçüoğlu, Ömer: 8, 243.

Kütahya: 34.

L

Lagard, Louis: 72.

Lahor: 233.

Laidoner: 399.

Lapseki: 90.

Lebibe Ahmed: 51, 52.

Lebrun, Albert, Fransa Cümhur-
başkanı: 361, 402.

Leman gölü: 135.

Lettonya: 399, 400.

Libya (Trablusgarb): 18, 111,
160, 201, 373, 374.
Liman von Sanders, General: 64.
Lindsay, İngiliz Mümessili: 122-
124, 127-129, 134-148.
Lithuanya: 399.
Litvinof: 434.
Lloyd George, David: 5, 60-64,
66, 70, 71, 99, 103, 136,
207, 224, 232, 247.
Llyallpur: 237, 378.
Lojacona: 258.
Londra: 6, 11, 13, 18, 23, 24, 58,
62, 63, 98-100, 109, 115-
117, 119-121, 127, 134,
136, 138, 140, 145-151,
153, 155, 159, 182, 186,
187, 202, 205, 208, 222,
224, 241, 258, 264, 265,
274, 277, 287, 291, 292,
295, 300, 301, 306, 358-
360, 363, 364, 376, 379,
399, 409, 410, 435, 436,
488, 496.
Lorraine, Sir Percy: 300, 307-309,
316, 358.
Lorenço Marques: 146.
Lozan (Barışı, Konferansı): 18,
114, 115, 119, 122, 143,
162, 225-228, 252.
Ludendorf, General: 65.
Lübnan: 6, 150, 151, 156, 157,
422.
Lyautey, Mareşal: 54.

M

Macaristan: 397, 424.
Madagaskar: 11, 157, 169, 374,
403.

Madras: 224.
Mahmud Abaza: 52, 220.
Makedonya: 365.
Makins, General: 144.
Malezya: 63, 169.
Malta: 117.
Marcelin Emile-Henri: 361.
Marden, General: 91, 96, 98.
Marinia: 238.
Marmara: 31, 33, 70, 71, 76, 85,
95, 357.
Martel Kont dō: 422.
Matsudaira: 420.
Maula Yusuf, Fas Sultanı: 139,
169.
Maulvi Ebadullah: 454, 456.
Maurice Adası, Mauritius: 12,
426, 427, 480.
Maysner, Dr.: 388.
Mazharuddin: 44, 210.
Mc Mahon, Sir H.: 108.
Medine: 107, 391.
Mehmet Hüseyin: 416.
Mehmet İbrahim: 416.
Mehmet Nuriman Sabit: 398.
Mehmet Rıza: 416.
Mekke: 107, 109, 110, 155, 180.
Menderes vadişi: 31.
Menemencioğlu, Numan: 259,
284, 285, 311, 312.
Merad, A.: 372.
Meriç: 59, 74, 84.
Merkuriu: 367.
Metaxas, General: 367.
Mezopotamya: 58, 59, 153.
Mısır: 8-10, 21, 51-53, 58, 62, 63,
137, 145, 150, 158, 162,

163, 171-175, 177, 178,
180, 187, 190, 193, 202,
222, 231, 232, 234, 239,
246, 251-293, 295-319,
374, 401, 428.
Mian Muhammed Serdar: 451,
452.
Midhat Hacı: 416.
Mihri: 55.
Mir Yakub Seyid Mehdi: 48, 49,
216, 217, 375, 403.
Mithat Paşa: 367.
Mizanur Rahman: 493-495, 502.
Mondros Mütarekesi: 76, 77,
200.
Moosa: 405, 406.
Morgan, James: 313.
Moskova: 12, 23, 146, 244, 433-
435.
Mougin, General: 360.
Moulana Rukneddin Dana: 463,
464.
Mousell, L.C.: 377, 379, 449,
450, 488, 494.
Mudanya: 88, 97, 102.
Muhammed, İslam Peygamberi
Hazreti: 107.
Muhammed Atta el Kasım: 151.
Muhammed Bashir: 451, 452.
Muhammed Şifai: 56.
Mukden: 49.
Munters: 399.
Musabey Halide Musabey: 398.
Musabey M.: 398.
Mussolini Benito: 258, 359, 392.
Mustafa ben Latif: 56.
Mustafa Remzi: 416.

Mustafa Rıza: 416.
Musul: 119, 120, 130, 200, 208.

N

Nablus: 151.
Naci el Asil: 159.
Nairobi: 51, 222.
Nandanpur: 461, 462.
Napoleon: 137.
NATO: 19.
Nawadah: 12, 441, 442.
Nazlı, Kraliçe: 319.
Nediç, General Milutin: 371.
Nehru, Pandit Jawaharlal: 232.
New York: 391.
Nilmony Abukan: 454, 455.
Noakhali: 453, 493.

O, Ö

Okyar, Fethi: 358, 359, 377, 379.
Oliphant, Sir Lancelot: 357.
Ormbsby-Gore: 143.
Orta Asya: 45, 59, 208.
Ortadoğu: 164, 191.
Osaka: 420.
Osborne, D.G.: 124, 127, 142,
145.
Oshima: 420.
Osmanlin İsmet: 398.
Ott, General: 419.
Ödemiş: 38.
Ömer Bey: 56, 57.
Ömer Faruk, Prens: 135.

P

Pakistan: 11, 12, 15, 178, 193, 201, 236, 239, 356, 376.
Panov, General: 371.
Papst, General: 419.
Paris: 11, 35, 42-44, 50, 52, 54, 55, 61, 63, 66, 80, 89, 99, 101, 102, 155, 209, 211, 215, 217, 219-221, 238, 241, 360, 363, 371, 373, 375, 399, 402, 403.
Pasin, Rifki: 390.
Patna: 463, 464.
Pats: 399.
Pavlov: 369.
Pekin: 22.
Pellé, General Maurice: 5, 40, 71, 72, 74-79, 81, 87, 90, 94, 95, 101, 115.
Pencap, Punjab: 378, 435, 436.
Pietersburg: 407, 408.
Poincaré, Raymond: 79, 80-82, 85-87, 94.
Polonya: 258.
Ponsoby: 143.
Popaldof: 369.
Port Louis: 426, 427, 480.
Prag: 11, 397.
Pretoria: 11, 23, 405, 406.

R

Rahmet Ali: 376, 436.
Rangoon: 13, 474-478.
Raiddin Ahmet: 489.
Raşid Paşa, Abdülazam: 256.

Ratib Bay, İbrahim: 256.
Rawalpindi: 12, 237, 440.
Renda, Abdülhalik: 362.
Reunion Adası: 12, 430, 431.
Refet Paşa: 115.
Reşid Sadullah: 416.
Rif Dağları: 54, 218, 219.
Riga: 399, 400.
Rizan, Kadri: 409, 410, 496.
Roma: 52, 158-160.
Romanya: 10, 60, 64, 84, 368, 369, 371, 401, 432.
Ross, Denison: 264.
Row, P.V. Subba: 379.
Rumbold, Sir Horace: 51, 59.
Rupsa: 471-474, 488.
Rusya: 5, 67, 112, 171, 225.

S

Sabalsinghpur: 461, 462.
Sadabad Pakrı: 243.
Safadar Hüseyin: 458, 459.
Said Abdül Vahid: 214, 227.
Saint Denis: 430, 431.
Sakarya: 7, 206, 208, 245.
Salters: 399.
Samsun: 200.
Samuel, Sir: 151.
San Remo: 118.
Saraybosna (Sarajevo): 223, 224.
Sarraut, Albert: 362, 363, 402.
Sasaram: 12, 463.
Satow, Konsolos: 151.
Sattar, A.: 458, 459.

Schweizer Reneke: 404, 405.
Selânik: 146, 365-367.
Selim, Prens: 115.
Serajul Huq: 461, 462.
Serin, Necdet: 22.
Sevr (Sèvres) Antlaşması: 136, 137, 205.
Seyfûlislâm, Prens: 419.
Seyit Ahmet Han: 201.
Sfax: 55.
Sforza, Kont: 82, 85, 86, 111.
Shatkou, Faik: 371.
Shuttleworth, Albay: 90, 91, 98.
Sırp-Hırvat-Sloven Devleti: 84.
Sıtkı Paşa: bkz. İsmail Sıtkı Paşa.
Sidi-bel-Abbes: 372.
Siliguri: 12, 456, 457.
Simmons, Bernard: 359.
Sind: 44, 169, 179, 193, 210, 211, 231, 236, 435, 436.
Singh, Chaudhri Wassawa: 440, 441.
Sofya: 11, 146, 369, 371, 395, 396.
Sovyetler Birliği: 113, 142, 161, 244.
Soydan, Mahmut: 313.
Söke: 38.
Sökmen, Tayfur: 408.
Springs: 406, 407.
Stoicesco: 420.
Stoyadinoviç: 368.
Stoyanov, Petko: 369.
Subhas Chandra Bose: 232, 233.
Sudan: 58.
Sukamo: 245.

Sultan Ahmet Han: 228.
Sultan Alam Han: 463, 464.
Sultan Giray: 49.
Surat: 44, 211.
Suriye: 6, 58, 109, 110, 150, 151, 156, 157.
Sus: 55.
Sünnisi, Şeyh Ahmet: 111, 147, 158, 169.

Ş

Şahcihanpur: 44, 211.
Şam: 118, 138, 146, 151.
Şanghai: 420.
Şark: bkz. Doğu.
Şeh Tevfik Khalid: 423.
Şerafeddin: 55.
Şeyh Muhammed Wasid: 465, 466.
Şevket Ali: 182, 183, 189.

T

Tahrân: 12, 146, 416-418.
Takamatsu, Prens: 419.
Talât Paşa: 242.
Tallinn: 399.
Tamatave: 237.
Tanca: 146.
Tanrıöver, Hamdullah Suphi: 432, 433.
Taray, Cemal Hüsnü: 395.
Tebourba: 55.
Teboursouk: 56.
Tek, Ahmet Ferit: 36, 43, 44, 46-

50, 54, 55, 209-211, 217-221, 241.
Teppera: 12, 472-474.
Territet: 135, 165.
Teselya: 201.
Tiflis: 45.
Tiran: 11, 392.
Tire: 38.
Tlemcen: 237, 371-373.
Tokay, Tahir Lütfü: 411-413, 416.
Tokyo: 12, 23, 49, 50, 419, 420.
Torino: 258.
Toulouse: 52, 220.
Townshend, General: 30, 65.
Trablusgarb (Libya): 146, 150, 160, 161.
Trad, Petro: 422.
Trakya: 36, 37, 39, 43, 56, 59, 64, 65, 70, 72, 75-79, 81, 83, 84, 92, 96, 97, 102, 208, 219, 370.
Transvaal: 11, 406-408.
Trikupis, General Nikolaos: 33, 35, 38.
Tugay, Hulusi Fuad: 393.
Tuncay, Mete: 8, 242.
Tunus: 8, 55, 56, 58, 81, 156, 157, 202, 220, 373, 403.
Turan: 48, 216.
Turan, Şerafettin: 8, 240, 241.
Türkistan: 45.
Türkiye: 9, 16, 17, 19, 20, 21, 24, 25, 29, 35, 41, 42, 44-46, 50-52, 54, 58, 61, 62, 64-67, 70, 72-75, 77, 83-92, 97, 102, 103, 111-116, 118-123, 125-128, 131, 133, 134, 136-142, 147,

149, 153, 154, 156, 157, 161-164, 166-168, 172, 175, 178-190, 192, 197, 199-202, 204-206, 209, 212, 214, 215, 217-219, 224-230, 232-237, 244, 247, 251, 252, 255, 258, 259, 263, 265, 268-295, 297-302, 305-309, 311, 312, 314-319, 356-362, 364-383, 391, 394, 398, 399, 403, 404, 406-411, 418, 419, 429, 436-440, 449, 450-453, 455-457, 460-462, 464, 467-480.

Türkmen, Abdülgazi: 409.

U, Ü

Us, Mehmet Asım: 275, 291, 292.
Uşakizade Sadık Bey: 71.
Uzakdoğu, Irak Şark: 45, 49, 438, 439.
Üçok, Bahriye: 21.
Ünaydın, Ruşen Eşref: 364-366.
Ürdün: 150, 152, 158.

V, W

Vahdettin Mehmet: 5, 17, 113-121, 124, 161, 163, 166, 169, 173, 174, 177, 357.
Varşova Paktı: 19.
Vaşington: 11, 390.
Vatikan: 125, 397.

Vishnupur: 12, 460.
Viyana: 11, 69, 393.
Wiesbaden: 218.

Y

Yahya, Yemen Kralı İmam: 139, 147, 169, 419.
Yahya Han, Pakistan Cumhurbaşkanı: 240.
Yahya Paşa, Abdel Fettah: 262, 266, 268-271, 303, 305, 314.
Yakındoğu: 68-70, 221.
Yang, Ma Sadi: 398.
Yarımca: 93.
Yemen: 139, 169.
Yeni Delhi: 182.
Yeni Zelanda: 60.

Yugoslavya: 10, 60, 64, 368, 371, 397, 401.

Yuho Haşimoto: 50.

Yunanistan: 10, 35, 37-40, 62, 64, 75, 77, 84, 136, 242, 363-367.

Yunus Nadi: 284, 313.

Yusuf Han, Muhammed: 377.

Yusuf Kemal (Tengirşek): 101, 102, 136.

Z

Zakir Hüseyin, Hindistan Cumhurbaşkanı: 239.

Zaman, N.: 472-474.

Zoha, M.S.: 445, 446.

Zülfikâr Paşa: 319.

Bu kitap, Atatürk'ün Türkiye dışında nasıl bayraklaştırılmış olduğunu su üstüne çıkarıyor. Atatürk, Asya ve Afrika'nın boyunduruk altındaki uluslarının kurtuluş umudu olmuştu. Tüm "Mazlum Milletler" O'nu kendi kahramanları olarak benimsemişlerdi. Büyük Atatürk, Asya ve Afrika halklarının da, yani Doğunun da kahramanıydı. Tanınmış araştırmacı yazarımız BİLÂL N. ŞİMŞİR, burada Atatürk'ün evrensel büyüklüğünü belgeliyor; ve kitapla ilgili şunları söylüyor:

" 'DOĞUNUN KAHRAMANI ATATÜRK', okuyucuyu biraz başka ufuklarda dolaştıracaktır. Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını çok aşan, pek uzak diyarlarda da çok sevilen bir dünya büyüğü olduğunu belgelerle gözler önüne serecektir. Türk okuyucu, insanlığa evrensel çapta bir büyük adam kazandırmış olan ulusun çocuğu olarak gururlanacak ve duygulanıp düşünecektir, sanırım."

9 789754 948172

ISBN 975 - 494 - 817 - 8

99 . 06 . Y . 0105 . 1542

KDV dahil